

MESTEREK és TANÍTVÁNYOK

3.

Tanulmányok
a bölcsészet- és társadalomtudományok
területéről

Pécs, 2023

Mesterek és Tanítványok

3.

MESTEREK és TANÍTÁSVÁNYOK 3.

Tanulmányok
a bölcsészet- és társadalomtudományok
területéről

Szerkesztette:

BALATONYI JUDIT – BALIKÓ FANNI – BARABÁS GÁBOR –
BÖHM GÁBOR – KOVÁCS VERONIKA – POHÁRNOK MELINDA

Pécs, 2023

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Tudományos Diákköri Tanácsának kiadványa

Az angol nyelvű összefoglalókat gondozta:
BARABÁS GÁBOR

A borítón Giovanni da Legnano kánonjogász (+1383)
bolognai síremlékének részlete látható.

A kötet megjelenését

a PTE HSZK Tehetségiroda/PTE Tehetségtanács

támogatta

© A Szerzők
© A szerkesztők

Tartalom

Előszó	9
--------------	---

HUMÁNTUDOMÁNYOK

NYELVÉSZET

HAGYMÁSI JUDIT – KLEIBER JUDIT

A <i>csak</i> partikula és konstrukcióinak vizsgálata a magyar mint idegen nyelv tanításában	15
---	----

FARKAS JUDIT

Hogy(an) mondd? A <i>hogyan</i> és a <i>hogy</i> kérdőszavak összevető áttekintése	28
---	----

BOZSÁNYI-FÁBIÁN KRISZTINA

<i>Mi a franc ez?</i> Egy magyar szerkezet áttekintő jellemzése	40
---	----

ANGLISZTIKA

HARTVIG GABRIELLA

Bram Stoker <i>Drakulája</i> a <i>Budapesti Hírlapban</i>	57
---	----

SIMON, RÉKA BOGLÁRKA

The reception of Bram Stoker's <i>Dracula</i> and Florence Marryat's <i>The Blood of the Vampire</i> in the British Press	66
--	----

MŰVÉSZETTUDOMÁNY

ANDRÁS CSABA

A disszenzualitás, a konszenzualitás és a film médiuma	79
--	----

VIDA TAMÁS

Oroszország rövid története. Az új szovjet ember születése és bukása Szergej Loznyica dokumentumfilmjeiben	93
---	----

IRODALOMTUDOMÁNY

PÁLFY ESZTER

- „A valóság Széchy Máriaja” Acsády Ignác monográfiájának
Széchy Mária-képe 107

CSANÁDY NIKOLETT

- A példaadás variációi Takáts Éva *Sarolta* című elbeszélésében 118

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

FONT MÁRTA

- Az Első Novgorodi Krónika a Rusz déli fejedelemségeiről 131

LITKEY CSONGOR

- Frígiai Dares és a joculatorok. Néhány szempont Anonymus
történetírói elveivel és szóhagyományhoz fűződő viszonyával
kapcsolatban 150

CSIBI NORBERT

- Az alsópapság tapasztalatai a szerb megszállás alatt álló
pécsi egyházmegyében (1918–1921) 164

VÖRÖS ZSOLT

- Baranyából Valjevóba internált személyek
a szerb megszállás időszakában (1918–1921) 176

RAB VIRÁG

- Az „élet nyara”. A fiatal felnőttkor univerzális
és egyéni mintázatai Hegedüs Loránt életében 186

ZAB TAMÁS LÓRÁND

- „Emberré emelő első tavaszunk”. A felnőtté válás életszakasza
és a politikai szerepvállalás kapcsolata Pusztai Gazda Jenő
és Steiner (Somogyi) Pál életpályájában 198

BENE KRISZTIÁN

- Kilépési stratégiák. Magyar utak a Francia Idegenlégióba
az 1940-es évek második felében 209

MÁTÉ ZSOLT

- Mattyasovszky-Zsolnay Miklós vázlatos életrajza,
különös tekintettel az 1945–1956 közti időszakra 219

PINTÉR REGINA

- „Lehet hátrányomra van kilencágú koronám”.
Batthyány Gyula koncepciók pere 229

BÁNKUTI GÁBOR

Hálózat vagy disszonancia? A katolikus egyház
intézményi sokféleségének jelentősége 1956 példáján 240

BEDŐ ZSIGMOND ÁRON

„És ebben a harcban nincs kegyelem, csak gyűlölet”.
A Petrus-per elbeszéléseinek mátrixa a megtorlás korában
és a rendszerváltás után 250

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

BALATONYI JUDIT

Diskurzusok hálójában. Házasságértelmezések a pandémia alatt 271

MARKÓ ESZTER

Diskurzusok hálójában. Lakásfoglalók vizuális reprezentációi 287

NEVELÉSTUDOMÁNY

HORVÁTH GERGELY – VARGA ARANKA

Tutorok és kortársak szerepe egy roma szakkollégiumban 299

PSZICHOLÓGIA

PACZUR HANNA – VARRÓ-HORVÁTH DIÁNA

„Itt vagyok biztonságban, mert itt megvédsz engem, anya!”
Az anyai túlvédés összefüggései az otthoni tér megélésével
és a téri képességek fejlődésével 317

DIANOVICS, DOMINIK – VIDA, DORIAN

The two faces of narcissism and how they use tactics
of self-presentation 331

Előszó

Mesterek és Tanítványok címmel éppen tíz esztendeje, 2013 tavaszán szervezett első alkalommal konferenciát a PTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Tudományos Diákköri Tanácsa. A program ötletgazdája a KTDT akkori elnöke, Fedeles Tamás volt, aki hagyományteremtő céllal hívta életre a rendezvényt. A Mesterek és Tanítványok konferencia ötlete arra a koncepcióra épült, hogy a karon folyó tudományos diákköri munkának a kari tudományos diákköri konferenciák mellett egy másik fórumot is biztosítson. A kétévente megrendezésre kerülő TDK konferenciák markáns módon reprezentálják a karon folyó tehetséggondozó munkát, ugyanakkor felmerült annak igénye, hogy a tehetséges tudósjelölt hallgatók önálló kutatásai mellett a témavezetőkkel, mentortanárokkal folytatott közös tevékenység, együttgondolkodás is megnyilvánulási lehetőséget kapjon. A 2013. májusi esemény unikális rangját jelzi, hogy részvételével tüntette ki Szendrő Péter professzor, az Országos Tudományos Diákköri Tanács akkori és örökös elnöke, aki majd fél évszázada a honi tehetséggondozás egyik meghatározó alakjának számít.

Második alkalommal 2017 szeptemberében került megrendezésre a Mesterek és Tanítványok tudományos tanácskozás, melynek keretében hét szekcióban, összesen 23 előadás hangzott el. Az előadások szerkesztett változataiból mindkét alkalommal igényes tanulmánykötet készült, amely méltón jeleníti meg azt a köteléket, amely a tudományos munka révén témavezető és fiatal kutató között szövődik.

Jelen kiadvány a 2023 októberében megrendezett harmadik Mesterek és Tanítványok konferencia előadásainak szerkesztett szövegeit tartalmazza. A szimpózium során négy szekcióban – melyek a történettudomány, az irodalomtudomány, a filmtudomány, a nyelvtudomány, a neveléstudomány, a kulturális antropológia, a szociológia és a pszichológia releváns kérdései köré szerveződtek – mindösszesen 24 előadás hangzott el. Kötetünk a 10 éve

megkezdett hagyományt követve abban a reményben mutatja be a tanácskozás változatos témáit és izgalmas kérdésfelvetéseit, „hogyan folyó tehetséggondozás, mely a Mesterek és Tanítványaik közös munkáján alapul, ez által (is) újabb impulzusokat nyerjen”.

Pécs, 2023. október 25.

A kötet szerkesztői

HUMÁNTUDOMÁNYOK

NYELVÉSZET

HAGYMÁSI JUDIT – KLEIBER JUDIT

A *csak* partikula és konstrukcióinak vizsgálata a magyar mint idegen nyelv tanításában

Examining the Particle *csak* and its Constructions in Teaching Hungarian as a Foreign Language

The aim of our research is to investigate the particle *csak* and its constructions in the textbook series *MagyarOK* (2016–2020) written for students learning Hungarian as a foreign language. This study concentrates on the intermediate level books B1 and B2, and can be regarded as a continuation of our previous work examining beginner level books. Understanding the various meanings and usages of *csak* is an essential part of successful communication and appropriate pragmatic behaviour. At a beginner level, it would be important to teach the logical *csak* ‘only’; while at a more advanced level, the material should include the discourse marker *csak*, as well as various constructions containing *csak* (e.g. *csaknem* ‘almost’, *csakazértis*). The results of our investigation demonstrate that intermediate level books handle *csak* more systematically by presenting rules for its logical usage including the negated form *nemcsak* ‘not only’, also mentioning the different uses of *csak* as a discourse marker.

Keywords: Hungarian as a foreign language, particle *csak* ‘only’ and its constructions, discourse markers, *MagyarOK* textbook series

1. Bevezetés

Kutatásunk témája a *csak* partikula, illetve a *csak*-ot tartalmazó konstrukciók vizsgálata a külföldiek magyaroktatására készült *MagyarOK* Tankönyvcsalád (2016–2020) B1-es és B2-es kötetében. Elemzésünk egy korábbi kutatásra épül, amely az A1-es és A2-es köteteket vizsgálta ugyanebben a tekintetben.¹

.....
¹ HAGYMÁSI 2023a.

Mindezek alapjául szolgáltak különféle elméleti nyelvészeti kutatások a *csak* partikuláról,² illetve a *csak*-ot tartalmazó szerkezetekről.³

A *csak* szócskának többféle megjelenése van, így eltérő jelentések társulhatnak hozzá. Lehet hangsúlyos és hangsúlytalan, vonatkozhat a szósor egyetlen elemére vagy akár a teljes tagmondatra, jelentése és használata lehet pusztán logikai, de különféle pragmatikai többletjelentést is hordozhat. Írásban homonim szósorokhoz különböző hangsúly, hanglejtés, jelentés társulhat, ezáltal fontos a *csak* partikula változatainak ismerete. A *csak* megjelenési formáit és azok pontos használatát a következő fejezetben ismertetjük.

A *csak* sokféle jelentésének és használatának tanítása a magyar mint idegen nyelv területén is fontos, hiszen a sikeres kommunikációhoz, a nyelv pragmatikai komponensének adekvát használatához elengedhetetlen a *csak* különféle típusainak ismerete. A *csak* partikula típusainak áttekintése után a szócskát a magyar mint idegen nyelv⁴ oktatásának szemszögéből vizsgáljuk. Az elemzéshez azért választottuk a *MagyarOK* tankönyvcsaládot, mert a Pécsi Tudományegyetemen ebből tanulnak a külföldi hallgatók, továbbá tapasztalataink is alátámasztják, hogy a *MagyarOK* tankönyv és munkafüzet „módszertanilag jól átgondolt, a legújabb nyelvészeti kutatási eredményeken alapuló tananyagot nyújt diákoknak és tanároknak”.⁵ A kommunikatív nyelvoktatás szemléletét követi, ahol az elsődleges cél a kommunikatív kompetencia kialakítása. Elsőként a korábbi, kezdő szinten végzett vizsgálatot foglaljuk össze, utána áttérünk a B1+ és B2+ kötetek elemzésére. Majd az elemzések alapján javaslatokat teszünk, hogyan lehetne a *csak* partikula legfontosabb jellemzőit jobban a MID-tananyag részévé tenni. Végül a tanulmányunkat összegzéssel zárjuk.

2. A *csak* típusai

A *csak* partikula különféle típusait a magyar generatív nyelvészetben már többen vizsgálták.⁶ Előfordulásait két fő csoportba oszthatjuk. Az egyik csoportban a *csak* szócska csupán logikai jelentést hordoz, míg a másik cso-

² L. pl. É. KISS 1998; GYURIS 2008.

³ HAGYMÁSI 2023b.

⁴ Továbbiakban: MID.

⁵ SZITA–PELCZ 2016–2020. B1+ tk. 8.

⁶ PL. É. KISS 1996; GYURIS 2009; KIEFER 1988.

portban diskurzusjelölői funkcióban szerepel. A következőkben röviden ismertetjük ezt a két alaptípust, majd megemlítjük a legjellemzőbb *csak*-ot tartalmazó konstrukciókat.

2.1. Logikai *csak*

A logikai típusú *csak* partikula elsődlegesen azonosító-kirekesztő értelmezéssel társítható, de kifejezhet keveslést („nem/semmi több, mint”), valamint korlátozást („senki/semmi egyéb/más”) is.⁷ A logikai *csak* típust alapvetően két csoportra bonthatjuk:⁸ szerkezeti fókusz kiváltó („fókuszos”) *csak* (1), amely inverz szórenddel jár együtt (az igemódosító az ige után hangzik); illetve propozíció előtt megjelenő *csak* (2) (3), amely egyenes szórenddel áll. Ez utóbbi hatókörében szerepelhet maga a predikátum (2), de akár egy egész szituáció is (3).

- (1) János *csak* a Börzsönyt járta be.⁹
- (2) János *csak* lemásolta a szavakat.¹⁰ (... de nem tanulta meg őket)
- (3) (Nem történt semmi különös, ...) *Csak* János megint elaludt.

A logikai *csak*-ot a többi típusnál jelentősen gyakrabban használjuk, amit alátámaszt a BEA Beszéltnyelvi adatbázisban¹¹ végzett korpuszvizsgálat is. Egy véletlenszerű 578 *csak*-előfordulást tartalmazó mintát vizsgálva a logikai típus előfordulása 84,26%, melynek 57%-a fókuszos.

2.2. Diskurzusjelölői használat

A diskurzusjelölők¹² – pl. *hát, ugye* – olyan elemek, amelyek „diskurzus-szegmenseket kötnek össze, és pragmatikai viszonyokat jelölnek”,¹³ például

⁷ L. FÁBRICZ 1986.

⁸ É. KISS 1998.

⁹ É. KISS 1998. 48–49.

¹⁰ É. KISS 1998. 49.

¹¹ MIHAJLIK et al. 2022.

¹² Többféle elnevezésük létezik (pl. diskurzuspartikula), amelyek közül ebben a tanulmányban a diskurzusjelölő elnevezést használjuk, mivel ez a legsemlegesebb kifejezés.

¹³ SCHIRM 2021. 15.

a beszélő attitűdjét, viszonyulását a mondat tartalmához vagy a hallgatóhoz. A mondat propozicionális tartalmát nem változtatják meg.

A *csak* diskurzusjelölői változatára¹⁴ jellemző, hogy ritkábban fordul elő a logikainál (a fent említett 578-as véletlen mintában a diskurzusjelölői *csak* előfordulása 2,42%¹⁵), mégis fontos eleme a társalgásnak attitűdjelölő funkciója miatt. Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a nyelvelsajátításban korán megjelenik: a gyermekek már hároméves kor előtt biztonsággal használják.¹⁶

A diskurzusjelölői *csak* típusnak két fő változatát érdemes elkülöníteni. A hangsúlytalan *csak* (4) felszólító mondatmodalitással fordul elő, jelentése bátorítás, sürgetés vagy fenyegetés,¹⁷ hangsúlyozástól és kontextustól függően¹⁸. A hangsúlyos *csak* (5) többféle mondatmodalitással állhat, és azt jelzi, hogy a jelenlegi állításunk (János tehetséges) inkompatibilis a kontextussal:¹⁹ a beszélő és a hallgató mindketten úgy vélték egy korábbi pillanatban, hogy János nem tehetséges.

(4) Egyél *csak*!²⁰

(5) János CSAK tehetséges.²¹

2.3. Csak-ot tartalmazó konstrukciók

A *csak* partikula gyakran fordul elő más elemekkel; időnként kompozicionális (pl. *nemcsak*), időnként nem (teljesen) kompozicionális (pl. *csaknem*) alakulatot hozva létre.²² A számos lehetséges konstrukcióból csak egyet kiemelve: állhat például vonatkozó névmás után (6), amikor a *csak* nélküli semleges

¹⁴ GYURIS 2008.

¹⁵ Megfigyeléseink szerint a hétköznapi beszélgetésekben sokkal gyakrabban fordul elő a diskurzusjelölői *csak*, jelen esetben az alacsonyabb arányt a korpuszban rögzített szövegtípus eredményezhette.

¹⁶ HAGYMÁSI–KLEIBER 2022.

¹⁷ FÁBRICZ 1986.

¹⁸ GYURIS 2008.

¹⁹ GYURIS 2008.

²⁰ GYURIS 2008. 645.

²¹ GYURIS 2008. 640.

²² HAGYMÁSI 2023b.

változathoz képest egyfajta nyomatékosítás jelenik meg, a szerkezet jelentése *minden, bármi, akármilyen* értelmezéssel társítható.²³

(6) Azt főzök ebédre, *amit csak* szeretnél!

Az elemzett véletlen mintában a *csak*-ot tartalmazó konstrukciók aránya 13,32%, melyek között az említetteken kívül az alábbi alakulatok szerepelnek: *egyszer csak, csakazértis, csak úgy/így, mégis csak, megint csak, ugyan-csak, hacsak, igen csak*.

3. A *csak* partikula a magyar mint idegen nyelvben

A *csak* partikulának tehát többféle használata lehet, melyeknek a tanítása fontos a magyar mint idegen nyelv tekintetében is, hiszen különféle típusainak ismerete elősegítheti a sikeres kommunikációt. Kezdő szinten elég lenne az alapvető típusok bemutatása, amelyek gyakoribbak, jelentésük és használatuk könnyebben érthető; magasabb szinten viszont a többi típust is érdemes bevezetni, mivel a partikula kevésbé jellemző jelentéseinek ismerete elengedhetetlen a nyelv pragmatikai komponensének adekvát használatához.²⁴ Ebben a fejezetben elsőként röviden vázoljuk a *csak* előfordulásának jellemzőit kezdő szinten, majd rátérünk a B1+ és B2+ kötetek elemzésére.

3.1. Kezdő szint

Ahogy arra a korábbi vizsgálat²⁵ rámutatott, az A1 Kompakt és A2+ kötetekben megjelenik a *csak* partikula, főként példákban és szövegbeli fogalmazásokban, illetve utasításokban. A különféle változatai közül azonban kizárólag a logikai típus fordul elő, azon belül viszont mindkét altípus: a fókuszos (7) és a proposíció előtti (8) is.

²³ KENESEI 1992.

²⁴ VÖ. DÓLA 2021.

²⁵ HAGYMÁSI 2023a.

- (7) Mari *csak* néha visz szendvicset a munkahelyére.²⁶
 (8) Mindjárt jövök, *csak* elszaladok a boltba.²⁷

Szabályt nem adnak külön a *csak* használatára, továbbá nem magyarázzák el a jelentését, szerepét, funkcióját sem. Nem említik a sokféleségét, nem társul mellé semmiféle magyarázat. Mindez azonban szükséges lenne, mivel a példamondatokban, a szövegekben, illetve az utasításokban is el van rejtve a *csak*, és a partikula ismerete elősegítené a szósorok pontos megértését.

A diskurzusjelölői *csak* típus egyáltalán nem jelenik meg a kezdő szintű kötetekben, viszont a videós kiegészítő anyagokban található néhány előfordulás mind a hangsúlyos típusra (9), mind a hangsúlytalan felszólítói változatra (10). Mindezek alapján indokolt lenne, hogy legalább említés szintjén előkerüljön a kötetekben a diskurzusjelölői *csak* használata is.

- (9) Tojásrántotta, az *csak* megy?²⁸
 (10) Nem, hagyja *csak*, menjen nyugodtan.²⁹

A *csak*-ot tartalmazó konstrukciók közül csupán a *nem+csak* fordul elő érintőlegesen (11), amelyben a logikai *csak* érhető tetten; használata gyakori, jelentése könnyen érhető, így indokolt már kezdő szinten tanítani.

- (11) Sőt, *nemcsak* lakást találtam, *hanem* egy új bisztrót is!³⁰

Néhány gyakran használt, de jelentésében komplexebb konstrukció (pl. *bárcsak*, *csaknem*) a kezdőknek szóló tankönyvekbe nem került be; magasabb szinteken azonban mindenképpen fontos lenne a tanításuk, mivel ismeretük segítheti a nyelvhasználókat a pragmatikai tartalmak jobb kifejezésében.

²⁶ A1 Kompakt 201.

²⁷ A2+ tk. 213.

²⁸ Átírat (A2). Forrás: https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Fmagyarok_hp2

²⁹ Átírat (A2). Forrás: https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Fmagyarok_hp2

³⁰ A1 Kompakt 80.

3.2. B1+ és B2+ szint

A *csak* partikula a B1+ és B2+ munkafüzetekben és tankönyvekben is megjelenik, összesen 491 előfordulással. Legjellemzőbb a logikai *csak* típus (ezen belül a fókuszos altípus), de ezeken a szinteken már található hangsúlytalan diskurzuszjelölői *csak* is, illetve néhány *csak*-ot tartalmazó konstrukció. Ez utóbbi típusba az A1 és A2 kötetekhez képest már nem csupán a *nem+csak* szerkezet tartozik, hanem megjelenik például a *bárcsak*, *egyre csak* is. A hangsúlyos diskurzuszjelölői *csak* viszont nem fordul elő egyik kötetben sem.

A 491 *csak*-előfordulás közül a kötetek elsősorban a logikai *csak*-ot tartalmazzák (75%), amelyet alaposan tárgyalnak: számos feladatot és példát találhatunk mind a munkafüzetben, mind a tankönyvben. A logikai típuson belül legjellemzőbb (84%) a fókuszos altípus (12), de a proposíció előtti *csak* is megjelenik (13).

(12) *Csak* azt tanultam meg, ami érdekelt.³¹

(13) Ne szakíts félbe, amikor beszélek! *Csak* összezavarsz.³²

A kötetek a logikai *csak* partikulára szabályt is igyekeznek adni, ezek esetében azonban néhol pontosításra lenne szükség, mivel a *csak* használatát leszűkítik, egyszerűsített képet adnak róla. Nézzük meg az 1. ábrán látható szabályt (az ábrát lásd a következő oldalon).

A képen látható szabály alapján a *csak* „mindig hangsúlyos”³³, ez azonban félrevezető, ugyanis nem a *csak* szócska hangsúlyos, hanem a mögötte álló elem (pl. Kálmán), a *csak* pedig hangsúlytalan.

A *csak* diskurzuszjelölői változata (a BEA adatbázisban talált arányhoz hasonlóan) csupán 2,6%-át teszi ki az összes *csak*-előfordulásnak. Altípusai közül a kötetekben csupán a hangsúlytalan, felszólító *csak* jelenik meg (14), a hangsúlyos egyáltalán nem.

(14) Menjetek *csak* előre, majd jövök utánatok.³⁴

³¹ B1+ mf. 147.

³² B2+ mf. 205.

³³ B1+ mf. 134.

³⁴ B2+ mf. 137.

MINDIG HANGSÚLYOS MÓDOSÍTÓSZÓK: nem, csak, alig	
Forma és funkció	
Tagadósók, tagadott mondatrészek <i>nem, sem, semelyik, semmilyen</i> stb.	<u>Nem</u> tudok holnapig várni. <u>Nem</u> vasárnap lesz a felolvasóest? <u>Ne</u> várj meg! Estig a könyvtárban maradok.
Sok negatív jelentésű szó <i>alig, ritkán, későn, rosszul, feleslegesen, nehezen, unalmasan</i> stb.	<u>Alig</u> értettem, mit mond. <u>Ritkán</u> megyek könyvtárba. <u>Nehezen</u> találtam jó varrónőt. A szemináriumvezető <u>unalmasan</u> adott elő.
A csak szó, ha nem az ígére vonatkozik.	<u>Csak</u> egy verset olvastam el. <u>Csak</u> Kálmán kísért el az iskolába. <u>Csak</u> az egyik könyvet vettem meg.
Kérdősók <i>miért, mikor, hol</i> stb.	<u>Mit</u> olvasol? <u>Mikor</u> indultál el az egyetemről? <u>Miért</u> mondtad el Emesének, amit meséltem?
↓ Ezek a szavak mindig fókuszpozícióban állnak, vagyis a ragozott ige előtt. Az ige nem kap hangsúlyt, vagy csak kis hangsúlyt kap. Az igekező elvállik.	

1. ábra. Mindig hangsúlyos módosítószók – szabály

Érdeemes lenne a diskurzusjelölői típuson belül a hangsúlytalan, felszólító *csak*-ra több példát hozni, akár audió formájában, mivel hangsúlyozástól és kontextustól függően mást és mást jelenthet egyazon szósor (például: Gyere *csak* ide! – lehet bátorítás, fenyegetés is). A hangsúlyos *csak* típus tanításával kapcsolatban az mondható el, hogy egyrészt érthető, hogy nem kerül elő még ezen a szinten sem, mivel jelentése nehezebben megragadható, nehezen fordítható más nyelvekre, előfordulása írott nyelvi korpuszban alacsony. Viszont valódi társalgásokban gyakori, ezért tanítása – a kommunikatív nyelvoktatás szemléletét követve – mégis fontos lenne.

A *csak*-ot tartalmazó szerkezetek az összes *csak*-előfordulás 20%-át alkotják. Ezek közül a *nem+csak* (15), az *egyre csak* (16) és a *bárcsak* (17) van hangsúlyozottan kiemelve, külön tárgyalva. Ezekhez a konstrukciókhoz a kötetek egy-egy rövid szabályt is adnak, például az *egyre csak* példa a fokozódó intenzitás kifejezésére. A leginkább tárgyalt alakulat továbbra is a *nem+csak*, mely az összes konstrukció 52%-át teszi ki.

- (15) Pulitzer cikkei *nem csak* frissek, *hanem* szórakoztatóak is voltak.³⁵
 (16) A lány *egyre csak* sírt.³⁶
 (17) *Bárcsak* hallanám a hangodat!³⁷

További *csak*-os szerkezeteket (pl. *csak-csak*, *mégiscsak*, vonatkozó névmás+*csak*) csupán egy-egy példa erejéig említenek a kötetek (18); jelentésükre, használatukra nem térnek ki. Emellett néhány gyakoribb konstrukció egyáltalán nem jelenik meg, ami nem meglepő, mivel a jelentésük kevésbé alapvető, és a gyermekek is később sajátítják el ezeket.³⁸ Ilyen például a „*csakazértis*” vagy a *csaknem*. Az előbbi a beszéltnyelvben, az utóbbi az írott nyelvben, elsődlegesen a sajtóban fordul elő gyakrabban.³⁹

- (18) Erdei séta helyett inkább futni megyünk az erdőben, az *mégiscsak* hasznosabb.⁴⁰

3.3. Megbeszélés, javaslatok

Elemzésünk során tehát azt találtuk, hogy a *MagyarOK* tankönyvek már kezdő szinttől foglalkoznak a *csak* partikulával. Első lépésben a lényegesen gyakoribb és egyszerűbb jelentésű logikai *csak*-ot ismertetik, A1–A2 szinten még csak példákön keresztül, B1–B2 szinten már szabályok segítségével. A diskurzusjelölői *csak* tárgyalása kezdő szinten még nem jelenik meg, valamint B1–B2 szinten is csupán a hangsúlytalan felszólításban használt változatot említik, magyarázatot nem fűznek hozzá. A hangsúlyos változat a kötetekben nem jelenik meg, viszont a videós kiegészítő anyagokban találtunk két előfordulást. A *csak*-ot tartalmazó konstrukciók közül a *nem+csak* mellett a *bárcsak* és az *egyszer csak* szerkezetek szerepelnek hangsúlyosabban, melyek jelentése könnyebben megragadható.

A *MagyarOK* vizsgált köteteiről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a *csak* partikula több típusát is tárgyalják, fokozatosan vezetve be az *egyre*

³⁵ B1+ tk. 199.

³⁶ B2+ mf. 51.

³⁷ B1+ mf. 80.

³⁸ HAGYMÁSI–KLEIBER 2022.

³⁹ A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2) sajtó alkorpuszában 22%-os arányban van jelen (173 előfordulás).

⁴⁰ B2+ tk. 89.

bonyolultabb jelentéseket, használatokat; jól alkalmazkodva a tanuló szintjéhez. A típusok előfordulási gyakorisága jól tükrözi a (BEA) korpuszban található arányokat. A tankönyvcsalád a két fő *csak*-típus közül a logikait alaposan bemutatja, sok példával, szabállyal, azonban a diskurzusjelölői használat tárgyalását hiányosnak érezzük. Az alfejezet további részében néhány javaslatot teszünk arra vonatkozóan, hogyan lehetne kiegészíteni a kötetekben foglaltakat: mit tehet a MID-tanár, hogy a *csak* partikula használatát minél alaposabban megismertesse a tanulóival.

Először is fontos, hogy a (leendő) MID-tanár ismerje a *csak* típusait és azok jellemzőit, beleértve a diskurzusjelölői használatokat is. A tanulmányban hivatkozott elméleti nyelvészeti munkákon kívül már a MID szemszögből is található írások a témában: a Hungarológiai Évkönyv – megjelenés előtt álló – következő számának témái a diskurzusjelölők (pl. *szerint, hát, is, csak*).

Másrészt magasabb nyelvi szinteken mindenképpen javasoljuk a hangsúlyos diskurzusjelölői *csak* beemelését az oktatásba, hiszen a beszélt nyelvben jellemző a használata. Ennek leghatékonyabb módja a videós anyagok alkalmazása lenne, mivel a diskurzusjelölői *csak* típust természetes közegében tanítva szituációkon, dialógusokon keresztül lehet jól bemutatni, ahol mind a kontextus, mind a szupraszegmentális elemek támogatják a tanulást. Mindez jól illeszkedik a kommunikatív nyelvoktatás eszméjébe, miszerint a nyelvi elemeket a tanulók valódi nyelvi helyzeteken keresztül tudják leghatékonyabban megismerni.

Végül pedig hasznos lenne néhány további *csak* partikulát tartalmazó konstrukciót is bevezetni, mint például „*csakazértis*”, *csaknem, hacsak, ugyancsak*; melyek nem kompozicionális alakulatok (jelentésük nem számítható ki részeik jelentéséből), viszont használatuk bizonyos szövegtípusokban gyakori. Elsajátításuk ugyan nem elvárható B2+ szinten sem, de érdemes megismerkedni velük, tudni róluk.

Javaslataink összegzéséként a következő táblázatban felvázoljuk, hogy melyik szinten melyik típusú *csak* partikulát és/vagy szerkezetet javasoljuk a magyar mint idegen nyelv tanításába beemelni.

1. táblázat. *Javaslat a csak partikula tanítására szintenként*

	Logikai <i>csak</i>	Egyszerűbb <i>csak</i> -os szerkezetek	Hangsúlytalan diskurzusjelölői <i>csak</i>	Hangsúlyos diskurzusjelölői <i>csak</i>	Nehezebb <i>csak</i> -os szerkezetek
A1+					
A2+					
B1+					
B2+					

4. Összegzés

Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk a *csak* partikula különféle típusainak előfordulását a magyar mint idegen nyelv tanítására készült *MagyarOK* tankönyvcsalád B1/B2-es kötetében. Azt találtuk, hogy míg a logikai *csak*-ot alaposan bemutatja a tankönyv, addig a diskurzusjelölői használat háttérbe szorul: a hangsúlytalan változatot alig, a hangsúlyos változatot pedig egyáltalán nem tárgyalja. A *csak*-ot tartalmazó konstrukciók közül is csupán néhány fordul elő a kötetekben, elsődlegesen a logikai változathoz köthető egyszerűbb jelentésű, kompozicionális alakulatok. Úgy gondoljuk, fontos lenne a nem tárgyalt – elsődlegesen diskurzusjelölői – típusokat is beemlíteni az oktatásba, hiszen a sikeres kommunikációhoz, a nyelv pragmatikai komponensének adekvát használatához elengedhetetlen az ismeretük.

Kutatásunk illeszkedik abba a sorba, amelyben különféle diskurzusjelölők MID-tankönyvekben való megjelenését vizsgálják, mint például az *is/szintén*,⁴¹ vagy a *szerintem*.⁴² Mindhárom tanulmány azt a következtetést vonja le, hogy a diskurzusjelölők tanítására nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a magyar mint idegen nyelv oktatásában is.

⁴¹ FUTÓ et al. 2023.

⁴² POZSONYI-SZETELI 2019.

Rövidítések, irodalom

Források

- BEA Magyar Spontán Beszéd Adatbázis <https://fonetika.nytud.hu/bea-beszelt-nyelvi-adatbazis/> (Utolsó letöltés: 2023.09.30.)
- MNSZ2 Magyar Nemzeti Szövegtár 2. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/index.html> (Utolsó letöltés: 2023.09.30.)
- SZITA–PELCZ 2016–2020 SZITA Szilvia – PELCZ Katalin: MagyarOK tankönyvcsalád. Pécs, 2016–2020. <http://magyar-ok.hu> (Utolsó letöltés: 2023.09.30.)

Irodalom

- DÓLA 2021 DÓLA Mónika: Módszertani útmutató a magyar nyelv tanításához. Bp., 2021.
- É. Kiss 1996 É. Kiss Katalin: *A csak* szintaxisához és szemantikájához. In: *Nyelv, nyelvész, társadalom II.* Szerk. TERTS I. Pécs, 1996.
- É. Kiss 1998 É. Kiss Katalin: Mondattan. In: *Új magyar nyelvtan.* Szerk. É. Kiss K. – KIEFER F. – SIPTÁR P. Bp., 1998. 17–184.
- FÁBRICZ 1986 FÁBRICZ Károly: Partikulák a magyar és az orosz nyelvben. Kandidátusi értekezés, Szeged, 1986.
- FUTÓ et al. 2023 FUTÓ Bettina – ALBERTI GÁBOR – FARKAS Judit – HUSZICS Aliz: Mik ezek a kIS ízék? *Az is* és a *szintén* mint diskurzusjelölő? Kézirat, 2023.
- GYURIS 2008 GYURIS Beáta: A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: *Strukturális magyar nyelvtan IV. A lexikon szerkezete.* Szerk. KIEFER F. Bp., 2008. 639–682.
- GYURIS 2009 GYURIS Beáta: A hangsúlyos *csak* diskurzuspartikula interpretációja. In: *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 7.* Szerk. MALECZKI M. – NÉMETH T. E. Szeged, 2009. 157–179.
- HAGYMÁSI 2023a HAGYMÁSI Judit: *A csak* partikula a MagyarOK A1-es és A2-es kötetében. Kézirat, 2023.

- HAGYMÁSI 2023b HAGYMÁSI Judit: *Csaknem, csak nem, csak azért is, csak azértis?* Csak partikulát tartalmazó konstrukciók vizsgálata. In: Specimina Operum Iuvenum 8. Szemelvények 7. Szerk. BALATONYI J. – BALIKÓ F. – BARABÁS G. – BÖHM G. – KOVÁCS V. – POHÁRNOK M. Pécs, 2023. 11–38.
- HAGYMÁSI–KLEIBER 2022 HAGYMÁSI Judit – KLEIBER Judit: A *csak* partikula gyermek- nyelvi vizsgálata. In: A nyelvfejlődés folyamata koragyermek-kortól kamaszkorig. Szerk. BÓNA J. – MURÁNYI S. Bp., 2022. 57–77.
- KENESEI 1992 KENESEI István: Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan. Szerk. KIEFER F. Bp., 1992. 529–713.
- KIEFER 1988 KIEFER Ferenc: Modal particles as discourse markers in questions. Acta Linguistica Hungarica 38. (1988) 107–125.
- MIHAJLIK et al. 2022 MIHAJLIK Péter – BALOG András – GRÁCZI Tekla Etelka – KOHÁRI Anna – FEGYÓ Tibor – MÁDY Katalin: „Releasing the BEAST” – A BEA gépi beszédleiratozási feladat, megközelítések és eredmények. In: XVIII. MSZNY Konferencia. Szerk. BEREND G. – GOSZTOLYA G. – VINCZE V. Szeged, 2022. 199–210.
- POZSONYI–SZETELI 2019 POZSONYI Lilla – SZETELI Anna: A *szerint* diskurzusjelölő funkcionális grammatikai keretben. OTDK-dolgozat, Kézirat, 2019.
- SCHIRM 2021 SCHIRM Anita: Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl. Bp., 2021.

FARKAS JUDIT

Hogy(an) mondod?

A hogyan és a hogy kérdőszavak összevető áttekintése

How Do You Say It?

Comparative Analysis of Two Hungarian *wh*-words

hogyan ‘how’ and *hogy* ‘how’

The paper discusses two variants of the Hungarian *wh*-word *hogyan* ‘how’, namely *hogyan* ‘how’ and *hogy* ‘how’. When the variants are investigated in different syntactic and semantic environments, it turned out that only one of them, namely the variant *hogy*, can be used in certain contexts (i.e., in *mi a franc* ‘what a hell’ structure type: *hogy a francba* ‘how a hell’ is fully acceptable while *hogyan a francba* is fully unacceptable). Comparing the two variants, the paper discusses their history, the original mood adverb meaning and the idiomatic meaning which can be associated with them. Finally, the paper argues that the variant *hogy* also has a discourse particle meaning, which can be verified by syntactic arguments.

Keywords: generative syntax, variants, *wh*-words, discourse particle

1. Bevezetés

Jelen cikk a *hogyan* kérdőszó két variánsát, a *hogyan*-t és a *hogy*-ot veszi górcső alá. Amint azt az alábbi (1a-a’) minimálpár mutatja, a két alak alapvetően felcserélhető egymással. Ez azonban nem mindig igaz (1b-b’), erre mutatott rá Bozsányi-Fábián¹ a *mi a franc* konstrukció vizsgálata kapcsán.

.....
¹ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 15–16. L. továbbá Bozsányi-Fábián Krisztina írását jelen kötetben.

- (1) a. Hogyan mondanád azt angolul, hogy *mindennek vége*?
 a'. Hogy mondanád azt angolul, hogy *mindennek vége*?
 b. *Hogyan a francba képzeled ezt?²
 b'. Hogy a francba képzeled ezt?³

Ebből a megfigyelésből kiindulva jelen cikkben azt vizsgálom meg, hogy mely esetekben cserélhetőek fel egymással ezek az elemek, és mely szintaktikai környezetek azok, ahol csak az egyik alak fordulhat elő.

A cikk felépítése a következőképpen alakul. A 2. fejezetben röviden bemutatom a *hogyan* és a *hogy* nyelvtörténeti hátterét, kitérve arra is, hogy mi a kapcsolatuk a *hogy* alárendelő kötőszóval. A 3. fejezet a két elem szinkrón viselkedését mutatja be: minimálpárokat tekintve azt vizsgálom meg, hogy mely szintaktikai környezetekben fordulhat elő mindkét elem, és melyek azok, amelyekben csak az egyikük bukkanhat fel. A szintaktikai viselkedésükkel párhuzamosan megvizsgálom az egyes alakok jelentését is. Végezetül a 4. fejezetben összegzem a legfontosabb gondolatokat, illetve az adatok alapján következtetéseket vonok le arra vonatkozóan, hogy mennyiben tekinthető a *hogyan* és a *hogy* ugyanazon elem két variánsának.

A cikkben szereplő példamondatok a generatív nyelvészetben bevett módon saját anyanyelvi intuícióm alapján ítélem meg az alábbi nemzetközileg is használatos⁴ hatfokozatú skálát alkalmazva:

- (2) • A grammatikalitási ítéletek skálája
jelöletlen / ✓:	teljesen elfogadható szósor
(?):	elfogadható, de enyhén jelölt szósor
?:	elfogadható, de jelölt szósor
??:	köztes vagy bizonytalan megítélésű szósor
*?:	elfogadhatatlan szósor, mely a *-hoz viszonyítva némileg elfogadhatóbb
*:	teljesen elfogadhatatlan szósor

² BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 16/(19a')

³ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 16/(19a)

⁴ A skálát l. pl. ALBERTI-LACZKÓ 2018.

2. A *hogyan* és a *hogy* nyelvtörténeti háttere

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának⁵ a megfelelő szócikke⁶ alapján a *hogyan* és a *hogy* formák közül a *hogy* az elsődleges, melyre már a *Halotti beszéd és könyörgés*ben (HB)⁷ is találunk példát (3a).

(3)

a.

Kic ozvc. miv vogmuc. *Hug* ef tiv latiatuc fzumtuchel. (HB)
 kik azok miü vogymuk *hugy* ës tiü látjátuk szümtükhel
 'Kik azok? Mi vagyunk. (A)*hogy* ti is látjátok szemetekkel.'

b.

Ef oz gimilfnec vvl keferuv uola vize. *hug* turchucut
 mige zocoztia vola. (HB)
 ës az gyimilcsnek ül keseröü valá vizë *hugy* turkokat
 migé szakasztja valá
 'Ès az(on) gyümölcsnek oly(an) keserű vala leve, *hogy* torkát
 megszakasztja vala.'

A *hogyan* alakváltozat később alakult ki a *hogy* alakból más *-n* ragos módhatározók analógiájára,⁸ az első példa erre a formára a szótár tanúsága szerint mindössze 1724-ből származik. Vagyis ez esetben nem egy rövidülés történt, azaz *hogyan* a *hogyan* megrövidült volna, hanem éppen ellenkezőleg zajlott le a folyamat. A variánsok eredeti funkciója a mód- és állapothatározó volt, majd funkcióbeli elkülönüléssel ebből a határozószókból keletkezett a *hogy* alárendelő kötőszó,⁹ amelyre szintén található példa már a első szövegemlékünkben, a *Halotti beszéd és könyörgés*ben (3b). Fontos megemlíteni, hogy a *hogy* kötőszónak nincs *hogyan* alakváltozata. A kötőszói használatnál a továbbiakban ebben a cikkben nem foglalkozom.

⁵ BENKŐ 1970. 129.

⁶ A magyar nyelv nagyszótárában nem lehetett utána nézni a vizsgált elemeknek a cikk írásának pillanatában, ugyanis ez a szócikk eddig még nem készült el.

⁷ A *Halotti beszéd és könyörgés* olvasatát és értelmezését BENKŐ 1980. 47–49., 55–57. alapján adtam meg.

⁸ Vö. SIMAI 1910. 278.

⁹ BENKŐ 1970. 129–130. A *hogy* alárendelő kötőszó kialakulásának folyamatáról l. É. KISS 2023.

3. A *hogyan* és a *hogy* a mai nyelvben

Mielőtt rátérnék a konkrét példák ismertetésére, érdemes tisztázni, hogy a határozószói *hogyan* és *hogy* variáns egyaránt kérdőszóként viselkedik a magyar nyelvben, azaz fókusz pozícióban állnak,¹⁰ vagyis mögöttük közvetlenül az ige-tőnek kell megjelennie, melyet az igekötő sem előzhet meg.

- (4) a. Péter mégis *hogy(an)* juthatott át a biztonsági ellenőrzésen?
b. *Péter mégis *hogy(an)* átjuthatott a biztonsági ellenőrzésen?

Ami a két variáns előfordulását illeti, ha az iménti nyelvtörténeti fejtegetésből indulunk ki, akkor azt várnánk, hogy a *hogyan* és a *hogy* alakok alapvetően felcserélhetőek lesznek mindenféle környezetben. Az alábbi szósorok (a korábbi (1a-a')-vel, illetve (4a)-val egyetemben) erre mutatnak példát.

- (5) a. *Hogy(an)* tudtad megoldani ezt a feladatot?
b. *Hogy(an)* verted át azt a simlis bűnözőt?
c. *Hogy(an)* utaztál el végül Párizsba?

Az (5) példasor alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy amennyiben a *hogyan*, illetve a *hogy* módhatározóként jelenik meg a mondatban, akkor szabadon felcserélhetőek egymással. Ennek azonban ellentmondani látszik a (6)-ban látható példa, amelyben csak a rövidebb *hogy* forma (6a) teljesen elfogadható.

- (6) a. *Hogy* vagy?
b. ??*Hogyan* vagy?

Ebben az esetben az magyarázhatja a *hogy* alak kizárólagosságát, hogy lexikalizált kifejezésről van szó, mely esetben az elemek nem cserélhetőek fel szinonim formákkal (vö. pl. *azt a kutyafáját* vs. **azt az ebfáját*).

A *hogyan* és a *hogy* azonban nemcsak konkrét mód-, illetve állapothatározói jelentéssel rendelkezhet; vannak olyan esetek, amelyekben ezek a kifejezések idiomatikus jelentéssel bírnak.

¹⁰ L. pl. É. Kiss 1992. 143.

- (7) a. Ezt mégis *hogy*([?]an) képzelted?
 b. Mégis *hogy*([?]an) mertél eljönni ide?

A (7)-ben szereplő szósorokhoz társított grammatikalitási ítéletek alapján azt lehet megállapítani, hogy idiomatikus jelentésben (vagyis amikor nem lehet a kérdőszót a *miként*-tel helyettesíteni) a rövidebb *hogy* forma az elfogadhatóbb, de a *hogyan* megjelenése sem eredményez elfogadhatatlan szerkezetet, csak jelöltet. Az intuíciónkat e tekintetben alátámasztja Bozsányi-Fábiánnak¹¹ a témában végzett kérdőíves vizsgálata is, melyben az (5)-ben, illetve a (7)-ben látottakhoz hasonló szósorokat kellett anyanyelvi beszélőknek megítélniük ugyanazt a skálát alkalmazva, melyet jelen cikkben én is használok. Az 50 fős vizsgálat eredményei szignifikánsnak mutatták a különbséget a *hogyan* és a *hogy* alakok között az utóbbi javára idiomatikus használat esetében (bár itt a teljesen elfogadható *hogy* alak mellett csak ?[?]-t kapott a *hogyan* forma a vizsgálat résztvevőitől), míg a konkrét módhatározói jelentés esetén nem volt szignifikáns különbség a két variáns megítélése között.

A magyarban a kérdőszók nemcsak fókuszpozícióban bukkanhatnak fel, hanem ezt megelőző kvantorpozícióban is elfoglalhatnak (mint például a *ki* a (8a)-ban). A *hogy* és a *hogyan* azonban nem bukkanhatnak fel kvantorként (8b), ami azzal magyarázható, hogy az ilyen mód- és állapothatározói kifejezések nem kérdő mondatokban is közvetlenül az ige előtti zónában kapnak helyet (8c).

- (8) a. Ki *hogy*(an) oldotta meg ezt a feladatot?
 b. **Hogy*(an) ki oldotta meg ezt a feladatot?
 c. Péter és Juli lassan oldotta meg a feladatot, Mari és Ili pedig gyorsan.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a *hogy*, illetve a *hogyan* kompatibilisek-e a metakognitív *is*-sel,¹² mely olyan többletjelentéssel gazdagítja a valódi kérdést tartalmazó mondatokat, miszerint a kérdezőnek valamikor korábban birtokában volt az adott tudás, melyet mostanra azonban elfelejtett, és ezért kéri a hallgatót, akinek szerinte még birtokában van ez a korábban közös tudás, hogy frissítse fel az emlékezetét (9a).

¹¹ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 16.

¹² L. pl. FUTÓ 2019. 41–44.

- (9) a. Mit is akartam itt csinálni?
 b. Hogy(an) is verted át azt a simlis bűnözőt?
 c. Hogy(?an) is képzelhetted, hogy ezt megúszod?

Amint azt a (9b-c) példák elfogadhatósága mutatja, a *hogy* és a *hogyan* alak is kompatibilis a metakognitív *is*-sel mind az elsődleges mód- és állapotathatózóji jelentésben (9b), mind idiomatikus jelentést hordozva (9c) (bár ez utóbbi esetben a *hogyan* variáns némileg kevésbé elfogadható összhangban a (7) példásor kapcsán tárgyaltakkal).

A magyarban a kérdő névmások kérdőszói szerepben a *mi a franc* konstrukcióban is felbukkanhatnak.¹³ Ahogyan azt Bozsányi-Fábián kérdőíves vizsgálattal igazolta,¹⁴ ebben a szerkezetben a kifejezett módhatározói (10a-a'), illetve idiomatikus (10b-b') jelentéstől függetlenül csak a *hogy* variáns jelenhet meg (10a,c), a *hogyan* minden esetben elfogadhatatlan (10b,d).

- (10) a. Hogy a francba jutottál be, álkulccsal?¹⁵
 a'. *?Hogyan a francba jutottál be, álkulccsal?¹⁶
 b. Hogy a francba képzeled ezt?¹⁷
 b'. *Hogyan a francba képzeled ezt?¹⁸

Amint azt Bozsányi-Fábián¹⁹ bemutatja, a *mi a franc* konstrukció rosszallást fejez ki, melynek mértéke a benne szereplő névszói elemen (azaz a *franc*-on, illetve ennek ilyen értelemben vett szinonimáin) múlik. Szintén rosszallást fejeznek ki a következő *hogy* kérdőszavas szerkezetek is.

- (11) a. Hogy képzelted ezt?
 b. Hogy nézel ki?
 c. Hogy mutathattad be ennek az embernek a húgodat?

¹³ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023.

¹⁴ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 16.

¹⁵ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 16/(19b)

¹⁶ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 16/(19b')

¹⁷ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 16/(19a)

¹⁸ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 16/(19a')

¹⁹ BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023. 31–34.

Ha összevetjük a (11) példasorban a *hogy* kérdőszavas szerkezeteket a *hogyan-t tartalmazó* minimálpárjaikkal (12), a következőket láthatjuk. A (11a-c) kérdésekben egyértelműen tetten érhető a rosszallás mozzanata, amit nem feltétlenül érezni a (12a)-val kapcsolatban; ez utóbbinál elképzelhető egy szó szerinti értelmezés is, és ebből adódóan egy olyan válasz, amit a (12a') mutat. Ami a (b) szósorokat illeti, a (11b) mondat teljesen elfogadható, míg ennek *hogyan*-os minimálpárja teljesen elfogadhatatlan (12b). Megjegyzendő azonban, hogy a (12a)-ban látottakhoz hasonlóan a (12b)-nek is létezik egy olyan szó szerinti értelmezése, amelyet csak a kérdőmondatba tett további elemek megjelenítésével lehet többé-kevésbé előhívni (12b'). Ebben a kérdésben, a szó szerinti értelmezésével összhangban, már nem érhető tetten a rosszallás mozzanata, ahogyan ezt az erre adott (12b'') válasz is mutatja.

- (12) a. Hogyan képzelted ezt?
 a'. Úgy gondoltam, hogy az előszoba padlóját laminált parkettával fednénk le, míg a konyhában kő lenne.
 b. *Hogyan nézel ki?
 b'. ?Hogyan nézel ki majd a farsangi bálon?
 b''. Az arcom be lesz festve feketére, lesz két nagy hegyes fekete fülem, és ragasztok majd magamnak egy hosszú fekete farkincát is.
 c. ?Hogyan mutathattad be ennek az embernek a húgodat?

A (11a-b) és (12a-b) példák összevetéséből azt a következtetést lehetne levonni, hogy rosszallást kizárólag a *hogy* alakvariáns hordozhat, míg a *hogyan* vagy nem jelenhet meg egyáltalán ezekben a szerkezetekben (12b), vagy szó szerinti értelmezéssel társul, amihez nem kapcsolódik semmilyen negatív felhang (12a-a',b'-b''). Mindez szépen összecsengene azzal a megfigyeléssel, miszerint csak a *hogy* variáns lehetséges a szintén egyértelműen rosszallást kifejező *mi a franc* típusú szerkezetekben is. Ennek azonban ellentmond a (12c) szósor, mely jelölt ugyan, de egyértelműen elfogadható, és egyértelműen tetten érhető benne a rosszallás mozzanata (szó szerinti értelmezés ez esetben nem elérhető, legalábbis számomra). Az a kérdés tehát, hogy pontosan mi is az összefüggés a *hogy* és a *hogyan* alakvariánsok, valamint a rosszallás kifejezése között, mindenképpen további kutatást igényel a jövőben.

A modális-egzisztenciális kérdő névmási konstrukciókban²⁰ is megjelenhet kérdő névmás, itt azonban egzisztenciális jelentéssel rendelkezik (13a), és nem kérdőszói szerepben bukkan fel. Ezzel összhangban nem is fókuszban áll, ahogyan e mellett Prohászka²¹ érvel Lipták²² ellenében. A (13b-c') példákban azt vizsgálom meg, hogy ebben a szerkezetben vajon felbukkanhat-e a *hogy*, illetve a *hogyan* kérdőszó.

- (13) a. Van mit csinálnom.
 b. Van [?]hogy / ^(?)hogyan elutaznom Párizsba.
 b'. Van [?]hogy / ^(?)hogyan bejutnom ezen az ajtón.
 c. *Van hogy / hogyan elképzelnem ezt.
 c'. *Volt hogy / hogyan mernem idejönni.

Amint azt a (13c-c') szósorokhoz társított ')*' grammatikalitási ítéletek mutatják, idiomatikus jelentésben semmiképpen sem jelenhet meg sem a *hogy*, sem pedig a *hogyan* variáns a modális-egzisztenciális kérdő névmási konstrukciókban. Nem idiomatikus jelentésben (13b-b') azonban a *hogyan* variáns megjelenhet az ilyen szerkezetekben, míg a *hogy* felbukkanása ugyanitt erősen megkérdőjelezhető.

Végezetül egy olyan konstrukciót mutatok be, melyben a *hogy* variáns a modális-egzisztenciális kérdő névmási konstrukciókhoz hasonlóan nem kérdőszói szerepben bukkan fel (14), melyet alátámaszt, hogy az igekötő ezekben az esetekben az ige előtt áll.

- (14) a. Hogy megoldottad a legnehezebb feladatot is!
 b. Hogy meggyőzte Pétert is az elméletéről!

A (14)-ben látható szerkezet típusa a beszélő részéről meglepődést fejez ki, aki nem gondolta volna, hogy a cselekvőnek sikerül végrehajtani a mondatokban szereplő bravúrokat. Ahogyan azt a (15)-ben bemutatott minimálpárokhoz társított grammatikalitási ítéletek mutatják, a *hogyan* variáns nem jelenhet meg ebben a szerkezet típusban.

²⁰ A modális kérdő névmási konstrukciókról l. pl. ŠIMÍK 2011; PROHÁSZKA et al. 2022.

²¹ PROHÁSZKA 2019; PROHÁSZKA 2021.

²² LIPTÁK 2003.

- (15) a. *Hogyan megoldottad a legnehezebb feladatot is!
 b. *Hogyan meggyőzte Pétert is az elméletéről!

A szerkezet különleges jelentéstartalma az [igekötő + ige] szórenddel együtt arra enged következtetni, hogy a *hogy* ebben az esetben diskurzusjelölőként jelenik meg;²³ ez tehát egy teljesen más konstrukció, mint amiről az eddigiekben szó volt. Éppen ezért érdemes egy kicsit jobban szemügyre venni.

- (16) a. Tegnap *hogy* megoldottad a legnehezebb feladatot is!
 b. Péter *hogy* megoldotta a legnehezebb feladatot is!
 b'. Azt a nehéz feladatot *hogy* megoldotta Péter is!
 c. Tegnap mindenki *hogy* megoldotta a legnehezebb feladatot is!
 c'. Tegnap Géza is *hogy* megoldotta a legnehezebb feladatot is!
 d. **Hogy* Géza oldotta meg a legnehezebb feladatot is!
 e. ?A legkönnyebb feladatot # *hogy* megoldotta Géza is!
 e'. ^(?)A legkönnyebb feladatot *bezzeg* *hogy* megoldotta Géza is!

A (16) példasor tanúsága szerint a *hogy* elemnek nem kötelező a szerkezet élén felbukkannia, megjelenhet előtte szabad bővítmény (16a), topik (16b-b'), illetve univerzális és *is*-es kvantor is (16c-c'). A (16d) viszont azt mutatja, hogy fókusszal nem kompatibilis a szerkezet. Ami a kontrasztív topikot illeti, a pusztán intonációs mintázattal kifejezett verzió (16e) némileg rozszabbnak tűnik, mint a *bezzeg*-gel explicitté tett variáns (16e'), aminek az oka vélhetően abban keresendő, hogy ennek a meglepődést kifejező szerkezet-típusnak önmagában is van egy jellegzetes intonációs mintázata, ami nem (igazán) összeegyeztethető a kontrasztív topikra jellemző intonációval. Ezen szósorok elfogadhatóságának mértékét mindenképpen érdemes lenne egy későbbi kutatásban kérdőíves módszerrel is megvizsgálni. Összességében a (16) példasor alapján azt az általánosítást fogalmazhatjuk meg, miszerint a Topik-Komment felbontást tekintve topikban álló kifejezések alapvetően megjelenhetnek ebben a *hogy*-os szerkezetben a *hogy* elem előtt, még ha kvantifikáltak²⁴ is.

²³ A diskurzusjelölőről általánosságban l. pl. GYURIS 2008.

²⁴ A kvantorok kétarcú viselkedéséről l. SZETELI-ALBERTI 2018. munkáját.

- (17) a. Hogy nem tudta elbizonytalanítani a tegnapi vereség sem!
 b. Hogy nem vettem ezt észre eddig!
 c. Hogyhogy nem vettem ezt észre eddig?
 c'. Hogy(an) lehetséges az, hogy nem vettem ezt észre eddig?²⁵

A (17a-b) példák azt mutatják, hogy ez a különleges *hogy*-os szerkezet kompatibilis a tagadással is, a (17c) pedig egy jelentését tekintve rokon szerkezetet mutat be, a *hogyhogy*-os konstrukciót (Molnár 2010). Ez utóbbi szerkezettel a jövőben érdemes lenne alaposabban is összevetni a tárgyalt *hogy*-os szerkezetet, különösen azért, mert a *hogyhogy* történetileg egy összetétel (17c'): első tagja egy főmondati kérdőszónak, az itt vizsgált *hogy(an)*-nak a maradványa, az utótag pedig a *hogy* kötőszó.²⁶ Jelen vizsgálat szempontjából mindenképpen megjegyzésre érdemes, hogy a *hogyhogy* mellett nem létezik **hogyanhogy* alak.

4. Összegzés

Jelen cikk a *hogyan* kérdőszó két variánsát, a *hogyan*-t és a *hogy*-ot vizsgálta. A két alakváltozat A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*²⁷ alapján ugyanazon töről fakad (a *hogy* változataból alakult ki később a *hogyan* variáns), és elsődlegesen mód- és állapothatározói funkcióval rendelkezett. Ebben a jelentésében, néhány lexikalizálódott kifejezéstől eltekintve, máig alapvetően felcserélhető egymással a két változat, mindkettő klasszikus kérdőszóként bukkan fel a mondatban, és kompatibilis a metakognitív *is*-sel. Vannak azonban különbségek is a két variáns között. A modális-egzisztenciális kérdő névmási konstrukcióban csak a *hogyan* variáns fogadható elegyértelműen, míg idiomatikus jelentésben a *hogy* változat a jobb. Szintén csak a *hogy* változat jelenhet meg egy különleges, meglepetést kifejező konstrukcióban, amelynek a vizsgálati jövőbeli kutatás témája lehet.

A *hogy* és a *hogyan* variáns nyelvtörténetileg tehát ugyanazon elem két variánsaként tekinthető, de szinkrón szempontból jól látható, hogy kialakult, vagy legalábbis kialakulóban van közöttük egyfajta funkciómegoszlás is, amelynek legsarkalatosabb példája a 4. fejezet végén bemutatott megle-

²⁵ MOLNÁR 2010. 107/(18). alapján.

²⁶ KISS-PUSZTAI 2003. 506.

²⁷ BENKŐ 1970. 129.

pődést kifejező, csak a *hogy*-os formát „toleráló” szerkezet. A *hogy* alak tehát láthatóan elindult a diskurzusjelölővé válás útján²⁸, amely úton a *hogyan* (egylőre legalábbis) nem követi.

Rövidítések, irodalom

Források

- HB Halotti beszéd és könyörgés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinterjeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepekorban-2/a-magyar-irodalom-a-xiii-szazadban-237/a-halotti-beszed-263/> (2023.07.18.)

Irodalom

- ALBERTI–LACZKÓ 2018 Syntax of Hungarian. Nouns and noun phrases. Eds. ALBERTI, G. – LACZKÓ, T. Amsterdam, 2018.
- BENKŐ 1970 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet: H-Ó. Szerk. BENKŐ L. Bp., 1970.
- BENKŐ 1980 BENKŐ Loránd. Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Bp., 1980.
- BOZSÁNYI-FÁBIÁN 2023 BOZSÁNYI-FÁBIÁN Krisztina: *Mi a franc ez?* Egy magyar szerkezet áttekintő jellemzése. OTDK-dolgozat. Pécs, PTE BTK, 2023.
- É. KISS 1992 É. Kiss Katalin: Az egyszerű mondat szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. Szerk. KIEFER F. Bp., 1992. 77–177.
- É. KISS 2023 É. Kiss, Katalin: From relative proadverb to declarative complementizer: the evolution of the Hungarian *hogy* 'that'. *Linguistic Review* 40. (2023:1) 107–130.

²⁸ SCHIRM 2011.

- FUTÓ 2020 FUTÓ Bettina: A logikai *is*-től a pragmatikai *is*-en át a metakognitív *is*-ig. In: Specimina Operum Iuvenum 6. Válogatás a PTE BTK XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2019) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből. Szerk. BÖHM G. – CZEFERNER D. – FEDELES T. Pécs, 2020. 13–49.
- GYURIS 2008 GYURIS Beáta: A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete. Szerk. KIEFER F. Bp., 2008. 639–682.
- KISS–PUSZTAI 2003 Magyar nyelvtörténet. Szerk. KISS J. – PUSZTAI F. Bp., 2003.
- LIPTÁK 2003 LIPTÁK Anikó: Hungarian modal existential wh-constructions. Kézirat. Leiden, 2003.
- MOLNÁR 2010 MOLNÁR Cecília Sarolta: *Hogyhogy* kérdőszó? *Hogyhogy* partikula? In: LingDok 9. Szerk. GÉCSE Zs. Szeged, 2010. 99–121.
- PROHÁSZKA 2019 PROHÁSZKA Zsolt: *Van Marinak csak Pétertől mit ellopni* – a modális egzisztenciális kérdőszói konstrukció a magyarban. OTDK-dolgozat. Pécs, PTE BTK, 2019.
- PROHÁSZKA 2021 PROHÁSZKA Zsolt: A modális egzisztenciális kérdőszói konstrukció a magyar nyelvhasználatban. In: Specimina Operum Iuvenum 7. Válogatás a PTE BTK 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2021) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből. Szerk. BALIKÓ F. – BARABÁS G. – BÖHM G. – POHÁRNOK M. Pécs, 2021. 58–86.
- PROHÁSZKA ET AL. 2022 PROHÁSZKA, Zsolt – ALBERTI, Gábor – SZETELI, Anna – FARKAS, Judit: Modal Existential Constructions in Hungarian. In: Language Use and Linguistic Structure: Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2021. Eds. JANEBOVÁ, M. – EMONDS, J. – VESELOVSKÁ, L. Olomouc, 2022. 202–223.
- SCHIRM 2011 SCHIRM Anita: A diskurzusjelölők funkciói: a *hát*, az *-e* és a *vajon* elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján. Doktori disszertáció. Szeged, SZTE BTK, 2011.
- SIMAI 1910 SIMAI Ödön: Hogyan. Magyar Nyelvőr 39. (1910) 278.
- ŠIMÍK 2011 ŠIMÍK, Radek: Modal existential wh-constructions. Utrecht, 2011.
- SZETELI–ALBERTI 2018 SZETELI, Anna – ALBERTI, Gábor: The interaction between relevant-set based operators and a topic–predicate dimension. LingBaW 4. (2018) 161–172.

BOZSÁNYI-FÁBIÁN KRISZTINA

Mi a franc ez?

Egy magyar szerkezet áttekintő jellemzése

What the Hell is This?

Comprehensive Characterization of a Hungarian Structure

The paper discusses the Hungarian *mi a franc* 'what the hell' construction based on a research using questionnaires and corpora. The construction is investigated from several aspects, of which this paper focuses on its morphological properties.

In almost all cases, suffixes can appear on the element *franc* 'hell', except for those that cannot be attached to the word itself. The appearance of the plural suffix results in a marked construction. The possessive marker *-é* can readily appear in the construction but the appearance of possessive agreement suffixes or the possessedness suffix results in marked construction, on the basis of which the noun status of *franc* can be questioned.

The paper also discusses, what kind of agreement can appear within the structure. It is pointed out that only a partial agreement in direction is possible. It is also discussed, which words can replace *mi* 'what' and what kind of elements can be used as substitutes for *franc*.

Keywords: generative syntax, variants, morphology, suffixes

1. Bevezetés

Jelen cikk középpontjában a *mi a franc* szerkezet típus áll. Ez a konstrukció bizonyos értelemben meglehetősen kötött felépítésű, mivel kötelező részét képezi egy kérdőszó, a határozott névelő, valamint egy főnév(szerű) elem¹, ebben a sorrendben. Kötött felépítése ellenére azonban ez a szerkezet rendkívül kreatívan használható (1), ami annak köszönhető, hogy az említett ele-

.....
¹ A vizsgált konstrukcióból egyedül a főnév(szerű) elem hagyható el: a *Mi a ...?* hiányos mondatnál azonban ez a cikk nem foglalkozik.

mek az adott kategórián belül kicserélhetőek más elemekre. Jelen cikkben az egyszerűség kedvéért a címben is szereplő *mi a franc* konstrukcióként hivatkozom rá.

- (1) a. [...] [Normális körülmények között fel sem tudtam volna ide mászni.] Mi a franc történt a kutyákkal?²
 b. Mi a lélekkurva anyja gondja arra akárkinek?³
 c. [...] Szeretném is tudni, – tört ki végre mélyező méltatlankodással az illető – mi a mennydörgős csodáért is nevezik ennek a furcsa gyülekezetnek tagjait szakértőknek [...].⁴
 d. [Nem, Szutykoska, képzeled el, hogy nem tudom, mekkora.] Mit gondolsz, mi a szagos arcszeszért mérnénk le, ha tudnám?⁵

A konstrukció először 1756-ban fordult elő: a Történeti Magánéleti Korpusz⁶ tanúsága szerint az (1b) mondat egy boszorkányperben hangzott el Takta-kenézen. Ebben a korpuszban mindössze ez az egyetlen találat volt erre a szerkezetre, míg a Magyar Történeti Szövegtárban⁷ (MTSz) már 332 példát találtam, melyek eloszlásából arra lehet következtetni, hogy a szóban forgó konstrukció igazán a 20. században terjedt el, ugyanis még a 19. században is viszonylag kevés példa (42 találat) volt rá.

A Magyar Nemzeti Szövegtárban⁸ (MNSz2) ennek megfelelően már rengeteg találatot kaptam; a kiadott 7572 adat pedig azt mutatta, hogy ez a konstrukció alapvetően háromféleképpen jelenhet meg (2).

- (2) a. Mi a fene!⁹
 b. Mert író lennék, vagy mi a csuda.¹⁰
 c. Mi a francot akarsz már megint?¹¹

² MTSz. #34835677,2006

³ TMK. Bosz. 336. 1756 (NE) - 1063447

⁴ MTSz. #10008009,1883 E.

⁵ M. KÁCSOR 2020. 76

⁶ DÖMÖTÖR–GUGÁN–NOVÁK 2017.

⁷ SASS 2017.

⁸ ORAVECZ–VÁRADI–SASS 2014.

⁹ MNSz2. #DOC97

¹⁰ MNSz2. #DOC221

¹¹ MNSz2. #DOC2288

Az első csoportba azok a szerkezetek tartoznak, amelyekben ez a konstrukció önmagában egy mondatot alkot, és felkiáltásként értelmezhető (2a). A második csoportba a (2b)-hez hasonló mondatok sorolhatók, amelyek egyfajta magyarázatot fűznek egy megadott szóhoz. A harmadik csoportot (2c) pedig olyan mondatok alkotják, amelyeket az (1) példasorban mutattam be: ezekben a szóban forgó szerkezet egy tulajdonképpen tetszőleges mondatrészt képvisel. Jelen cikkben ez utóbbi (2c) típusú konstrukcióval foglalkozom, a másik két típus jellemzőinek feltárása és az itt vizsgált típusal való összevetése későbbi kutatás témája lehet.

Az első fontos kérdés az, hogy mivel lehet helyettesíteni, felcserélni a *franc* szót. Az MNSz2 alapján a *mi a ...* a leggyakrabban a *fene, szösz, fasz, csuda, szar, bánat, csoda, túró, halál, rák, manó, nyavalya, frász* és a *tököm* kifejezésekkel fordul elő együtt, míg a *mi az ...* folytatásaként az *isten* és az *ördög* elemekkel lehet leggyakrabban találkozni. Az alábbi néhány jellemző példából látható, hogy a szerkezetben tipikusak a betegségből eredő szavak (3a,b), a vallási (3c,d) és a trágár (3e,f) kifejezések.

- (3) a. Már mi a fene ez?¹²
 b. Mi a frásztól bolondult beléd az a dög?¹³
 c. Mi a jó istent keresek rossz helyen?¹⁴
 d. Mi az ördögöt mível ön itt e mókussal?¹⁵
 e. Mi a faszt csináljak?¹⁶
 f. Mi a szarral törödsz egész nap?¹⁷

A korábban (1d)-ként bemutatott, alább (4a)-ként megismételt mondat a szerkezetnek azt a jellemző tulajdonságát mutatja, hogy gyakorlatilag bármilyen szóval elfogadható –természetesen a megfelelő kontextusban. A (4b) 1841-ből való, ebben a ma már nem használatos *patvar* jelenik meg. Mindezek alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy adott korszakra, korosztályra és közösségre jellemző az, hogy mely kifejezések tűnnek fel a leggyakrabban ebben a szerkezetben; a mai szlengben például a *retek* és *túró* szavak

¹² MTSz. #6205924,1847

¹³ MTSz. #23646973,1962

¹⁴ MTSz. #35902634,2009

¹⁵ MTSz. #8673149,1869

¹⁶ MTSz. #33252427,2002

¹⁷ MTSz. #32966152,2001

terjedtek el (4c). A szerkezeetről mindazonáltal kijelenthető, hogy bármely szót használva a kifejezés negatív jelentéssel rendelkezik.

- (4) a. [Nem, Szutykoska, képzeld el, hogy nem tudom, mekkora.] Mit gondolsz, mi a szagos arcszeszért mérnénk le, ha tudnám?¹⁸
 b. [...] Mi a patvart akar lányával? [...] ¹⁹
 c. ⁽³⁾Mégis mi a retket akarsz tőlem? (k)

A kutatás középpontjában álló szerkezetet eddig alig vizsgálták, csupán egy meglehetősen régi szakirodalom található róla,²⁰ amely egyrészt nagyon rövid, másrészt keletkezési idejéből adódóan nem olyan módon vizsgálja ezt a konstrukciót, ahogyan azt ma tennénk. Jelen tanulmányban a szerkezet morfológiai jegyeit veszem górcső alá: azt vizsgálom, hogy mennyire kompatibilis a különböző toldalékmorfémákkal, milyen kérdőszavakat használhatunk ebben a konstrukcióban, illetve milyen típusú egyeztetések bukkanhatnak fel benne.

Ami a kutatás során alkalmazott módszereket illeti, egyrészt különböző korokból származó példákat tartalmazó korpuszokat használtam, másrészt én magam is konstruáltam szósorokat azzal a céllal, hogy kérdőíves felmérést is készíthessek a témában. A korpuszok önmagukban azért nem voltak elégségesek a kutatáshoz, mert ezekben egyrészt nincsenek grammatikalitási ítéletek rendelve az egyes szósorokhoz, másrészt egyszerűen nem volt minden általam vizsgálni kívánt szerkezettípusra példa bennük.

Két kérdőívet készítettem²¹, mindegyik Google Forms formájú volt, és online terjesztettem egyrészt a Facebookon, másrészt a kitöltésére megkértem a PTE nyelvészeti tanszéken dolgozó oktatókat és az ide szorosan kötődő hallgatókat. Az első kérdőív kitöltése körülbelül 20 percet vett igénybe, és 74 fő töltötte ki, míg az ezt kiegészítő második kérdőív 1–2 perc alatt kitölthető volt, és 69-en töltötték ki. A résztvevőknek szósorok grammatikalitását

¹⁸ M. KÁCSOR 2020. 76.

¹⁹ MTSz. #4954599,1841

²⁰ ZOLNAI 1893.

²¹ Azért nem teszteltem le a dolgozatban szereplő valamennyi szósort kérdőíves módszerrel, mert már így is nagyon sok példát kellett a kérdőívek kitöltőinek megítélniük, és tartottam attól, hogy ha ez a szósortömeg még növekszik, akkor az emberek vagy nem töltik ki a kérdőíveket, vagy a vége felé már nem adnak komolyan megfontolt válaszokat.

kellett megítélniük, melyhez az alábbi nemzetközileg is elismert skálát²² használtam.

(5)	✓	Teljesen elfogadható	5
	(?)	Elfogadható, de kissé jelölt szósor	4
	?	Jelölt szósor	3
	??	Határeset, melynek jólfarmáltsága megkérdőjelezhető	2
	*?	Egy elfogadhatatlan szósornál valamivel jobban formált, de agrammatikus	1
	*	Teljesen elfogadhatatlan	0

Az adatgyűjtés lezárását követően az első kérdőívnel 11, míg a másodikonál 4 személyt ki kellett zárnom a vizsgálatból, mivel minden feltett kérdésre egynemű válaszokat adtak, így az első kérdőívnel 63, míg a másodikonál 65 személytől származó adatot lehetett kiértékelni. A kiértékeléshez az adatokat Microsoft Excel (2010) programban összesítettem, majd grafikonokat készítettem a statisztikai eredményekről. A statisztikai elemzések elkészítéséhez arra volt szükség, hogy a hatfokozatú grammatikalitási skála szöveges (csupán ordinális, azaz rendezett) válaszlehetőségeit átkódoljam számokká, amelyekből a program átlagot és szórást is tud számolni. A skála számokká történő átkódolása szintén az (5)-ben látható.

2. A *mi a franc* szerkezet jellemzői

2.1 A szerkezetben megjelenő főnév todalékolása

Ebben az alfejezetben azt vizsgálom, hogy milyen todalékmorfémák jelenhetnek meg a szerkezet főnév(szerű) elemén, melyet a *franc* szóval példázok.

A cikkben inentől kezdve a kérdőívvel letesztelt szósorok esetében a kapott ítéletek mediánját adom meg a példák előtt, míg a le nem tesztelt mondatok esetében a grammatikalitási ítéletek a saját anyanyelvi intuíciómat tükrözik. Hogy a két különböző helyről származó adatot egyértelműen el lehessen választani egymástól, a kérdőívben megítélt példák szósorai mögé egy '(k)' jelet tettem.

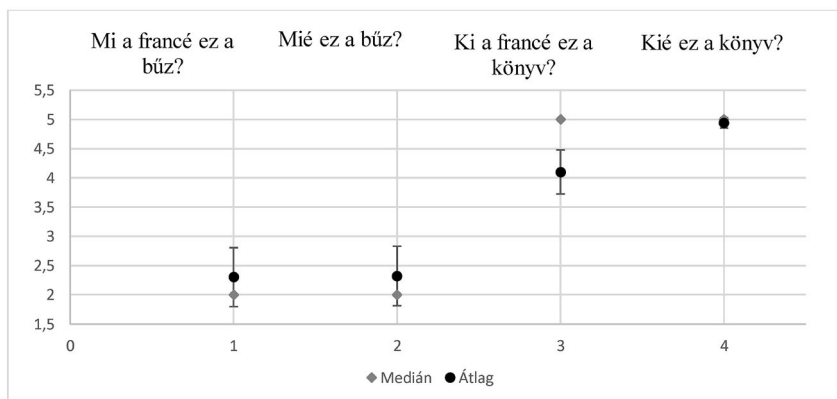
²² L. pl. BROEKHUIS–KEIZER–DEN DIKKEN 2012; ALBERTI–LACKÓ 2018.

- (6) a. ⁽²⁾Mi a francod romlott el már megint? (k)
 b. [?]Péternek mi a franca veszett el? (k)
 c. [?]Mi a francokat vágtaal hozzá Marihoz? (k)

A kapott adatok alapján az jelenthető ki, hogy a birtokos személytoldalék (6a), a birtokviszonyjel (6b), valamint a többes szám (6c) szerkezetben való megjelenése többé-kevésbé jelölt szósorokat eredményez.

A következő (7) példasorban a birtokjel viselkedését illusztrálom.

- (7) a. ^{??}Mi a francé ez a búz? (k)
 a'. ^{??}Mié ez a búz? (k)
 b. Ki a francé ez a könyv? (k)
 b'. Kié ez a könyv? (k)

1. ábra. A szerkezetben megjelenő birtokjel

Az 1. ábra tanúsága szerint a (7a,b) mondatok megítélése között szignifikáns különbség van, amely arra vezethető vissza, hogy a két mondatvariáns *franc* nélküli változata mennyire grammatikus: a (7a')-ben szereplő *Mié ez a búz?* a *franc*-cal kiegészített variánshoz hasonlóan szintén határesetet képvisel elfogadhatóság szempontjából, míg a *Kié ez a könyv?* (7b') ugyanúgy tökéletesen jól formált, mint a (7b)-beli minimálpárja. Néhány kivételtől eltekintve általánosságban is kijelenthető, hogy a *franc*, illetve a hozzá hasonló elemek betoldása sem nem ront, sem nem javít az ezen elemeket nem tartalmazó kérdésvariánsok elfogadhatóságán.

Térjünk át arra a kérdésre, hogy a szerkezet mennyire kompatibilis a különböző esetragokkal. Kiefer alapján²³ 18 esetragot különíthetünk el egymástól, melyek közül a terjedelem rövidege miatt csak néhány releváns példát adok meg.

- (8) a. Mi a franc ez itt? (k)
 b. Mi a francot akarsz?
 c. Mi a francnak vagy itt?
 d. Mi a franctól olyan különleges ez a könyv?
 e. ^(?)Mi a francra vágysz?
 f. ^(?)Mi a francról beszélsz? (k)
 g. [?]Mi a francná akarsz válni, hogy ennyire magolsz? (k)
 h. ^{??}Mi a francig vagy képes elmenni?
 i. ^{??}Mi a francként bánsz velem, szolgálaként? (k)
 j. ^{??}Mi a francul beszélsz, szuahéliül? (k)

Amint azt a grammatikalitási ítéletek mutatják, a Kiefer által megnevezett esetragok három csoportra oszthatóak abból a szempontból, hogy megjelenhetnek-e a *franc* elemen. Négy példa illusztrálja, hogy a különböző esetragok szerkezetbe való beillesztése esetén többségében tökéletesen elfogadható szósorokat kaptunk (9a-d), bizonyos esetragokkal a konstrukció többé-kevésbé jelöltnek bizonyult (9e-g), míg három esetraggal már határesetként értékelték a szerkezetet a kérdőív kitöltői (9h-j). Ezen ítéletek megfelelnek annak a korábbi állításomnak, miszerint a *franc* betoldása nem változtat a szósor megítélésén (vö. (8h-j)-t (9a-c)-vel).

- (9) a. ^{??}Miig vagy képes elmenni?
 b. ^{??}Miként bánsz velem szolgálaként?
 c. ^{??}Miül beszélsz, szuahéliül?

2.2 A mi a franc szerkezetben megjelenő kérdőszó

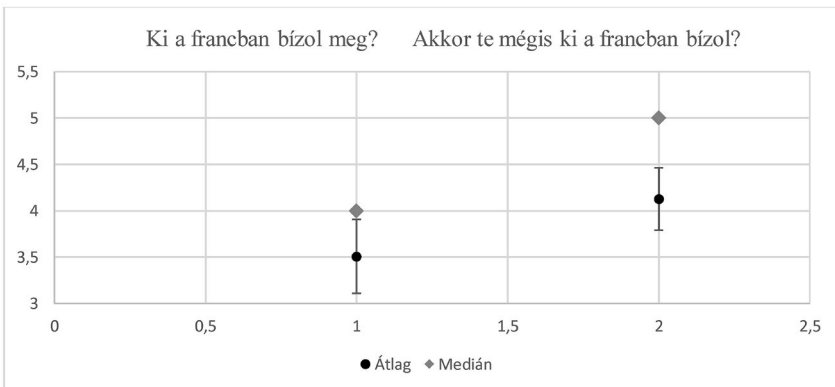
Ebben az alfejezetben azt vizsgálom, hogy a *mi*-n kívül milyen más kérdőszó bukkanhat fel a szerkezetben.

²³ KIEFER 2000. 580.

A kérdőívben szereplő szósorok konstruálása közben az az intuíción támadt, hogy ha bizonyos diskurzusjelölőket (pl. *mégis*, *hát*) is beleteszek a mondatokba, akkor azok elfogadhatósága javul (vö. (10b)-t (10b')-vel). Ezt a megérzésemet az is alátámasztotta, hogy a korpuszokban is sok olyan mondat szerepelt, amelyekben a vizsgált szerkezet mellett megjelent valamilyen diskurzusjelölő (10a-a').

- (10) a. [...] Hát mi a kőért nem? [...] (MTSz #8513609,1867)
 a'. [...] Hát mégis mi a frászkarika érdekelne? [...] (MTSz #32753778,1993)
 b. ⁽⁹⁾Ki a francban bízol? (k)
 b'. Akkor te mégis ki a francban bízol? (k)

A kérdőíves vizsgálatokkal igyekeztem a sejtésemet statisztikai módszerekkel is igazolni. Bár a különbség nem bizonyult szignifikánsnak, azonban mind az átlag, mind a medián javult a diskurzusjelölők használatával (2. ábra). Mindezek alapján a cikkben innentől szereplő összes szósort úgy konstruáltam meg, hogy a vizsgált szerkezetnek a lehető legkedvezőbb környezetet teremtem meg.

2. ábra. Diskurzusjelölők betoldása

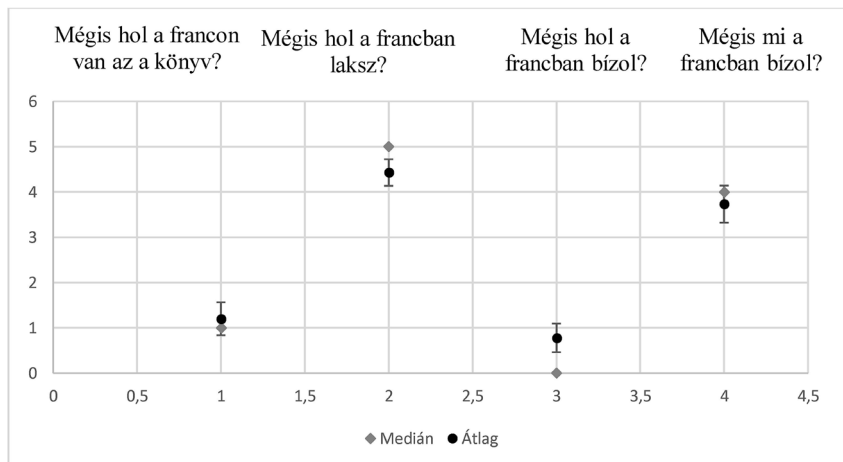
A (11) példasor azt mutatja be néhány releváns példán keresztül, hogy mennyire elfogadhatóak azok a szósorok, amelyekben a (8)-ban tárgyalt *mi* kérdőszót *ki*-re cseréljük.

- (11) a. Ki a franc ez?
 b. És ez mégis ki a francot érdekel? (k)
 c. Mégis ki a francnak mondtad el a titkaimat?
 d. Ki a franctól kaptad ezt a csokrot?
 e. Ki a francra nézel fel ennyire?
 f. Mégis ki a francról beszélsz? (k)
 g. [?]Mégis ki a francá akarsz válni? (k)
 h. *Ki a francig / *Kiig méysz?
 i. [?]Ki a francént / *Kiként bánysz velem?
 j. *Ki a francul / *Kiül beszélsz?

Amint az a (11) példában szereplő szósorokhoz társított grammatikalitási ítéletekből látszik, a legtöbb esetrag akkor is megjelenhet a *franc* elemen, ha a szerkezetben a *ki* kérdő névmás jelenik meg. Azonban az *-ig*, a *-ként* és az *-Ul* (11h,i,j) esetragokkal ezúttal már egyértelműen agrammatikus szósorokat kapunk, ahogyan ezek (az előzőekkel összhangban) a *franc* elem nélkül is agrammatikusak lennének (11h,i,j).

Amint azt a (12) példában és az alábbi 3. ábra mutatja, a *hol* kérdőszó is felbukkanhat a konstrukcióban, bizonyos feltételek teljesülése esetén. Ha ugyanis a rag nem konkrét helyjelölő értelemben van jelen az adott fej mellett, hanem pusztán vonzatjelölőként szolgál, akkor a szerkezetben a *mi* kérdőszónak kell megjelennie (12c-c'). Szintén megfigyelhető, hogy a *hol* kérdőszó csak belső helyragokkal alkot grammatikus konstrukciót (12b), a külső helyragokkal még akkor sem, ha ezek a tényleges határozói jelentésükben állnának (12a). A terjedelmi korlátok miatt illusztráció nélkül állítom, hogy a *honnan* és a *hová* kérdőszavak a *hol*-lal egyező feltételek mellett jelenhetnek meg a vizsgált szerkezetben.

- (12) a. [?]Mégis hol a francban van az a könyv? (k)
 b. Mégis hol a francban laksz? (k)
 c. *Mégis hol a francban bízol? (k)
 c'. ^(?)Mégis mi a francban bízol? (k)

3. ábra. A *hol* és a *mi* kérdőszó a konstrukcióban

Az alábbi (13) példaszor alapján kijelenthető, hogy van olyan eset, amikor mind a *hol*, mind a *mi* megjelenhet ugyanabban a szósorban. A szerkezetek jelentése azonban némileg eltér egymástól, amint azt a kérdéseket továbbvivő szósorok mutatják: a *hol*-lal valamiféle általános kérdést fogalmazunk meg alapvetően egy helységnevet várva válaszként (14a), míg a *mi* valamilyen specifikáltabb, kisebb kiterjedésű helyszínt hív elő (14b).²⁴

- (13) a. Hol a francban laksz? Balmazújvárosban?
 b. ⁽²⁾Mi a francban laksz? Barlangban? (k)

A (14) példaszor, valamint a 4. ábra a *meddig* kérdőszó potenciális megjelenését mutatja a szerkezetben. Látható, hogy a *meddig* (14b) némileg szerencsésebbnek tűnik az *-ig* esetrag mellett, mint a *mi* ((14a), illetve vö. (9a)), bár a szósorok közötti különbség nem szignifikáns: mindkettőt határesetnek ítélték az anyanyelvi beszélők.

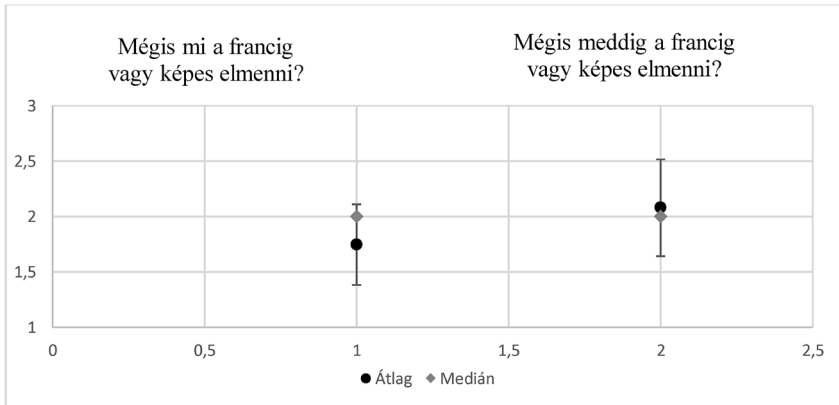
²⁴ A *honnan* kapcsán is megfigyelhető egy a (13)-ban láthatóhoz hasonló jelenség:

(i) Honnan a francból gondoltad, hogy ez így jó lesz?

(ii) Mi a francból gondoltad, hogy ez így jó lesz?

Ezúttal azonban a mondatok jelentése között nem fedezhető fel semmilyen különbség.

- (14) a. ^{??}Mégis mi a francig vagy képes elmenni? (k)
 b. ^{??}Mégis meddig a francig vagy képes elmenni? (k)
 c. Mégis meddig vagy képes elmenni?

4. ábra. *Mi és a meddig kérdőszavak a szerkezetben*

Az eddigiektől eltérően a *meddig* szignifikánsabb rosszabb a vizsgált konstrukcióban, mint önállóan (14c). A (14a,b) mondat esetében egy olyan különbség is megfigyelhető intuíciónk szerint, hogy (14a) egy tényleges helyre vonatkozhat (tehát mondjuk *A kerítésig* válasz várható rá), míg a (14b) idiomatikus jelentéssel rendelkezik.

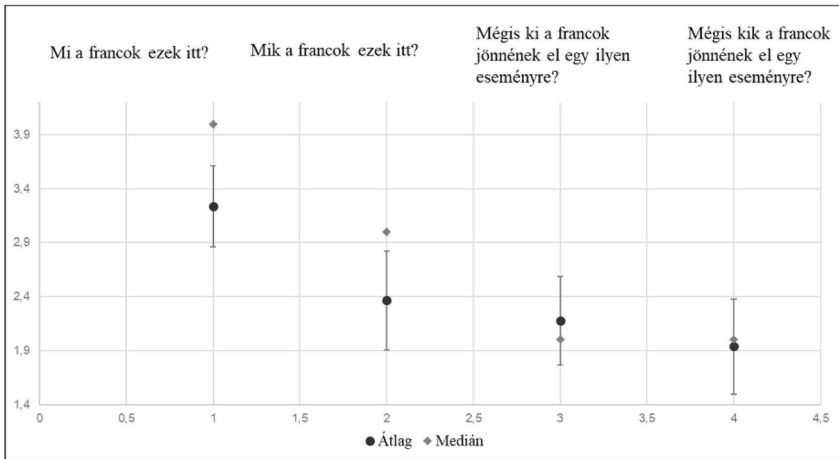
3. Egyeztetési jelenségek

Ebben a részben azt tekintem át, hogy milyen egyeztetési jelenségeket figyelhetünk meg a szerkezet elemei között, azaz hogy a *franc*-on potenciálisan megjelenő főnévi toldalékok közül mi jelenhet meg a kérdőszón is.

- (15) a. Mit adtál el nekem? (k)
 a. [?]Mit a francot adtál el nekem? (k)
 b. Minek van ilyen furcsa szaga? (k)
 b. ^{??}Minek a francnak van ilyen furcsa szaga? (k)

Amint azt a (15a,b') példák mutatják, esetrag nem jelenhet meg a kérdőszón. A többes szám jele pedig a (16)-ben látható grammatikalitási ítéletek alapján akár megjelenik a kérdőszón, akár nem, a konstrukció mindenképpen jelölt lesz.

- (16) a. ⁽³⁾Mi / [?]Mik a francok ezek? (k)
 b. ^{??}Mégis ki / kik a francok jönnének el egy ilyen eseményre? (k)

5. ábra. A többes szám jele a szerkezetben

A különféle variánsok elfogadhatósága azonban némileg különbözik: az 5. ábra alapján valamennyivel jobbák azok a variánsok, amelyeknél a kérdőszón nem bukkan fel ez a toldalék; a különbség a *mi* kérdőszó esetén szignifikánsnak is bizonyult, míg a *ki* kérdőszónál mindkét alternatívát meglehetősen rossznak ítélték meg az adott kérdőív kitöltői.

Térjünk át annak tárgyalására, hogy a birtokos személytoldalék, illetve a birtokviszonyjel megjelenhet-e a konstrukcióban szereplő kérdő névmáson.

- (17) a. ⁽³⁾Mi / *Mid a francod van?
 b. Mi / *Mid a franc bajod van már megint? (k)
 c. Péternek [?]mi / *mije a franca veszett el? (k)

A (17a) szósor alapján a kérdőszón nem jelenhet meg a főnéven szereplő birtokos személytoldalék, melynek megjelenése már a *franc* szón is jelölt szerkezetet eredményez (vö. a (17a) szósort (17b)-vel); (17c) tanúsága szerint pedig ugyanez igaz a birtokviszonyjelre is. Ezen konstrukciók jelöltsége felveti azt a kérdést, hogy a *franc*, illetve ennek alternatívái (pl. *fene*) esetleg nem főnevek, hanem jelzői szerepben álló melléknevek, amelyek mögül gyakran elliptáljuk a főnevet (lásd a (17b) első variánsának egyértelműen pozitív megítélését).

A következő általam tárgyalt jelenség az iránybeli egyeztetés, mely jelenléte a *hol* kérdőszóval illusztrálom.

- (18) a. Mi a francban voltál?
b. Hol a francban voltál?

Amint erről a 2.2 alfejezetben a (13) példaszor kapcsán már volt szó, (18a) valamilyen specifikusabb dolgot hív elő a *mi* kérdőszóval, tehát mondjuk valamilyen ruhaneműre utal, míg a *hol* kérdőszóval alkotott konstrukció (18b) valamilyen tágasabb térre vonatkozatható, például egy bulira.

Amint arra szintén a 2.2 alfejezetben a (12) példaszor kapcsán már rámutattam, iránybeli egyeztetés a *hol*, a *honnán* és a *hová* kérdőszavakkal csak akkor jelenhet meg, ha a rag a konkrét helyjelölő értelmében szerepel a szerkezetben, míg ha pusztán vonzatjelőként szolgál, akkor a *mi*-t kell használni. Szintén érdekes, hogy a szerkezet konkrét helyjelölő szerepben lévő esetragok közül is csak a belső helyragokkal működik.

4. Összegzés

Jelen tanulmány célja az volt, hogy a *mi a franc* szerkezetet szisztematikusan elemezzem morfológiai szempontból.

Áttekintettem, hogy milyen toldálékmorfémák bukkanhatnak fel a konstrukcióban megjelenő névszói elemen. A birtokjel, illetőleg a legtöbbször esetrag megjelenhet a konstrukcióban megjelenő névszói elemen, bár egyes szósorok többé-kevésbé jelöltek, ahogyan a számjel, birtokos személytoldalék, valamint a birtokviszonyjel szerkezetben való megjelenése is bizonyos fokú jelöltséghez vezet. Ez alapján a szerkezetben szereplő névszó esetleg nem főnév, hanem olyan melléknév, amely mögül elliptáltuk a főnevet.

Ezután azt tanulmányoztam, hogy milyen kérdőszavakat használhatunk ebben a konstrukcióban. A *ki* kérdőszó, valamint (bizonyos feltételek teljesülése esetén) a *hol*, a *honnan* és a *hová* is felbukkanhatnak a konstrukcióban.

Ezután az egyeztetési jelenségeket vizsgáltam a szerkezetben. Megállapítottam, hogy a szerkezetben szereplő kérdőszón nem bukkanhatnak fel a főnéven megjelenő esetragok, egyedül a többes szám jele az, amely többékevésbé megjelenhet itt. Szintén megállapítottam, hogy iránybeli egyeztetés a *hol*, a *honnan* és a *hová* kérdőszavakkal csak akkor jelenhet meg, ha a rag belső helyrag és a konkrét helyjelölő értelmében szerepel, míg ha pusztán vonzatjelölő, akkor a *mi*-t kell használnunk.

Rövidítések, irodalom

Források

TMK	Történeti Magánéleti Korpusz. https://tmk.nytud.hu/3/ (Utolsó letöltés: 2023.09.30.)
MTSz	Magyar Történeti Szövegtár. https://nagyszotar.nytud.hu/corpus.html (Utolsó letöltés: 2023.09.30.)
MNSZ2	Magyar Nemzeti Szövegtár. http://mnsz.nytud.hu/ (Utolsó letöltés: 2023.09.30.)
M. KÁCSOR 2020	M. KÁCSOR Zoltán: Acsargó-mocsarak (Zabaszauruszok 3). Bp., 2020.

Irodalom

ALBERTI–LACKÓ 2018	Syntax of Hungarian: Nouns and noun phrases, Vol. I–II. Eds. ALBERTI, G.–LACZKÓ, T. Amsterdam, 2018.
BROEKHUIS–KEIZER–DEN DIKKEN 2012	BROEKHUIS, Hans–KEIZER, Evelien–DEN DIKKEN, Marcel: Syntax of Dutch: Nouns and Noun Phrases, Vol. I–II. Amsterdam, 2012.
DÖMÖTÖR–GUGÁN–NOVÁK 2017	DÖMÖTÖR Adrienne – GUGÁN Katalin – NOVÁK Attila: Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. Nyelvtudományi Közlemények 113. (2017) 85–110.

- KIEFER 2000 KIEFER FERENC: A ragozás. In: Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Szerk. KIEFER F. Bp., 2000. 569–618.
- ORAVECZ–VÁRADI–
SASS 2014 ORAVECZ, Csaba – VÁRADI, Tamás – SASS, Bálint: The Hungarian Gigaword Corpus. In: Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14), Eds. CALCORALI, N. et al. Reykjavik, 2014. 1719–1723.
- SASS 2017 SASS Bálint: Keresés korpuszban: a kibővített Magyar Történelmi Szövegtár új keresőfelülete. In: *A nyelvtörténelmi kutatások újabb eredményei IX.* Szerk. FORGÁCS T. – NÉMETH M. – SINKOVICS Balázs. Szeged, 2017. 267–277.
- ZOLNAI 1893 ZOLNAI Gyula: Mondattani búvárlatok. Nyelvtudományi közlemények 23. (1893) 35–59.

ANGLISZTIKA

HARTVIG GABRIELLA

Bram Stoker *Drakulája* a *Budapesti Hírlapban*

Bram Stoker's *Dracula* in *Budapesti Hírlap*

Bram Stoker's highly successful vampire novel was published in London in May 1897. The Hungarian public learns about the book from the December 31 issue of *Budapesti Hírlap* [Budapest news] the same year, where the newspaper considers it "the biggest sensation of the English Christmas book market." The daily paper decides to publish Stoker's work in Hungarian translation in sequels. The first part is published on January 1, 1899, and the last on March 29, in a total of 88 parts. In addition to *Dracula*, the "Regény-Csarnok" [Novel-gallery] section of *Budapesti Hírlap* publishes several other English novels, the works of Charles Dickens, Wilkie Collins, and Frances Burney among others. Some of these works are also published in book form by the publisher such as Burney's *Evelina* or Arthur Conan Doyle's *Duet*. This paper studies the publication of serial novels in newspapers, readerly experience, and the publisher's purpose. It also provides an overview of the early Hungarian publication history of Stoker's work.

Keywords: Bram Stoker, *Dracula*, serial publication, newspaper fiction, *Budapesti Hírlap*, censorship

A *Budapesti Hírlap* 1900. december 11-i számában egyszerre öt regényt harangozott be, amelyek a napilap könyvkiadójánál jelentek meg abban az évben. A regények reklámozásából az is kiderül, hogy műfajilag többféle élménnyel fog az olvasó találkozni: „*Drakula*, Bram Stoker szenzációs tartalmu, fantasztikus regénye egyike azoknak a műveknek, melyek mély barázdát szántanak az olvasó figyelmében és nagyon sok ideig foglalkoztatják a lelket. ...” A következő mű szintén izgalmas, de kevésbé hátborzongató: „*A sors játékai*, a másik angol regény, amelyet Amica fordított magyarra, a *Drakula* vakmerő és izgalmas tárgya mellett szinte lecsillapító hatása, noha

ennek a hőse is démoni alak. Szelidíti azonban a sötét történetet az angol társadalmi regény kellemes tónusa, a sok bájos, vonzó részlet. ...” Alfred Clark *Lót felesége* című regénye „az angol irodalom legpoétikusabb műve” a hirdetés szerint. Ezután meglepő módon egy 18. századi családi regény következik. Clark regényéhez képest „Evelina, miss Burney regénye az előbbi viharai mellett kedves oázis. Evelina ártatlan, bájos alakja fényes sugár gyanánt ragyog végig a történeten, melynek szintén van elég árnyéka. A regény az angol társadalmi regény kiváló példája. ...” Végül egy szicíliai maffiaregényt reklámoz a napilap, aminek külön érdekessége, ahogyan összefüggésbe kerül Erzsébet királyné merényletének hírével: „*Korleone*, Crawford Marion szenzációs regényének szomorú érdekességet ad az a körülmény, hogy Erzsébet királynénak angol fölolvatója két nappal a halála előtt fölolvasta, hogy figyelmeztesse a gyilkos szövetkezetekre. Szicília forró világában történik a regény, a maffia-szövetkezet kegyetlen tobzódását ismerteti [...].”¹ Ezeket a regényeket egész évben hirdette az újság, más, többnyire magyar regények társaságában. Aligha sejtették a hírlap szerkesztői, hogy fél évszázad múlva ezen regények egy része rendszerellenesnek lesz minősítve és tiltólistára, majd zúzdába kerül. Mint ahogy Frances Burney sem gondolta volna, hogy késő 18. századi regénye Magyarországon a társadalmi regény műfaji mintájául szolgál és a fenti társaságban fogják a századfordulón reklámozni. Érdekessége e műveknek, hogy az előző években folytatásban napról-napra megjelentek a napilap Regény-csarnok rovatában. A legismertebb szerzők, akiknek sorozatban közölte műveit a *Budapesti Hírlap* Wilkie Collins és Arthur Conan Doyle voltak, de számos más regény is a lap oldalain jelent meg először. A dolgozat a *Drakula* folytatásos közlésének körülményeit vizsgálja a napilapban, illetve tiltólistára kerülését az 1950-es jegyzékben.

A századközepe Anglia hetilapjaiban a folytatásos regényközlés – bár több 18. századi példa is van rá – jellemzően Charles Dickens két magazinjával, a *Household Words*-zel (1850–1859) és az *All the Year Round*-dal (1859-1895) kezdődik: ily módon Dickens nagyon olcsón és nagy számban tudott népszerű irodalmat közvetíteni az egyre növekvő viktoriánus olvasóközönségnek; ugyanakkor kétszer is profitált a kiadásból: a folytatásos közlés után könyvalakban is megjelentek ezek a művek. Dickens magazinjainak ismertebb szerzői Elizabeth Gaskell, Charles Lever, Wilkie Collins, Edward Bulwer-Lytton, Sheridan Le Fanu, és Anthony Trollope voltak, többen maguk is folyóiratok szerkesztői. A hazai hírlapok – a *Pesti Hírlap*, *Budapesti Hírlap*,

¹ *Budapesti Hírlap* 20.340, https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1900_12.

vagy a *Fővárosi Lapok* – irodalmi rovatában, a „regénycsarnok”-ban megjelentek magyarul folytatásos közlésben ezen szerzők legnépszerűbb regényei. A szerkesztők igyekeztek a legfrissebb műveket átvenni, ezek többnyire rémregények, detektívtörténetek, populáris művek voltak, amelyeket a későbbi magyar irodalomkritika a ponyvaregények műfajába sorolt. Mivel Angliában a késő Viktoriánus korban igen nagy sikerük volt, a hazai folyóiratok, amilyen gyorsan csak lehetett, lefordították és közölték a műveket. Az angol „szenzációregény” fontos forrása a francia tárcairodalom, a „feuilleton”, amelyet Bérczy Károly 1857-ben így jellemez: „Lehetlen (sic) jellemek, képtelen események, melyeknek borzalomig csigázása végett legvilokt aldozatul esik a morál, psychologia, izlés, történelem; eszményesített bűn s a romlottságnak természetes alapúl elfogadása, melyen aztán a regény szerkezetének ingatag falai épülnek [...]”.² Paradox módon Bérczy pont az ilyen szenzációregények ellen lép fel, és a Dickens-féle realista társadalmi regény fordítását szorgalmazza. Pár évtized múlva azonban azt látjuk, hogy a hazai napilapok szerkesztői nagy sikerrel veszik át a kortárs angol sajtóregényeket, amelyek fő ismérve pont a Bérczy által megfogalmazott fordulatosság.

Az 1880–1890-es évek legnépszerűbb szerzői a viktoriánus hetilapokban többek között Mary Elizabeth Braddon (később férjezett nevén M. E. Maxwell), Wilkie Collins, Hugh Conway, Henry Seton Merriman, Bithia Mary Croker, Henry Rider Haggard, Arthur Conan Doyle voltak. Florence Marryat prolificus – mintegy hetven mű szerzője – regényíró volt, szenzációregényeit több angol lap közölte, egyike volt Braddon mellett azoknak a londoni szerzőknek, akiket Maxwell Tillotson szindikátusába irányított. *Fighting the Air* című háromkötetes regényét vidéken egymás után négy lap közölte (*Bolton Weekly Journal*, *Sheffield Independent*, *Northern Daily Mail*, *The Lancaster Gazette*).³ A *Pesti Hírlapban* két regénye *A mintaférj* (*Miss Harrington's Husband*, 1886) – amelyet megjelenésének évében már közölt magyar fordításban a lap, 1886 decembere és 1887 márciusa között –, és a *Hannah Stubs különös átváltozása* (*The Strange Transfiguration of Hannah Stubs*, 1896) volt, ez utóbbi 1897 augusztusától jelent meg folytatásokban, de más művei is megjelentek más lapokban (a *Mindörökké a Nemzetben*, *A múlt kísértete a Fővárosi Lapokban*, vagy az *Egyetlen gyermekem a Magyarországon*).⁴ Bram Stoker *Drakulájával* egy időben megjelent regénye, a

² BÉRCZY 1858. 125.

³ LAW 2000. 65–71.

⁴ Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár, <https://adt.arcanum.com>.

The Blood of the Vampire („A vámpír vére”) nem jelent meg magyarul. Ez a két vámpírregény nem sajtóregény volt, könyvben adta ki mindkét szerző a művét – ezért annál érdekesebb a magyar fordítás folytatásos megjelenése.

A *Drakula* napilapban való közlését így tehát a szerkesztők maguk hártározták el. A regényt napi folytatásokban közölte a *Budapesti Hírlap* 1898. január 2-től március 29-ig, összesen 81 részben. Stoker vámpírregénye levélregény, amelyben levelek váltakoznak naplóbejegyzésekkel, jelenidejűséget kölcsönözve a történetnek, mintha az olvasó szeme előtt zajlanának a horrorisztikus események. A narrátor hiánya – amely reflexiót kölcsönözne az epizódok olvasói értelmezéséhez – még közelebb hozza Drakula gróf rémtetteit, és az ellene küzdő szereplők, Jonathan Harker, Abraham Van Helsing és doktor John Seward tudományos vizsgálódását is hihetőbbé teszi. A napi folytatásos közlésnek sikerült fenntartania az izgalmat az olvasóban: nem kellett egy hétig várnia, mint a legtöbb angol sajtóregény esetén, de nem is tudta egyben elolvasni a történetet – nem véletlen, hogy a lap az egyik leg sikeresebb folytatásos közlésének tartja a *Drakulát*, ahogy az olvasói levelekre adott válaszokból kiderül.

A lap 1897-es utolsó számában így harangozza be a tévesen amerikai szerzőnek tartott Bram Stoker regényét (ennek oka, hogy Amerikában megjelenő példányt szerzett meg a szerkesztőség, abból készült a fordítás): „A *Drakula* a legcsodálatosabb a sok csodálatos történet közt, a mely angol tollból valaha kikerült. Izzagatóan érdekes; hihetetlennek és megfoghatatlannak látszik s az ember nem tudja letenni kezéből a könyvet. Ránk nézve még különös jelentősége is van: az angol szerző regényének helyszíne *Erdély*.”⁵

A folytatásos közlés három hónapon keresztül a lapban többnyire a 11–15. oldal között jelent meg, két (alsó) féloldalban, a *Budapesti Hírlap* „Regény-Csarnok” című, állandó rovatában, a fordító neve nélkül. Az egyes részek sokszor ott érnek véget, ahol a terjedelmi korlát megkívánja: az első közölt epizódban – amelyben Harker leírja utazását Erdély felé – például pont az utolsó bekezdés, ami egy egységet képez Harker naplójában, lemaradt. Az a rész, ami lezárja az első bejegyzést – „Naplómnak ezt a részét addig írom, a míg a kocsira várok” – már átkerült a második közlésbe, amely a május 5-i bejegyzését tartalmazza Harkernek. A folytatás azonban a második féloldal közepe táján ér véget, nem foglalja el teljesen az oldal alsó felét, és tartalmilag sem igazodik a regény szerkezetéhez. A január 3-i, harmadik közlés – mivel ez a szám csak 8 oldalas – csak egy féloldali szöveget közöl,

⁵ *Budapesti Hírlap* 17.361, https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1897_12.

igaz, hogy azt a címdalton (a címdalton közlés a későbbiekben is jellemző lesz, amikor a lap 8 oldal terjedelemben jelenik meg). A lap terjedelme változó, de a Regény-Csarnok rovat többnyire két féloldalban közli az epizódokat. A januári epizódok számozása egy darabig együtt megy a naptári napokkal, de valamiért a 16. folytatás háromszor is 16. marad, így a regény epizódjainak számozása kettővel lemarad a naptári napoktól. Február végén, a 27–28-i számokban valamiért nem jelenik meg folytatása a *Drakulának*, márciusban folytatódik a történet. A történet utolsó epizódját a március 29-i szám közli, a 79. számú epizóddal zárul a *Drakula a Budapesti Hírlapban*.

A folytatásos hírlapi közlés után a *Budapesti Hírlap* –, amely egyben könyvkiadó is volt – könyvben is kiadja Bram Stoker regényét, amint azt másik négy regénnyel együtt több hirdetésében be is harangozza. Még a folytatásos közlés évében, 1898-ban, több, mint 600 oldalon, kisméretű kiadásban (15 cm), *Drakula: Harker Jonathan naplója* címmel jelenik meg a könyv, fordítója továbbra is ismeretlen. A *Budapesti Hírlap* 1898 májusában úgy hirdeti a regényt, hogy „most jelent meg”, tehát valószínűleg a sajtóközlés után nem sokkal már ki is adhatta a kiadó. Ez is mutatja, mennyire szorosan akarták a hírlap szerkesztői követni az angol irodalom aktuális bestseller regényeit. Kivételt jelent a *Drakula* előtti folytatásos regény, Frances Burney *Evelinája*, amely több mint egy évszázaddal korábban jelent meg, 1778-ban: indokolhatja a megjelenését, hogy a magyar fogadtatásban mint az első társadalmi regény mintájaként értelmezték, ami az első magyar társadalmi regénynek, a *Bélteky ház*nak is távoli forrása lehetett.

A magyar fordítás, a *Budapesti Hírlap* folytatásos közlése több szempontból is érdekes. Simon Beattie szerint a magyar az első külföldi kiadás, a legkorábbi fordítása Stoker regényének.⁶ A hírlapi közlés még ezt is megelőzte. Az eredeti kiadást 1797. késő május – kora június köré datálják a kutatók (ez az Archibald Constable-féle kiadás), amelyet júliusban követett egy ún. koloniális (a „The Hutchinson’s Colonial Library”) kiadás,⁷ valószínűleg ez lehetett a hírlapban megjelenő fordítás forrásszövege, mert Stokerre mint amerikai szerzőre hivatkoznak a szerzők a regény beharangozásánál („szerzője, az amerikai Stoker Brom” [sic]).⁸ A folytatásos közlés befejeztével, olvasói

⁶ BEATTIE 2014.

⁷ MCALDUFF 2012. 46.

⁸ *Budapesti Hírlap* 17.361, https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1897_12.

panaszlevélre válaszolva írja a szerkesztő: „Ez a könyv az amerikai könyvpiac egyik szenzációja volt az idén. Hallatlanul olvasták, szinte falták. [...]”⁹

A folytatásos közlés után nem sokkal, áprilisban egy panaszkozó olvasó a *Drakulát* „a most befejezett, a mult időkbe illő fonóházi mesének is rémséges, az emberi józan észszel össze nem ütköző, lidércnaptárba való rém-fantazmagoriá”-nak tartja. A szerkesztő válaszában, amikor az olvasóval való egyet nem értését kifejti, valójában a szenzációregény általában is jellemző fogadtatását írja le: „És a *Drakula!* Soha még annyit nem szidtak regényt, mint ezt. És soha oly lázasan nem vártak még regényt, mint ennek a folytatását. Miért? Az oka egyszerű. A hóbortos analízis és a piszkos és illetlen realizmus idejében egy rendkívüli tehetségű amerikai [sic!] író fogja magát és visszamegy elmúlt idők rémvilágába. És a modern regényírás minden művészetével és virtuozitásával dolgozza föl tárgyát. [...] Megszereztük, kiadtuk s megértük, hogy levelekben szidtak bennünket érte a jó izlés és a nők éjjeli álma érdekében, de telefonon is kérdezgették a – folytatást.”¹⁰ E szerkesztői válasz megerősítit, hogy az angol és az amerikai könyvpiac után elsőként a magyar olvasó kaphatta kézhez és fogadta hasonló lelkesedéssel Stoker vámpírregényét.

A *Drakula* betiltása

Az 1930-as évektől elkezdtek kisebb-nagyobb rendszerességgel megjelenni könyv kivonásokról szóló rendeletek, amelyek egészen az 1960-as évekig tartottak. Először az antiszemita és antifasiszta műveket, főként szovjet nyomásra, majd egyre inkább az ideológiailag a rendszerhez nem igazítható műveket kezdték el betiltani. Néhány ismert és külföldön megbecsült szerző és több klasszikus mű betiltásának olyan erejű nemzetközi visszhangja keletkezett – ilyen volt Alexander Dumas regényeinek a betiltása –, hogy a betiltások nyomán keletkező nemzetközi botrányra reagálva Révai József az MDP II. Kongresszusán (1951. február) elhíresült beszédet mondott: „Ha mi azt mondjuk: nem kérünk a reakciós nyugati kultúrából, akkor az ellenség buzgón helyesel és selejtlistára teszi Cervantest és Swiftet. [...] Azzal rágalmaznak bennünket, hogy mi elzárkózunk az úgynevezett „nyugati kultúra” elől. Nem, mi csak a British Council elől zárkózunk el. Mi csak az

⁹ *Budapesti Hírlap* 18.95, https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1898_04.

¹⁰ *Budapesti Hírlap* 18.95, https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1898_04.

ellen védekezünk, hogy a nyugati kultúrát kémszervezetek használják fűgefalevélként.¹¹ Ennek fényében jobban érthető, milyen motiváció lehetett a valószínűleg olcsó, vulgáris irodalomnak titulált késő 19. századi szenzáció- és detektívregények betiltása mögött. De persze a kiadó is kerülhetett tiltólistára, más esetekben pedig egy-egy előszó – mint Márai Sándoré Cervantes regényéhez – okozta, hogy kivonták a művet a forgalomból (de legalábbis kitépték belőle az előszót).

Hivatalosan nem lehetett cenzúrának nevezni ezeket a tiltólistákat, a hatóságok ragaszkodtak az „ajánlások könyvrendezéshez” megfogalmazáshoz, vagy ahhoz, hogy a jegyzék az *Elavult könyvek jegyzéke*, mint az 1952–1953-as háromkötetes jegyzék címe is mutatja. A külföldi, angol és amerikai művek betiltásáról legnagyobb mértékben az 1950-ben kiadott két jegyzék rendelkezett, amely már nem politikai vagy történelmi műveket tett indexre, hanem világirodalmi és szépirodalmi (magyart és külföldit egyaránt) műveket.

Az 1950-es első jegyzék így indokolja a felsorolt művek eltávolítását a könyvtárakból: „Üzemi és falusi könyvtárak könyvtárosai már jó ideje sürgetik, hogy könyvtáraik rendezéséhez megfelelő segédeszközt bocsássunk rendelkezésükre. Az itt közreadott jegyzék tartalmazza azoknak a könyveknek címeit, amelyeket *nem javasolunk* ezekbe a könyvtárakba. A listát még pótgjegyzékek fogják követni. Ezek összeállításához kérjük a könyvtárosok közreműködését, illetve javaslatait.”¹² Ezen jegyzékben találjuk Bram Stoker regényét, a 40. oldalon, tévesen „Stoker, Bran”-nak írva.¹³ Az 1950-es két jegyzéket pár hónap választotta el egymástól (januárra datálódik az első, augusztusra a második jegyzék), a második jegyzék azonban sokkal hosszabb volt, ott már 169 oldalon át sorolják a műveket, és ez még annál is több művet jelent, mert sok esetben a tiltás a szerző „minden művé”-t jelentette. Hogy a *Drakula* már az első jegyzékbe bekerült – amely még „csak” 48 oldalas –, jelentheti azt, hogy kezdettől egyértelműen nemkívánatos mű volt a hatóságok szemében.

A *Drakula* betiltásán túl azért érdekesek ezek a tiltólisták, mert a legtöbb 19. század végi angol sajtóregényt betiltották, szenzációhajhász műfajuk mellett nyilván azért is, mert az „ellenség nyelvén” íródtak. Betiltották minden művét Arthur Conan Doyle-nak, a korban igen népszerű és sokat fordított Rider Haggardnak, több művét Mary E. Braddonnak, K. Chesterton vagy a

¹¹ Idézi SÍPOS 2007. 702.

¹² Forrás: *Útmutató* 2.

¹³ Forrás: *Útmutató* 40.

fent említett Florence Marryat egy-két művét. Ezek a regények előbb folyóiratokban, majd könyvben jelentek meg. A könyvkiadást betiltották, a regényeket eltávolították a hatóságok a könyvtárakból – ugyanez a sors azonban nem érte utol őket a folyóiratokban, amelyeknek inkább az 1920–1940-es években megjelent példányait zúzták be, a 19. század végi számok megmaradtak, bennük a folytatásos regényekkel.

A *Drakula* sikerét jelzi, hogy három kiadása is megjelent a Budapesti Hírlaptól (1898, 1906, 1908), és ezt újabb kiadások követték más kiadóktól a 20. század folyamán. Érdekes utótörténete a műnek, hogy amikor felmerült a regény fordítása az Európa kiadónál, a korabeli lektori jelentés zseniálisan úgy kritizálja a művet, hogy végül fordításra javasolhassa. Mint írja, Stoker Scott történetiségét és Conan Doyle rejtélyességét gyúrte össze: „ő maga csak a misztikumot adja az elegyhez, amelyből a modern kor horror alap-könyve lett – mára már klasszikusnak mondható badar zagyvaság.” A *Drakulát* a lektor „hamisítatlan ostobaság”-nak nevezi, de amiben van báj és humor, és amely műhöz „jó fordító kívántatik”. A lektor végső ítélete a sok kritika után: „Mindazonáltal: tekintettel a könyv világ-karrierjére, a figura mitikus hírére és a várható haszonra – talán mégis ki lehetne adni – meghúzva, kicsit átdolgozva, „erényeit” kidomborítva; szórakoztató olvasmánnyá „modernizálva.”¹⁴ Az Európa kiadó gondozásában nem találunk kiadást, viszont 1985-ben Bartos Tibor fordítja magyarrá a művet, *Drakula gróf válogatott rémtettei* címmel. Mint a cím is jelzi, ez a fordítás nem a teljes szöveg: mintha csak a lektori jelentés tanácsai alapján készült volna; azonban ez a fordítás számított a következő években a standard *Drakula*-fordításnak, a korábbi, teljesebb, azonban betiltott – és vélhetően nagyrészt megsemmisített – fordítás kikerült a köztudatból.

¹⁴ L. Európa Könyvkiadó. Lektori jelentés. Bram Stoker: *Dracula*. Dátum: 1983. július 25. Egykor a Petőfi Irodalmi Múzeum tárolta ezeket a jelentéseket, de azóta elköltöztették az archívumot, sorsa bizonytalan.

Rövidítések, irodalom

Források

Budapesti Hírlap Arcanum Digitális Tudománytár, <https://adt.arcanum.com>.

Irodalom

- ANON. Útmutató üzemi és falusi könyvtárak rendezéséhez Bp., 1950.
- BEATTIE 2014 BEATTIE, Simon: Dracula. <https://simonbeattie.co.uk/blog/archives/1579/> (letöltve: 2023. okt. 14.)
- BÉRCZY 1858 BÉRCZY Károly: Külföldi regényirodalom. Budapesti Szemle 2. (1858) 124–130.
- GRAHAM 2000 GRAHAM, Law: Serializing Fiction in the Victorian Press. New York, 2000.
- MACALDUFF 2012 MACALDUFF, Paul S.: The Publication of Dracula. *Journal of Dracula Studies* 14. (2012) 37–52.
- SIPOS 2007 SIPOS Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában (Könyvindexek 1949–1950). *Könyvtári Figyelő* 53. (2007) 684–712.

SIMON, RÉKA BOGLÁRKA

The Reception of Bram Stoker's *Dracula* and Florence Marryat's *The Blood of the Vampire* in the British Press

— • —

For a long time, Bram Stoker's legendary book *Dracula* was talked about as a sensation that almost became a failure. In his seminal book *A Biography of Dracula* (1962), Harry Ludlam wrote that the book received a mixed reception. This became a more widespread view among scholars until John Edgar Browning collected ninety contemporary reviews and found that the work was highly regarded and praised by contemporary readers and critics, with only three actually negative reviews of the book. In contrast to the undying success of *Dracula*, there is a contemporary publication that most have forgotten about. *The Blood of the Vampire*, Florence Marryat's novel, was published in London in 1897, the same year as *Dracula*. While Bram Stoker bathed in the positive reviews, Florence Marryat's book received little critical acclaim. In this paper, I want to take a closer look at the reviews of Bram Stoker's book, first and foremost, the quality in which they talk about the book, comparing it to contemporary, Gothic authors. I would compare them with the reviews of Marryat's book, examine the influence of *Dracula* on *The Blood of the Vampire's* reviews, and take a closer look at the various aspects the contemporary reviewers used to compare the two books.

Keywords: Bram Stoker, Florence Marryat, contemporary reviews, British press

— • —

Introduction

It is not unusual to hear someone refer to *Dracula* as the sensation that almost was not.¹ For decades, academics have approached the book and its contemporary context as a second-rate book whose success was a mystery,

.....
¹ BROWNING – SKAL 2021. 395–398.

claiming it had mixed reviews at best. It is a miracle that it grew into the classic we now know. However, as John Edgar Browning highlights in his chapter "Dracula's Critical Reception: Myth and Reality", these claims are rooted in a controversial collection of samples and the limited number of reviews available. In the past few decades, Stoker scholars have taken on the task of unveiling the truth about the book's reception. It is safe to say that Bram Stoker did not have to worry about slipping into oblivion. In his research, Browning collected ninety early press reviews, which he evaluated and categorised into three separate categories. It became abundantly clear to him that *Dracula* basked in a predominantly positive reception. Out of the 90 analysed prints, about 70 of them were positive. Later, when he expanded the number of researched articles, his hypothesis stood firm; even with the added 180 reviews, the responses to the book remained vastly positive. The many positive reviews compared him to the greatest of Gothic literature, like Mary Shelley and Ann Radcliffe.² The favourable reviews often praise the novel's atmosphere and originality, which makes one wonder: *Dracula* was not the first vampire story of the 19th century, and many of the vampiric features found in the book were borrowed from other authors, such as John Polidori or Sheridan Le Fanu. This would not be so unusual, only that in 1897, in the same year that *Dracula* was published, a different vampire novel was also published. A couple of months after the release of *Dracula*, Florence Marryat published her book *The Blood of the Vampire*, a book that not many remember. When it was published, it faced harsh criticism, and many compared it to Stoker's work and even called it as one of the "swarm of ill-conceived and ill-executed imitations [of *Dracula*] by inferior writers"³ This begs the question: if Bram Stoker's book was so well loved, despite the borrowed factors, then why did Florence Marryat's book *The Blood of The Vampire* face such harsh reviews and have been mostly forgotten about? From an outsider's perspective, it seems rather unfair of contemporary critics to praise one while actively dismissing the other for the same reasons. In this study, I want to take a closer look at the contemporary reviews of these two books and examine how they evaluated the two works. Which authors did they use for comparison? What do they praise and criticise, and how does *Dracula*'s reception affect Marryat's work?

² The Daily Mail.

³ Appendix D.

To begin understanding the critical response to the two publications, we first must establish a general knowledge of the two books.

Dracula is a classic Gothic horror novel written by Bram Stoker and first published in 1897. The story is told through letters, diary entries, and newspaper clippings. It revolves around a vampire named Count Dracula, who travels from Transylvania to England to search for fresh blood and spread terror in London. The novel follows the efforts of a group of characters who accidentally caught up in the nefarious deed of the Count to stop Dracula's reign of terror. These characters include Jonathan Harker, a young lawyer who becomes a prisoner in Dracula's castle; Mina Harker, Jonathan's fiancée; Professor Abraham Van Helsing, a vampire hunter; and others. Together, they work to thwart Dracula's plans, which include turning Mina into a vampire.

As the story unfolds, it explores themes of fear, superstition, and the battle between good and evil. Ultimately, the characters confront Dracula in a climactic showdown, leading to the vampire's defeat and the resolution of the terror he has brought to England. One of the most critical factors of the book that helps it stand the flow of time is how well it fits into Victorian society and how it preyed on the reader's anxiety.

The Blood of the Vampire is a novel by Florence Marryat, first published in 1897. The story is a blend of Gothic horror and social commentary and explores themes of supernatural vampirism, social prejudice, and the position of women in Victorian society. The story primarily revolves around the character of Harriet Brandt, a beautiful and enigmatic woman who possesses an aura of otherworldly allure. Harriet is not a traditional vampire, but her peculiar condition and behaviour make her appear vampiric to those who encounter her. Unlike Dracula and other literary vampires, Harriet does not feast on blood but instead drains her victims of their energy with her touch, and people tend to fall sick and succumb to sudden illnesses in her presence. She becomes the subject of fascination and fear among the people. The story also introduces the character of Dr. Philip Herbert, a physician who is intrigued by Harriet's condition and is drawn into her world. As the narrative unfolds, Dr. Herbert becomes entangled in a complex web of relationships and emotions involving Harriet and those around her.

Marryat uses the character of Harriet to explore themes of social prejudice and the treatment of those who are considered different or "Other" in society. The novel delves into how society ostracises and demonises individuals who do not conform to its norms and values. The book combines elements of the supernatural with a critique of Victorian society; it raises

questions about the nature and consequences of the prejudice and biased judgements of society.

One could not help but try to draw parallels between the two books, based on the fact that they were published the same year and focus on vampires; the thought of one copying the other might even occur at first glance. However, these two books are shockingly different not just in their stories but also in their characterisation of vampires. A reader of Marryat's book might not even realise they are reading about a vampire if it were not in the title.

The most significant difference must be the characters of the vampires in question. Dracula and his brides are all hunters who prey and hunt human beings with malicious intent. They are the clear antagonists of the book. Dracula goes to impossible lengths to kill Lucy Westenra and later hunts down Mina for revenge. Harriet is an unintentional murderer; she does not realise what she is capable of and drains the energy of those around her without a conscious thought put into the action. She is a tragic hero who only recognises her powers at the end of the book. Furthermore, when she faces the fact that her presence kills those she loves, she commits suicide.

Despite the glaring differences in plot and characters, these two share one intertextual similarity: their hidden criticism of Victorian society. Vampirism can be a metaphor for many things; the invading "Other" could represent Victorian society's fear of illness or reverse colonisation, in the case of Dracula. In *The Blood of the Vampire*, Harriet is cast as a racially threatening Other whom we are encouraged to sympathise with but also to fear.⁴ Both texts play with the reader's anxiety towards foreigners and the unknown.

However, despite the few similarities between the two books, how often Marryat's work was compared to *Dracula*'s is surprising. It is not unusual for contemporary reviewers to compare books and authors to other well-known literary pieces, but their evaluations are hardly this harsh and consequent. In the following section, the style of the reviews will be compared to look for similarities and attitudes of the critics.

The contemporary reception of Bram Stoker's *Dracula*

Upon release, we can safely say that *Dracula* was a success. It was not unheard of but also not typical to remain in print for a long while, and Stoker's book

⁴ PARRINO 2017. 19–35.

was still in print in 1912, the year the author died, 15 years after it was first published⁵. In the reviews, contemporary critics praised Stoker's storytelling and the novel's ability to create a sense of dread and suspense: "[...] the eerie chapters are written and strung together with very considerable art and cunning, and also with unmistakable literary power."⁶ A reviewer from the *Irish Daily Independent* sang similar praises of Stoker's literary capabilities: "As we have already said the story is constructed with marvellous skill, it is written in graphic words, and those who want sensations must indeed be greedy if Mr Bram Stoker's fare does not satiate them."⁷

The list of authors the reviewers compared him to emphasises the critics' admiration. The review published in *The Daily Mail* in 1897 starts by drawing a parallel to Ann Radcliffe's writing method, or rather the rumours of the ghastly conditions in which she penned down her most gloomy works. According to the unnamed author, Mrs. Radcliffe would lock herself into absolute seclusion and only feed upon raw beef to successfully achieve the desired effect in her books. While this was only a rumour, the author could only imagine Stoker writing in similar conditions to create such an atmosphere in *Dracula*.⁸ However, it is not only the presumed method of writing the critic alludes to but it lists quite a few beloved classics it reminds him of: "In seeking for a parallel to this weird, powerful, and horrorful story, our mind reverts to such tales as 'The Mysteries of Udolpho,' 'Frankenstein,' 'Wuthering Heights,' 'The Fall of the House of Usher,' and 'Marjery [sic] of Quether.'⁸ In the interview Jane Stoddard conducted with Bram Stoker, published in *The British Weekly*, she compared his work to "*The Waters of Hercules*" by E. D. Gerard.⁹ E. D. Gerard was the pen name of Emily Gerard and her sister Dorothea; they started to write novels together in the 1880s and became relatively prosperous. Emily Gerard's name is often mentioned concerning *Dracula*, as her essay "Transylvanian Superstitions" was one of the main inspirations for Stoker and one of the waypoints when it came to setting his story in Transylvania.¹⁰

⁵ STOKER 1998.

⁶ The Daily Mail.

⁷ Review of Books.

⁸ The Daily Mail.

⁹ STODDARD 2021. 378–381.

¹⁰ GERARD 2021. 347–354.

Another remarkable feat the reviews tend to highlight is the effect reading the novel had on them. Jane Stoddard asks Stoker if there is any historical basis for the legend, seemingly so intrigued by the book that she questions whether it is fiction. The reviewer from *The Daily Mail* goes into great detail on what kind of experience it was for him to read the book:

“At midnight, the narrative had fairly gotten our nerves; a creepy terror had seized upon us, and when at length, in the early hours of the morning, we went upstairs to bed, it was with the anticipation of nightmare. [...] We listened anxiously for the sound of bats’ wings against the windows; we even felt at our throat in dread lest an actual vampire should have left there the two ghastly punctures which Mr. Stoker’s book attested to the hellish operations of *Dracula*.”⁸

It appears to be somewhat of a trend among critics of the time to describe the feelings and sensations the novels ignited in them since a similar sentiment is expressed by a critic from the *Irish Daily Independent*: “*Dracula* is so well written that the reader, when he is “carried away with it,” finds himself a victim to that creepy feeling which makes him loth to sit up alone any longer of nights to unravel the mystery.”¹¹

These articles tend to compare Stoker to the most significant Gothic writers and highlight his writing style’s effects on the reader. They praise the terrifying antagonist and the bone-chilling atmosphere. Such praises characterise the contemporary reception of *Dracula*; unfortunately, *The Blood of the Vampire* received harsher words and treatment.

The contemporary reception of Florence Marryat’s *The Blood of the Vampire*

When looking at the praises *Dracula* received, one might wonder, were the reviewers honest or biased? Can they even write a negative review? And the answer to that question is yes, they could and showed this secret talent of theirs in their reviews of Marryat’s book. Probably the most often quoted review of this book was published in the *Speaker* in January 1898; it begins like this:

“Mr. Bram Stoker has much to answer for. Perhaps, however, when he published his remarkable vampire-story *Dracula*, he failed to foresee the

¹¹ Review of Books.

inevitable consequences which its appearance would entail upon readers and critics of contemporary fiction, in the shape of a swarm of ill-conceived and ill-executed imitations by inferior writers.”¹²

This is by far the most ruthless of all the reviews compiled of the book. The anonymous critic does not try to veil his dislike, and he warns the reader of the book of a surprising vulgarity. Later in his review, his acknowledgement of her success is surrounded by vicious criticism: “Miss Marryat is an experienced novelist, who, despite very manifest failings of taste and style, has shown herself the possessor of a certain rough energy and vivacity that have generally made her stories readable [...]”¹² We could assume that this specific reviewer had some personal grudge against the author, but the other reviews are not singing Marryat’s praises either. While none of them was as cruel as the writer to the *Speaker*, they found words to express their dissatisfaction.

If *Dracula* was a terrible story, it has at least the merit of being put into a romantic setting, which, in spite of typewriters and phonographs, gave it an old-world air which was very attractive. But in *The Blood of the Vampire*, by Florence Marryat (Hutchinson & Co.), which treats of the same subject, there is nothing to disguise its hideousness.¹³

An overarching theme that can be discovered among the reviews of this book is that the only author they ever reference is Bram Stoker. While he was compared to Mary Shelley, Ann Radcliffe, and Edgar Allan Poe, Marryat is only compared to him. It is more interesting that only half a year separates these two books, with *Dracula* being published in May 1897, followed by Marryat’s book in October. The fact that *Dracula* is the only reference point in these articles highlights its impact on the contemporaries. None of the articles mentions John Polidori, the author of the first British vampire fiction, or Sheridan Le Fanu, who wrote about a female vampire named Carmilla only 25 years prior. Nor do they mention authors known for their sensationalist works to whom Marryat could be compared. Seemingly, Bram Stoker had wiped out any competition in the vampire fiction sphere at the time; he and only he could be compared to a work like this.

Unlike with Stoker’s reviews, we do not get a glimpse into the effect the book had on the contemporary reader; there is no mention of fearing the flattering of batwings or the clutching at the neck to make sure there are no puncture

¹² Appendix D.

¹³ Untitled.

wounds. What is most often repeated in the reviews is that it is recommended for readers looking for sensationalism and willing to leave criticism and expectations behind to enjoy the book: "The book does, however, possess the readable quality which never wanting in Miss Marryat's work, and readers who put criticism behind them when they take up light fiction will not quarrel with the way in which it enables them to pass the time."¹⁴

The *London Evening Standard* reviewer starts immediately with a very similar statement. Before any criticism or description of the novel had been said, he claims: "We expect sensation, and we get it; we make ready for melodrama, and are not disappointed."¹⁵ Due to this recurring statement, I am inclined to presume that Marryat's novel was mistreated. Bram Stoker undoubtedly created a literary classic, and his contemporaries were aware of this fact. Florence Marryat wrote a sensationalist novel, possibly for the readers' entertainment. One could doubt that she ever meant to compete with *Dracula*, but they were unavoidably compared due to the close publication of the two books. Furthermore, in all aspects of comparison, Marryat came out defeated. Nevertheless, this was not the sole example of Marryat being compared to other writers in an unfavourable light. In the Introduction of the 2010 edition of *The Blood of the Vampire*, edited by Greta Depledge, she explains this surprising phenomenon:

"The very tone of the reviews of her work that regularly appeared in journals like the Athenaeum and the Academy indicate, I think, how troubling Marryat was to the literary establishment. They regularly delight in finding fault, inevitably compare her less favourably to other writers, regularly condemn her on moral grounds, and begrudgingly acknowledge when they think she has done something well, or at least not too badly. It seems the reviewers struggle to understand the popularity of her work, but yet, at the same time, cannot ignore her."¹⁶

It seems like Marryat evoked a very unique reaction in the scholars. One might wonder whether this was a reaction to most female writers, but, I am afraid we would not find this many unfavourable reviews of *Frankenstein* or *The Mysteries of Udolpho*, despite both of these books having female authors.

¹⁴ Miscellaneous Books.

¹⁵ Some New Novels.

¹⁶ DEPLEDGE 2011. 12.

Conclusion

After closely reading some contemporary reviews of both *Dracula* and *The Blood of the Vampire*, it can be confidently stated that the two books enjoyed very different reception. Bram Stoker's work was praised by most critics and was compared to the most remarkable Gothic writers. For a good reason, *Dracula* remained in print for 15 years: it enjoyed tremendous popularity and changed vampire literature for good. However, his work overshadowed Florence Marryat's book and, even if unknowingly, put it in a negative light. Marryat was popular among the readers, but the literati of London were wary of her and regularly published overtly negative book reviews, jumping at the chance to compare the two vampire novels. Because of the massive shadow of *Dracula*, *The Blood of the Vampire* slipped into oblivion and was forgotten about, and only recently was it revisited by literary scholars.

Abbreviations, literature

Sources

Appendix D	ANON.: Appendix D – Review of <i>The Blood of the Vampire</i> : Unsigned review, <i>Speaker</i> , 17, Jan. 1, 1898, pp. 29–30. In: <i>The Blood of the Vampire</i> . London, 2011.
Miscellaneous Books	ANON.: Miscellaneous Books. In: <i>The Dundee Advertiser</i> . No. 11,432. Dundee, 4 November 1897. 3. https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000295/18971104/080/0003 (downloaded: 17. 09. 2023)
Review of Books	ANON.: Review of Books. In: <i>The Irish Daily Independent</i> . Vol. VI. No. 145. Dublin, 18 June 1897. 6. https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0001985/18970618/088/0006 (downloaded: 17. 09. 2023)
Some New Novels	ANON.: Some New Novels. In: <i>London Evening Standard</i> . No. 22,929. London, 24 December 1897. 6. https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000183/18971224/064/0006 (downloaded: 17. 09. 2023)

- The Daily Mail ANON.: The Daily Mail: Review (1 June 1897) In: *Dracula: A Norton Critical Edition*. Eds. BROWNING, J. E. – SKAL, J. D. New York, 2021. 398–399.
- Untitled ANON.: Untitled. In: *The Gentlewoman*. Vol. XV. No. 382. London, 30 October 1897. 600. <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0003340/18971030/227/0046?browse=true#> (downloaded: 17. 09. 2023)

Literature

- BROWNING–SKAL 2021 BROWNING, J. E. – SKAL, J. D: *Dracula: A Norton Critical Edition*. New York, 2021
- DEPLEDGE 2011 DEPLEDGE, Greta: Introduction. In: *The Blood of the Vampire*. London, 2011. 8–14.
- GERARD 2021 GERARD, Emily: From Transylvanian Superstitions. In: *Dracula: A Norton Critical Edition*. Ed. BROWNING, J. E. – SKAL, J. D. New York, 2021. 347–354.
- PARRINO 2017 PARRINO, Maria: Crossing Borders: Hospitality in Bram Stoker's *Dracula* and Florence Marryat's *The Blood of the Vampire*. In: *Hospitality, Rape and Consent in Vampire Popular Culture*. Ed. BAKER, D. Cham, 2017. 19–35.
- STODDARD 2021 STODDARD, Jane: Mr. Bram Stoker. A Chat with the Author of *Dracula*. In: *Dracula: A Norton Critical Edition*. Eds. BROWNING, J. E. – SKAL, J. D. New York, 2021. 378–381.
- STOKER 2021 STOKER, Bram: *Dracula: A Norton Critical Edition*. Eds. BROWNING, J. E. – SKAL, J. D. New York, 2021.
- STOKER 1998 STOKER, Bram: *Dracula Unearthed*. Ed. LEATHERDALE, C. Essex, 1998

MŰÉSZETTUDOMÁNY

András Csaba

A disszenzualitás, a konszenzualitás és a film médiuma

Dissensuality, Consensuality and the Medium of Film

As part of a broader research on the emancipatory strategies of contemporary mass cinema, this paper examines the types of emancipatory culture. The text is primarily a commentary on the concepts of dissensual- and consensual culture in the works of Zsolt Bagi. Its central insight is that the terms “dissensual” and “consensual” should be used to denote qualities or aspects that determine cultural products in varying proportions, rather than as easily separable cultural categories. To support this argument, the text first introduces the concepts and then analyses emancipatory cultural traditions that justify a partial rethinking of the terms and their relationship. The paper then examines the different theories of the medium of film and uses the writings of Alain Badiou to argue that the two aspects are closely intertwined in the case of cinema.

Keywords: emancipation, dissensual culture, consensual culture

E tanulmány olyan kutatás részlete, mely a kortárs politikai tömegfilm emancipatorikus stratégiáit elemzi. Egy ilyen vizsgálatnak értelemszerűen már a kezdet kezdetén kísérletet kell tennie a tárgyalt kulturális terület pontos kijelölésére. Az ehhez szükséges fogalmakat egy filozófiai munkából, Bagi Zsolt *Az esztétikai hatalom elmélete*¹ kötetéből kölcsönözöm, mely az utóbbi évtizedek egyik legfontosabb fejleménye a magyarországi kritikai kultúraelméleti gondolkodásban.

A könyvben bemutatott teoretikus keretrendszer és az általam elemzett filmes anyag összekapcsolásakor ugyanakkor megoldandó elméleti nehézségekbe botlottam. Ezek egyike a *disszenzuális* és a *konszenzuális kultúra*

.....
¹ BAGI 2017.

fogalompárjához, valamint a két kategória viszonyához kapcsolódik. Tanulmányom elsősorban e tipológiához fűzött kommentár, melynek központi meglátása, hogy a disszenzuális és a konszenzuális jelzőket inkább a kulturális produktumokat változó arányban meghatározó minőségek vagy aspektusok jelzésére érdemes használnunk, semmint jól elkülöníthető kulturális kategóriákként.

Tézisem alátámasztásához először bemutatom a fogalompárt, majd olyan emancipatorikus kulturális hagyományokat elemzek, melyek fényében indokoltá válik a két fogalom, illetve viszonyuk részleges újragondolása. A szöveg végén a film médiumára vonatkozó esztétikai koncepciókat vizsgálók a disszenzualitás-konszenzualitás fogalompár szempontjából, és Alain Badiou filmfilozófiai írásaira támaszkodva amellet érvelek, hogy a film esetében a két aspektus szorosan összekapcsolódik.

Az emancipatorikus kultúra változatai

Bagi Zsolt kötetét az *emancipáció* fogalma szervezi, mely itt nem jogi értelemben vett egyenlősítést,² hanem ennél általánosabb értelemben vett felszabadulást jelöl, ahogy az a francia radikális politikafilozófia területén, például Alain Badiou, Étienne Balibar vagy Jacques Rancière munkásságában használatos.³ Bagi felfogásában az emancipáció a „bárki” felszabadulására irányuló egyetemes eszmét jelenti, a képessé válását az uralom által kijelölt korlátok meghaladására.

Bagi az emancipáció több modelljét is bemutatja. Egyrészt ír *politikai emancipációról*, melyet a politikai intézmények működéséhez, a joghoz és a gazdasághoz köt; jellegzetes megfogalmazásának pedig Karl Marx munkásságát tekinti.⁴ A kötet fő témája ugyanakkor nem ez, hanem a *kulturális emancipáció*,⁵ melynek koncepciója Baruch Spinoza filozófiáján alapul. A politikai emancipáció a felszabadulás intézményes kereteit teremti meg, a kulturális emancipáció pedig egyrészt ennek új formáit, másrészt az eman-

² Az emancipáció gondolatának e polgári jogi keretektől történő elválasztása már Marx egyik írásában megtörténik. MARX 1957.

³ E hagyományról összefoglalóan l. HEWLETT 2007.

⁴ BAGI 2017. 142–143.

⁵ Mely alapvetően szintén politikai, mivel – mint látni fogjuk – „a kultúra emancipációs fogalma politikai”. BAGI 2017. 86.

cipáció átélhetőségét, érzékelhetőségét, megtapasztalhatóságát hozza létre. Az *esztétikai hatalom elméletének* tételmondata szerint „nincs hathatós emancipatorikus politikai cselekvés kulturális emancipáció nélkül”:⁶ noha a kulturális emancipáció jelentősége mára a kritikai hagyományban jórészt feledésbe merült, a történeti tapasztalatok szerint elengedhetetlen része az emancipációs folyamatnak.

A filozófus az emancipatorikus kultúrának két típusát különbözteti meg: a disszenzuális és a konszenzuális kultúrát. A fogalompár alaposabb megértéséhez egy másik nagy múltú kultúraelméleti különbségtételt, a „magas” és az „alacsony”-kultúra szembeállítását is figyelembe kell vennünk. Bagi úgy látja, ezek a fogalmak elvétik a lényegét:

Kérdés azonban, hogy valaha támaszkodott-e a modernitás emancipációs diskurzusa ezekre a fogalmakra egyáltalán, nem csupán arról van szó, hogy a „magas”- és az „alacsony”-kultúra fogalma éppenséggel egy emancipációellenes vagy ideologikus nyelv kifejezései arra, amit sokkal adekvátábban nevezhetünk kritikai kultúrának, illetve kultúriparnak.⁷

A fenti részletből kitűnik, hogy Bagi a magas/alacsony felosztás helyett a kritikai kultúra és a kultúripar viszonyában gondolkodik, vagyis elsősorban Theodor Adorno írásaira támaszkodik. Márkus Györgyhez hasonlóan⁸ azt is hangsúlyozza, hogy a két szembeállítás nem feleltethető meg egymásnak, már csak az olyan látványos példák miatt sem, mint Wagner esete, akit a konvenció a magaskultúra körébe sorol, Adornónál pedig a kultúripar kibontakozásának kiemelt szereplője.⁹ A magas és az alacsony kultúra szembeállítása Bagi szerint „ideologikus” és „emancipációellenes”, mivel depolitizálja a kultúráról folyó beszédet, és figyelmen kívül hagyja a kultúra valódi funkcióját: az lesz a kérdés, hogy „vajon népszerű kulturális termékek lehetnek-e »művészetek«, ahelyett, hogy az emancipatorikus funkciójukról lenne szó.¹⁰ A kultúra elméletének szerinte nem a fogyasztás szociológiájából kell kiin-

⁶ BAGI 2017. 47. A kötetből vett idézetek esetében az „emancipatorikus” szót végig emancipatorikusra javítottam.

⁷ BAGI 2017. 93.

⁸ MÁRKUS 2017.

⁹ ADORNO 1985.

¹⁰ BAGI 2017. 35.

dulnia, hanem az esztétika politikai értelmezéséből,¹¹ s ezen az alapon osztja a kultúrát kultúriparra és kritikai kultúrára.

Meghatározásában „a kritikai kultúra feladata az, hogy konstruktív módon hozzon létre új kulturális keretrendszert, új képzeletet, és egyben ütköztetnie kell azt a tömeg képzeletével”.¹² Elméletében tehát a kritika kultúra két feladatot lát el (*létrehozás és ütköztetés*), melyek elkülöníthetők egymástól. A kulturális emancipáció e két útját képezi le a disszenzuális és a konszenzuális kultúra fogalma, melyek külön-külön feladatot kapnak az új képzelet létrehozásának munkájában:

a kultúra emancipatorikus mozzanata [...] megítélésem szerint ket-tős: konstruktív és pedagógiai. Konstruktív, mert a „magaskultúrának” mindig is feladata volt olyan új tudat konstruktív kidolgozása, amely az emancipáció transzcendentális feltételeit biztosítja (ez a feladata pedig nem helyettesíthető „véleményalkotással”), és pedagógiai, mert a magaskulturális konstrukció csak a tömeggel interakcióban, a tömegkultúrában válhat élővé.¹³

Bagi tehát úgy véli, hogy „új kulturális struktúrákat létrehozni” és „tömegkultúrát létrehozni” nem pusztán időben elkülönülő feladat, hanem „általában véve két külön kultúratermelő tevékenység”.¹⁴

A *disszenzuális kultúra* valami újat hoz létre (konstruktív), kiterjeszti az univerzalitás területét, ám eközben nem közösségi, nem demokratikus, és szűk értelemben véve nem is politikai: feladata „az adott (lokális) helyzet univerzális meghaladása”, az egyetemes kereteinek átlépése, a tudás és az érzékelés területének kibővítése.¹⁵ Bár, mint látni fogjuk, Bagi olykor „tömegművészetéről” is beszél, egy helyen azt írja, hogy „a művészet [...] disszenzuális”,¹⁶ ami rendkívül kifejező: a disszenzuális kultúra kézenfekvő modellje a művészet. Ezzel szemben a *konszenzuális kultúra* feladata a közös érzék termelése, a *sensus communis* bővítése és integrációja, valamint a hatalom növekedé-

¹¹ BAGI 2017. 86.

¹² BAGI 2017. 106.

¹³ BAGI 2017. 49.

¹⁴ BAGI 2017. 106–107.

¹⁵ BAGI 2017. 12.

¹⁶ BAGI 2017.121.

séből adódó emancipatorikus szituáció átélhetővé tétele, melynek területe a tömegkultúra, vagyis a tömegeket felszabadító kultúra.¹⁷

Az emancipatorikus kultúra a művészet és a tömegkultúra területén egyaránt létrehozható, de feladatuk más: a disszenzuális kultúra kitágítja az elképzelhető határait, míg a konszenzuális kultúra elérhetővé teszi a képzeletet a tömegek számára. Bagi mindkét „kulturatermelő tevékenység” relevanciáját elismeri:

Egy tömegtársadalomban nincsen kulturális emancipáció tömegkultúra nélkül. Ha ragaszkodunk az emancipáció projektumához, akkor nem elégedhetünk meg a disszenzuális vagy a konstruktív (a nem konszenzuális) művészet emancipatorikus erejével, hiszen ezek – fentebb láttuk – nem a tömeg hatalmának felszabadításában, hanem az univerzalitás területének növelésében érdekeltek. Disszenzuális és konstruktív esztétika hozhat létre a gondolkodás számára új modelleket, de nem hozhatja létre az érzékek felszabadulását.¹⁸

A konszenzuális kultúra tehát *pedagógiai* jellegű, ám Baginál nem a pedagógia konvencionális, hanem rancièriánus értelmében.¹⁹ Ebből a pedagógia-konceptióból születik meg az az alapséma, mely a konszenzuális kultúra alapkövetelményének tekinti a részvételiséget.²⁰

Bagi elméletét a részvételiség koncepciójának bevezetése teszi kissé féloldalassá. A disszenzuális kultúra köre mintha jócskán túlnyúlna azon a területen, melyet magától értetődően emancipatorikusnak gondolnánk, amikor pusztán a formális értelemben „új” termelésének feladatát kapja a kulturális munkamegosztásban. A másik oldalon a konszenzuális kultúrának elvileg fő „feladata az emancipáció (egyenlőség és képesség tétel) megélésének lehetővé tétele”,²¹ ám a részvételiség alapkövetelményével ez a terület rendkívül leszűkül. A tömegek politikai képzeletét alakító paradigmaticus kulturális

¹⁷ BAGI 2017. 12., 108., 121., 133., 150., 156.

¹⁸ BAGI 2017. 133.

¹⁹ „Azzal a pedagógiai modellel, amely azt gondolja, hogy a tanítványnak valami készen kapottat kell elsajátítania, amit a tanár tud, ő pedig nem, nemcsak az a probléma, hogy nem nevezhető demokratikusnak, de az is, hogy tökéletesen kontraproduktív. Amikor pedagógiai feladatról beszélünk, nem erről van szó. Egy valódi pedagógiai viszonyban mind a tanár, mind a tanuló együttműködésben valami új konstruálásban vesz részt.” – BAGI 2017. 107.

²⁰ BAGI 2017. 107.

²¹ BAGI 2017. 156.

forma Baginál nem a film, mint teoretikusok sokaságánál, hanem a közösségi művészeti projekt.²² A tömegkultúra és a részvételiség kapcsolatának alapos tárgyalása ugyanakkor szétfeszítené a jelenlegi tanulmány keretiet, ezért a következő alfejezettel visszatérek a disszenzuális és a konszenzuális kultúra viszonyának, továbbá elválaszthatóságuk kérdésére.

Kategóriák helyett aspektusok

Amennyiben József Attila – *Az esztétikai hatalom elméletében* is elemzett – költészetére gondolunk, úgy rögvest problémába botlunk: nehéz lenne vitatni, hogy költészetében a kultúra disszenzuális és konszenzuális aspektusa egyaránt érvényesül – gondoljunk csak az olyan szavalókórusoknak szánt versekre, mint a *Tömeg*, és az olyan filozofikus költeményekre, mint az *Eszmélet*. Ám ha ki is jelölhetünk bizonyos pólusokat az életműben, még az *Eszméletet* sem tekinthetjük „tisztán” disszenzuálisnak, hiszen a vers nem pusztán a valósághoz való új viszony modelljének megalkotásán dolgozik, hanem annak közvetítésén: a láthatóság és az érzékek kollektív integrációján, új kollektív öntudat létrehozásán is. A következőkben három példát hozok olyan kultúraelméletekre, melyek a fenti kérdés felől szemlélve arra mutatnak rá, hogy bizonyos esetekben a disszenzuális és a konszenzuális vonások közösen konstituálnak egész kulturális szegmenseket.

Az első Andreas Huyssen német kultúratudós elmélete az avantgárdról. Huyssen *After The Great Divide: Modernism, Mass Culture and Postmodernism* című kötetében a magaskultúra és a tömegkultúra felosztásának történeti alakulását, valamint a felosztást kikezdő tendenciákat vizsgálja. Mint írja:

A magaskultúra önállóságáról alkotott esztétikai elképzelések elleni legtartósabb támadás [...] a történeti avantgárd nevet viseli, és egyértelműen új szakaszt jelentett a modernitás pályáján. Legmarkánsabb megnyilvánulásai az expresszionizmus és a berlini dada Németországban; az szovjet konstruktivizmus, futurizmus és proletkult az októberi forradalmat követő években; és a francia szürrealizmus, különösen annak legkorábbi

²² A könyvről írt kritikájában Csabay István a művészeti projektek értelmezése kapcsán veti fel a konszenzualitás és a disszenzualitás elválaszthatóságának kérdését. CSABAY 2021. 149. Arra, hogy a könyvben a két terület együttműködésének „sem a modelljéről, sem a dialektikájáról nem értesülünk”, Radnóti Sándor hívta fel először a figyelmet. RADNÓTI 2018.

korszakában. Természetesen ezt a történeti avantgárdot a faszizmus és a sztálinizmus hamarosan felszámolta vagy száműzte, és maradványait később visszamenőleg a modernista magaskultúra magába olvasztotta, olyannyira, hogy a „modernizmus” és az „avantgárd” szinonim fogalmakká váltak a kritikai diskurzusban. Kiindulópontom azonban az, hogy [...] a történelmi avantgárd a magas művészet és a tömegkultúra közötti alternatív kapcsolat kialakítására törekedett, és ezért meg kell különböztetni a modernizmustól, amely nagyrészt ragaszkodott a magas és alacsony művészet közötti eredendő ellenségességhez.²³

E szöveg és Bagi írásának elméleti háttere nyilvánvalóan valamelyest eltér egymástól, ám azt *Az esztétikai hatalom elmélete* is hangsúlyozza, hogy „magas- és alacsonyművészet ellentéte az, ami definiálja a modern esztétikát”.²⁴ Huyssen érvelése nyomán azt mondhatjuk, hogy az emancipatorikus célok által erősen meghatározott *történeti avantgárd* olyan esztétikai programot dolgozott ki, mely megpróbált szakítani a magas- és az alacsony-kultúra ideologikus szembeállításával, hogy szándékai szerint egyszerre disszenzuális (a világ addigi rendjét felforgató, radikálisan újat termelő) és konszenzuális (az emberek érzékelését átszervező, a közösség valósághoz való viszonyát újraformáló) esztétikát hozzon létre. Mindez világosan és elméleti szempontból reflektáltan megjelenik például Moholy-Nagy László²⁵ és Dziga Vertov²⁶ írásaiban, de a sort nyilván bőven folytathatnánk.

A második példám Mark Fisher brit kultúrteoretikus koncepciója a *populáris modernizmus*ról. Mark Fisher kulturális alapméménye a második világháború nyomán kiépült brit jóléti állam infrastruktúrájának lassú, könyörtelen eróziója a thatcheri neoliberalizmus időszakában. Éppen ezért Fisher speciálisan brit fókuszú kultúraelméletének legfontosabb viszonyítási pontja az a '60-as években még uralkodó, és a '70-es évektől fokozatosan felszámolódo brit kulturális minta, amely szerinte eddig a leghatékonyabban közvetítette (egészen a munkásosztályig) a modern esztétikát. Olykor egyenesen azt írja, hogy ez volt az az időszak, amikor a modernitás projektjét a tömegek visszamenőlegesen birtokba vették – de nem populis-

²³ HUYSSSEN 1986. vi–vii.

²⁴ BAGI 2017. 34.

²⁵ MOHOLY-NAGY 1979.

²⁶ VERTOV 1973.

ta módon.²⁷ A populáris modernizmus Fishernél a legmagasabban értékelt emancipatorikus tömegkultúra: avantgárd, innovatív, futurisztikus, kísérleti, elméleti – ám eközben szinte bárki számára hozzáférhető, elérhető, átélhető. Ide sorolja a brit brutalista építészetet, a post-punk zenei irányzat több képviselőjét és a BBC Radiophonic Workshopot,²⁸ vagy éppen Kubrick, Scorsese és Coppola ’70-es évekbeli filmjeit.²⁹ Fisher *Mi a hantológia?* című írása alapján a populáris modernizmus legfontosabb vonása az, hogy „kitermelte a saját (ön)meghaladása utáni vágyat, ami egy nehezen elképzelhető jövő felé tett lépésen alapult”.³⁰ Világos, hogy itt is olyan kulturális hagyományról van szó, amely disszenzuális (hiszen elvárás, hogy újat hozzon létre, hogy kitágítsa az univerzális határait – akár az „új” korlátjaira adott reflexió formájában), ám közben meghatározóan konszenzuális is (amennyiben elsődleges célja ennek az újnak az azonnali érzékelhetővé, átélhetővé tétele a tömegek számára).

Harmadik példám a *harmadik mozi* filmes irányzata. E hagyomány Argentínából ered; Octavio Getino és Fernando Solanas 1969-ben jelentették meg *A harmadik mozi felé* című kiáltványukat.³¹ Az irányzat első nagy rendezői között tartják számon a kubai Julio García Espinosát, a bolíviai Jorge Sanjinést és a brazil Glauber Rochát. Elnevezése az első és a második mozi-val való szembenállás alapján nyer értelmet: a hagyomány alkotói egyszerre akartak elhatárolódni az imperialista Egyesült Államok kultúriparától és a szintén imperialista Európa polgári filmművészetétől. Mike Wayne a *Political Film: The Dialectics of Third Cinema* című könyvében amellest érvel, hogy a „harmadik mozit” nem kell a harmadik világra korlátoznunk, és érdekesebb lenne azt egy térség hagyományánál tágabban értett, jól azonosítható elvek alapján szerveződő politikai-esztétikai praxisként elgondolnunk.³² A harmadik mozi az első (domináns, mainstream) és a második (művészi, szerzői) mozi-val szemben társadalmi és kulturális értelemben emancipatorikus, esztétikai és politikai értelemben forradalmi, szocialista, harcias és közösségi.³³ A kultúripar „magas” (európai művészfilm) és „alacsony” (amerikai filmipar) tendenciáival egyszerre áll szemben. Egyszerre

²⁷ FISHER 2014. 22–23.

²⁸ FISHER 2014. 22.

²⁹ FISHER 2023.

³⁰ FISHER 2023.

³¹ GETINO–SOLANAS 1969.

³² WAYNE 2001. 1.

³³ WAYNE 2001. 1–8.

törekszik a lokális viszonyok univerzális meghaladására, valamint a nagyon is konkrét és közeli forradalmi küzdelemnek a hatalom növekedéseként való átélhetővé tételére.

Ha Baginak igaza van, és a magas- és a populáris kultúra szembeállítása ideologikus, illetve emancipációellenes, akkor nem lephet meg minket, hogy a politizáló avantgárd, az ellenkulturális populáris modernizmus és az antiimperialista harmadik mozi egyaránt olyan esztétikai gyakorlatokat dolgoznak ki, melyek túlmutatnak ezen a felosztáson. Azt is látjuk azonban, hogy a disszenzuális és a konszenzuális kultúra felosztásán is túlmutatnak, hiszen a kulturális termelés két aspektusa egyesül bennük. Úgy tűnik, a konszenzualitás és a disszenzualitás kulturális kategóriaként értve valamenynyire még mindig az ideologikus és emancipációellenes felosztás örökösei: elkülönítésükben mintha a teremtés és a termelés, az alkotás és a munka, az innováció és az egyszerű elosztás fogalmi szembeállítása tükröződne. Ami viszont ennél is fontosabb, hogy számtalan példát találunk, melyek esetében az emancipatorikus kultúra egyszerre konstruktív és pedagógiai.

Minden bizonnyal vannak olyan kulturális alkotások, melyek elsőrendűen „konszenzuálisak” vagy „disszenzuálisak”, azaz bizonyos esetekben talán valóban beszélhetünk „konszenzuális kultúráról” és „disszenzuális kultúráról”. Ám a hozzájuk tartozó vonások gyakori párhuzamos jelenléte miatt a disszenzualitást és a konszenzualitást elkülönült „kultúrák” és kategóriák helyett érdemesebb az emancipatorikus kultúra egy-egy aspektusának tekintenünk. Az igazán figyelemreméltó emancipatorikus kultúrát a disszenzus és a konszenzus egyszerre jellemzi, hiszen a „más” és a „közös” termelése elsődlegesen akkor emancipatorikus, ha legalább minimálisan „közös” lesz általa a „más”, és legalább minimálisan „más” lesz általa a „közös”. A kritikai kultúra alakulásával kapcsolatos tapasztalataink azt mutatják, hogy az emancipatorikus esztétikai törekvések a disszenzualitás és a konszenzualitás dichotómiáját rendszeresen megkísérlik meghaladni.

A film köztes státusza

Úgy tűnik, a fenti kérdés a film esetében különösen hangsúlyos. A film médiuma lényegéből (vagy inkább – mint látni fogjuk – *lényegnélküliségéből*) adódóan minden más médiumnál kitettebb az ilyen köztes állapotoknak. Nem a médium Bagi által kritizált esszencializálását szeretném itt visszave-

zetni a gondolatmenetbe:³⁴ a mozi lényegnélkülisége a mozi politikájához tartozik.

Alain Badiou francia filozófus *Film és filozófia* című előadásában azt állítja, hogy a film „tisztátalan” művészet:

Az az álláspontom, hogy a film végső soron művészet, de olyan művészet, amely nem lehet tiszta: tisztátalan művészet. Olyan művészet, amely mindig olyasmiből áll, ami nem művészi természetű; olyan művészet, amely olyasmiben van, ami nem művészi jellegű; de amiben megvan a lehetőség arra, hogy kívül kerüljön sajátosan vulgáris természetén. A film konfliktus – a méghozzá valami nemes, igazán elegánsan művészi természetű, mélyreható vízió, illetve valami materiális, vulgáris, közönséges és néha teljesen érdektelen között. A film művészi meghatározása tehát, hogy az a művészet és a nem-művészet közötti harc művészet. Ez az én definícióm a moziról. A film: művészet – de ennek a művészetnek az anyaga éppen a művészet és a nem-művészet közötti ellentmondás.³⁵

Badiou gondolatmenete a film definiálhatatlanságától indul: onnan, hogy a filmnek nincs egyetlen olyan központi vonása, mint más művészeteknek. Ebből következik, hogy a film meghatározásába bele kell tartoznia minden más művészeti ág meghatározásának, miközben a film nem pusztán megidézi ezeket, de a különböző minőségeket szüntelen egymásnak is feszíti. A különböző művészeti ágak a film kompozícióján belüli konfliktusa mellett a filozófus nem pusztán a művészet és a nem-művészet harcáról, hanem az érték és az értéktelenség, a „tisztá kreativitás” és a „ténylegesen borzalmas anyag”, az „igaz” és a „hamis képek”, a „képek zaklatott bűvölete” és az általuk teremtett „tisztá látás” harcáról is beszél; s arra jut, hogy a film

³⁴ „A probléma sokkal inkább abban áll, hogy esszencializáljuk a médiumot (magánvalóságát ilyennek vagy olyanak tekintjük), ahelyett hogy politizálnánk azt. A tömegmédium se nem emancipatorikus, se nem sematikus. Felhasználása teszi sematikusvá vagy reflexívvé. Csakúgy, mint a disszenzuális kultúra médiuma, a tömegművészet, a konszenzuális kultúra médiuma is ki van téve a piac, az absztrakt közvetítés vagy az absztrakt közvetlenség (a szépség ipara) transzcendentális meghatározásának. De éppúgy, mint a disszenzuális kultúrában, a tömegkultúrában is *létre lehet hozni* (noha semmiben nem adott előre) a reflexió lehetőségét.” BAGI 2017. 132.

³⁵ BADIOU 2023.

olyan művészeti forma lehetősége, amely annyira tisztátalan, bizonyos értelemben annyira szörnyű, hogy ebbe a formába beleírható létezésünk alapvető konfliktusának minden lehetséges fikciója. A film tehát az esztétikai alkotáson belüli, de az annál általánosabb értelemben is vett minden ellentmondás felidézése.³⁶

A film, melyet Badiou később „demokratikus dialektikaként” határoz meg, minden lehetséges ellentmondás művészete.

Kérdés persze, hogy mindezen kitételek mellett érdemes-e még művészetek közé sorolnunk a filmet, és maga Badiou is reflektál a régi vitára, mely ezt a kérdést övezi. Walter Benjamin már 1936-ban korszerűtlennek érzékeli a „művészet-e a film?” kérdését, mivel az a filmet egy olyan művészeteszmény alapján ítéli meg, melyet épp a film korszaka tett elavulttá, és nem számol azzal, hogy a technikai reprodukálhatóság lehetősége által „a művészet összjellege megváltozott”.³⁷ Ezzel összhangban Bertolt Brecht is úgy gondolja, hogy a film „forradalmasítja” a művészet régi fogalmát.³⁸ Brecht felfogásában az új művészet „pedagógiai diszciplína”,³⁹ „nem autonóm”, „politikai-nevelő” és „operatív”.⁴⁰ Ez a *politikai* (Benjamin) és a *pedagógiai* (Brecht) művészetfogalom lényegileg nem disszenzuális, hanem konszenzuális: a film legkorábbi kommunista elméletei a konszenzualitás győzelmét ünneplik benne a disszenzualitás fölött, és művészi jellegét is ehhez a konszenzuális aspektushoz kötik.

Nico Baumbach a film művészetté minősítésének öt modelljét különíti el.⁴¹ A szerző által *romantikusnak* nevezett modell alapján a film egyediségből adódóan válik művészetté – Baumbach szerint e közelítéshez sorolható Rudolf Arnheim. A második, *utilitárius* megközelítés szerint a film művészet, mert intencionális formális konstrukció, melyet nézői értékesnek találnak – ez például David Bordwell és Kristin Thompson álláspontja. A *didaktikus* modell értelmében a film politikai jellege által válik művészetté, amennyiben képes nem pusztán témájával, hanem esztétikájában meghaladni az ideológus rendszereket – állítja Jean-Luc Comolli és Jean Narboni. A negyedik,

³⁶ BADIOU 2023.

³⁷ BENJAMIN 2003.

³⁸ BRECHT 1970. 128.

³⁹ BRECHT 1970. 108.

⁴⁰ MÁRKUS 2017. 691.

⁴¹ BAUMBACH 2019. 188–191.

szociológiai modell a művészet fogalmát a filmkultúra azon szeletére tekinti érvényesnek, melynek filmjei az intézményrendszeren és a kulturális kódokon keresztül bizonyos kulturális miliőhöz csatlakoznak. Végül a *filozófiai* megközelítés a gondolkodás specifikus formájaként tekint a filmművészetre – ez Gilles Deleuze és Alain Badiou álláspontja. Noha Jean-Luc Comolli és Jean Narboni programjukban valóban a film didaktikus aspektusára helyezik a hangsúlyt, az írásukban kidolgozott kategóriarendszer alapján egyértelmű, hogy náluk már a film disszenzuális aspektusa kerül előtérbe.⁴²

A film konszenzualitásának és disszenzualitásának szembenállását oldja fel Badiou elmélete. A filozófus a filmet „tömegművészetnek” nevezi, ami azt jelenti, hogy egyszerre tud kimagasló művészi értéket létrehozni és milliók számára hozzáférhető maradni. Ez a képessége pedig csak újabb következménye ellentmondásos természetének:

A „tömegművészet” fogalom paradox kapcsolatot rögzít. Miért? Mert a „tömeg” politikai kategória, pontosabban az aktivista demokrácia, a kommunizmus kategóriája. Az orosz forradalmárok úgy határozták meg a tetteiket, hogy „a tömegek fölléptek a Történelem színpadára”. A „tömegdemokráciát” általában szembeállítjuk a képviseleti és alkotmányos demokráciával. A „tömeg” lényegileg politikai kategória. Mao azt mondta, hogy „a tömegek, egyedül a tömegek az egyetemes történelem létrehozói”. A „művészet” azonban, amely a „tömegművészet” szintagma másik fele, arisztokratikus kategória, és csak az is lehet. Azt mondani, hogy a „művészet” arisztokratikus kategória, nem értékítélet. Egyszerűen csak megjegyezzük, hogy a „művészet” magában foglalja a formális teremtés, a formák történetében megjelenő újdonság ideáját, és ezért feltételezi az alkotás mint olyan megértésének eszközeit, ami differenciált műveltséget, az adott művészet történetéhez és grammatikájának viszontagságaihoz való minimális távolságot tesz szükségessé. Egy hosszú és gyakran hálátlan tanonckodást, az elme tágulását, és örömeket, természetesen, de kifinomult, konstruált, szerzett örömeket. A „tömegművészetben” paradox kapcsolat áll fenn egy tisztán demokratikus elem (a kirobbanás és az eseményjellegű energiák oldalán) és egy arisztokratikus elem (az egyéni nevelés, az ízlés differenciált helyzete) között.⁴³

⁴² COMOLLI–NARBONI 2006.

⁴³ BADIOU 2009. 2.

A *Film és filozófia* című előadás arra mutat rá, hogy a film „egyfajta lehetséges színpadképe [...] minden intellektuális drámának”⁴⁴ – ezek egyike a tömeg és a művészet fogalmának fenti szembenállása. Összességében tehát Badiou álláspontja a konszenzualitás és a disszenzualitás viszonyának szempontjából úgy is lefordítható, hogy mivel a film konstitutív vonása a művészet és a nem-művészet összeütközése, úgy a konszenzuális és disszenzuális aspektus konfliktusa is az. A film művészi jellege mellett érvelő teoretikusok a disszenzuális, a film tömegkulturális jelentőségét ünneplő teoretikusok pedig a konszenzuális vonások sokaságára mutattak rá. Bár tény, hogy a film politizálásának lehetőségei tarthatnak hangsúlyosan az egyik vagy a másik irányba, a médium – nem magánvaló, hanem magáért való⁴⁵ – lényege éppen ebben a kettősségben áll.

A film esetében tehát – annak sajátos, több értelemben is köztes jellegeből adódóan – különösen látványosan érvényesül a konszenzuális és a disszenzuális aspektus dialektikus együttállása. Bagi Zsoltnak igaza van abban, hogy a kultúra konstruktív és pedagógiai aspektusa analitikusan elkülöníthető;⁴⁶ ám ez nem jelenti azt, hogy a kultúra két halmazáról kellene beszélnünk. Az emancipatorikus filmkultúra fontos sajátossága, hogy történeti/társadalmi meghatározottságaiból adódóan rendszeresen vegyíti a disszenzuális és konszenzuális elemeket.

Rövidítések, irodalom

ADORNO 1985	ADORNO, Theodor W.: Wagner. Bp., 1985.
BADIOU 2009	BADIOU, Alain: Cinema as a Democratic Emblem. <i>Parrhesia</i> 6. (2009) 1–6.
BADIOU 2023	BADIOU, Alain: Film és filozófia. Új szem, 2023. https://ujszem.org/2023/06/07/film-es-filozofia/ (Letöltés ideje: 2023.09.24.)
BAGI 2017	BAGI Zsolt: Az esztétikai hatalom elmélete. Kulturális felzabardítás egy újbarokk korban. Bp., 2017.

⁴⁴ BADIOU 2023.

⁴⁵ Vö. BAGI 2017. 129.

⁴⁶ BAGI 2017. 49.

- BAUMBACH 2019 BAUMBACH, Nico: Cinema / Politics / Philosophy. New York, 2019.
- BENJAMIN 2003 BENJAMIN, Walter: A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában. C3/Aura, 2003. http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html (Letöltés ideje: 2023.09.24.)
- BRECHT 1970 BRECHT, Bertolt: Irodalomról és művészetről. Bp., 1970.
- COMOLLI-NARBONI 2006 COMOLLI, Jean-Luc – NARBONI, Jean: Film / Ideológia / Kritika. Apertúra, 2006. <https://www.apertura.hu/2006/tel/comolli-narbone-filmideologiakritika/> (Letöltés ideje: 2023.09.24.)
- CSABAY 2021 CSABAY István: A felépítmény forradalma. Elpis 14. (2021:1) 145–151.
- FISHER 2014 FISHER, Mark: Ghosts of My Life. Wichester/Washington, 2014.
- FISHER 2023 FISHER, Mark: Mi a hantológia? Új szem, 2023. <https://ujszem.org/2023/01/19/mi-a-hantologia/> (Letöltés ideje: 2023.09.24.)
- GETINO-SOLANAS 1969 GETINO, Octavio – SOLANAS, Fernando: Toward a Third Cinema. Tricontinental 14. (1969) 107–132.
- HEWLETT 2007 HEWLETT, Nick: Badiou, Balibar, Rancière. London–New York, 2007.
- HUYSSSEN 1986 HUYSSSEN, Andreas: After the Great Divide. Bloomington–Indianapolis, 1986.
- MÁRKUS 2017 MÁRKUS György: Kultúra, tudomány, társadalom. Bp., 2017.
- MARX 1957 MARX, Karl: A zsidókérdéshez. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei 1. 1839–1844. Bp., 1957. 349–377.
- MOHOLY-NAGY 1979 MOHOLY-NAGY László: Festészet és fényképészet. In: MOHOLY-NAGY László: A festéktől a fényig. Szerk. SUGÁR E. Bukarest, 1979. 79–81.
- RADNÓTI 2018 RADNÓTI Sándor: Tömeg és hatalom. Műút, 2018. <https://muut.hu/archivum/28599> (Letöltés ideje: 2023.09.24.)
- VERTOV 1973 VERTOV, Dziga: A nem-játékfilmgyártás jelentősége. In: VERTOV, Dziga: Cikkek, naplójegyzetek, gondolatok. Bp., 1973. 42–47.
- WAYNE 2001 WAYNE, Mike: Political Film. London–Sterling, 2001.

VIDA TAMÁS

Oroszország rövid története

*Az új szovjet ember születése és bukása Szergej Loznycica
dokumentumfilmjeiben*

A Short History of Russia

The Rise and Fall of the New Soviet Man in the Documentaries of Sergei Loznitsa

This paper examines the documentaries of Ukrainian film director, Sergei Loznitsa, in particular *The Trial* (*Процесс*, 2018), *Blockade* (*Блокада*, 2005), *State Funeral* (*Государственные похороны*, 2019), *Revue* (*Представление*, 2008), and *The Event* (*Событие*, 2015). I argue that this film cycle sketches out the creation and subsequent history of the „New Soviet man” through representations of important events in Soviet history.

I show that these films aren't principally concerned with the particular events they depict, or their political, social or historical impacts, but rather with the underlying mechanisms, which the Soviet leadership attempted to use to shape the collective conscious of its subjects. Therefore, these films function as psychological studies of mass politics, depicting the birth and destruction of the category of the ideal Soviet citizen.

Keywords: documentary, propaganda, mass psychology

1991. január 17-én a szovjet állami TV leadott egy szatirikus riportot, melyben a zenész és színész Szergej Kurjohin azt állította, hogy Vlagyimir Iljics Lenin egy gomba volt.¹ A tizenhat perces riport alatt nemzetközi szaktekin-télyekre hivatkozva elmagyarázta, hogy miként lett a rendszeres varázsgomba fogyasztó Vlagyimir Iljics Uljanov maga is gombává, valamint azt, hogy miként babonázta meg az orosz népet a varázsgombák rádióhullámai segítségével. A legenda szerint az addig különösen konzervatív TV-csatorna ha-

.....
¹ YURCHAK 2011. 307.

sonlóan konzervatív nézőinek jelentős hányada névértéken vette az interjút. Egy regionális pártvezetőnek nyilvánosan meg kellett cáfolnia a riportban tett állításokat. Később ugyanebben az évben egy sikertelen puccskísérlés után a Szovjetunió végleg bomlásnak indult, Szergej Loznyica pedig megkezdte tanulmányait a Gerasimov Filmintézetben, Moszkvában.

Ez a tanulmány Szergej Loznyica a 20. század orosz történelmével foglalkozó dokumentumfilmjeit vizsgálja, nevezetesen *A per* (*Процесс*, 2018), a *Blokád* (*Блокада*, 2005), az *Állami temetés* (*Государственные похороны*, 2019), a *Revü* (*Представление*, 2008) és *Az esemény* (*Событие*, 2015) című filmeket. Ahelyett, hogy bemutatásuk időrendi sorrendjében tárgyalnám ezeket a filmeket, a Szovjetunió sematikus története lesz dolgozatom szervezőelve.

Ebben a dolgozatban azt igyekszem bemutatni, hogy ezek a filmek elsősorban nem az ábrázolt konkrét eseményekkel, vagy azok politikai, társadalmi vagy történelmi jelentőségével foglalkoznak, hanem sokkal inkább azokkal a mögöttük meghúzódó mechanizmusokkal, amelyek segítségével a Szovjetunió vezetése megkísérelte a tömegek kollektív tudatát formálni. A fentebb említett filmek tehát a tömegpolitika pszichológiai tanulmányaiként funkcionálnak, bemutatva az ideális szovjet polgár kategóriájának kialakulását és felbomlását. A tárgyalást a szóban forgó filmek rövid ismertetésével kezdem, kiemelve bizonyos vonásokat, amelyeket később bővebben elemzek. Ezt követően a szovjet dokumentumfilm-hagyományt és annak politikai jelentőségét fogom tárgyalni, valamint bemutatom azokat a propagandaelméleteket, amelyek a szovjet vezetés törekvéseit magyarázzák. A tanulmányom végkövetkeztetése szerint Loznyica filmjei az „új szovjet ember” mint identitás és politikai szubjektum létrejöttének, illetve megszűnésének sematikus történeteként értelmezhetők.

A per a Prompartiya (Iparpárt), a forradalom elárulásával vádolt tudósok, mérnökök és közigazdászok 1930-as perét dokumentálja. Az ügyészség beszédeit, a kihallgatásokat és vallomásokat a nyilvánosság reakciói szakítják meg periodikusan. Talán nem meglepő, hogy a vádak teljesen hamisak, bár Loznyica ezt a film végéig nem teszi egyértelművé. A végrehajtott ítéletek feliratokon jelennek meg, először a vádlottaké, majd az ügyet lebonyolító ügyészeké és bíraké, akik közül néhányat később vád alá helyeztek a nagy tisztogatás során. A közönség a tárgyalóteremben komoly és fegyelmezett, míg a lakosság az utcákon kommunista dalokat énekelve parádézik az összes vádlott kivégzését követelve.

A *Blokád* Leningrád csaknem 900 napos ostromának dokumentumaival foglalkozik. A német blokádtól távol eső belváros utcáiról készült felvételek a központhoz lassan közeledő ostromot és az ennek következtében fokoatosan kiürülő polgári tereket mutatják be, ahogy helyet adnak a katonai infrastruktúrának. A filmben látható németek mind hadifoglyok, akikkel a védők egyes jelenetekben az utcán masíroznak. Az ostrom csak az értelmetlen pusztításon – a tüzérségi lövedékek és bombatámadások következményein – és a polgári élettől kiüresedett tereket elfoglaló védekező hadsereg jelenlétén keresztül mutatkozik meg. Még az ostrom feloldását is lövöldözéssel ünneplik. Az utolsó jelenetben, a német hadifoglyok tömeges kivégzésénél, majdnem egy évvel az ostrom feloldása után, a lakosság továbbra is nyugtalanul figyeli a történéseket.

Az *Állami temetésben* a Szovjetunió megtorpan Joszif Visszarionovics Sztálin elhunytának hírére. Először bejelentik Sztálin halálhírét, majd külföldi méltóságok érkeznek tiszteletüket tenni, beszédeket és tömeges gyászmeneteket tartanak, végül örök nyugalomra helyezik a főtitkárt Lenin mauzóleumában. A gyászünnepe minden egyes szegmense többször, egymás után, különböző helyszíneken jelenik meg. A film különös figyelmet fordít a tömegkommunikáció eszközeire: a városi polgárok, olajfűrotornyokon dolgozó munkások, szibériai nomádok hangszóró tornyok körül gyülekezve hallgatják a közleményeket, egy hosszú részletben nyüzsgő tömegek rohamozzák meg az újságárus bódékat, a beszédek olcsó rádiókészülékek jellegzetes torzításain keresztül hallhatók.

A *Revü* kilóg a többi általam tárgyalt film közül. Míg a többi mind diszkrét, jól elkülöníthető eseményeket dokumentál, ez a Sztálin utáni kulturális állapotot jeleníti meg általánosságban. A Leningrádi Dokumentumfilmstúdió filmhíradóiból válogat szegmenseket, amelyek az újságokhoz hasonlóan épültek fel: fontosabb politikai eseményeket dokumentáltak, valamint mindennapi életből, kulturális és sporteseményekből vettek jeleneteket.² Loznyica csak az utóbbi kulturális riportok közül válogat, szédületes összeállítást állítva össze az átlagos szovjet munkások idilli történeteiből, valamint professzionális és amatőr kulturális eseményekből. A híradók narratív kötőszövetét létrehozó eredeti kommentárt időnként meghagyja, de többnyire ezek hiányoznak.

Az utolsó itt tárgyalt film, *Az esemény* annak a befolyásoló-gépezetnek a végső összeomlását mutatja be, amelyet Loznyica többi filmje működés

² PADUNOV 2009. 684–687.

közben mutatott be. Az 1991-es sikertelen puccsról, az azt kísérő tüntetésekéről és az ellenzéki vezetők beszédeiről állít össze hírfelvételeket. Az itt tárgyalt filmek közül messze ez a legmozgalmasabb: látjuk, ahogy felszínre tör a többiben a felszín alatt meglapuló elidegenedés a szovjet projektől. Az eseményeket az a töretlen spontaneitás és lelkesedés jellemzi, amelyet korábban mindig megszakított az ebben a filmben lebomló társadalmi formáció kényszerítő erejének felismerése.

Fontos, hogy Loznyica nem kommentálja a felvételeit, kivéve a fent említett feliratokat, és nem hagyja érintetlenül az eredeti filmhíradók hangját sem.³ A képeket Sztálint dicsőítő beszédek, zene, és ahogy fentebb említettem, Loznyica által rekonstruált zajok – léptek és közlekedési eszközök hangjai, tömegmorajlás, újságok zörgése stb. – kíséri. A beillesztett beszédek is diegetikus hatást keltenek. Mindet úgy halljuk, mintha a megjelenített tereken kihelyezett hangszórókból szólnának. A film helyenként fel is hívja a figyelmet ezekre a hangszórókra. A nyitó jelenetekben Sztálin halálának bejelentését nyilvános helyeken kihelyezett hangszórók köré gyűlő tömegek hallgatják. Ezekben a képsorokban közeli felvételeket is láthatunk a hangszórókról. Egy későbbi jelenetben egy gyárban tartott ünnepség során láthatunk egy közeli képet egy beszédet mondó munkásról, itt a hangját torzítás nélkül halljuk, mikor viszont az őt hallgató munkásokat látjuk, visszhangozva, és a régi hangszórók jellegzetes torzításán keresztül szólal meg.

A film végén olvasható feliratok mellett a hang ilyen használatában látom a filmciklus legszemléletesebb kritikai mozzanatát. A képsorok felépítésükben nem különböznek a forrásuként szolgáló propagandafilmektől, nem mutatnak föl semmi kontrasztot a felhasznált anyagok intenciója és Loznyica filmjének üzenete között.⁴ A tömegkommunikációs eszközöknek szentelt figyelem csak az utómunka alatt létrehozott hanganyag segítségével válik igazán feltűnővé. Az *esemény* hasonlóan használ rádiókból szóló beszédeket, ellentétbe állítva azokat az utcákon gyülekező tüntetők beszélgetéseivel,

³ Kommentár alatt itt explicit, szöveges (írott vagy hangos) értelmező tartalmat értek. A szerkesztés egyes aspektusaival, kitüntetett módon a hangszerkesztéssel Loznyica módosít anyagai jelentésén, implicit módon kommentálja azokat.

⁴ Jaimie Baron a *The Archive Effect* című munkájában különbséget tesz a talált filmes anyagok *temporális és intencionális különbség* hatását keltő felhasználásától. Loznyica filmjei nem keltik temporális különbség hatását, vagyis nem hívják föl a figyelmet különböző időkben készült felvételek kontrasztjára. Az archív hatást teljes egészében az eltulajdonított anyagok eredeti jelentésének vagy vélhető szándékának és a filmciklus jelentésének kontrasztja, az intencionális különbség hatása éri el. BARON 2014.

A *perben* pedig a tárgyaláson elhangzott beszédek és az utcákon vonuló, éneklő demonstrációk keltenek hasonló hatást. A Szovjetunió Kommunista Pártjának hatalma nem közvetlen elnyomó erőként, hanem mediatizált meggyőző erőként jelenik meg, a szovjet nép pedig már-már megbabonázottként.

Ezen a módon az általam vizsgált öt film ezen mediatizált hatalom által megkonstruált kollektív szubjektum, az „új szovjet ember” kialakulását és felbomlását mutatja be. A propaganda felvételeken keresztül bemutatott eseményektől való elidegenedés fokozatosan, egyre erősebben jelenik meg, ahogy a filmciklus halad előre a szovjet történelemben. A *per* és a *Blokád* mutatja be a legnagyobb társadalmi kohéziót, mindkét esetben egy vélt vagy valós a szubjektumot érő támadás terhe alatt, a *Revü* és *Az esemény* pedig a szubjektummal való azonosulás hanyatlását és mélypontját szemlélteti. Az *Állami temetés* átmenetet jelent a két állapot között. Itt jelennek meg először azok a bizonytalan pillantások és mesterkéltnek tűnő gesztusok a publikum részéről, amikre Loznyica a *Revüben* hívja föl különösen a figyelmet, és amiket a szovjet propaganda gépezettel szembeni egyet nem értés első nyomainaként értelmez, de még nyoma sincs az azzal való nyílt, spontán szembefordulásnak, ami *Az eseményben* látható.

Az összes általam tárgyalt film a kompilációs dokumentumfilm kategóriájába sorolható. Ennek a műfajnak úttörője Esfir Shub szovjet filmcenzor, aki *A Romanov-ház bukását* (1927) teljes egészében archív felvételekből – filmhíradókból és II. Miklós cár házi filmjeiből – állította össze.⁵ Bár az orosz forradalom korai éveinek filmiparát lelkes kísérletezés jellemezte, beleértve a dokumentumfilm-készítést is, Vlagyimir Padunov Loznyica *Revüjéről* írt kritikájában megjegyzi, hogy a szovjet dokumentumfilm a sztálini évek alatt gyorsan veszített erejéből és sem formai, sem tartalmi szempontból nem tett jelentős előrelépéseket.⁶ Még a glasznoszty korszak⁷ filmjei is, amelyek tartalmi újításaik (a szovjet állam nyílt kritikája és marginalizált emberek középpontba állítása⁸) miatt jelentősek, nagyrészt megfelelnek az ekkorra hosszan stagnáló szovjet dokumentumfilm esztétikai konvencióinak.

⁵ THOMPSON–BORDWELL 2003.

⁶ PADUNOV 2009. 684.

⁷ A glasznoszty korszak politikai átalakulásáról l. MASON 1988. 431–448. A glasznoszty filmes újításairól l. BRASHINSKY–HORTON 1992. 245–251.; BRASHINSKY–HORTON 1994. 11–40.

⁸ HORTON–BRASHINSKY 1992. 127.

Loznyica e halott dokumentumfilm-stílus maradványainak – filmhíradók az Orosz Állami Film- és Fotóarchívumból – szerkesztésével szakít ezekkel a konvenciókkal. Noha forrásai nyíltan ideologikusak (ezeket olyan elkötelezettségek jellemzik, melyekkel Loznyica nem osztozik), alkalmaz néhány feltűnően kifinomult fogást, hogy rábírja a felhasznált anyagot arra, hogy megkérdőjelezzék magukat és önmaguk ellen forduljanak. Persze ebben segíti őt témájának, a Szovjetunió hagyatékának reflexív elutasítása a várható közönsége többsége által.

Két példával szemléltethetjük a Szergej Kurjohin anekdota aktualitását. A *perben* a tömegek elborzasztó, paradox lelkesedése a politikai elnyomás iránt szemben áll Leningrád lakosságának áldozati képével a *Blokád*ban. Valójában, bár szinte teljesen komolytalan volt, a *Lenin egy gomba volt* adás azért találhatott visszhangra⁹ a nézők körében, mivel a 20. század során sokak tartós félelmének adott hangot: a tömegek elméjének technológiai manipulációjától, a *befolyásoló-gépektől* való félelemnek. Kezdhetjük hasonló fényben látni Loznyica filmjeit: A *per* tömegét megigéztettek, a *Blokád* hadianyagát a pszichológiai kontroll eszközének tekinthetjük. További bizonyítékokat fogunk látni erre az értelmezésre a következő filmekben.

Loznyica filmjeinek visszatérő témája, az a kényelmetlen, dezorientált tekintet, amelyet alanyaik a kamerák felé mutatnak. Az *Állami temetésben* a felvonulások ismétlődésén keresztül a néző elkezd észrevenni egy különös esetlenséget, amellyel az emberek mozogni kezdenek, ahogy a temetés napokig elhúzódik. Még A *perben* látott tömegek is, bár lelkesebbnek tűnnek, részben a hangszerkesztésnek, részben pedig a keményvonalasok által cipelt plakátok és kartonpapír tankok közelebbi felvételeinek köszönhetően, nagyrészt csak zavartan csoszognak a felvonulások mellett. Ezekben a gesztusokban az eredeti híradók szándékolt üzenete (ami még Loznyica szerkesztésében is látszik) ütközik a filmek kritikai perspektívájával. A bajtársiasság és a nemzeti összetartozás érzését állítják szembe a tömegbe keveredett elidegenedett egyénekekkel.

Loznyica egy interjúban hangsúlyozza az alanyok kamerához való viszonyának alakulását. Rámutat, hogy egészen az 1950-es évekig bizonyos naivitást lehetett látni a szovjet híradókon megörökített emberekben. Némi érdeklődéssel, de egyben zavartan közelednek a kamerához. Ez a naivitás

⁹ „Egy néző szavaival neveltünk, de egyszerre egymásra néztünk: mi van, ha ez igaz?” Egy másik számára az adás „egyrészt vicces, másrésztől viszont felkavaró volt. Fizikailag felkavaró.” YURCHAK 2011. 332.

a *Revü* által lefedett időszakban Loznyica szerint eltűnik, és átadja helyét a hamisságnak. Míg a korábbi filmhíradókban az emberek úgy viselkednek, mintha „először találkoztak volna kamerával”, addig ekkorra a lefilmezett személyek nagy része hazudik a kamerának, „csak állnak és kiejtik a szükséges szöveget”.¹⁰ Bár ezt a változást nagyrészt a híradók professzionalizálódása és a kommunikációs technikák finomodása okozta, lélektani hatását nem becsülhetjük alá. A *Revü* előadásai a pszichológiai uralom eszközei, akárcsak az előző filmekben látott apparátusok.

A közös politikai projekt és az egyén elidegenedettsége közötti disszonancia ebben a munkában a legszembetűnőbb. Míg a többi filmet a felülről lefelé irányított tömegmegmozdulások valós spontaneitása jellemzi – a polgári élet jelenetei a *Blokádban* és a menetek többsége *A perben* és az *Állami temetésben* –, amelyet megszakítanak a disszenszus rövid, megrázó felvillanásai, a Leningrádi Dokumentumfilmstúdió filmjeinek merev esetlensége teljesen leleplezi a szovjet nép egységének műviségét.

Loznyica ezt a kulturális pillanatot azonosítja az új szovjet ember végének kezdeteként. A *Revü* által felölelt időszak második fele egybeesik a késő keleti blokkra jellemző ironia egy sajátos formájának, a „stioob”-nak, vagyis a *túlazonosulásnak* a megjelenésével, ugyanaz a módszer, amelyet Kurjohin a *Lenin egy gomba volt* adásban alkalmazott. Alekszej Yurchak ezt a módszert úgy írja le, mint „hamis állítások abszolút őszinte légkörben való megfogalmazását”, átvéve „a formális felépítést, a retorikai stílust és az előadás konvencióit a domináns autoratív diskurzusból”.¹¹ Kurjohin a peresztrojka a szovjet történelem addig ismeretlen tényeinek feltárására irányuló tendenciájával azonosult, Loznyica pedig a propaganda nyílt kritika nélküli, de olyan formákban való bemutatásával teszi, amelyek nyilvánvalóvá teszik az elidegenedést, melyet a forrásai megszüntetni vagy elfedni hivatottak.

Hiba volna azonban ezt a filmet *A per* éneklő tömegének naivitásával kezelni. Kétségtelen, hogy a tömegkommunikáció szuggesztív ereje itt is érvényesül, különböző, még rejtélyesebb mechanizmusokon keresztül. Loznyica generációja számára a régi rezsim jelei már meggyengültnek tünnek, ellentétben azokkal a generációkkal, amelyek hatalomra juttatták. Az a felismerés, hogy az észlelt szuggesztíók kívülről jönnek, e kollektív tudat gyengülésének szükségszerű következménye volt, de az új rendszer kudar-

¹⁰ Az idézetek Loznyica 2008-ban az Iskusstvo Kino-nak adott interjújából származnak. PADUNOV 2009.

¹¹ YURCHAK 2011. 320.

cai idővel föl fogják fedni a spontaneitás minden formája mögött meghúzódó felügyelő apparátust.

A *Revü* és *A per* egyes részeit leszámítva tömegeket látunk: *A per* menelő tömegekkel szakítja meg a tárgyalás menetét, a *Blokád*ban katonák és civilek egyre mélyebbre húzódnak a belváros felé, ahogy a német ostrom előrenyomul, az *Állami temetés*ben a nagy Sztálinról megemlékező nyilvános eseményeket látunk, *Az esemény*ben pedig az 1991-es puccs elleni tüntetések felvételeit. Mindezekben az esetekben egyértelműen megmutatkoznak a tömegek mozgását alakító külső erők: legközvetlenebbül az őket irányító katonák és rendőrök, a *Blokád*ban a civil terek lerombolása és militarizálása, és a legszembetűnőbb, hogy Loznyica szakadatlanul felhívja a figyelmet a tömegkommunikációs rendszerekre, az újságokra, rádiókra és a filmek forrásanyagára, a filmhíradókra.

Ez leginkább az *Állami temetés*ben figyelhető meg, ahol a fő cselekményt, a különféle nyilvános szertartásokat időszakonként megszakítják Sztálin emlékének mediális megjelenítései az újságokban, a rádióban, a televíziós beszédekben. E beékelések tartalma, Sztálin személyi kultuszának leleplezése végső soron kevésbé fontos, mint az, hogy határozottan rámutatnak ezekre a kommunikációs rendszerekre, mint a személyiségkultuszt létrehozó eszközökre. Hatékonyságukat a filmek szintén kiemelik, a legegyszerűbben *A perben*, amelyben Loznyica kommunista dalokat vág a koncepciók pert ünneplő tömegekről készült felvételekhez, mintha tökéletes egyetértést sugallana az ideológia, az állam és népe között. Valamennyi filmről elmondható, hogy egyszerre próbálnak megmutatni valódi, spontán, mélyen átélt érzelmek által motivált cselekvéseket, és olyan kifinomult pszichológiai kontrollrendszereket, amelyek alakítják és korlátozzák ezeket a cselekvéseket. Ezek a cselekvések abban az értelemben korlátozottak, hogy a motiváló érzelmeket – amik aztán az érintetteket bizonyos megnyilvánulásokra hajlamosítják – is ezek a rendszerek generálják.

Tehát ezek a filmek – *A per*, a *Blokád* és az *Állami temetés* – olyan rendszerekkel foglalkoznak, amelyek kollektív szubjektivitást generálnak. A *Revü* és *Az esemény* ezeknek a rendszereknek és a szubjektivitásnak kudarcát és részleges szétesését jeleníti meg. A *Revü* különféle kulturális riportokból áll, amelyek változtatások nélkül, bár kontextusuk hiányában jelennek meg. Bizonyos szempontból technikailag ezek a felvételek kifinomultabbak, mint a korábbi három filmet alkotók. A felvett előadásokat gondosan megrendezik és szerkesztik, és az előadók sokkal jobban tudatában vannak a kamera jelenlétének, mint a korábbi utcai felvételek alanyai. Noha ezeket a tömeges

rendezvényeket is sajátos hatást szem előtt tartva tervezték, forgatták és szerkesztették, a tömegben minden egyén csak mellékes, így individuális szerepe kevésbé korlátozott. Pszichológiai kontroll érvényesül, de a szubjektum reakciója rá spontánabb és szabadabb a szubjektum nézőpontjától, még akkor is, ha megfelel a tervezők által neki szánt szerepnek. A tömeg egyes tagjai sírhatnak Sztálin temetésén vagy nem, ünnepelhetik a koncepciók pert vagy nem, akárhogy is, a társadalmi rituálé eléri célját, kollektív szubjektivitás jön létre, és pszichológiai nyomást gyakorol minden érintettre. A *Revü* kifinomultabb, vagyis alaposabban megtervezett felvételei éppen ellenkező hatást váltanak ki: az előadások merevnek, hamisnak tűnnek; ahelyett, hogy olyan hatást hoznának létre, amely minden egyént a kívánt hatás elérésére képes befolyásolni a saját befolyásolhatóságuk szerint, a hatás kifejezése – az individuális előadás – közvetlenül szabályozott, akár elégséges az affektus, akár nem.

Az eredmény, melyet *Az esemény* mutat be, egy kiábrándult közösség a forradalom küszöbén. A Szovjetunió végének kezdetét jelentő 1991-es puccs elleni tiltakozásokról készült felvételekből áll, alanyai ismét spontánok, elkötelezettek, ezúttal annak sugalmazása anélkül, hogy ez az állapot paradoxikus lenne. A filmciklus összefoglalható lenne úgy, mint egy kollektív szubjektivitás megalkotásának és az emberek ettől való elidegenedésének reprezentációja. Az egyetlen átfogó irányítási rendszertől való elidegenedés nem általában az irányítástól való szabadság, hanem inkább egy másik rendszer alá kerülés, más szubjektummá válás. Loznyica ennek a folyamatnak arra a sajátos részére összpontosít, ahol a szubjektum elszakad az őt befolyásoló affektusoktól, ahol felismeri magát valami magán kívülálló termékeként.

Ahogy azt a fentiekben megpróbáltam bemutatni, egy szubjektum fenntartása nem múlhat teljesen annak mint fogalmi sémának a külső megerősítésén. Egy adott szubjektivitás egy fogalmi struktúra, amely nem-fogalmi affektusokból jön létre, és nincs szoros korrespondencia a két sík között. A nyers affektus állandó modulációja szükségképpen destabilizálja és újrakonfigurálja a fogalmat. Ez a moduláció nem csak a fogadott affektusban következik be, hanem az érzéki tapasztalatok dekódolásának és fogalmakká történő rögzítésének folyamatában is. Összetett affektusok leegyszerűsödnek oly módon, hogy a rögzített fogalmaknak nincs közvetlen referenciájuk az érzéki tapasztalatban: a fogalmak instabil multiplicitásokat jelölnek. Beismerem, Loznyica filmjei itt kudarcot vallhatnak, mint illusztrációs eszközök, de úgy vélem tekinthetnénk tömegjelenetekre, különösen azokra, ahol a különböző egyének arcáról sokféle érzélem olvasható le, mégis egységes tömegként nyilvánulnak meg ennek szemléltetéseként.

Egyértelműen fogalmazva, bár az egyén határait, szubjektivitását a külvilághoz, elsősorban a társadalomhoz való viszonya határozza meg, és ennek következtében szükségszerűen interszubjektív, ezek a viszonyok mégis áthatlanok egy tisztán szubjektív, elszigetelt értelmező struktúrán, amely veszteségmentesen rögzíti a kapott információt, ami elkerülhetetlenül minőségi változásokat produkál fogalmi szinten, ahogy az információ emberről emberre, struktúráról struktúrára adódik. Loznycia filmjeit ennek a dinamikának a szemléltetéseként elemeztem. Véleményem szerint ezek mindenekelőtt azokkal a rendszerekkel foglalkoznak, amelyek egy bizonyos fogalmi sémát hivatottak bevésni az alanyaiba. Bemutatják ezeket a leghatékonyabb állapotokban, amikor sikeresen reprodukálják az uralkodó ideológiát az alanyaikban, és hanyatlóban, amikor elidegenítik azokat, alapvető működésükben való lényeges változtatás nélkül. A megjelenített állapotok monokauzálisként való bemutatásával, a történeti kontextus majdnem teljes kiiktatásával azt próbálják megmutatni, hogy az egyes szubjektivitások továbbörökítése önmagában is instabil. Ugyanazok a pszichológiai mechanizmusok, amelyek lehetővé teszik a közösségek, kollektív szubjektivitások kialakulását, azt is szükségessé teszi, hogy ezek állandó változásban legyenek.

Rövidítések, irodalom

Filmográfia

- A per* (Процесс, Szergej Loznycia, 2018)
A Romanov ház bukása (Падение династии Романовых, Esfir Shub, 1927)
Az esemény (Событие, Szergej Loznycia, 2015)
Állami temetés (Государственные похороны, Szergej Loznycia, 2019)
Blokád (Блокада, Szergej Loznycia, 2005)
Revü (Представление, Szergej Loznycia, 2008)

Irodalom

BARON 2014

BARON, Jaimie: *The Archive Effect – Found Footage and the Audiovisual Experience of History*. London, 2014.

- BRASHINSKY–HORTON 1994 Russian Critics on the Cinema of Glasnost. Eds. BRASHINSKY, M. – HORTON, A. New York, 1994.
- HORTON–BRASHINSKY 1992 HORTON, Andrew – BRASHINSKY, Michael: The Zero Hour: Glasnost and Soviet Cinema in Transition. Princeton, 1992.
- MASON 1988 MASON, David S.: Glasnost, Perestroika and Eastern Europe. *International Affairs* 64. (1988:3) 431–448.
- PADUNOV 2009 PADUNOV, Vladimir: Re-Viewing a Lost Civilization: Sergei Loznitsa's „Revue” (2008). *The Russian Review* 68. (2009:4) 68–687.
- THOMPSON–BORDWELL 2003 THOMPSON, Kristin – BORDWELL, David: *Film History: an Introduction*. New York, 2003.
- YURCHAK 2011 YURCHAK, Alexei: A Parasite From Outer Space: How Sergei Kurekhin Proved That Lenin Was a Mushroom. *Slavic Review* 70. (2011:2) 307–333.

IRODALOMTUDOMÁNY

PÁLFY ESZTER

„A valóság Széchy Máriája”

Acsády Ignác monográfiájának Széchy Mária-képe

— • —

„The Real Mária Széchy”

The Figure of Mária Széchy in Ignác Acsády’s Monograph

The paper examines Ignác Acsády’s 1885 work *Mária Széchy*, which was published as one of the first volumes of the Hungarian Historical Biographies series, published between 1885 and 1920. The figure of Mária Széchy, who lived in the 17th century, was not unknown in the 19th century. The story of her marriage to Ferenc Wesselényi has been told in literary or dramatic form by many authors, including Károly Kisfaludy, Sándor Petőfi, János Arany and Mór Jókai, while Mária Széchy herself became a compulsory figure in different books and journal articles on famous women in Hungarian history (especially in the second half of the century). Ignác Acsády’s monograph is the first summarizing work that aims at historical authenticity in the writing of the biography: the paper analyses how Acsády leans on earlier traditions to create „the real Mária Széchy” and how elements of the discourse on women of the second half of the 19th century appear in his work.

Keywords: Ignác Acsády, Mária Széchy, biography, 19th century women’s history

— • —

Az irodalomtörténet-írás a 17. századi főúri asszonyt, Széchy Máriát elsősorban nem történeti alakként, hanem irodalmi hősnőként ismeri. Széchy Mária Wesselényi Ferenc nádorral kötött házasságának regényes történetét (a várostrommal egybekötött szívhódítást) számos szerző dolgozta fel irodalmi vagy színpadi formában, a kortárs Gyöngyösi Istvántól kezdve a 19. század jelentős íróiig, mint például Kisfaludy Károly, Petőfi Sándor, Arany János és Jókai Mór. A nőalak irodalmi népszerűségére Széchy Mária első életrajzírója, Acsády Ignác is reflektált, aki 1885-ös könyvének előszavában az irodalmi alakhoz képest „a valóság Széchy Máriájának” megjelenítését tűzte ki célul,

vagyis szándékoltan *történeti* kép megalkotására törekedett.¹ Acsády a teljesség igényével kívánta bemutatni Széchy Mária életét egykorú, 17. századi források, legfőképp levéltári dokumentumok alapján. Dolgozatomban egyrészt az életrajz korabeli kontextusát, másrészt az Acsády által megrajzolt Széchy Mária-kép jellemzőit és lehetséges előzményeit vizsgálom – különösen arra a kérdésre fókuszálva, milyen viszony tételezhető fel a 19. század utolsó évtizedeiben szaktudománnyá váló történetírás, valamint a korszak népszerű, női olvasóközönséget célzó irodalma között.

Acsády Ignác és a Magyar Történeti Életrajzok

Acsády Ignác a századforduló korszakának történésze volt; a modern magyar történettudomány képviselői főként a gazdaság- és társadalomtörténet területén kifejtett tevékenységét tartják jelentősnek.² Több összefoglaló jellegű történeti munka szerzőjeként és közreműködőjeként vált ismertté: részt vett a tízkötetes, 1894 és 1898 között megjelenő *Millenniumi történelem* néven ismert vállalkozásban, valamint önállóan jegyezte az 1903-ban és 1904-ben megjelenő *A magyar birodalom története* című kétkötetes szintézist. Legnagyobb hatást kiváltó munkája alighanem utolsó műve volt, az 1906-ban megjelent, a magyar jobbágyság történetéről írott könyv, amely a megjelenését követően viták keresztjüébe került, szemlélete azonban a szocializmus korabeli történetírás számára könnyen adaptálhatónak bizonyult.³ Acsády a historiográfiai kutatások szerint az utolsó olyan történészgenerációhoz tartozott, akik még nem részesülhettek szakszerű történettudományi képzésben – munkássága a történetírás szaktudománnyá válásának időszaka kára esik, s nyilvánvalóan hozzá is járult annak folyamatához.⁴

Az 1885-ben megjelent Széchy Mária-életrajzot megelőzően, az 1880-as évek első felében Acsády elsősorban újságíróként, másodsorban szépíróként tevékenykedett: aktív munkatársa volt többek között a *Századunk* és a *Pesti Napló* című lapoknak; 1880-ban vígjátékot írt *Aranyországban* címmel, 1882-ben jelent meg a *Fridényi bankja* című regénye, amelyet 1883-ban a *Pénzházasság* című követett. A regények nem kapcsolódtak történészi érdeklődé-

¹ ACSÁDY 1885. 5.

² GUNST 2000. 212.; HORVÁTH 2004. 83.

³ Vö. GUNST 1961. 209–235., 248–252.

⁴ Vö. ROMSICS 2011. 109–110.

séhez: saját korában, a 19. század második felében játszódtak, s leginkább a kapitalizmusban való pénzhez jutás módozatait állították középpontba.

Acsády monográfusa, Gunst Péter a *Széchy Mária* című életrajzot Acsády első nagyobb történeti munkájaként tartja számon, amelynek témaválasztása „még az irodalom aktív műveléséből fakadó igen erős hatásokra mutat”.⁵ A *Széchy Mária* című munka egy, a korabeli történész szakma intézményei által gondozott könyvsorozat részeként jelent meg. A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága közös vállalkozásként indította útjára 1885-ben a Magyar Történelmi Életrajzok című könyvsorozatot; ennek egyik első darabja lett még az indulás évében Acsády Ignác munkája. Noha a Magyar Történelmi Társulat már megalakulásától, 1867-től kezdve úgy képzelte el tevékenységét, mint amely nyitott az érdeklődő nagyközönség irányába,⁶ Hites Sándor kutatásai szerint az 1880-as években újra napirendre került a kérdés, hogy a hazai történettudománynak nagyobb társadalmi támogatásra van szüksége a professzionalizálódáshoz.⁷

A vállaltan népszerűsítő jellegű, széles közönséghez szóló életrajzi sorozat 1885-ös elindítása is a társadalmi legitimáció elősegítése érdekében tett lépésként értelmezhető. A Magyar Történelmi Életrajzok ugyanis saját feladatértelmezése szerint a történettudomány eredményeinek szélesebb körű hozzáférhetőségét és terjesztését tűzte ki céljául, fogadtatása szerint pedig sikeresnek is bizonyult ebben. A *Budapesti Hírlap* 1884 októberében harangozta be a Magyar Történelmi Életrajzok indulását: az első kiadványok előfizetésére a sorozat szerkesztője és a történelmi társulat titkára, Szilágyi Sándor biztatta az olvasókat. Szilágyi előfizetési felhívásában sajnálattal állapítja meg, hogy noha a hazai történetírás az utóbbi évtizedekben nagy lendületet vett, eredményei jórészt hozzáférhetetlenek és unalmasak az olvasók számára; indoklása szerint ezért „[m]ódról kellett gondolkozni, mely tetszetős alakba öntve, átszivárogtassa a hosszas fáradoalmak eredményét a nemzet fiai lel-

⁵ GUNST 1961. 61.

⁶ A társulat egyik alapító tagja, Horváth Mihály az alakuló ülésén mondott beszédében is hangsúlyozta a nagyközönség történeti érdeklődésének fontosságát: „Csak két feltétele alatt lehet virágzó állapotban a nemzet történelmi irodalma: ha ti. a kütfőgyűjtemények gazdagok, a nemzeti élet minden ágazataira kiterjedők és – mi nem kevésbé lényeges –, ha a nagyközönségben érdekeltség létezik azok iránt, és élénk a történeti érzék. [...] „Évégett a legszélesebb alapokra indítványozzuk fektetni társulatunkat, oly formán, miként három évtized előtt a természetvizsgálók társulata megalakult.” Idézi ROMSICS 2011. 105.

⁷ HITES 2003. 250.

kébe”⁸. A vállalat Szilágyi leírásában „az olvasni szerető művelt közönség” igényeit szolgálja ki, a sorozat egyes darabjai pedig ígérete szerint „élvezetes olvasmányt nyújtó, gondos földolgozásban” jelennek majd meg. A sorozat válogatott erényeinek ecsetelése során Szilágyi a történettudomány társadalmi hasznára is hivatkozik, amikor célként a hazaszeretet előmozdítását és az erkölcsi nevelést is megjelöli: „Könnyű s kellemes olvasmányt nyújtani az olvasó közönség kezeibe, hogy abból tanulja szeretni a hazát, hogy lelkesüljön az ősök magasztos példáin s undorodjék a bűn fertelmeitől: – ez célja a »Magyar Történeti Életrajzok« kiadásának.”⁹

Már az előfizetési felhívás is nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a könyvsorozat kiadványaiban a szöveget illusztrációk fogják kísérni, mi több, Szilágyi jellemzésében a közölt életrajzok képanyaga a szöveggel egyenrangúként tűnik fel; megfogalmazásában az életrajzi sorozat „szép és jó történeti munkákat akar a közönség kezébe adni, melyekben egyforma súly lesz fektetve a jó szövegre és a szép képekre”¹⁰. Az illusztrációkkal történő népszerűsítés az 1880-as évekre jól bevált recept lehetett a hazai sajtóban és könyvkiadásban; már az 1850-es kezdve tömegesen jelentek meg képes újságok, amelyek szintén az olvasóközönség szélesítését célozták.¹¹ A történettudomány eredményeinek népszerűsítésére azonban, úgy tűnik, még nem volt széles körben elterjedt gyakorlat az illusztrálás: az életrajzi sorozat első füzetei mindenesetre képanyaguk miatt váltották ki a legnagyobb lelkesedést a korabeli sajtóban.¹² A képek jelentőségét nagy mértékben növelhette az is, hogy nem pusztán a szövegekhez készült *illusztrációkról* volt szó, hanem a korábbi századokból származó hiteles, forrásértékű képek felkutatásáról és közléséről.¹³

⁸ Budapesti Hírlap 1884. 2.

⁹ Budapesti Hírlap 1884. 2.

¹⁰ Budapesti Hírlap 1884. 2.

¹¹ Vö. RÉVÉSZ 2015; RADNAI 2022. 19–20.

¹² Például: Budapesti Szemle 1885. 319., Pesti Napló 1885. [oldalszám nélkül].

¹³ A célnak megfelelő régi képeket a sajtón keresztül is próbálták felkutatni; Acsády Ignác munkája számára is így tettek kísérletet 1884-ben Széchy Mária egykorú arcképének megszerzésére. A *Századokban* tették közzé azt a felhívást, amelyben hírt adtak a készülő Széchy Mária-életrajzról, s a (főúri) olvasók segítségét kérték Széchy Mária hiteles arcképének megtalálásában. „Tisztelettel kérjük [...] hazafias főurainkat, társulatunk tagjait s általában a magyar történelem barátait, hogy a ki Széchy Mária egykorú arcképe birtokában van, vagy hollétéről tudomással bír, erről a történelmi társulat titkárat mielőbb értesíteni szíveskedjék, hogy a tulajdonos beleegyezésével a képnek a hely színén való lemásolása iránt meg lehessen tenni a szükséges intézkedéseket.” – *Századok* 1884. 471. A felhívás sikertelen

Acsády Ignác *Széchy Mária*ja tehát a 19. század utolsó évtizedeinek hivatásosodó történettudományi diskurzusába érkezett, annak is a tudományos eredményeket népszerűsíteni vágyó részébe. Nem érdektelen azonban felhívni a figyelmet arra, hogy Acsády Ignác monográfiája női alakot választott főhőséül. A Magyar Történeti Életrajzok sorozatnak több évtizedes fennállása alatt, 1885 és 1920 között ötvennyolc darabja jelent meg, amelyek között mindössze nyolc női életrajzzal találkozhatunk. Feltűnő azonban, hogy a nyolc közül három rögtön 1885-ben, tehát a sorozat indulásának évében látott napvilágot: mi több, a sorozat női alakkal indult, Márki Sándor Anjou Mária királynőről, Nagy Lajos király lányáról írott életrajzával, s még ugyanebben az évben jelent meg Acsády Ignác *Széchy Mária*ról, majd pedig Deák Farkas Forgách Zsuzsannáról írott életrajza. A negyedik női életrajz, amelyet Ipolyi Arnold írt Nyáry Krisztináról, szintén az első években, 1887-ben született. S noha e nők mind főúri származásúak voltak, mégis: Anjou Mária kivételével kevésbé töltöttek be központi szerepet Magyarország történelmében, mint a későbbi években immár jóval elszórtabban megjelenő női életrajzok szereplői, akik kizárólag a történeti múlt legmagasabb rangú királynői és királynéi közül kerültek ki: készült életrajz Mária Teréziáról, a Jagelló-házból származó Izabella királynéről, Mátyás király feleségéről, Beatrixról és II. Lajos feleségéről, Habsburg Máriaáról. A sorozat indulásához képest tehát a női életrajzok tekintetében profilváltás történt a későbbi évtizedekben – ami megglátásom szerint aligha lehetett független a 19. század második felében a (középosztálybeli) női szerepek körül zajló irodalmi és társadalmi diskurzus átalakulásától.

Történeti nőalakok, nők számára

A Történelmi Társulat 1880-as években megjelenő női életrajzai (elsősorban a Forgách Zsuzsannáról írott életrajz) kapcsán Vaderna Gábor utalt arra, hogy azok kapcsolódhattak a korabeli, női sorsok iránti általános társadalmi érdeklődéshez is.¹⁴ Az utóbbi évek 19. századra vonatkozó nőtörténeti ku-

maradt, Acsády munkája a hiteles arckép nélkül jelent meg. Körülbelül két év múlva, az 1896-os millenniumi kiállításra azonban mégiscsak meglett a korhű ábrázolás, amely azzal kavart port a sajtóban, hogy a nőről, aki (főként a költészeti alkotások nyomán) gyönyörű és vonzó teremtként élt a köztudatban, hirtelen kiderült: „valójában” mégsem volt szép. Budapesti Hírlap 1886.

¹⁴ VADERNA 2016. 80.

tatásaiból nemcsak az látszik kirajzolódni, hogy a század második felében nagy mértékben megnőtt a nőírók száma, de az is, hogy a női olvasóközönség felfedezése és igényeinek kiszolgálása jelentős szempont lett az irodalmi piacon. Erről tanúskodik számos nőknek (sőt, többször nők által) szerkesztett lap és egyéb kiadvány, amelyek (egy része legalábbis) kifejezetten azzal a céllal született, hogy tanáccsal szolgáljanak a korabeli középosztálybeli nőknek arról, hogyan lehetnek jó honleányok, vagyis hogyan szolgálhatják a nemzetet saját, női szerepkörükben.¹⁵ A jó honleányok képzésének egyik eszköze a példaadás volt. Ennek jegyében a magyar történelmi múlt női szereplőit fontos tényezővé váltak a tágan értett irodalmi diskurzusban: elbeszélte élettörténetük, a követendő „női erényeket” felvonultatva, példaként szolgálhatott a korabeli nők számára is.

A történelmi nőalakokat a 19. század második felében számos népszerűsítő cikksorozat és gyűjteményes kiadvány tette tárgyává: több más példa mellett ezek közé sorolható Nagy Ignác *Magyar hölgycsarnok* címen futó cikksorozata a *Hölgyfutár* 1851-es évfolyamában, a Kulini Nagy Benő és Sárváry Elek szerkesztésében megjelent *Magyar hölgyek életrajza* című kiadvány,¹⁶ Zsilinszky Mihály összeállítása, a *Magyar hölgyek: Történelmi élet- és jellemrajzok* címmel 1871-ben megjelent munka,¹⁷ a *Kassa és vidéke* című lap cikksorozata 1878-ból, vagy a *Magyar hölgyek életrajzai* című 1886-os kiadvány Endrődi Sándor szerkesztésében.¹⁸

A múltbeli magyar nők életrajzát tartalmazó kiadványok és cikksorozatok jórészt expliciten is egyértelművé teszik, hogy női közönségre számítanak, példaadó szándékkal. A Kulini Nagy és Sárváry által jegyzett kötet ajánlása „Hazánk hölgyeinek” szól, az előszóban pedig a szerzők hosszan részletezik, miképp állíthatók a történelmi nőportrék a magyar nőkre gyakorolt hatáson keresztül a nemzet szolgálatába: „Mi meg vagyunk győződve, hogy hazánk leányai, teljes örömmel olvasandják csekély munkánkat s egyegy szép jellemrajz olvasásán hasonnemű tettek elkövetésére buzduland föl ártatlan szívük, mert hiszen szép hölgyeink mindnyájan átérzik azt, hogy »Születni és szeretni / Magyar hölgynek kevés«. Mi hiszszük, hogy szép hölgyeink e történelmi igaz gyöngyszemeket fölfűzve, azokkal a drága hon ol-

¹⁵ Erről l. legfőképp: BOZSOKI 2020.

¹⁶ KULINI NAGY–SÁRVÁRY 1861.

¹⁷ ZSILINSZKY 1871.

¹⁸ ENDRŐDI 1886.

tárát ékitik föl.”¹⁹ Zsilinszky Mihály hasonló szólamokat hangoztat „Szarvas művelt hölgyeinek” ajánlott kötetének előszavában, amely szerint őt ezek a bizonyos hölgyek biztatták a könyv megírására: „Az ő lelkes felszólításuk birt arra, hogy az 1870-ki téli estéken többekkel együtt felolvasásokat tartsak; az ő általok kitűzött művelődési cél indított arra, hogy tárgyamat a hazai történelemből merítsem, s az ősanák küzdelmeit és erényeit mutassam fel előttük követendő példa gyanánt egyszerűen és hiven, úgy amint azokat történelmi ereklyéink fentartották. Főcélom az volt, hogy ne annyira az én előadásom, mint inkább a felmutatott jellemek tettei buzdítsák hallgatóimat a valódi erény és boldogság keresésére.”²⁰ De Endrődi Sándor is kötelező jelleggel szögezi le előszavában, hogy célközönségét a nők képezik, valamint hogy a múlt hölgyeitől tanulniuk kell a jelen hölgyeinek. „Ime, egy könyv hölgyeink számára! Saját nemök kiválóbb alakjainak egy fényes csoportja [...]; nők, kiknek van szerepök, történetök; [...] Megannyi tünemény, felidézve a lezajlott múlt nagy temetőjéből s nem céltalanul, mert kik egykor átéreztek hivatásukat s a nemzeti ügynek, a szépnek, jónak, igaznak, a neme-sebb ambícióknak szentelték napjaikat, kell, hogy szerepök lejátszása után is tündököljenek, hassanak és buzdítsanak.”²¹

Széchy Mária alakja az említett, történeti nőalakokat összegyűjtő kiadványok és cikksorozatok mindegyikében szerepelt. Alakja azonban példaadás helyett sokszor inkább *elrettentő példaként* működött: Széchy Mária az életrajzok egy részében túlzottan kalandvágó, szeszélyes, női szerepéből kitoráni vágyó figuraként jelenik meg, azt példázva a 19. századi hölgyeknek, hogy *így nem* viselkedhet egy erényes nő. Zsilinszky Mihály például, miután megalkotja a folyton-folyvást új kalandokat kereső, mindegyik házasságába beleunó, férjeit megcsaló nő képét, összegzésképp határozottan le is szögezi, hogy az önuralom és a lemondás erényét gyakorolni képtelen Széchy Mária semmiképp sem szolgálhat példaképpül: „nála hiányzott azon alap, melyen épül minden földi boldogság, t. i. az igazi szeretet, mely nemcsak örülni, hanem túrni is tanít; hiányzott az erkölcsi erő, mely az élv után sóvárgó szenvedély árját fékezni tudja, s önmegtágadásban mutatja a jellem szilárdságát. Szóval Széchy Mária, bár sok költő dicsőítette szerelmét, éppen nem volt azon nő, akit eszményképpül állíthatnánk fel.”²² Zsilinszky írása ter-

¹⁹ KULINI NAGY-SÁRVÁRY 1861. XI–XII.

²⁰ ZSILINSZKY 1871. 7.

²¹ ENDRŐDI 1886. [oldalszám nélkül]

²² ZSILINSZKY 1871. 95.

mészteresen ezzel együtt is szolgált útmutatóval: a negatív példa segítségével teszi világossá, felfogása szerint milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie az ideális nőnek.

Acsády Ignác Széchy Mária-életrajza

Acsády monográfiájának kontextusához ezek a szövegek is hozzátartoznak, és előzményekként fontos szerepet játszanak – noha kétségtelen, hogy az általa írt életrajz jóval fajsúlyosabb a hivatkozott kiadványok és cikksorozatok darabjainál, hiszen munkája önmagában is könyvnyi terjedelmű, alapját pedig számtalan, részletesen feldolgozott levéltári forrás adja. A források feltárásából nyert adatok értelmezésén túl azonban Acsádynak szemmel láthatóan célja betekintést nyújtani Széchy Mária lelki világába is, még ha időnként reflektálnia is kell arra, hogy ehhez (értelemszerűen) nem tud forrásokat felhasználni: „[a] női szív rejtélyeit megoldani nehéz mindenkor, főleg ha e szív már régóta porrá változott s titkait harmadfél század homálya borítja. Széchy Mária házassága első idejéből nem maradt fenn semmi, ami szívvilágáról tájékoztatást adhatna.”²³ Acsády tehát határozott kísérletet tesz arra is, hogy hősnőjének lélektani motivációit, érzéseit, kedélyvilágát és gondolatait megkonstruálja: akárcsak a női közönség számára készült népszerűsítő szövegek, ily módon ő is koherens és egységes jellemet formál.

S ez a jellem, amint az szükségszerű is, szintén nem mentes elfogultságtól. Noha Acsády könyvének bevezetőjében saját megfogalmazása szerint „előítélet és részrehajlás nélkül igyekszik a történelem, a valóság Széchy Mária-jának életét és jellemét föltüntetni úgy, minőnek az egykorú hiteles adatokban mutatkozik”,²⁴ munkáján mégis csak áttűnik egy, a források értelmezését is irányító meggyőződés, amely szerint Széchy Mária sokkal erkölcsösebb, tisztább és ártatlanabb nő volt, mint amilyenek sokan gondolták. Ez pedig szintén kapcsolatot teremt a korábbi női életrajzok szövegeivel, mert egyértelműen polemizál az azokból kibontakozó, romlott és erkölcstelen Széchy Máriát bemutató képpel.

Acsády retorikája ennek megfelelően sok helyen vitázó, igazságra törekvő: hosszas eszme-futtatásokban cáfolja a Széchy Máriára rossz fényt vető egykorú és későbbi vélekedéseket, például, hogy hősnője megcsalta volna

²³ ACSÁDY 1885. 39.

²⁴ ACSÁDY 1885. 6.

első férjét, vagy hogy kapcsolatban állt volna Wesselényi Ferencsel már a murányi várfoglalás előtt is. S noha életrajzának nincs expliciten kifejtett példaadó funkciója, bőven tartalmaz olyan részeket, amelyek saját korának normarendszere felől értelmezik pozitívan Széchy Mária tetteit. Az első férj haláláról írva például a 19. század női szerepideáljához illeszkedően mutatja be viselkedését: „Széchy Mária élete drámájának egyik felvonását rekeszti be a férj korai halála. A hősnő maga nagyon kevésbé zajos szerepet játszott e felvonásban. Jó hitves, gyöngéd anya volt s mint ilyen nem lépett ki igazi világból, a családi szentély csöndjéből.”²⁵ De ugyanígy a férfi és női szerepkörök elkülönítésének 19. századi ideológiájával értelmezi (jóindulatúan) a második házasság kudarcát, amikor arról ír, hogy Széchy Máriát rossz férj mellé rendelte a sors, s pusztán ez volt az oka annak, hogy eltávolodott a társadalom által elvárt női szereptől: „Ez összeütközésre, küzdelemre vezetett, melyben Széchy Mária teljesen átváltozott; nem találva a szerelem boldogságát házi tűzhelyénél, kilépett az élet piaczára s ez időtől fogva neve gyakran előfordul nagy családi pörökben, politikai mozgalmakban épen úgy, mint a *chronique scandaleuse* zajt keltő eseményeiben.”²⁶

*

Noha Acsády saját célkitűzése tehát az volt, hogy munkájával leváltssa az *irodalmi* Széchy Máriát, hogy helyébe a *történeti* Széchy Máriát állítsa, a helyzet alighanem bonyolultabb ennél. S nemcsak azért, mert a történetírás és a szépirodalom a 19. század második felében szorosabb összefonódást mutatott, mint napjainkban. Acsády műve nem függetleníthető attól az átfogóbb társadalmi és kulturális diskurzustól, amely a 19. század második felében (elsősorban a középosztály köreiben) a női szerepek és viselkedésminták körül zajlott, s amely a nemzet honleányi szolgálatának keretrendszerébe illeszkedett.

Értelmezésemben e diskurzus hatása mutatkozik meg abban, hogy a Magyar Történeti Életrajzokban a sorozat indulása idején arányaiban több nőalak kapott helyett, mint a későbbi években. A történészek társulata joggal számíthatott arra, hogy az egyébként is divatban lévő női életrajzok a történettudomány eredményei iránti társadalmi érdeklődést is kiszélesítik. A Széchy Mária-életrajz nem példaadó funkcióval készült ugyan, és

²⁵ ACSÁDY 1885. 55.

²⁶ ACSÁDY 1885. 58.

nem kifejezetten nők számára, Acsády műve mégis csatlakozik e korabeli népszerű női kiadványok hagyományához, s mintegy továbbfejleszti őket a professzionalizálódó történettudomány módszereivel.

Rövidítések, irodalom

Források

- ACSÁDY 1885 ACSÁDY Ignác: Széchy Mária: 1610–1679. Bp., 1885. (Magyar Történeti Életrajzok 3.)
- Budapesti Hírlap 1884 Budapesti Hírlap, 1884. október 25.
- Budapesti Hírlap 1886 Budapesti Hírlap, 1886. szeptember 28., 1–2–3.
- Budapesti Szemle 1885 Budapesti Szemle. Szerk. GYULAI P., 41. kötet, 98. szám. Bp., 1885.
- ENDRŐDI 1886 Magyar hölgyek életrajzai. Szerk. ENDRŐDI S. Pozsony–Bp., 1886.
- KULINI-NAGY-SÁRVÁRY 1861 Magyar hölgyek életrajza. Szerk. KULINI NAGY B. – SÁRVÁRY E. Debreczen, 1861.
- Pesti Napló 1885 Pesti Napló 1885. április 5.
- Századok 1884 Századok 1884. évi, 18. évfolyam, Szerk. SZILÁGYI S. Bp., 1884.
- ZSILINSZKY 1871 ZSILINSZKY Mihály: Magyar hölgyek: Történelmi élet- és jellemrajzok. Pest, 1871.

Irodalom

- BOZSOKI 2020 BOZSOKI Petra: A nőreprezentáció mint piaci tényező: A Családi Kör sikere és megszűnése. In: Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920. Szerk. TÖRÖK Zs. Bp., 2020. 167–190.
- GUNST 1961 GUNST Péter: *Acsády Ignác történetírása*. Bp., 1961. (Tudománytörténeti tanulmányok 2.)
- GUNST 2000 GUNST Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 2000.

- HITES 2003 HITES Sándor: Hozzáértés, köztudalom, dilettantizmus: történetírás a 19. században. In: Antropológia és irodalom. Szerk. Biczó G. – Kiss N. Debrecen, 2003. 241–251.
- HORVÁTH 2004 HORVÁTH Zita: Acsády Ignác gazdaság- és társadalomtörténeti munkássága. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tomus IX. – Fasciculus 4. Septuagesimo anno Humanissime Peracto. Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára. Szerk. HORVÁTH Z. Miskolc, 2004, 83–91.
- RADNAI 2022 RADNAI Dániel Szabolcs: A hazatalálás történetei – a magyar utazási irodalom átalakulása a 19. század közepén: Vázlat egy műfaj- és médiatörténeti kutatáshoz. Verso irodalomtörténeti folyóirat 5. (2022:1) 9–34.
- RÉVÉSZ 2015 RÉVÉSZ Emese: Kép, sajtó, történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között. Bp., 2015.
- ROMSICS 2011 ROMSICS Ignác: Clio bővületében: Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp., 2011.
- VADERNA 2016 VADERNA Gábor: Petelei István: Egy asszonyért. Regény, s. a. r. Török Zsuzsa, Budapest, reciti, 2015 (ReTextum, 3). Irodalomismeret 27. (2016:1) 80–86.

CSANÁDY NIKOLETT

A példaadás variációi Takáts Éva *Sarolta* című elbeszélésében

Variations of Exemplification in Éva Takáts's Narrative *Sarolta*

Éva Takáts, a woman writer in the first half of the 19th century, is best known for the so-called first Hungarian women's debate; however, besides her treatises she also wrote fiction. The narrative *Sarolta*, the focus of this essay, was first published in 1826 in the *Hébe Zsebkönyv*. The analysis explores how the characters in the narrative relate to the views of Takáts's treatises, to certain points of the women's debate, and to the image of women in *Hébe*. Two of the characters in the work, Sarolta and Etelka Berényi, can be seen as fictional Hungarian equivalents of the foreign female figures cited as examples in the women's debate in the contemporary press. In addition to them, the narrative also uses the figure of Ágnes Iglai as an example. In my interpretation, then, *Sarolta* presents three different possible ways of virtuous female behaviour. The thesis also discusses the importance of patriotism in the work and interprets the narrative's cross-dressing in this context. Overall, the study points out that the exemplification is the main ambition of *Sarolta*, which is closely linked to other contemporary texts.

Keywords: Hungarian literature, 19th century, images of women, narrative, exemplification

A 19. század első felében alkotó Takáts Éva neve a korszak női szerzőivel foglalkozó kutatók körében is leginkább az ún. első magyar nővita kapcsán ismert.¹ A vita a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban bontakozott ki, és Takátsnak a lapban 1822-ben megjelent kritikája indította el, amely Sebestyén Gábor darabjairól szólt.² Ez volt az első alkalom a magyar irodalomtörténetben, hogy férfi szerzők női szerző ellen lépjenek fel, megkérdőjelezzék

.....
¹ A vitáról bővebben: FEKETE 2019; MESTER 2020.

² TAKÁTS 1822a.

az íráshoz való jogát. A vita során maga a támadott fél is reagált ezekre a cikkekre. Azonban Takátsnak olyan értekező művei is megjelentek a folyóiratban, melyek nem kapcsolódtak a vitához, ezek mind az általa megfelelőnek vélt női- és férfi viselkedésmintákat járták körül, különböző hétköznapi szituációkban. Eddigi kutatásaim alapján úgy vélem, a szerző szépirodalmi alkotásainak szereplői példázatosan kapcsolódnak értekező műveihez és vitairataihoz.³ Tanulmányomban a *Sarolta* című elbeszélést elemzem, amely először 1826-ban a *Hébe Zsebkönyv*ben jelent meg.⁴ A *Sarolta* a szerzőre jellemző didaktikusság szempontjából különösen figyelemreméltó és szemléletes alkotás, hiszen több követendő példát is nyújt az ideális női (és férfi) életutakra, miközben kapcsolódik Takáts értekező szövegeinek nézeteihez, a nővita egyes pontjaihoz, illetve a *Hébe* nőképéhez is.

*

A *Hébe* profilját és a szövegeiben megjelenő nőalakokat Bódi Katalin vizsgálta egy tanulmányában. Véleménye szerint az almanach „egyfajta láttelepet adhat az 1820-as évek első felének nőképéről a szépirodalmi sajtótermékekben”.⁵ A Bódi szerint *idealizáló, preskriptív és kiskorúsító karakterű* nőkép nagyrészt férfi szerzők többnyire gúnyos, csípős hangú verseiből bontható ki.⁶ Női szerzője a *Zsebkönyv*nek, Takátson kívül, csupán kettő akadt.⁷ Az egyikük éppen Takáts lánya volt, az akkor 16 éves Karacs Teréz, aki egy rövid, három részre osztott rejtvényt közölt a kiadványban.⁸ A másik Dukai Takács Judit, akinek több költeménye is megjelent az almanachban, első szövegével pedig Bódi megfogalmazása szerint „reflektál a női társadalmi szerepek korlátozottságára”.⁹

Bódi tanulmányában kiemeli Balog Pál *Kornélia* című művét, amely Cornelia Gracchus biográfiája.¹⁰ Cornelia az i.e. II. században élt és Róma egyik legelőkelőbb hölgye volt, alakja a *Sarolta* elemzésének szempontjából is lényeges. Leginkább erényes életéről és két fiáról, tehát anyai szerepe által

³ A *Sarolta* című elbeszélés kivételével Takáts szépirodalmi művei mind magánkiadásban jelentek meg: TAKÁTS 1829.

⁴ TAKÁTS 1826.

⁵ BÓDI 2020. 14.

⁶ BÓDI 2020. 29.

⁷ BÓDI 2020. 21–22.

⁸ KARACS 1824. 307.

⁹ BÓDI 2020. 21.

¹⁰ BALOG 1825. 265–283.

ismert, sokszor csupán a Gracchusok anyjaként hivatkoznak rá. A személyéhez kapcsolódó legismertebb történet szerint egy asszonynak, aki ékszerével hivalkodott előtte, kijelentette, hogy neki gyermekei az ékszerei. Balog Pál szövegében Cornelia művelt, tudományokat ismerő, erkölcsös nőként és kitűnő anyaként jelenik meg. Bódi elemzése szerint a szerző célja az életút ismertetésével egy olyan tökéletes, eszményített nőkép bemutatása volt, ami ezáltal intellemként szolgálhatott az olvasók számára.¹¹

A *Sarolta* alakjai is olvashatók példaként, azonban ebben az esetben az ideális nő a korabeli magyar társadalom tagja. Ahogy Bódi fogalmaz az elbeszéléssel kapcsolatban: „A figurák jellemét nem a cselekmény kibontakozásából ismerjük meg, hanem az elbeszélő moralizáló diskurzusából, amely végeredményben meghatározza az erkölcsös nő képletét.”¹² Ráadásul – ahogy azt Bódi is felveti¹³ – nem is csak egy lehetséges képletét. A továbbiakban azt ismertetem, hogy a *Sarolta* három fő nőalakja hogyan mutat három követendő, egymástól azonban igen különböző utat az olvasónak. A példaadás e variációi, leginkább pedig a címszereplő karaktere által az elbeszélés nőképe sokszínűbb és egyedibb a *Hébe* fent vázolt nőképénél.

Az elbeszélés egyik szereplője, Berényi Etelka, Takáts nézeteit tekintve a földbirtokkal is rendelkező magyar családanyák tökéletes megtestesítője, férje pedig hozzá hasonlóan ugyancsak mindenben kiváló. Etelka életvitele pontosan illeszkedik Takáts 1823-as *Egy-két szó a házasságban lévő asszonyok kötelességeikről* című munkájában megadott irányhoz, miszerint „feleségi, anyai, és gazdasszonyi kötelességének teljesítése elmúlhatatlanul szükségese.”¹⁴ Az elbeszélés és az *Egy-két szó...* közti összefüggések igazolják, hogy Takáts értekező- és szépprózája ebben az esetben is kiegészíti egymást és elemezhetőek együtt. A következő szövegrészlet jól mutatja, hogy Etelka az értekező műből idézett leírásnak tökéletesen megfelel: „talpig magyar asszony-ság, hűséges feleség, nyájas társalkodású és igaz szívű barát, gyermekeinek nemcsak szülő és gondviselő, hanem nevelő anyjok is; olyan gazdasszony, ki nemcsak jó házirendet tudott tartani, hanem szép jövedelmű jószágait is okosan kormányozta.”¹⁵ Az *Egy-két szó...* szerint Takáts rendkívül fontos-

¹¹ BÓDI 2020. 24–25.

¹² BÓDI 2020. 22.

¹³ Bódi lábjegyzetben idézi az elbeszélés fő női karaktereinek leírását: Vö. BÓDI 2020. 22.

¹⁴ TAKÁTS 1823. 77. = TAKÁTS 1935. 35.

¹⁵ TAKÁTS 1935. 70. A tanulmányban szereplő *Sarolta*-idézetek oldalmegjelölései Takáts Éva műveinek válogatott kiadásából származnak: TAKÁTS 1935. Eredeti megjelenés: TAKÁTS 1826.

nak tartotta azt is, hogy megfelelő dajkák gondoskodjanak a gyermekekről, ugyanakkor az anya éber felügyelete mellett.¹⁶ Etelka ebből a szempontból is példás módon jár el: „jó erkölcsű, fiatal, és vidám paraszt leánykákat tartott mellettük száraz dajkáknak; ezekre felvigyázóul egy már nem éppen fiatal, de nem is aggott, könnyű természetű asszonyt rendelt arra az esetre, ha maga jelen nem lehet.”¹⁷ Etelka két gyermekét jól neveli, idegen nevelőt nem fogad melléjük, illetve a szöveg hangsúlyozza azt is, hogy fiaiból „embereket és hazafiakat akart nevelni”,¹⁸ ezért fogad számukra nagyobb korukban egy ugyancsak igazi hazafiként megnevezett nevelőt. Ráadásul ő és férje, hogy gyermekeik a társadalomnak valóban hasznos tagjaivá válhassanak, megengedik nekik, hogy maguk választhassanak életformát és hivatást. A hazaszeretetet ily módon fontos szerepet játszik a két fiú nevelésének folyamatában, és a szülők vágyai szerint alakuló további életük során is.

Berényi Etelka karakterében a Balog Pál leírta Cornelia Gracchus képe is felfedezhető, akinek alakja népszerű példa lehetett a korban, ugyanis Kolmár József a nővitához kapcsolódó, *Tudományos Gyűjteményben* 1824-ben megjelent *Mi a pedantismus* című szövegében szintén említésre került. Balog Pál szövegét nemcsak Cornelia karakterének feltűnése köti Kolmáréhoz, hanem az is, ahogy Balog a nőkről gondolkodik: azzal az alapvetéssel kezdi a művét, mely szerint a tökéletes asszony képét megrajzolni azért nehéz, mert a nők olyan sokféleképpen tévelyednek el.¹⁹ Kolmár pedig éppen azt fejtegeti, hogy a legjobb, ha egy nő Corneliát követi, és feladata csupán annyi, hogy „neveljen Gracchusokat a’ Hazának”.²⁰ Takáts az 1825-ben megjelent *Egy barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében* című vitairatában, Kolmárnak fellelve írt arról, mi kell ahhoz, hogy Gracchust lehessen nevelni: véleménye szerint úgy semmiképp sem lehetséges, ha egy nő csupán a ház körüli teendőkkel foglalkozik. A cél pedig – amint Takáts kifejti – egyébként sem lehet a Gracchus-féle férfiak nevelése, sokkal inkább, hogy a jó nevelés által egy fiú végül olyan önismeretre tegyen szert, ami segíti a saját adottságainak megfelelő hivatás megtalálásában.²¹ Takáts hangsúlyozta, hogy őt jobban érdeklik a magyar példák, amelyeket fel is sorolt művében: magyar Gracchusnak

¹⁶ TAKÁTS 1823. 77–80. = TAKÁTS 1935. 36–37.

¹⁷ TAKÁTS 1935. 71.

¹⁸ TAKÁTS 1935. 71.

¹⁹ BALOG 1825. 267.

²⁰ KOLMÁR 1824. 76.

²¹ TAKÁTS 1825. 73., 76.

tartja többek között Festetics gróft, a korábbi időkben pedig a Hunyadi-fiúkat, így válik Szilágyi Erzsébet Cornelia példájává nála.²² Etelka is egy ilyen, elbeszélésbe helyezett fiktív példa, aki a Takáts által követendőnek tartott módon ugyancsak két kiváló férfit nevel a nemzetének. Illik rá Balog Pál szövegének zárógondolata is, miszerint Cornelia „szép asszonyi virtusa és karaktere nem szűnik munkálkodni századokon keresztül, a' jó anyákban”.²³

Etelka egyik fiának, Csepeli Eleknek jövőbeli felesége, Iglai Ágnes más jellegű női karaktert állít az olvasók elé. Ő a „főrendű dámák” csoportjába tartozik; amikor megismerkedik Elekkel, társaságkedvelő özvegyasszonyként tűnik fel, aki „bő mértékben bírt azon tulajdonságokkal, melyek a fényes társaságokban kedvességet és tiszteletet szereznek”.²⁴ Takáts azonban nem ezeket a jellemvonásokat látja igazán követendőnek, ahogy azt az 1822-ben megjelent *Némely észrevételek tekintetes Kulcsár István úrnak azon értekezésére, melyet 1822-ik esztendő közöl a leánykák házi neveléséről* című értekező írásában kifejti. Annak ellenére, hogy véleménye szerint a legtöbb férfi ezeket kedveli egy nőben, vagyis „ha mesterül muzsikál, szépen énekel, németül tisztán beszél, franciául olvas, legújabb módi szerént öltözik”.²⁵ Ágnes éppen ilyen karakter: zenél, énekel, táncol, jól beszél a számára szükséges nyelveket, udvarias és szépen öltözködik.²⁶ Mégsem tűnik fel negatív színben: mindemellert ugyanis birtokát ügyesen irányítja, ráadásul egyedül; nem veri magát felesleges költségekbe sem, tehát rátermett, önálló gazdaszszony. Azonban mikor a történetben Saroltát rábízzák, Ágnes először érzi „azt a gyönyörűséget, melyet az egymást felváltó multságokban sohasem kóstolt”.²⁷ Életét ezentúl a gyermekkel való foglalkozás tölti ki, ami, azzal a tudattal kiegészülve, hogy az „neki fogja köszönni a legnagyobb jót, az igaz úton való neveltetést”,²⁸ maradéktalanul boldoggá is teszi őt. Alakjában tehát annak példáját láthatjuk, hogyan képes egy nő anyává válva addigi életformáját megváltoztatni és örömmel átadni magát új szerepe kötelezettségeinek. Az anyai érzés ebből a szempontból ösztönként tűnik fel, amely ebben az esetben egy nem vérszerinti gyermekre is kiterjed. Ágnesnek ily módon valójában ez a váratlan adomány, vagyis egy gyermek felnevelésének lehető-

²² TAKÁTS 1825. 73–76.

²³ BALOG 1825. 283.

²⁴ TAKÁTS 1935. 73.

²⁵ TAKÁTS 1822b. 37–38. = TAKÁTS 1935. 19.

²⁶ TAKÁTS 1935. 73.

²⁷ TAKÁTS 1935. 75.

²⁸ TAKÁTS 1935. 75–76.

sége mutat utat és segít a kétfajta életvitele közti választásban, ezáltal önmeghatározásának stabilizálásában.

Az elbeszélés címszereplője a példás nevelés által kivételes ifjú hölgygé válik: „kellemes lett szépség nélkül, jó gyávaság nélkül, tanult büszke, maga mutogatás nélkül.”²⁹ A történet bonyodalmát az jelenti, hogy Sarolta beleszeret a gyámtyjába, aki viszonozza érzéseit. Mindketten próbálják érzelmeiket magukban tartani, azonban ahogy azt az elbeszélés is kiemeli, a „szívünkkel való bánás hatalmunkban nincs (...) a szíven semmilyen emberi hatalom nem uralkodhatik”³⁰ – ily módon önmegtartóztatásuk sikertelen. Sarolta és Csepeli végül a lány esküvőjének napján megvallják egymásnak szerelmüket. Emiatt Sarolta vőlegénye, Gömör sorsszerű halálát követően, nem képes nevelőszülei házában maradni, hiszen bár szerelmes, sosem bolygatná fel, még pusztán jelenlétével sem szeretett gyámjai házasságát, ezért úgy dönt, hogy klostromba vonul. Az apácává avatási szertartást azonban nem képes végigcsinálni, rádöbben, hogy ő igazából nem erre vágyik. Úgy érzi, más feladata van az életben: „neki olyan foglalatosság kellett, amely ne csak a kezeket, hanem a lelket is munkában tartsa”³¹ Sarolta, hogy festői tehetségét kibontakoztathassa, Rómába megy, férfiruhába öltözik, és férfinévvel, Széplaky Károlyként szerez magának hírnevet. Évekkel később, Ágnes halála után Csepeli úgy talál rá, hogy a Sarolta egyik képén szereplő Béla herceg vonásaiban a sajátjait fedezi fel. A szerelmük beteljesülése előtt ekkor már nem áll többé akadály, így a történet a házasságkötésükkel ér véget.

Sarolta alakja, úgy vélem, párhuzamba állítható Takáts *Egy barátnémhoz írt levelem...* című vitairatában előkerülő Anna Maria van Schurmannel. Schurmann holland tudós, író és festő volt, Pukánszky Béla megfogalmazása szerint a 17. század „legnagyobb humanista műveltséggel rendelkező asszonya.”³² Pukánszky ezen kívül a következőt is megjegyezte róla: „azok közé a kevesek közé tartozott, akiket női mivoltuk ellenére saját koruk közvéleménye is a legnagyobb tudósok között tartott nyilván.”³³ Különleges pozíciója és elismertsége adhatta az alapot a következő kijelentéshez, Kolmár korábban idézett szövegében: „Nem mind lehet Anna Schurmann, vagy Staël Asszony

²⁹ TAKÁTS 1935. 76–77.

³⁰ TAKÁTS 1935. 81.

³¹ TAKÁTS 1935. 87.

³² PUKÁNSZKY 2013. 72.

³³ PUKÁNSZKY 2013. 73.

a' ki elbírja az asszonyi tollat.”³⁴ Takáts Kolmárnak válaszolva Schurmannal kapcsolatban kiemelte azt, hogy olyan szintre jutott a rajz és a festészet területén, hogy „a fejedelmek képe festéséhez is hozzá mert nyúlni”.³⁵ Elismerete, ilyen tehetségű asszonyok szerinte sincsenek hazánkban, de ennek oka csakis az, hogy Magyarországon rajzot sem tanítanak a lányoknak. Úgy gondolja azonban, hogy amennyiben az oktatás körülményei megváltoznak, „akkor nem fogunk Olaszországba szorúlni, egy történelmi darab festéséért”.³⁶ Sarolta az elbeszélésben éppen Olaszországba kerül, amikor művészi tehetségét kamatoztatni szeretné, a történetben fontos szerepet játszó, általa festett kép pedig éppen a magyar történelem egy epizódját ábrázolja, vagyis az elbeszélés címszereplője mintha egy olyan lehetséges Anna Schurmannként tűnne fel, aki olyan nemzethez született, amely gátolja őt. Sarolta Olaszországba kényszerül, hogy olyan magas szinten művelhesse a festészetet, ami hazájának is dicsőségére válhatna: ezt azonban árnyalja az elbeszélés azzal, hogy Sarolta itt is csupán férfiként, álöltözetben munkálkodhat festőként.

Az álöltözet, az ún. átöltözés hagyománya széles körben elterjedt jelenség volt a 19. században.³⁷ Indítékai között találhatunk romantikus, hazafias, de gazdasági okokat is, hiszen férfiként például könnyebb volt munkát találni. Sarolta esetében ez utóbbiról van szó. Az elbeszélésbeli átöltözés értelmezése szempontjából fontos Török Zsuzsa tanulmányának megállapítása: „a migráció önmagában az identitás átalakításának olyan folyamata, amely az átöltözés gyakorlatát is ösztönözhet”.³⁸ Sarolta elszakad otthonától és szerelmétől, mindez pedig – a nő-férfi rangsor szerinti kategorizációjának megkérdőjelezése mellett³⁹ – indokolhatja identitásának átformálását. Sarolta esetében az átöltözés olyan jelenség, amely megfosztja őt a női identitástól, de megtartja a művészi identitást. A probléma az, hogy e kettőt nem lehet együtt megtartani. A hazaszeretet hangsúlyosan jelenik meg az elbeszélésben, ezért Sarolta alakjának értelmezése azt az elképzelést is lehetővé teszi, miszerint az ember szülőföldjétől távol ugyancsak nem lehet önmaga. Azonban szülőföldjén sem lehet az, hiszen a neve miatt megakadályozzák ebben. Így az elbeszélésben megjelenő átöltözés indoka mögött álló előítéletek

³⁴ KOLMÁR 1824. 76.

³⁵ TAKÁTS 1825. 70.

³⁶ TAKÁTS 1825. 70.

³⁷ A témáról l. bővebben: TÖRÖK 2014; TÖRÖK 2015.

³⁸ TÖRÖK 2014. 476.

³⁹ TÖRÖK 2014. 474.

egyszerre képesek a női társadalmat nemcsak önmaguktól, de a hazájuktól is megfosztani. Mégis, az elbeszélésben szereplő kép magyar történelmi tematikája a honleányi szerepkör, a hazához történő ragaszkodás idegenben való megtartásának kísérleteként, példajaként is olvasható.

Sarolta összességében erős női karakterként tűnik fel, aki képes legyőzni az előítéletek és nemének tradicionális szerepeivel szembenemő cselekvések feletti félelmét, így nőként is, ugyan álöltözetben, de sikerül egy férfiak uralta foglalkozásban kiteljesednie. Ő és Csepeli végül a sors – és Sarolta – keze által egymáséi lehetnek. Azáltal, hogy a szereplők minden helyzetben becsületük szerint cselekedtek, áldozataik végül megtérülnek. Sarolta először abban bíz, hogy a házasság köteléke, majd abban, hogy apáca-fogadalma segítheti, hogy Csepeli iránti szenvedélyét elfelejtse. Mindkét esetben még a kötelék létrejötte előtt történik valami, így az meghíusul, a fátyol és a koszorú pedig mindkét helyzetben szerephez jut az elbeszélésben. Első alkalommal, amikor Ágnes már majdnem Sarolta fejére teszi a saját régi menyasszonyi koszorúját és a vőlegénye anyja által készített fátylat. Ekkor azonban követ érkezik a hírrel, miszerint Gömörly súlyos beteg. A szimbólumok az apácává avatási szertartás részeként is előkerülnek szentelt fátyol és „rozmarinnal koszorúzott esküvés”⁴⁰ formájában. Mindez azért fontos, mert a két jelkép jelzi azt a két fogadalmat, melyek kimondásuk után már csak a becsület feladása árán megszeghetők. Sarolta azonban végül nem tesz olyan esküt, amit nem a valódi elhatározása motivál.

A történet mindemellett nemcsak a címszereplő, hanem Csepeli alakjában is példát ad a jó nevelés jellemre ható erejéről, amely nem engedi a szereplőknek a megalkuvást. Ideális férfiként tűnik fel, akit „nem a kenyérkeresés, nem is a titulusra vágyás, hanem a hazafiúi buzgóság gerjesztett”.⁴¹ Abból a szempontból is kivételes, hogy nem illik rá teljes mértékben a *Némely észrevételek...* idézett meglátása, miszerint a férfiak leginkább a társági erőnyeket tartják fontosnak. Bár feleségül veszi Ágnest, akit ezek a tulajdonságok jellemeznek, közben érzi, hogy ő maga „inkább a csendes házi boldogságban, mint a pompás udvariságban gyönyörködik”.⁴² Csepeli Eleket és apját is figyelembe véve tehát a *Sarolta* nem csupán három női, hanem két férfi mintát is állít az olvasók elé.

⁴⁰ TAKÁTS 1935. 86.

⁴¹ TAKÁTS 1935. 72.

⁴² TAKÁTS 1935. 73–74.

Az elbeszélés nőalakjai Takáts értekező írásait és vitairatait kiegészítve, illetve korabeli folyóiratok publikációihoz kapcsolódva mutatnak be fiktív női életutakat. A *Sarolta* és a megjelenését először biztosító *Hébe Zsebkönyv* nőképe eltér egymástól, hiszen bár az elbeszéléstől sem idegen az eszményítés, Takáts a különböző példák, köztük legfőképpen Sarolta különleges életútjának megalkotásával a női önállóságot, leleményességet is tematizálja. Szövege érzékelteti emellett, hogy hazánkban is elképzelhető olyan erény, mint Etelkéé, és olyan tehetség, mint Saroltáé: az előbbi esetben elhivatottság és kötelességtudat, az utóbbinál pedig jó nevelés szükségessége. Viszont mindezek a tulajdonságok, képességek – ahogy az átöltöző Sarolta példája is mutatja – nem feltétlenül jelentenek garanciát a boldogulásra vagy az elismertségre, ha valaki nőként birtokolja őket. Az idézett szövegek ideális nőket felvonultató külföldi példáira lehet válasz az elbeszélés azon részlete is, amikor Ágnes azért örül annak, hogy Saroltát vőlegénye elvinné Magyarországról, mert talán a lányt látva „a külföld hajlandó lesz kigyógyulni azon tévelygéséből, mintha nemzetünk leányai nem is volnának alkalmasok a nevelésre”.⁴³ Azonban, ahogy azt a korábban példának hozott szövegek is mutatják, a 19. század elején ez az elgondolás nem csupán „külföldi tévelygés” volt.

Rövidítések, irodalom

Források

- TAKÁTS 1822a TAKÁTS Éva: Sebestyén Gábor’ eredeti víg, és érzékeny Játékai I. Asszonyi praktika. II. Katzki Pál, vagy a’ megtalált arany gyűrű. Pesten, Petrózai Trattner János Tamás... 1822. lap 168. Tudományos Gyűjtemény 10. (1822) 110–113.
- TAKÁTS 1822b TAKÁTS Éva, Karats Ferenc hitvese: Némelly Észrevételek Tekéntetes Kultsár István Úrnak, azon Értekezésére, melyet 1822-dik Esztendő második felében közöl a’ Leánykák házi neveléséről. Tudományos Gyűjtemény 12. (1822) 36–42.
- TAKÁTS 1823 TAKÁTS Éva: Egy két szó a’ házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről. Tudományos Gyűjtemény 8. (1823) 68–87.

⁴³ TAKÁTS 1935. 81.

- TAKÁTS 1825 TAKÁTS Éva: Egy Barátnémhoz irt levelem Nemünk ügyében. Tudományos Gyűjtemény 11. (1825) 62–77.
- TAKÁTS 1826 TAKÁTS Éva: Sarolta. In: Hébe zsebkönyv. Kiadta IGAZ Sámuel, Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. Bécs, 1826. 145–167.
- TAKÁTS 1829 Eredeti elbeszélések. Takáts Éva' munkái. Második kötet. Budán: Nyomtatt. a' magyar kir. univ. betűivel. Buda, 1829.
- TAKÁTS 1935 Karacs Ferencné Takács Éva válogatott munkái. Tanítványai-val sajtó alá rendezte EVVA Gabriella. (Magyar irodalmi ritkaságok sorozat 31.) Bp., 1935

Irodalom

- BALOG 1825 BALOG Pál: Kornélia. In: Hébe zsebkönyv. Kiadta IGAZ S. Bécs, 1825. 265–283.
- BÓDI 2020 BÓDI Katalin: „Hasson e' név most is a' szép Nem' szivébe”, A Hébe almanach nőképe. In: Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920. Szerk. TÖRÖK Zs. – BODROGI F. M. Bp., 2020. 13–30.
- FEKETE 2019 FEKETE Norbert: Női néven nőként bírálni A beszédpozíció megszerzésének problémái Takáts Éva kritikus fellépésekor. In: Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok. Szerk. TÖRÖK Zs. Bp., 2019. 31–46.
- KARACS 1824 KARACS Theréz: Rejtett szók. In: Hébe zsebkönyv. Kiadta IGAZ S. Bécs, 1824. 307.
- KOLMÁR 1824 KOLMÁR József: Mi a pedantismus. Tudományos Gyűjtemény 12. (1824) 69–79.
- MESTER 2020 MESTER Béla: Színpadi és valóságos személyiségek. A Takáts Éva-vita antropológiai tanulságai. In: Filozófia és irodalom. Szerk. MÉSZÁROS A. Bp. – Somorja, 2020. 105–117.
- PUKÁNSZKY 2013 PUKÁNSZKY Béla: A nőnevelés története. Bp., 2013.
- TÖRÖK 2014 TÖRÖK Zsuzsa: A férfiruhás írónő. Vay Sarolta/ Sándor és az átöltözés társadalomtörténete. Irodalomtörténet 4. (2014) 466–484.
- TÖRÖK 2015 TÖRÖK Zsuzsa: Romantikus nemzetépítés. Harcos nők Arany János epikájában. In: Tény és fikció: Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon. Szerk. LAJTAI M. – VARGA B. Bp., 2015. 67–85

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

FONT MÁRTA

Az Első Novgorodi Krónika a Rusz déli fejedelemségeiről

The First Novgorodian Chronicle on the Southern Principalities of the Rus'

With the disintegration of the Kievan Rus', local centres of chronicle-writing also emerged. The Novgorodian Chronicles fundamentally recorded local events, so it is significant which events were noted from all that happened in the southern region of Rus'. The present study examines the First Novgorodian Chronicle in this respect, comparing it with reports from the Kievan and Galician-Volhynian chronicles in the southwestern part of Rus'. We conclude that the news between Novgorod and the southern part of Rus' are tied to individuals whose activities have been significant for Novgorod and other areas of Rus' as well.

Keywords: Novgorod, Kiev, Galicia, chronicle-writing, regional approach, flow of information

A Kijevi Rusz régiói: a szétagulódást segítő tényezők és az összetartozás hálójá

A Kijevi Rusz régiókra bomlását nem jelölhetjük egyetlen évszámmal, Kijev jelentősége több tényező hatásaként több szakaszban szorult vissza. Ebben szerep jutott a sztyeppén megjelenő kun törzseknek, amelyek nemcsak veszélyt jelentettek a déli központok számára, hanem potenciális haderőt is, azaz segítséget a Kijevtől való függetlenedéshez.¹ A kun segédc csapatok igénybe vétele hozzájárult a Peremysl / Tyerebovl központok Halicsi fejedelemségé szerveződéséhez, illetve a Csernyigovi fejedelemség Kijevtől való

.....
¹ FONT 2005. 267–276.; Kovács 2014. 48–64.

különválásához.² A kunok megjelenése a Fekete-tenger melletti vidéken és kiszámíthatatlan támadásaik veszélyeztették a Dnyeper alsó folyása mentén a kereskedelmet, így a Fekete-tenger és a Balti-tenger közötti forgalom egyre inkább a Dnyeszterre tevődött át.³ Ez gazdasági szempontból Kijev szerepét csökkentette és felértékelődött a Dnyeszter-menti Halicsi fejedelemség. A 11–12. századi események arról tanúskodnak, hogy a csernyigovi fejedelmek számtalanszor igénybe vették a kunok katonai segítségét, a krónikaírók ezt a fejedelmi ágat marasztalták el a „pogányokkal” való kapcsolat miatt, noha ez kétségtelenül egyoldalú beállítást. A népesség növekedése nyomán a 12. században elindult egy migráció délről északkelet felé a földművelésre alkalmas életföldrajzi határ mentén. Rosztov–Szuzdal–Vlagyimir térségében gyarapodott a települések száma, itt is megjelentek a déli régióból ismert településnevek. E „megkettőződés” legkorábbi előfordulásai a volhíniai Vlagyimir és a Kljazma-parti Vlagyimir, és Perejaszlavl Russzkij délen, Perejaszlavl Zalesszkij („Erdöntúli”) északon.⁴

A 12. században Rusz-szerre ismert jelenség volt a helyi elit megerősödése, amely a *vecse* működésének intenzitásában nyilvánult meg. Legszembetűnőbb volt Novgorod esete. 1136-ban elkergették a Kijevből odaküldött fejedelmet, Vszevolod Msztyiszlavicsot.⁵ A *vecse* szerepet játszott a fejedelmi ágak közötti versenyben, amely Kijev megszerzéséért folyt: egyrészt a Monomah-ágon belül Vlagyimir Monomah legfiatalabb fia (Jurij Dolgorukij) és unokaöccse, Izjaszlav Msztyiszlavics között. Az előbbi Szuzdalból, a másik Volhíniából indult Kijev megszerzésére.⁶ Jurij fia, Andrej Bogoljubszkij viszont már nem mutatott érdeklődést Kijev iránt: még apja életében visszatért a Kljazma-parti Vlagyimirba. Amikor ő lett a fejedelem, elfoglalta Kijevet 1169-ben, feldúlta, hadisákmánynak tekintette, és a családi rangsorban alatta álló rokonát ültette oda.⁷ Andrej testvére, Vszevolod vlagyimir–szuzdali központjában uralkodva magát nagyfejedelemnek tekintette.⁸ Ennek ellenére Kijev presztízs értéke a mongol hódításig megmaradt. A fejedelem „hívásában” sokszor tetten érhető volt a szomszéd terület és a rokonság igénye is. Novgorodban elsősorban az északkeleti Rusz (Vlagyimir–Szuzdal), Halics–Volhíniában a

² ZAJCEV 2009. 45–59.; UKRAJNA 2021. 40–42.

³ NOONAN 1987. 384–443.

⁴ FRANKLIN–SHEPARD 1996. 269–270., 323–324.

⁵ CHRONIKNOV I. 1971. 24.; FROJANOV 1992. 186–207.

⁶ PSZRL II. 372–417.

⁷ PSZRL I. 354–355.; MAKAI 1999. 7–29.

⁸ POPPE 1989. 159–184.; FONT 1999. 22–33.

nyugati szomszédok, a Magyar Királyság és a Piastok kis-lengyelországi és mazóviai ága jelentkezett. Esetenként távolabbról (pl. Csernyigovból) is megjelent a Rurik rokonság.⁹

A széthúzó erők mellett jelen voltak az összetartozás irányába mutató tényezők is. Elsősorban a Rusz-szerthe azonos dinasztia (rokonság) és tagjaiban a fejedelmi státusz megtartásának igénye (szokásjog), amely elvben bármely központ megszerzését jogosnak tekintette. A tényleges hatalomszerzés a rokoni ágak szaporodása és a nagyszámú utód miatt soha nem volt egyszerű, és egyértelmű.¹⁰ Fontos összetartó erő volt a Rusz egyházszervezete, élén a kijevi metropolitával, akinek joghatósága alá tartozott az összes püspökség. Andrej Bogoljubszkij a 12. század második felében létre akart hozni egy második metropóliát saját székhelyén, de a konstantinápolyi pátriárka ehhez nem járult hozzá.¹¹ A régiók összetartozását mutatja a szentkultusz. Az 1072-ben kanonizált dinasztikus szentek, Borisz és Gleb a Ruszban mindenütt népszerűek voltak, erről tanúskodik legendájuk ismertsége és a számtalan képi ábrázolás.¹² A szokásjogi normák, a korai törvények és egyházi rendelkezések folyamatos alkalmazásáról árulkodik a későbbi számtalan kézirat, a körülmények változását a kompilációk nyelvi és tartalmi változatossága jelzi.

A narratív források között kiemelkedő szerep jutott a krónikaírásnak (letopiszanyije), amely egyszerre mutatott fel hasonló vonásokat Rusz-szerthe, és ezzel párhuzamosan regionális különbségeket is. A 12. század elején, Kijevben keletkezett *Régmúlt idők krónikája* (*Povesť vremennykh let* = PVL), amely a korabeli Rusz egészének lenyomata. A PVL a krónikaírásnak mindhárom regionális központjában (novgorodi, halics–volhíniai és vlagyimir–szuzdali) ismert volt, számos kódex tartotta fenn valamely változatát.¹³ A 12. században a krónikaírás a déli régióban még Kijev központú, a 12. század végén szerkesztett *Kijevi Évkönyv / Krónika* (*Kijevszkaja letopisz* = KÉ) ugyanabban a Vidubicsi kolostorban keletkezett, ahol a PVL. Az északi régióban a novgorodi szerkesztésű szövegekben megjelentek a helyi dialektus sajátosságai. A vlagyimir–szuzdali *szvod*-ok¹⁴ szövege helyenként összecseng a kijevivel, de tartalmában inkább a helyi eseményeket helyezte a központba.

⁹ FONT 2022. 148–151.

¹⁰ DIMNIK 2016. 379–383.; LITVINA–USZPENSZKIJ 2006. 265–266.

¹¹ FENNELL 1995. 54.

¹² LENHOFF 1989.

¹³ NYIKITYIN 2006. 5–16.; FONT 2016. 809–825.

¹⁴ A vlagyimir–szuzdali krónikaírás legrégebbi kódexe a Lavrentyjev kódex (PSZRL I.), ebből rekonstruálták a 12. század végi, illetve 13. század eleji előzményeket. Ezek az ún. *szvod*-ok

1177-re és 1212-re datálható egy-egy önállóan kompilált rész. Az északi régióban ápolt kijevei hagyomány fontosságát jelzi a 13. század elején összeállított legendagyűjtemény, a *Kijevo–Pecszerszkij Paterikon*, amely a kijevei Barlangkolostor szentként tisztelt lakóinak életrajzát gyűjtötte egybe. A 13. század végén keletkezett *Halics–volhíniai Évkönyv / Krónika (Galicko–Volhynszkaja Letopisz = HVÉ)* reprezentálja a halics–volhíniai krónikáirást, amely szintén sajátos jegyeket mutatott, itt jelent meg a *gesta* típusú műfaj.¹⁵

A krónikáírás regionálissá válása nem járt azzal, hogy ne jutottak volna el információk egyik központból a másikba. Ennek egyik módja a kéziratok „vándorútja”, másolása; a másik pedig a szóban terjedő hírek. Az előbbit a kéziratok (*szpizski*) összevetésével mutathatjuk ki, az utóbbira pedig az egyes események részletesebb tárgyalása szolgál bizonyítékkal. Az alábbiakban a novgorodi krónikáírás elemzésével azt kívánjuk bemutatni, mi váltotta ki a novgorodiak érdeklődését mindabból, ami a déli régióban történt.

A korai novgorodi krónikáírás és az Első Novgorodi Évkönyv (NPL)

A krónikáírás három ága közül elnevezésében a novgorodi a legegységesebb, az egyes kódexeket csak a sorszámozással különbözteti meg a kutatás, és nem más módon, pl. az egyes kéziratok felbukkanásának helyszíne vagy keletkezésének feltételezett helye szerint, mint más esetekben. A novgorodi krónikáírást öt különböző szöveg jeleníti meg.¹⁶ A legkorábbi az *Első Novgorodi Évkönyv (Novgorodszkaja Pervaja Letopisz = NPL)*, jelen írásunkban csak ezzel foglalkozunk.

Az NPL szövege két változatban (*izvod*) és több kódexből ismeretes. A legrégebbi az ún. *Szinodalnij szpizszok*, amelyet 1337–1345 között a novgorodi Szent György kolostorban (Jurjev monasztir) állítottak össze korábbi

(feltételezett krónikaszerkesztmények). EMC II. 1158–1159. (GUIMON, Timofei V.); FONT 2016. 831–833.

¹⁵ MPH KHW xlvii–lii; FONT 2022. 57–69. Vélhetően Halics–Volhíniában sem a 13. században kezdődött a krónikáírás. Erre bizonyíték a lengyel Długosz krónikája, amely megőrzött olyan epizódokat e régió történetéből, amely a keleti szláv forrásokban ismeretlen. FONT 2022. 46–49.

¹⁶ ЛИНАСОВ 1947. 440–451.

szövegekből.¹⁷ Ennek a szövegváltozatnak ez az egyetlen kézírata. A másik szövegváltozat az ún. *Komisszionnij szpizszok*, amelyet több későbbi kódexből ismerünk: a Komisszionnij és az Akademicszeszkij a 15. században, a Troickij a 16. században, a Tolsztovszkij a 18. században keletkezett. De még a 19. században is készültek újabb másolatok, például a Voroncovszkij és a Rumjancevszkij. A 18–19. századiakat historiográfiai érdekességnek, illetve a tudományosság számára készült munkáknak tartjuk. A második szövegváltozat kézíratai közül a 12–13. századra nézve a 15. század első feléből származó *Komisszionnij szpizszok* forrásértékű. A szövegkiadások a *Szinodalnij* és a *Komisszionnij* szövegét párhuzamosan közlik,¹⁸ mivel az általánosan elfogadott vélemény szerint a két legrégebbi kézirat egy közös előzményre (*protograf*) vezethető vissza.

A Szinodalnij kézírata 169 fólióból áll és több kézírással készült. A kézirat eleje a PVL részleteivel kezdődik, de a szöveg eleje, az 1016 előttiekre vonatkozó rész hiányzik. A PVL folytatásaként íródott rész már a 12. századtól kezdve a helyi történésekre koncentrált, alapvetően dokumentáló jellegű. A krónikaírás más vonulatától eltérően hiányoznak belőle a teológiai okfejtések és az irodalmi kölcsönzések.¹⁹ A korai feljegyzések első kompilációja a 13. század második felében keletkezhetett, vélhetően 1273 előtt, mivel 1273–1298 közötti időszak eseményei teljesen hiányzanak.²⁰ Az 1300–1330 közötti évekről tudósító kiegészítéseket a 14. század közepe táján jegyezték le. Ekkor toldották hozzá a krónika végén 1337, 1345 és 1352. évről szóló rövid kiegészítéseket. Ebből következően a 13. századi és a 14. század eleji részek összefűzése nem történhetett meg 1352-nél korábban. A Komisszionnij *szpizszokot* Jurij Bobrov kutatásai szerint az 1440-es években a Novgorod melletti Hutyinszkij monostorban szerkesztették.²¹ Ezt a krónikaszöveget olyan kódex őrizte meg, amely más típusú szövegeket is tartalmaz.²² A Szinodalnij

¹⁷ A kéziratot Moszkvában a Goszudarsztvennij Isztoricseszskij Muzej őrzi (ГИМ Синод. собр. № 786); BOBROV 2011. 270.

¹⁸ NPL 1950.; PSZRL III.; NYIKITYIN 2011. Ettől eltér a német kiadás, amely egyedül a Szinodalnij változatot közli: CHRONIKNOV I. 1971.; angol fordítása: CHRONICLENOV I. 1914. Az angol kiadás az NPL szövegfiliaációjának Sahmatov ma már túlhaladott álláspontját tükrözi.

¹⁹ CHRONIKNOV I. 1971. 28.

²⁰ JANYIN 1981. 164–166.

²¹ BOBROV 2001. 73.

²² A kéziratot az Orosz Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Szentpétervári fiókjában őrzi (СПб. собр. Археографической комиссии № 240). A kézirat 28–264

és a Komisszionnij kéziratok között több eltérés figyelhető meg, ezek a közös alapszöveghez képest későbbi betoldások.²³

	Szinodalnij	Komisszionnij
1016 előtt		PVL szövege 1016-ig
6726 (1218/1219)	testvérgyilkosságok Rjazanyban	
6748 (1240/1241)		Alekszandr Nyevszkij Néva menti csatája
6750 (1242/1243)		Alekszandr Nyevszkij Csud-tavi csatája
6753 (1245/1246)		elbeszélés a csernyigovi Mihail haláláról a mongol kán udvarában
6759 (1251/1252)		Alekszandr Nyevszkijhez fűződő megjegyzések
6771 (1263/1264)		
6781-6806 (1273/1274 – 1298/1299)		folyamatos, évenkénti szöveg

Van olyan rész, amely mindkét változatban későbbi betoldásnak minősül, de ez még a közös *protograf* szövegébe kerülhetett be.²⁴ Sokat elárul, hogy mindhárom kiegészítés Novgorodon kívüli eseményekhez kapcsolódik, amelyek kétségtelenül hatással voltak a terület további sorsára.

6711 (1203/1204)	Konstantinápolyt elfoglalják a keresztések
6732 (1224/1225)	beszámoló a Kalka-menti csatáról
6746 (1238/1239)	Batu hadjárata Rjazany, illetve Vlagyimir–Szuzdal ellen

A *Szinodalnij szpiszok* szerkezete két jól elkülöníthető egységre bontható: 1016–1272 és 1299–1352 közötti részre. 1016-tól a PVL szövegét követi 1117/1118-ig. Az 1118-cal kezdődő feljegyzések értelmezhetők sajátosan novgorodinak. A Rusz déli részén Csernyigov és Kijev a mongol hódításig volt önálló politikai tényező. Halics–Volhínia valamivel tovább, a 13. század

számú fóliója tartalmazza a krónika szövegét. A 28. fóliót megelőző rész a fejedelmek listájából áll, a krónika szövegét pedig törvénytöredékek (*Russzkaja Pravda* és *Zakon Szudnij Ljgyem*) követik. BOBROV 2001. 67–70., 272.; NYIKITYIN 2011. 27–28.

²³ NYIKITYIN 2011. 14–15.

²⁴ NYIKITYIN 2011. 14.

végéig, ettől kezdve a lengyel befolyás megerősödött, mígnem 1340-ben a Lengyel Királyság részévé vált. További vizsgálódásunkat az NPL 1118–1272 közötti híradására építjük.

A Rusz déli részéből érkező hírek

A déli régióról szóló híradásokat az Ipatyjev kódex (IP) és az NPL Szinodalnij kéziratának összevetésével tudjuk megragadni. Az IP kódex három részből áll: ezek a PVL, a KÉ és a HVÉ. A IP a 13. század végével megszakad, így kézenfekvő, hogy az összehasonlításra a 12–13. századi szövegrészeket választottuk. Az IP 12. századi részét (KÉ) Kijevben 1198/1199-ben szerkesztette Mózes (Mojszej) a Kijev melletti Vidubicsi monostor apátja. Ebben a részben kijevi, halics–volhíniai és csernyigovi eseményekről szóló információkat egyaránt találunk. A kijevi történetírás a 11. században indult, a halicsi vélhetően a 12. század elején. A déli régió harmadik jelentős központjának, Csernyigovnak nem ismert a történetírása. Ez bár tény, de ha a Rurikok csernyigovi ágának korai elkülönülését tekintjük, feltételezhető, hogy itt is kialakult a helyi krónikairás. A krónikaszövegeket tartalmazó legkorábbi kódex (Lavrentyjev kódex) 1377-ből származik. A történetírás korai részét mindenütt zömében 15–16. században másolt kódexek tartották fenn. A csernyigovi terület 1239 után mongol fennhatóság alá került, ha voltak is korai feljegyzések, a 14. századra bizonyosan elenyésztek. Csernyigov történetéből annyit ismerünk, amennyit a KÉ és a HVÉ megőriztek.

A továbbiakban az NPL (1118–1272) közötti adatait vetjük össze a Rusz déli régiójában feljegyzett eseményekkel, a KÉ (1118–1198/1199) és a HVÉ (1201–1292) információival.²⁵

Az NPL 12. századi „déli” hírei: küzdelmek Kijevért

Vlagyimir Monomahot legidősebb fia, Msztyiszlav követte a kijevi trónon (1125–1132), aki korábban hosszabb időt töltött Novgorodban (1088–1093, 1095–1117). Mikor elhagyta Novgorodot, előbb Perejaszlavl élére került (1117–1125), majd kijevi nagyfejedelem (1125–1132) lett. Novgo-

²⁵ L. az 1. és 2. táblázatot!

rodban fia, Vszevolod követte (1117–1136),²⁶ akit távozásra kényszerítettek 1136-ban. Úgy véljük, ennek a több évtizedes köteléknek eredménye, hogy Vlagyimir Monomah leszármazottai közül legidősebb fiának utódai kerültek reflektorfénybe az NPL-ben. Msztyiszlav legidősebb fia, Izjaszlav Msztyiszlavics volhíniai és perejaszlavli pozícióból lett kijevi nagyfejedelem (1146–1154). Msztyiszlav másik fia, Rosztyiszlav Msztyiszlavics hosszú szmolenszki tartózkodás után, 1159–1167 között jutott nagyfejedelemi méltóságba. Izjaszlav fia, a nagyapja nevét viselő Msztyiszlav Izjaszlavics szintén volhíniai háttérrel rendelkezett, de már csak rövid időre tudta megszerezni Kijevet (1167–1169/1170). Volhínia volt a bázisa Msztyiszlav fiának, Roman Msztyiszlavicsnak is, aki már nem törekedett Kijev megszerzésére, helyette a szomszédos Halicsra terjesztette ki uralmát, így jött létre 1199-ben a Halics-volhíniai fejedelemség. A novgorodi kapcsolat itt ismét felbukkant. Az NPL feljegyezte Romanról, hogy apja Novgorodba küldte, de onnan hamarosan távoznia kellett. Ennek a KÉ-ben nem maradt nyoma.

Vlagyimir Monomah leszármazottai közül a másik, akire különös figyelmet fordított az NPL, a legfiatalabb gyermeke, Jurij Dolgorukij volt. Jurij a Monomah fiúkhöz hasonlóan Kijev megszerzésére törekedett, háttere Vlagyimir–szuzdali fejedelemség volt. Jurij 1150-ben unokaöccsével, Izjaszlavval harcolva megszerezte Kijevet, de megtartani nem tudta. Életét mégis a kijevi nagyfejedelemi székben fejezte be, amit Izjaszlav halála után foglalt el (1154–1157). Jurijról nem mondható, hogy elősorban a kijevi küzdelmek miatt került az NPL krónikásának figyelmébe. Jurij Vlagyimir–Szuzdalban tartózkodva (1132–1154) folyamatosan Novgorod szomszédóságában élt. Ő alapozta meg a vlagyimir–szuzdali fejedelmek Novgorod felé irányuló ambícióit, ami az őt követő fiainak törekvésében is kimutatható. Andrej Jurjevics *Bogoljubszkij* ('Istenfélő', 1157–1174) és Vszevolod Jurjevics *Bolsoje gnyezdo* ('Nagy Fészek' vagy 'Nagyfészku', 1176–1212) közül az előbbi volt az, akit Kijev még olyan szinten érdekelt, hogy hadjáratot vezetett Kijev ellen, elfoglalta és kirabolta, majd visszatért Vlagyimirba. Vszevolod pedig saját magát mint vlagyimiri fejedelmet tartotta a Rusz fejének, nagyfejedelemi címet használt. Andrej és Vszevolod már nem a Rusz déli részének képviselői voltak, Novgoroddal való szomszédáguk tette őket a novgorodi történet állandó szereplőivé.

Novgorodnak a Ruszról való leválását 1136-hoz kötik. Vszevolod Msztyiszlavics elkergetése, és helyette más hívása nagyon határozottan kife-

²⁶ РАПОВ 1977. 139–140., 144–145.

jezi ezt a törekvést. A valóságban Novgorod önállósulása lassabban alakult ki. 1136 után is fizetett adót, de nem volt egyértelmű, kié ez a jövedelem, a kijevi nagyfejedelem bevételeit gyarapítja, vagy már a szomszédos Vlagyimir–Szuzdal rendelkezik vele. Izjaszlav Msztyszlavics és Jurij Dolgorukij ösztönzésekor ez is vita tárgya volt.²⁷ Egy másik bizonyíték, mely szerint Novgorod 1136 után is még a Rusz egészéhez tartozó módon működött: 1145-ben, amikor a csernyigovi eredetű kijevi nagyfejedelem, Vszevolod Olgovics (1127–1139 között Csernyigov fejedelme, 1139–1146 kijevi nagyfejedelem) az egész Rusz seregét összegyűjtve Halics ellen vonult, seregében novgorodiak is voltak. Halicsot csak a novgorodi sereg részvétele miatt említette a novgorodi krónikás. Novgorodi sereg támogatta 1148-ban Izjaszlav hadjáratát Rosztov ellen,²⁸ amely a vlagyimir–szuzdali terület legősibb, de ekkor már kevésbé frekvenciált települése volt. A 12. század második felében – miként Rosztov ellenében – a felvonuló novgorodi sereg nem délen zajló hadműveletekben vett részt. Ehhez hasonló eset történt 1180/1181-ben, amikor a kijevi nagyfejedelem, a csernyigovi ágból való Szvjatoszlav Vszevolodovics (1176–1194) oldalán harcoltak novgorodiak a vlagyimir–szuzdali Vszevolod ellen. Az eset érthető: Szvjatoszlav fia, Vlagyimir volt Novgorod fejedelme.²⁹

A csernyigovi fejedelmi ág központja a sztyeppéhez volt földrajzilag a legközelebb, Novgorodtól pedig legtávolabb. Az említett Vszevolod Olgovics mint kijevi nagyfejedelem volt figyelemre méltó személy az NPL szerzője számára. Vszevolod után testvére, Igor Olgovics akart Kijev élére kerülni, de a nagyfejedelemi pozícióért vívott harcokban megölték. Mindez ismert volt a novgorodi krónikáiról számára, de a 12. század második felének a csernyigovi ágból származó kijevi fejedelmek már nem szerepeltek az NPL hírei között. Az 1140-es évek elején uralkodó Vszevolod fiatalabb testvérét, Szvjatoszlav Olgovicsot 1138-ban a novgorodiak hívták fejedelemnek. A későbbiekben nem szól róla az NPL, igaz, Kijevben sem jutott szerephez. Csak a neve említésével szerepel az NPL kijevi fejedelmeket bemutató listáján az Olgovicsok oldalági rokona, az epizód szereplő, Izjaszlav Davidovics, aki 1157–1159 között megszerezte Kijevet, de a Szmolenszkból érkező Rosztyszlav Msztyszlaviccsal szemben alulmaradt. Kijevben a hosszú ideig regnáló Szvjatoszlav Vszevolodovics (1176–1194) is csak annyiban vált érdekessé, hogy a fiát akarta Novgorodba helyezni, ami végül nem járt sikerrel.

²⁷ PSZRL II. 388.

²⁸ CHRONIKNOV I. 1971. 28.

²⁹ CHRONIKNOV I. 1971. 36–37.

Az NPL 13. századi „déli” hírei: Novgorodhoz kötődő személyiségek

Az NPL 13. századi szövegében két személy köré csoportosíthatók a „déli” híradások. Az egyik Msztyiszlav Msztyiszlavics Udaloj / Udatnij (‘Sikeres’ / ‘Vakmerő’), aki 12. századi kijevi nagyfejedelem, Rosztyiszlav Msztyiszlavics unokája, azaz a Monomah-ág Msztyiszlavtól eredő leszármazottja.³⁰ A másik a csernyigovi Mihail Vszevolodovics, aki harcba szállt Novgorodért, de az ottaniak figyelmét inkább a mongol udvarban elszenvedett mártírhalála és egyházi tisztelete miatt érdemelte ki.³¹

Msztyiszlav Msztyiszlavics apja Msztyiszlav Rosztyiszlavics Hrabrij (‘Bátor’) volt,³² Szmolenszk (1175–1178) és Novgorod (1179–1180) fejedelme. Msztyiszlav Msztyiszlavics születésekor apja már nem lehetett az élők sorában. A Rusz névadási szokásai azt mutatják, hogy élő apa nevét soha nem adták az újszülött gyermeknek,³³ ezért a személynév és az apai név megegyezése ritkaságszámba megy. Msztyiszlav Msztyiszlavics az 1190-es évektől szerepelt a Rusz eseményeiben, apjához hasonlóan Novgorod és a déli Rusz között lavírozott. ‘Bátor’ Msztyiszlav hosszabb dilemma után fogadta el a novgorodiak hívását,³⁴ ‘Sikeres’ Msztyiszlav pedig novgorodi pozícióját feladva próbált megkapaszkodni a Rusz déli részén. Erre utal házassága a kun törzsfő, Kötöny (a szláv forrásokban Kotyjan) leányával. A házasságkötés idejét nem ismerjük, de mindenképpen a 12. század utolsó éveire eshetett, mivel e házasságból született idősebb leányát (Rosztyiszlava) már 1212-ben férjhez adta a Vlagyimir–szuzdali fejedelemségben. Egy másik leánya (Anna) pedig Danyiil Romanovics felesége lett 1217-ben.³⁵ Msztyiszlav részt vett 1204 elején egy kunok elleni hadjáratban, a déli Rusz fejedelmeivel összefogva. 1210-ben hívták Novgorodba, ahonnét öt évvel később saját döntése nyomán távozott. A novgorodiakkal jó kapcsolatban állt, hiszen elnézték neki, hogy másutt szeretne hatalomhoz jutni, és Novgorodot hátországgént keze-

³⁰ LEXMA VI. 1306–1310. (POPPE, Andrzej); DIMNIK 2003. 67–113.

³¹ DIMNIK 1981.

³² RAPOV 1977. 163.; DĄBROWSKI 2015. 461–464.

³³ LITVINA–USZPENSKIJ 2010. 165.; DĄBROWSKI 2015. 533.; GYÓNI 2018. 196.

³⁴ Novgorodi uralmáról I. GYÓNI 2018. 197–203.

³⁵ PSZRL II. 732.

li.³⁶ A kunok Kötöny / Kotyjan vezette csoportjától kapott segítséget, amellyel 1219 és 1221 közötti három hadjárata közül az utolsó hozta meg a sikert. A Halics várában tartózkodó, a magyar–lengyel uralmat képviselő gyermek királyi párt (Kálmánt és Salomeát) elfogta, Halicsot elfoglalta.³⁷ A Rusz déli régiójában kétségkívül tekintélyre tett szert. 1223 elején felkarolta apósa, Kotyjan kérését, aki a kunok mongol-ellenes küzdelméhez kért segítséget. Érveit mind a kijevi, mind a csernyigovi fejedelmek elfogadták és pártolták. A déli Rusz fejedelmeinek teljes haderejét felvonultatva indultak csatába, amely a Kalka folyó mentén elszenvedett vereséggel ért véget. Msztyiszlav személyének köszönhető, hogy az NPL igen részletesen foglalkozik a Kalkamenti csatában történekkkel. A részletező leírás általános bevezetője a vlagyimiri krónikairás frazeológiájával rokon, az események részletezése pedig még az igen részletes HVÉ-hez képest is ad új információkat.³⁸ Az összekötő kapocs Msztyiszlav személye. A vereség után Msztyiszlav mozgástere beszűkült, egyetlen lépése sem váltott ki érdeklődést, még 1228-ban bekövetkezett haláláról³⁹ sem szól az NPL.

A déli Rusz másik szereplője, akiről Novgorodban sokat tudtak, Mihail Vszevolodovics, csernyigovi fejedelem (1223–1246) volt.⁴⁰ Mihail éppen a Kalka-menti csatát követően lett Csernyigov fejedelme, mivel az addig regnáló fejedelem és fia is életüket vesztették.⁴¹ A 12. században a Szejm és a Deszna folyók mentén terjeszkedő Csernyigovi Fejedelemség és másik jelentős központja, Novgorod Szeverszkij a szepteppe felé védtelen volt, nem épült ki védelmi vonal, amely feltartóztathatta volna a kun támadásokat. Az utolsó jelentős összecsapás, amely a ruszbeliek vereségével végződött, 1185-ben indult Novgorod Szeverszkijből.⁴² Véleményem szerint a terület a központok környéki részekre zsugorodott már a 13. század elejére. Ezt sejteti az a körülmény, hogy nincsenek adatok, a településtörténeti vizsgálatok a 12. század

³⁶ Msztyiszlav Novgorodot megvédte Vlagyimir–Szuzdal erőteljes terjeszkedési kísérletével szemben; valamint ő volt az első, aki szerződéses viszonyt létesített a novgorodi közösséggel. L. GYÓNI 2018. 197–201.

³⁷ FONT 2022. 161–165.

³⁸ FONT 2018. 136–141.

³⁹ PSZRL II. 752.

⁴⁰ RAPOV 1977. 123–124.

⁴¹ PSZRL II. 744–745.; ChronikNov I. 1971. 63.

⁴² Erről szól a sokszor vitatott eredetű „Igor-ének”. Történelmi alapja: PSZRL II. 636–651.; KOVÁCS 2014. 126–133.

végénél tovább nem terjednek.⁴³ Nem véletlen, hogy a helyi dinasztia tagjai már a 13. század elején nyugat felé fordulva próbáltak megkapaszkodni valamelyik fejedelemségben. Erre példa az Igorevicsek kísérlete a 13. század első évtizedében, hogy megkapaszkodjanak Halicsban.⁴⁴ Csernyigovi háttérrel próbált Novgorodban szerephez jutni az 1223. év új fejedelme, Mihail. Novgorod és Vlagyimir–Szuzdal konfliktusában Mihail személye jelentette a kompromisszumot: 1225/26-ban ő lett Novgorod fejedelme. Uralma nem tartott sokáig, mert a nemkívánatos vlagyimiri klán képviselője (Jaroszlav Vszevolodovics) visszatért. Mihail 1228-ban ismét Novgorodban volt, de nem hagyta el végleg Csernyigovot. Novgorodban kiskorú fia, Rosztyiszlav képviselte uralmát – természetesen nem sokáig. Ezt követően sem Mihail, sem fia nem mutatott érdeklődést Novgorod iránt, a Rusz délnyugati részén, Halicsban próbáltak *volosztyot* szerezni, illetve Kijevet elfoglalni. Mindkettőért Danyiil Romanoviccsal csaptak össze, küzdelmüknek a mongol hadjáratok vetettek véget. Mihail próbált a mongolokkal egyezkedni, de életével fizetett a Szarajban tett látogatásért. Danyiil és Mihail harcáról még röviden tudósított a novgorodi krónikás, Mihail mongol „kalandjáról” részletesen csak az NPL Komisszionnij redakciója írt.⁴⁵ Ez a rész kétségekívül későbbi betoldás, és nem Mihail korábbi novgorodi jelenlétével, hanem mártíromságával magyarázható.

Konklúzió

Az NPL-nak a Rusz déli régióiról szóló híradásai Novgorod csökkenő érdeklődését rajzolják meg, amellyel a déli régiókban történetekhez viszonyult. A kijevi központtól való elszakadás a 12. században zajló folyamat eredménye volt. Az odaküldött fejedelem 1136. évi elkergetése után még maradt az adófizetés, alkalmanként megjelentek novgorodiak a Rusz seregének részeként. 1169 után a déli Rusznál nagyobb figyelemmel fordult Novgorod Vlagyimir–Szuzdal felé, hiszen innét fenyegette erőteljesebb beavatkozás. Msztyiszlav Vlagyimirovics Velikij (= ’Nagy’) több évtizedes uralma nyomán utódait a 12. század végéig figyelemmel kísérték. Az 1170-es évektől rajtuk kívül csak olyan személyek váltottak ki érdeklődést a krónikárok körében,

⁴³ ZAJCEV 2009.

⁴⁴ PSZRL II. 719–720.; FONT 2022. 148–151.

⁴⁵ NYIKITYIN 2011. 240–243.

akik szerepet játszottak Novgorod életében. A 12. század utolsó harmadától sem Kijev, sem a Kijevben regnáló csernyigovi eredetű klán tagjai nem voltak fontosak Novgorod számára. A 13. században Halics is csak annyiban és úgy, ahogy a Novgorodhoz kötődő Msztyiszlav Msztyiszlavics törekvésében szerepet játszott. Érdekes, hogy a litvánokkal való harcok során sem került képbe Halics vagy Volhínia, pedig egy másik ponton ők is a litván törzsek ellenfelei voltak. Vélhetően más–más litván nemzetségekkel konfrontálódtak. A litván törzsek egységbe szervezése csak a 14. században következett be, addigra pedig Halics megszűnt a térség önálló politikai tényezője lenni.

1. táblázat. Az NPL-ben a déli régióról feljegyzett 12. századi események

Év	Esemény	NPL (1118–1272)		Kijevi krónika (KÉ) (1118–1198/99) PSZRL II. 285–715.
		ChronikNovI. (1971) Színodalnij	Nyikityin (2011) Színod. és Komissz.	
6653 (1145/46)	Az egész Rusz Halics ellen vonult [...] Novgorodból is mentek segíteni a Kijevieknek (1146).	27.	76.	314–316. (6652=1144) 319–320. (6654=1146)
6654 (1146/47)	Vszevolod Olgovics halála (1146) után Izjaszlav Msztyiszlavics lett a kijevi nagyfejedelem (1146). Igor Olgovicsot megölték (1146).	28.	77.	321. (1146) 327. (1146) 326–327. (említése: 355)
6656 (1148/49)	Izjaszlav Rosztov ellen vonult, a hadjáratban novgorodiak is részt vettek (1148).	28.	77–78.	368–369. (1148)
6657 (1149/50)	Novgorod püspökét, Nyifontot Kijevben bebörtönözték, Jurij Dolgorukij bevonult Kijevbe és ő szabadította ki.	28.	78.	383. Kijev elfoglalása: 1149. aug. 23.

Év	Esemény	NPL (1118–1272)		Kijevi krónika (KÉ) (1118–1198/99) PSZRL II. 285–715.
		ChronikNovI. (1971) Szinodalnij	Nyikityin (2011) Szinod. és Komissz.	
6659 (1151/52)	Izjaszlav Msztyiszlavics legyőzte Jurij Dolgorukijt (1151. július 17.).	28.	79.	433–441. (1151, de pontos dátum nélkül)
6662 (1154/55)	1154. április 17. Rosztyiszlav Msztyiszlavics Novgorodban tartózkodott. 1154. november 14-én meghalt Izjaszlav Msztyiszlavics.	29.	79–80.	Rosztyiszlavról csak rövid kijevi uralmát említi (470–471.) Izjaszlav halála után (469.)
6663 (1155/56)	A nagyhéten Jurij Dolgorukij bevonult Kijevbe.	29.	80.	477–478. (1155, de pontos dátum nélkül)
6666 (1158/59)	Msztyiszlav Izjaszlavics elűzte Kijevből Izjaszlav Davidovicsot.	30.	82.	489–490.
6667 (1159/60)	Rosztyiszlav Msztyiszlavics uralkodni kezdett Kijevben.	30.	82.	504.
6669 (1161/62)	Rosztyiszlav Msztyiszlavics meg egyezett a vlagyimiri Andrej Jurjevicssel (Bogoljubszkij), hogy az utóbbi unokája kerül Novgorodba.	31.	83.	511.
6674 (1166/67)	Rosztyiszlav Msztyiszlavics meghalt a Novgorodból Kijevbe vezető úton.	32.	84.	Rosztyiszlav Novgorodban 528–530.; halála (1169) 531–532.
6675 (1167/68)	Msztyiszlav Izjaszlavics lett a kijevi nagyfejedelem.	32.	84.	535. (1169)

Év	Esemény	NPL (1118–1272)		Kijevi krónika (KÉ) (1118–1198/99) PSZRL II. 285–715.
		ChronikNov. (1971) Szinodalnij	Nyikityin (2011) Szinod. és Komissz.	
6676 (1168/69)	1168. április 14. Roman Msztyiszlavics Novgorodba érkezett, majd innen Volhíniába ment.	33.	86.	Ez a hír itt nem szerepel.
6688/6689 (1180/82)	Szvjatoszlav Vszevolodovics fiát, Vlagyimirt Novgorodba hívták, majd a következő évben elkergették.	36–37.	92–93.	Csak Svjatoszlav és Vszevolod Jurjevics kapcsolataról: 625.

2. táblázat. Az NPL-ben a déli régióról feljegyzett 13. századi események

Év	Esemény	NPL (1118–1272)		Halics–Volhíniai Évkönyv (HVÉ) (1201–1292) PSZRL II. 715–938.
		ChronikNov. I. (1971) Szinodalnij	Nyikityin (2011) Szinod. + Komissz.	
6711 (1203/04)	A kunok hadjáratot vezettek Kijev ellen (1204. január 1.) [ezt követte a ruszbeli fejedelmek ellentámadása: Rurik Rosztyiszlavics, Roman Msztyiszlavics és Msztyiszlav Msztyiszlavics]	45.	108. [csak Komissz.]	Itt nem szerepel ez a hír.
6718 (1210/11)	Msztyiszlav Msztyiszlavics Novgorodba érkezett (1210).	52.	112.	Itt nem szerepel ez a hír.
6723 (1215/16)	Msztyiszlav Msztyiszlavics saját döntéséből távozott Kijevbe (1215), majd visszatért.	53.	116.	Itt nem szerepel ez a hír.

Év	Esemény	NPL (1118–1272)		Halics–Vohhíniai Évkönyv (HVÉ) (1201–1292) PSZRL II. 715– 938.
		ChronikNov I. (1971) Szinodalnij	Nyikityin (2011) Szinod. + Komissz.	
6725 (1217/18)	Msztyiszlav Msztyiszlavics Kijevbe ment, feleségét és fiát Novgorodban hagyta.	57.	121.	736.
6727 (1219/20)	Msztyiszlav Msztyiszlavics bevonult Halicsba és foglyul ejtet- te a magyar királyfit és feleségét.	59.	126.	737–738. (1219)
6732 (1224/25)	Kalka menti csata, amelyben a ruszbeli feje- delmek és a kunok serege vereséget szenvedett a mongoloktól. (1223. május 31.)	61–63.	130–133.	740–745.
6737 (1229/30)	A csernyigovi Mihail lett Novgorod fejedelme, fiát, Rosztyiszlavot hagyta ott maga helyett.	68–70.	140–141.	Itt nem szerepel ez a hír.
6739 (1231/32)	A novgorodiak hadakoz- tak Csernyigov ellen.	71.	146.	Itt nem szerepel ez a hír.
6743 (1235/36)	A halicsi Danyiil Romanovics és a csernyigovi Mihail Vszevolodovics hadako- zott egymással Halics és Kijev megszerzéséért.	73–74.	150.	772. (6742 = 1234/35) 774–775. (1235/36)
6753 (1245/46)	A csernyigovi Mihail mártírhalált halt a mon- gol kán udvarában.	Nem említi.	Csak a Komissz- ban, 240–243.	795.

Rövidítések, irodalom

Források

- ChronicleNov I. 1914 The Chronicle of Novgorod 1016–1471. transl. MICHELL, R. London, 1914.
- ChronikNov I. 1971 Die erste Novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaktion. Synodalhandschrift 1016–1333/1352. Edition des altrussischen Textes und Faksimile der Handschrift im Nachdruck. Hrsg. v. DIETZE, J. München, 1971.
- MPH KHW 2017 Kronika Halicko-Wołyńska (Kronika Romanowiczów). wyd. wstęp i propisami DĄBROWSKI, D. – JUSUPOVIĆ, A. przy współpracy JURJEWA, I. – MAJOROW, A. – VILKUL, T. Kraków–Warszawa, 2017. (Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. XVI.)
- НУКИТИН 2006 НИКИТИН, Андрей Л.: Текстология русских летописей XI–начала XIV вв. вып. 1. Киево–Печерское летописание до 1112 г. Москва, 2006.
- НУКИТИН 2011 НИКИТИН, Андрей Л.: Текстология русских летописей XI–начала XIV вв. вып. 4. Новгородское летописание XII– первой половины XIV в. Москва, 2011.
- NPL 1950 Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. ред. НАСОНОВ, А. Н. Москва–Ленинград, 1950.
- PSZRL I. Лаврентьевская летопись. Полное собрание русских летописей. т. I. изд. КЛОСС, Б. М. Москва, 2001.²
- PSZRL II. Ипатьевская летопись. Полное собрание русских летописей. т. II. изд. КЛОСС, Б. М. Москва, 2001.²
- PSRL III. Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. Полное собрание русских летописей. т. III. изд. КЛОСС, Б. М. Москва, 2000.²

Irodalom

- BOBROV 2001 БОБРОВ, Александр Г.: Новгородские летописи XV века. Санкт-Петербург, 2001.

- DAWBROWSKI 2015 ДОМБРОВСКИЙ, Дариуш: Генеалогия Мстиславичей: Первые поколения (до начала XIV в.). Санкт-Петербург, 2015.
- DIMNIK 2003 DIMNIK, Martin: The Dynasty of Chernigov 1146–1246. Cambridge, 2003.
- DIMNIK 1981 DIMNIK, Martin: Mikhail, Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev 1224–1246. Toronto, 1981.
- DIMNIK 2016 DIMNIK, Martin: Power Politics in Kievan Rus': Vladimir Monomakh and His Dynasty (1054–1246). Toronto, 2016.
- EMC Encyclopedia of Medieval Chronicle. I–II. Ed. DUNPHY, G. Leiden–Boston, 2010.
- FENNELL 1995 FENNELL, John: A History of Russian Church to 1448. London–New York, 1995.
- FONT 1999 FONT Márta: A kijevi (nagy)fejedelmi hatalom jellegéről. Aetas 14. (1999:3) 22–33.
- FONT 2005 FONT, Márta: Old-Russian Principalities and their Nomadic Neighbours: Stereotypes of Chronicles and Diplomatic Practice of the Princes. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 48. (2005:3) 267–276.
- FONT 2016 FONT, Márta: Die Chronistik der Ostslawen. In: Handbuch Chroniken des Mittelalters. Hrsg. v. WOLF, G. – OTT, N. H. Berlin–Boston, 2016. 805–835.
- FONT 2018 FONT Márta: A Kalka menti csata (1223). In: FONT Márta: Dinasztikus érdekek nyomában: Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában. Pécs, 2018. 121–143.
- FONT 2022 FONT Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Érdekek találkozása és ütközése. Bp., 2022. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 35.)
- FRANKLIN–SHEPARD 1996 FRANKLIN, Simon – SHEPARD, Jonathan: The Emergence of Rus' 750–1200. London–New York, 1996.
- FROJANOV 1992 ФРОЯНОВ, Игорь Я.: Мятёжный Новгород. Санкт-Петербург, 1992.
- GYÓNI 2018 GYÓNI Gábor: A középkori Novgorod politikatörténete. Bp., 2018. (Ruszisztikai Könyvek XLVI.)
- KOVÁCS 2014 KOVÁCS Szilvia: A kunok története a mongol hódításig. Bp., 2014. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 29.)
- LENHOFF 1989 LENHOFF, Gail: The Martyred Princes Boris and Gleb: A Socio-Cultural Study of Cult and Text. Columbus, 1989.

- LexMA Lexicon des Mittelalters. I–IX. red. AVELLA–WIDHALM, G. et al. München, 2003.
- LINACSOV 1947 ЛИХАЧЕВ, Дмитрий С.: Русские летописи и их культурно–историческое значение. Москва–Ленинград, 1947.
- LITVINA–USZPENSZKIJ 2006 ЛИТВИНА, Анна Ф. – УСПЕНСКИЙ, Федор Б.: Выбор имени у русских князей в вв.: Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва, 2006.
- LITVINA–USZPENSZKIJ 2010 ЛИТВИНА, Анна Ф. – УСПЕНСКИЙ, Федор Б.: Траектории традиции. Москва, 2010.
- MAKAI 1999 МАКАИ János: 1169 mint az óorosz történelem fordulatainak éve. In: Történelmi sorsfordulók. Szerk. KALÓ, F. Eger, 1999. 7–29.
- NOONAN 1987 NOONAN, Thomas S.: The Monetary History of Rus' in Soviet Historiography. Harvard Ukrainian Studies 9. (1987:3–4) 384–443.
- POPPE 1989 POPPE, Andrzej: Words that Serve the Authority: On the Title of „Grand Prince” of Kievan Rus'. Acta Poloniae Historica 60 (1989) 159–184.
- РАПОВ 1977 РАПОВ, Олег М.: Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII вв. Москва, 1977.
- UKRAJNA 2021 FEDINEC Csilla – FONT Márta – SZAKÁL Imre – VARGA Beáta: Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Bp., 2021.
- JANYIN 1981 ЯНИН, Владимир Л.: К вопросу о роли Синодального списка Новгородской I летописи в русском летописании XV в. In: Летописи и хроники 1980 г.: В.Н.Татищев и изучение русского летописания. Ред. РЫБАКОВ, Б.А. и другие. Москва, 1981. 153–181.
- ZAJCEV 2009 ЗАЙЦЕВ, Алексей К.: Черниговское княжество X–XIII вв. Москва, 2009.

LITKEY CSONGOR

Frígiai Dares és a joculatorok

*Néhány szempont Anonymus történetírói elveivel és szóhagyományhoz
fűződő viszonyával kapcsolatban*

— • —

Dares The Phrygian and the Joculators

*Reflections on the Anonym Notar's Historiographic Principles
and View on Oral Traditions*

The purpose of this study is, to add some information to the view of the recent Hungarian research about the Anonym Notar's approach to history-writing, by examining the Dares-allusion in the Prologue, and the sentence judging the joculators. Many researchers interpreted this sentence about joculators in many ways, considering it after their understanding of the whole Gesta. Some studies by András Vizkelety, László Jankovits, László Veszprémy, and Dániel Bácsatyai interpreted this sentence examining the Prologue itself, and searching for the parallels of the sentence in the 11th-12th century historiography, and its rhetorical background. We want to join this approach in this study, by exploring those views of the 11th-12th century historians about oral traditions, which are discussed in recent Hungarian research, and by finding the place of the Notar's considerations in the historiography of his time. By examining the Dares-allusion in the Prologue, and the way by which the Notar uses the Latin Alexander- and Troy-romans constructing his story, we suppose the definition of the Gesta, as a "classicizing" Origo-historia, which follows the example of the Aeneas-stories. We believe that an approach from this view may contribute to the understanding of the Notar's considerations about the oral traditions as well.

Keywords: proprius stilus, contemporary parallels, biblical and "antique" allusions, origo gentis, Alexander- and Troy-romans.

— • —

Béla király jegyzőjének¹ szóhagyományokhoz fűződő viszonya régi témája a magyar középkorkutatásnak.² Jelen tanulmány Anonymus történetírói elveit kívánja vizsgálni a Gesta *prologus*ának *joculator*okkal kapcsolatos megjegyzé-

.....
¹ A tanulmány axiómaként kezeli a kutatás jelenlegi konszenzusát, hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt. L. VESZPRÉMY 2019. 149–154.

² Összefoglalóan I. CSAPODI 1978; THOROCZKAY 1994–1995; THOROCZKAY 1996.

se és az ugyanott olvasható Dares-parafrázis elemzése révén, majd ezekből a vizsgálatokból von le következtetéseket a Névtelen szóhadományokhoz való hozzáállásával kapcsolatban. Tanulmányok egy csoportjához kívánunk csatlakozni, melyeket Vizkelety András, Jankovits László, Veszprémy László és Bácsatyai Dániel tettek közzé az elmúlt harminc évben,³ és közös jellemzőjük, hogy arra keresnek választ, hogy a regösökkel⁴ kapcsolatos megjegyzés milyen retorikai elveken alapul, és hogy ezek az elvek hogyan határozhatják meg a Gesta forráskezelését, így szájhadomány-használatát is. Előljáróban meg kell jegyeznünk: elemzésünk kizárólag a *prologusszal* foglalkozik, és abból von le következtetéseket, feltételezve, hogy a benne rögzített retorikai elveket a Névtelen a Gesta megírása során komolyan vette. A művet illető megállapításaink érvényességi köre azon múlik, hogy ez mennyiben teljesült.

Anonymus forráshasználatának feltárása az írott forrásokat illetően jelentősen előrehaladott,⁵ a szóbeli forrásokat tekintve azonban korlátozottak a lehetőségek, mivel szinte semmi nem maradt fenn a korabeli magyar szájhadományból, ezért leginkább magából a Gestából lehet csak kiindulni a kutatásban. Írott forrást, többet is tudunk azonosítani szövegszerűen. A Frígiai Daresnek tulajdonított Trója-történetet maga nevezte meg, ám viszonylag keveset használt. Csak a *prologusban* idéz belőle, az egyes magyar fejedelmek leírásánál, illetve néhány irodalmi szófordulat, mondatszerkesztés átvételénél hasznosítja.⁶ A trójai históriát Dares mellett a névtelen szerzőségű, kora középkori eredetű *Excidium Troiae* című műből merítette, amelynek feltételezhetően egy 12. század eleji változatát használta a Gestában több helyen, nem egyszer a cselekmény lényegi pontjain.⁷ További forrása a Nagy Sándor regénynek a 12. század elején megjelenő, de széles körben csak a század második felében elterjedt, J2 szíglával jelzett szövegvariánsa, amit számos, szintén fontos helyen idézett.⁸ Használta még a Iustinus

³ JANKOVITS 2006; VIZKELETY 1990; BÁCSATYAI 2010; BÁCSATYAI 2013; VESZPRÉMY 2019. 191–197., 215–219.

⁴ A regös kifejezést, néprajzi jelentésétől eltekintve, itt az anonymusi *joculator* szó magyar megfelelőjeként használjuk.

⁵ A korábbi kutatásokat összefoglalja: THOROCZKAY 1999. Ilyen jellegű tanulmányokat legutóbb Veszprémy László jelentetett meg. L. VESZPRÉMY 2019. 156–173., 191–197., 207–212., 215–231.

⁶ THOROCZKAY 1999. 108.

⁷ THOROCZKAY 1999. 109–110.; VESZPRÉMY 2019. 160–163.; pl. a Vészerződésnél (SRH I. 41.) és Ménmarót legyőzésénél (SRH I. 103–104.)

⁸ VESZPRÉMY 2019. 43., 161.; GYÖRY 1948. 57. Összefoglalóan l. THOROCZKAY 1999. 109.

művéből készült kora középkori kivonatot, az *Exordia Scythicát* a Szkítia-leíráshoz,⁹ illetve mindent felhasználó Regino prümi apát krónikájából, amelyet a honfoglalásra és a kalandozásokra vonatkozóan talált.¹⁰ Biztosak lehetünk benne, hogy a korában elérhető magyar krónikákkal és legendákkal is dolgozott.¹¹ Stílusára és a *prologus* megszerkesztésére jelentős hatást gyakorolt Hugo Bononiensis *Rationes dictandi prosaicae* című stílustanító műve.¹² Az 53. fejezetben, a kiskorú fejedelem mellé választott *rectorok* említései Isidorus *Etymologiarum Libri*jéből idéz, bár lehet hogy Gratianustól meríti a szöveget, ugyanis az szó szerint beillesztette *Decretumába*.¹³

Az írásos források felderítésének sikereivel szemben a Névtelen szóbeli hagyományokhoz fűződő kapcsolatrendszere mindmáig tisztázatlan. Azt Hóman Bálint, Györffy György, és ifj. Horváth János munkássága óta tudjuk, hogy bizonyos Anonymusszal kortárs nemzetségeknek birtokai elfoglalásáról szóló hagyománya a történet fontos részeként bekerült a Gestába.¹⁴ Olyannyira, hogy a honfoglalás cselekménye az ország földjének szisztematikusan meghódítása mentén halad, és ebben a III. Béla – II. András kori főurak, püspökök őseinek hódításai, illetve Árpád adománya révén történő birtokszerzésük képviselik a fő súlypontokat. Erre (is) támaszkodva szerkesztette meg a Honfoglalás történetét Anonymus, nem egyszer földrajzi nevekből kreálva a honfoglaló ősöknek ellenfeleket.¹⁵ Az újkori helynév-etimologizáló népmondák ismeretében lehetséges, hogy néhol valamely helyi néphagyományt jegyzett le, ezt azonban a korszak forrásszegénysége miatt nem lehet eldönteni.¹⁶ Abban pedig végképp nem tiszta a kép, hogy a szájhagyományok másik csoportja, a korabeli, mára elveszett történeti mondák és hősénekek¹⁷ közül mit használt fel és mit nem.¹⁸

⁹ VESZPRÉMY 2019. 43.

¹⁰ VESZPRÉMY 2019. 43–44., 177–178.

¹¹ VESZPRÉMY 2019. 178.

¹² THOROCZKAY 1999. 111.

¹³ THOROCZKAY 1999. 111.; VESZPRÉMY 2019. 207–209.

¹⁴ HÓMAN 1925. 45.; HORVÁTH 1966. 44–50.; GYÖRFFY 1988. 35–36., 40–41., 54–55., 59–60.

¹⁵ HORVÁTH 1966. 44–50.; GYÖRFFY 1988. 35–36., 40., 54–55.; VESZPRÉMY 2019. 176., 178.

¹⁶ KRISTÓ 1970. 166–167.; MARCZALI 1877. 358–359.

¹⁷ VESZPRÉMY 2019. 176. A hősénekekről maga P. mester emlékezik meg. L. SRH I. 87.

¹⁸ A kérdéssel kapcsolatban nagyon sok kutató állást foglalt, ezért a historiográfia ismertetése túlmutatna jelen dolgozat keretein, így megelegésünk a kutatás főbb súlypontjainak rövid ismertetésével. Abban egyetértés van, hogy Anonymus koncepcióját az írott történeti munkák határozzák meg, de esetenként szóbeli mondákat, hősénekeket is felhasznál. A különbség az arányok megítélésében van. A nézőpontok attól, hogy csak a legkritikább

Az elemzés alapjául legtöbb esetben a Névtelennek a szájhagyománnyal kapcsolatban tett megjegyzései szolgálnak. Három helyen beszél erről, mindhárom kapcsolatban áll az énekmondókkal. A Prologusban ír a „parasztk hamis meséiről, és a regösök fecsegő énekéről”,¹⁹ amelyekből a magyar nemzet mintegy álmódva tudja meg származását,²⁰ Erdély elfoglalása kapcsán idéz egy állítólagos regös-éneket,²¹ és Botond balkáni harcai kapcsán említi, hogy a parasztk és a regösök is fenntartják a hőstetteit, de erről ő csak azt írja le, amit a történetírók műveiben talál.²² Itt a *prologus*ban leírt megjegyzéssel foglalkozunk, a dolgozat elején jelzett megközelítést alkalmazva.

A *prologus* szerkezete Jankovits László megállapítása szerint így épül fel: először „N”-nek, régi iskolai barátjának ajánlva művét üdvözi őt; ez a *salutatio*, ebből bontja ki a megírandó mű részletezését, *partitió*ját, majd egy érvelő és egy cáfoló rész következik egymásba ágyazva (*confirmatio* és *reprehensio*). Ezt követi a következtető rész (*conclusio*), majd a záróíma (*adoratio*).²³ A regösökkel és parasztkkal kapcsolatos megjegyzést is tartalmazó érvelő-cáfoló rész szövege a következő:

„[...] et secundum traditiones diversorum hystoriographorum divine gratie fultus auxilio optimum estimans ut ne posteris in ultimam generationem oblivioni tradatur. Optimus ergo duxi ut vero et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere quomodo res geste essent. Et si tam nobilissima gens hungarie primordia sue generationis, et fortia queque facta sua, ex falsis fabulis rusticorum uel a garrulo cantu ioculatorum quasi sompniando audiret, valde indecorum et satis indecens esset. Ergo potius ammodo, de certa scripturarum explanatione, et aperta hystoriarum interpretatione rerum veritatem nobiliter percipiat.”²⁴

esetben használ mondákat (HÓMAN 1925. 44–49., 97.), azon át, hogy ritkán, de számottevő gyakorisággal, (GYÖRFFY 1988. 31., 35.; GYÖRFFY 1993. 38., 41.; KRISTÓ 2002. 55.) azon keresztül, hogy tudós szemléletének alárendelve, de a Gesta szerkezetét is befolyásoló mértékben (HORVÁTH 1954. 17–19., 222–233.), egészen odáig terjednek, hogy akár hősénekeket a Gestába építve dolgozik (HONTI 1962. 214–216.; DEMÉNY 2002. 13–15.).

¹⁹ „ex falsis fabulis rusticorum uel a garrulo cantu ioculatorum” – SRH I. 33.

²⁰ SRH I. 33–34.

²¹ SRH I. 66.

²² SRH I. 87.

²³ JANKOVITS 2006. 12.

²⁴ SRH I. 33–34.

Magyarul, Veszprémy László fordításában:

„A különböző történetírók példája nyomán Isten segítő kegyelmébe vetvén bizalmamat, úgy gondoltam, legjobb ha mindez nem merül feladásbe az utódok utolsó nemzedékéig. A legszerencsésebbnek véltem tehát, hogy az igazsághoz híven és egyszerűen írjam meg neked, s így az olvasók megismerhessék, miként történtek meg a dolgok. Illetlen és méltatlan dolognak tartanám, hogy Magyarország kiváló nemzete eredetét, hősi cselekedeteit a parasztok csalfa történeteiből vagy az igricek fecsegő énekeiből, mintegy álmokképekben ismerje meg. Inkább az írások biztos híradásából és a történetírás egyértelmű magyarázatából jusson illő módon tudomására a történtek igazsága.”²⁵

Annak megvilágításához, hogy hogyan értelmezhetjük Anonymus szavait, a parasztok meséit és a regösök énekeit elítélő, és álmokkal asszociáló gondolat 11–13. századi párhuzamait kell feltérképeznünk. Azt láthatjuk, hogy elterjedt toposz,²⁶ amint azt a következő példák is mutatják. A *fabula* és a költészet a történeti pontossággal való szembeállítása ókori gyökerű: a *Rhetorica ad Herennium* úgy írja le a *fabula* és *historia* különbségét, hogy az előbbi teljesen kitalált történet, míg a *historia* az elmúlt dolgokat kell, hogy hűen megjelenítse.²⁷ Cicero a *De Legibus*ban lefekteti, hogy más törvényei vannak a költői alkotásnak, és mások a *historia*-írásnak, és a kettőt nem szabad keverni.²⁸ Szent Ágoston egyik helye jó példa a gondolat későantik megjelenésére: arról beszél, hogy a pogányok szokásaik képtelenségével igazat adnak Euhémerosnak aki nem mesés locsogással („*fabulosa garrulitate*”), hanem történetírói pontossággal („*historica diligentia*”) mutatta ki, hogy az istenek hajdan közönséges emberek voltak.²⁹ A 11. századi Frutholf von Michelsberg kritizálja azokat a krónikákat, amelyek Jordanes munkájától eltérve hiteltelen adatokat őriznek meg Nagy Theodorikról, ami szavaiból kivehetően nem lenne meglepő a „*vulgaris fabulatio*” és a „*cantilenarum modulatio*” részéről, de a krónikáktól már igen.³⁰ Ordericus Vitalis, Gellone-i Szent Vilmos vitája kap-

²⁵ ANONYMUS–KÉZAI 1999. 9–10.

²⁶ JANKOVITS 2006. 9–10.

²⁷ Rhet. Her, 22–24.

²⁸ De Legibus, 6.

²⁹ Aug. De Civ. Dei, 258.

³⁰ VESZPRÉMY 2019. 219.; MGH SS. 6., 130.

csán fejt ki, hogy a *joculatorok* mindenfelé énekelnek róla, de előnyben kell részesíteni dalaikkal szemben a tudós szerzetesek által lejegyzett legendát.³¹ William of Malmesbury az Artúr-mondák ellen kikelve írja, hogy Artúr, akiről a britek bolondságokat fecsegnek, méltó arra, hogy ne csak hamis mesékben álmodozzanak róla, hanem igaz történetek hirdessék tetteit („*non fallaces somniarent fabulae, sed veraces praedicarent historiae*”).³² Az álmok hamis történetekkel való asszociációja ezen a helyen kívül is adatolható a korszakból. A francia nyelvű lovagi költészetben az egymásra rímelő *songe* (álom), és *mensonge* (hazugság) állandósult szókapcsolattá vált a 12. század közepére.³³

Bár igen elterjedt volt az írásbeliség fensőbbségének hangoztatása, akadtak néhányan, akik elfogadták a szájhagyományt kellően hitelesnek, de erősen bizonygatni kellett igazukat. Saxo Grammaticus dán hőseinek alapján írta meg műve első részét, és úgy érvel, hogy így nem okatlan fecsegést („*nugacem sermonis luculentiam*”) ír, hanem hűséges tudósítást a múltról („*fidelem vetustatis notitiam*”).³⁴ Geoffrey of Mounthmouth pedig azt írja, hogy alig talált valamit leírva Artúrról és az ókori brit királyokról, pedig „sokan úgy hirdetik tetteiket [...] emlékezetből, mintha le lenne jegyezve”.³⁵ Ezek után a biztonság kedvéért hivatkozik, egy, valószínű sohasem létezett, ősi, brit nyelvű krónikára.³⁶ Anonymus tehát a korban elterjedt, de nem kizárólagosan használt toposszal élt, amikor a regösök és parasztok történeteit szembeállította az írott művek tekintélyével, és álmodozásként értékelte.

Állásfoglalása és a toposz mögött további sémák húzódnak meg. A költők írásaiban általában sem bíztak a középkori történetírók. Egy, az egyházatyákra, sőt Ciceróra visszamenő nézet alapján, aki – már ismertetett módon – elhatárolja egymástól a költészet és a történetírás elveit. Az egyházatyák szigorúbbak: Szent Jeromos mindent, ami „a szavak művészetével van írva” hazugságnak minősít, Isidorus pedig megtiltaná a keresztényeknek a poéták olvasását, mert „az olvasáskor nem a szavakat, hanem az igazat kell szeretnünk”.³⁷ A 12. századi római jogi kommentárok már csak a papoknak tiltanák meg, de a poétákkal szembeni bizalmatlanság fennmaradt.³⁸ Ezzel

³¹ JANKOVITS 2006. 10.; ORDERICUS VITALIS 1855. 452.

³² JANKOVITS 2006. 10.; VESZPRÉMY 2019. 216.; MALMESBURY 1887. uo.

³³ VESZPRÉMY 2019. 216–217.

³⁴ JANKOVITS 2006. 9.; HONTI 1962. 216.

³⁵ BÁCSATYAI 2013. 282.

³⁶ BÁCSATYAI 2013. 282.

³⁷ VIZKELETY 1990. 683.

³⁸ VIZKELETY 1990. 683.; Aug. De Civ. Dei, 258.

párhuzamosan, a népnyelven írott alkotásokat is megbízhatatlanabbnak tartották. Oroszlán Henrik számára írtak 1190-ben egy német nyelvű „enciklopédiát”, és ő azt az utasítást adta, hogy az igazat írják csak bele, amit *latinul* találnak leírva. A népnyelvű francia krónikáknak folyton bizonygatniuk kellett hitelességüket, hogy a *vulgaritas*ukból eredő bizalmatlanságot eloszlassák.³⁹ A népnyelvű krónikák sokszor több mondai elemet tartalmaznak, mint tudós, latin megfelelőik. Például az Angolszász Krónika 12. századi, francia nyelvű átdolgozásában az angol hercegek 11. századi magyarországi tartózkodásáról szóló pár sorból gáláns lovagi kalandot csináltak. A 15. században a bécsi egyetem egyik diákja latinra fordítva a *Kaiserchronik*ot minden mesésnek érzett részt kihagyott belőle.⁴⁰ Fontos szempont Anonymus esetében, hogy a vulgáris magyar mondákban bizonyára sok maradt meg a régi pogány értékrendből, amit egy keresztény udvari történetíró nem használhatott fel kritikátlanul.

Eddig a *reprehensió*ról írtunk, de a *confirmatió*t is elemeznünk kell. Ehhez először a *salutatió*ban, a *prologus* elején, a stílusról tett megjegyzést vizsgáljuk. A jegyző emlékezteti barátját, hogy mikor az iskolában együtt olvasták a trójai históriát, ő azt, amint mestereitől hallotta, „in unum volumen proprio stilo” egybekompilálta.⁴¹ A *proprius stilus* kifejezést valószínűleg „megfelelő stílusként” kell fordítani, mert a középkori retorikai irodalomban a témának megfelelő sajátos kifejezésmódot jelentette, amitől ha valaki eltért, *vitium*ot követett el.⁴² A *partitió*ban leírtakból következik, hogy Anonymus a magyarok tetteit ugyanabban a *proprius stilus*ban szándékozta megírni mint a Trója-történetet.⁴³

A 12. században a *stilus* része volt az *eloquentia* mellett a *scientia*, az anyag ismerete, és annak elrendezése is.⁴⁴ Sejthetjük, a *proprius stilus* meghatározza, hogy miért ítéli el a *joculatorok* énekeit, hogy milyen elvek mentén szerkeszti művét, kutatja, látja, és mutatja be az igazságot.⁴⁵ A *confirmatió*ban, részletesen ki is fejti előadásmódját.⁴⁶ Az érvelés alapja a *decorum* elve: „indecorum”,

³⁹ BÁCSATYAI 2010. 128–131.

⁴⁰ BÁCSATYAI 2010. 128–131.; VIZKELETY 1990. 683–684.

⁴¹ SRH I. 33

⁴² VIZKELETY 1990. 682–683.

⁴³ SRH I. 33.

⁴⁴ VESZPRÉMY, 2019. 193.

⁴⁵ JANKOVITS 2006. 11–12., 14–15.; VIZKELETY 1990. 682., 684.; VESZPRÉMY 2019. 192., 193–194.

⁴⁶ JANKOVITS 2006. 11.

éktelen, méltatlan, és „indecens”, nem illő dolog lenne, ha a nemes hallgatóság „nemzetségének eredetét és hősi cselekedeteit” a parasztoktól vagy a regösöktől hallaná, „mintegy álmodva”.⁴⁷ A „proprius stilus” valószínűleg azt jelentette, ami ellentétes a ezekkel, és nem „valde indecorum et satis indecens”, hanem „valde decorum et satis decens”; nagyon is ékes és igen illő.⁴⁸

Azt, hogy mi volt ez a *stilus*, meghatározta, hogy a szerző mit tartott irodalmi szempontból követendő mintának. Azt ígérte, hogy *historiographusok traditóját* követve, a *historiák* világos értelmezésére támaszkodva („aperta historiarum explanatione”), és az „Írások” biztos magyarázatára alapozva („certa scripturarum explanatione”) írja meg a dolgok igazságát („rerum veritatem”).⁴⁹ A „certa scripturarum explanatio” valószínűleg a Szentírás biztos alapokon nyugvó magyarázatát jelenti: a középkori latinságban ha önmagában használták a *Scriptura* szót, majdnem mindig a Szentírást jelentette.⁵⁰ Anonymus a Gesta legfontosabb helyein bibliai parafrázisokat használ, a magyarokat és fejedelmeiket, pogány voltuk ellenére, végig a Szentlélekkel, illetve az isteni kegyelemmel vezettetni, győzelmeik leírásakor többször jelenik meg valamely szentírásbeli utalás, amely párhuzamba állítja a magyar honfoglalást a zsidókéval, vagy Isten akaratából megtörténtnek mutatja be az eseményeket,⁵¹ és a földet szerzett nemesek Isten kegyelméből birtokolják javaikat.⁵² Talán nem túlzás azt állítani, hogy a magyarok éppúgy Isten választott népeként szerepelnek itt, akár a zsidók Kánaán meghódításakor,⁵³ fejedelmeik pedig az Úr kiválasztottjai, mint az ószövetségi királyok.⁵⁴

Az „aperta historiarum interpretatio” azoknak a *historiographusok*nak a követése, akiket írott forrásként Anonymus felhasznált. Közülük *scientiája* szempontjából fontos az Exordia Scythica és Regino, de legtöbbet a Nagy Sándor- és Trója-regényeket használta. A csatákat a Nagy Sándor történetből kölcsönzött mondatokkal festi le, és a magyarok úgy viselkednek, mint a makedón vitézek.⁵⁵ A kalandozásokra ugyanaz az okuk, mint Nagy Sándor-

⁴⁷ SRH I. 33.; JANKOVITS 2006. 13.

⁴⁸ VIZKELETY 1990. 684.; JANKOVITS 2006. 14.

⁴⁹ SRH I. 33.; JANKOVITS 2006. 14–16.; VIZKELETY 1990. 682–684.

⁵⁰ VIZKELETY 1990. 682–684.; JANKOVITS 2006. 14.

⁵¹ SRH I. 39., 44., 62., 64., 75., 78–79., 81., 90., 98–99.

⁵² SRH I. 58., 94.

⁵³ SRH I. 62., 100.

⁵⁴ SRH I. 39., 44., 81., 100.

⁵⁵ SRH I. 44., 82–82., 86. Ezeken a helyeken a Nagy Sándor regény csatáinak leírását tömörítve átveszi a szerző, a ruthének, Salán, és a bolgárok elleni csatákhoz, de Álmos, Árpád,

nak,⁵⁶ az új hazába való elindulás előtt úgy választják meg Álmost, mint a trójaiak Aeneast,⁵⁷ Ménmarót várát úgy foglalják el, mint a trójaiak a latino-két, és utána a vezér a lányát úgy adja feleségül a hódítókhoz, mint Latinus.⁵⁸ A magyar fejedelmek úgy néznek ki, mint Dares hősei, vagy mint Nagy Sándor.⁵⁹ A Gestának ezek a vonások – 12–13. századi értelemben – „antik” atmoszférát kölcsönöznek. Anonymus a korabeli főurak és királyok honfoglaló őseit a trójai és makedón hősökkel állítja egy sorba.⁶⁰ A magyaroknak pedig úgy talál ókori, latin tudományból ismert elődöket, hogy azonosítja őket a szkítákkal, akikről elegendő irodalmat talál, és kellőképpen nemes ősöknek számítanak.⁶¹

Ez tehát a *proprius stilus* Anonymusnál: a Szentírás segítségével elhelyezi a magyarokat az üdvösségtörténetben, megadja a honfoglalás és a pogányságában is dicsó, de a megkeresztelkedéshez vezető magyar történelem értelmét, szerepét az isteni tervben. „Antik” forrásainak felhasználásával, Aeneas honszerzésének mintájára szerkeszti a cselekményt, és hozzá illő „ókori” légkört biztosít a honfoglalás bemutatásához, bizonyítva, hogy a magyarok azonosak az ókori szkítákkal,⁶² és hogy az antikvitás hőseihez méltóan harcoltak. Ezzel eleget tett P. mester az általa a *prologus*ban ígértnek: megírta Magyarország királyainak és nemeseinek a „származása kezdetét” („exordium genealogie regum suorum et nobilium”),⁶³ és megmutatta, hogy bátor tetteik („fortia facta”) a legnagyobb hősökével egyenértékűek.

Műve, témáját tekintve *origo gentis*nek minősül. Gyakran találkozunk az origo-történetek Vergiliuson, latinnyelvű Trója-históriákon, antik *auctor*okon, illetve a Szentíráson alapuló megszerkesztésével, mert a mitikus ősidőkről, vándorlásokról, honszerzésekről szóló elbeszélések nyújtottak megfelelő alapot ahhoz, hogy egy nép mitikus őseit, honfoglalását a történetíró bemutassa megfelelő ékesszólással és hitelt érdemlő módon. A középkor-

Lél, Bulcsú és Botond teszik azt, amit a makedón hősök és Nagy Sándor az eredetiben. A Nagy Sándor regény Anonymus által átvett csataleírásait I. Historia de preliis I. 8., 94., 166., 192–194., II. 50.

⁵⁶ SRH I. 91.

⁵⁷ VESZPRÉMY 2019. 160–162.; SRH I. 41.

⁵⁸ VESZPRÉMY 2019. 161–163.; SRH I. 103–104.

⁵⁹ THOROCZKAY 1999. 108.

⁶⁰ GYÖRFFY 1988. 60.

⁶¹ THOROCZKAY 1999. 110–111.

⁶² SRH I. 34–36.

⁶³ SRH I. 34.

ri történelemszemlélet egy sajátossága volt a típusokban való gondolkodás: ami egyszer megtörtént Itáliában Aeneas alatt, vagy Kánaánban Józsué alatt, az a lényeket tekintve nem különbözött attól, ami Magyarországon Árpád alatt történt. Tehát Anonymus, ha hitelesen akarta bemutatni népe honfoglalását, a Trója-históriákat, vagy Józsué könyvét alapul véve szerkeszthette meg a történetet. Az egyes nemzetek üdvtörténeti szerepének megállapítására pedig általánosan a Szentírást használták.⁶⁴

P. mester tehát a témához leginkább illő „*proprius stilus*”-t alkalmazza, és annak is egy olyan változatát, amely az ősidők megjelenítésében Vergilius és a római auktorok elhagyásával, a Trója- és Nagy Sándor-históriákon alapul. Ezek a regényes történeti irodalomhoz tartoztak, így a *proprius stilus* is ilyen volt, tehát megkövetelte a források önálló értelmezését és a fikcióra építő történet szerkesztést. Ebben a Gesta a 9–12. századi ún. retorikus történetírás hagyományába illeszkedett.⁶⁵ Anonymus azzal, hogy a Szentírássra és Daresre hivatkozik, jelzi, hogy a *stilus*nak megfelelő legnagyobb tekintélyeket követi. Ezek ugyanis amellet, hogy az ősidők és az üdvtörténet fő forrásainak számitanak, a történetírás kezdetét jelentik: Mózes az első „keresztény”, Darest az első pogány történetírónak tartották.⁶⁶

További jelzés a *proprius stilus*t illetően, hogy P. mester konkrétan utal arra, hogy Darest tekinti mintának Gestája megírásában. A magyarok történetét úgy írja meg, mint Dares alapján az iskolában a Trója-történetet, de a latin Dares-históriának Cornelius Nepos Sallustiushoz írt fiktív levelét jelentő előszavából kölcsönözt, alább idézett mondatokból többre következtethetünk:

„Dum olim in scolari studio (...) hystoria Troiana, quam ego cum summo amore complexus ex libris Darethis Frigii ceterorumque auctorum, (...) in unum volumen proprio stilo compilaveram.”⁶⁷

„Optimum ergo duxi, ut vere et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere, quomodo res geste essent.”⁶⁸

⁶⁴ VESZPRÉMY 2019. 193.; BÁCSATYAI 2013. 284.; SZÚCS 1997. 112–113.; JANKOVITS 2006. 13.

⁶⁵ VESZPRÉMY 2019. 193. Ezen hagyomány képviselői pl. Einhard, Widukindus, Dudo és Geoffrey of Mounthmouth.

⁶⁶ VESZPRÉMY 2019. 193.

⁶⁷ VESZPRÉMY 2019. 193.

⁶⁸ VESZPRÉMY 2019. 193.

Az első idézet az eredetiben ugyanilyen kontextusban található; Nepos írja Sallustiusnak, hogy Dares görög nyelvű, saját kézzel írt művét Athénban időzvény megtalálta, és nagyon megszeretvén azonnal le is fordította latinra („summo amore complexus continuo transtuli”).⁶⁹ A második idézet, eredeti kontextusban azt fejezi ki, hogy Cornelius Nepos legjobbnak tartotta a Dares által igaz módon és egyszerűen megírt munkát szó szerint lefordítani, hogy hiteles tudást nyújthasson olvasóinak: („optimum ergo duxi ita ut fuit vere et simpliciter perscripta, sic eam ad verbum in Latinitatem transvertere, ut legentes cognoscere possent, quomodo res gestae essent”).⁷⁰ Úgy véljük, hogy ezek az átvételek egy Dares művét ismerő olvasó számára jelezték, hogy amint a szerző Neposhoz hasonlóan megszeretvén a trójai történetet, összekompilálta a maga Trója-regényét, úgy fogja megírni a magyarok *gestá*ját is. Továbbá magának Daresnek a példáját követve szeretné igaz és egyszerű módon megörökíteni a magyarok tetteit, ugyanolyan hiteles képet adva olvasóinak, mint Nepos a maga fordításával.

Ennyit mondhatunk a *proprius stilus*ról és a retorikáról. Valószínű, hogy társadalmi szempontok is érvényesültek annak meghatározásában, hogy mi az „indecorum”. Anonymus „genealogiam regum Hungariae et nobilium suorum” akarja megírni, és a „nobilissima Gens Hungariae”-nek írja, a királyt és az arisztokráciát helyezve a középpontba. A *Gesta* tulajdonképpen az ő őseikről, azok ország-, illetve birtokfoglalásairól szól.⁷¹ Ehhez a nemes közönséghez méltatlan lett volna, a parasztok „hamis” meséiből értesülni származásáról, de valószínűleg értékrendjüknek sem felelt meg a pogány világból még sok mindent őrző népi mondák elfogadása, hanem keresztény-európai *gens*ként, az európai „tudományosság” kritériumainak megfelelően illet olvasniuk őseik *proprio stilo* megírt dicsőségét.⁷²

A *proprius stilus* tehát Anonymus esetében a magyar udvar és arisztokrácia értékrendjéhez igazodva értelmezett Szentírásos és antikizáló Trója- és Nagy Sándor történeteken alapul, a jocularok énekei és a parasztok meséi pedig nem felelnek meg ennek, mert nem a helyes szemlélettel, nem a helyes ékesszólással és nem helyesen értelmezve hirdetik az ősök tetteit, ráadásul „alantas” társadalmi rétegek sajátjai. Megbízhatatlanok, mert költőiek, így nem az igazmondásra törekednek elsősorban, szóbeliek és vulgárisak, így

⁶⁹ DARTIS PHRYGII 1.

⁷⁰ DARTIS PHRYGII 1.

⁷¹ HÓMAN 1925. 45.; HORVÁTH 1966. 44–50.; GYÖRFFY 1988. 35–36., 40–41., 54–55., 59–60.

⁷² JANKOVITS 2006. 13.; HORVÁTH 1954. 11–29.; VESZPRÉMY 2019. 180.

nélkülözik a tudós történetírás és a keresztény teológia igazságra vezérlő rendező elveit. Zavaros gondolatok mentén szerveződnek, fecsegők és homályosak. Megbízhatatlanok, mert az arisztokrácia által helyesnek gondolt világréptől eltérő szempontjaik vannak. Éktelenek és méltatlanok, mert nem a megfelelő *eloquentiával* vannak előadva. Anonymus ajándéka a magyar nemzet számára,⁷³ ezzel szemben áll eredetének és honszerzésének *proprio stilo* megírt története. Értelmezésünk szerint a regösök énekeivel és paraszttok meséivel szemben Anonymus elsősorban retorikai szempontból foglal állást. Nem arról van szó, hogy eleve hamisnak tekinti őket, és ab ovo elveti, hanem sokkal inkább arról, hogy úgy véli, nem rendelkeznek az általa helyesnek tekintett szerkesztési elvek igazságával és koncepciójával. Nem ellenük harcol, hanem helyettük nyújt méltóbb elbeszélést az ősi dicsőségnek.

Rövidítések, irodalom

Források

ANONYMUS–KÉZAI 1999	Anonymus: A magyarok cselekedetei, Kézai Simon: a magyarok cselekedetei. Anonymus művét ford. VESZPRÉMY L. Kézai Simon művét ford. BOLLÓK J. Az utószót és a jegyzeteket írta VESZPRÉMY L. Bp., 1999.
DARTHIS PHRYGII	Darethis Phrygii De Excidio Troiae Historia. Ed. MEISTER, F. Lipsiae, 1873.
Aug. De Civ. Dei	Sancti Augustini Episcopi De Civitate Dei, Libri XXII. Tertium recognovit DOMBART, B. Vol 1. Libri 1–13. Lipsiae, 1921.
Historia de Preliis I–II	Historia de praeliis Alexandri Magni. Rezension J2 (Orosius-Rezension). Ed.: HILKA, A. Meisenheim am Glan, 1976–1977. (Beiträge zur klassischen Philologie 79–80.)
MALMESBURY 1887	William of MALMESBURY: De gestis regum Anglorum. Ed. STUBBS, William. London, 1887.
MGH	Monumenta Germanicae Historica

.....
73 SRH I. 34.

- Auct. ant. 5.1 Auctores antiquissimi tomus 5., pars prior – Iordanis Romana et Getica. Ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevii. Berolinii, 1882.
- SS 6 Scriptores (in Folio) – Tomus 6. Ed. PERTZ, G. H. Hannoverae, 1843.
- SS 27 Scriptores (in Folio) – Tomus 27. Ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevii. Hannoverae, 1885.
- De Legibus M. Tullii CICERONIS: De Legibus Libri. Ed. VAHLEN, J. Berolinii, 1883.
- Rhet. Her. 1964 (CICERO) Ad C. Herennium De Ratione Dicendi (Rehetorica ad Herennium). Transl.: CAPLAN, H. London – Cambridge, MA, 1964.
- SRH I–II Scriptores Rerum Hungaricarum Tempore ducum regumque stirpis Arpadiane Gestarum. Ed. SZENTPÉTERY, E. Socii operis erant I. BALOGH – E. BARTONIEK – I. DEÉR, A. DOMANOVSKY – I. IVÁNYI – Ae. JAKUBOVICH – L. JUHÁSZ – C. KERÉNYI – M. KOS – E. MADZSAR – D. PAIS – B. PUKÁNSZKY – E. SZENTPÉTERY – E. TRAVNIK. Volumen 1–2. Bp., 1937. reprint: Bp., 1999. (Az utószót és bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta: SZOVÁK K. – VESZPRÉMY L.)
- ORDERICUS VITALIS
1855 Patrologiae Cursus Completus sive Bibliotheca Universalis, Integra, Uniformis, Commoda, Oeconomica Omnium SS. Patrum, Doctorum Scriptorumque Ecclesiasticorum qui ab Aevo Apostolico ad Innocenti III tempora floruerunt. Series Secunda. Accurante. Ed. MIGNE, J. P. Saeculum XII. Orderici Vitalis angligenae coenobii uticensis monachi Historia Ecclesiastica, accedunt Anastasii IV, Adrianii IV romanorum pontificum Epistolae et Privilegia. Parisii, 1855.

Irodalom

- BÁCSATYAI 2010 BÁCSATYAI Dániel: Levélírás és prolóógus 12. századi forrásainkban. Történelmi Szemle 52. (2010) 125–132.
- BÁCSATYAI 2013 BÁCSATYAI Dániel: Gesta eorum digna aeternitate laudis. Közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestáiban. Századok 147. (2013) 279–315.

- CSAPODI 1978 CSAPODI Csaba: Az Anonymus-kérdés története. Bp., 1978.
- DEMÉNY 2002 DEMÉNY István Pál: Hósi epika. Bp., 2002.
- GYÖRFFY 1988 GYÖRFFY György: Anonymus – Rejtély avagy történeti forrás? Válogatott tanulmányok. Bp., 1988.
- GYÖRY 1948 GYÖRY János: Gesta Regum, Gesta Nobilium Tanulmány Anonymus krónikájáról. Bp., 1948.
- HÓMAN 1925 HÓMAN Bálint: A Szent László kori Gesta Ungarorum és XII.-XIII. századi leszármazói. Bp., 1925.
- HONTI 1962 HONTI János: Válogatott tanulmányok. Bp., 1962.
- HORVÁTH 1954 HORVÁTH János: Árpád kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954.
- HORVÁTH 1966 HORVÁTH János: P. mester és műve. Irodalomtörténeti Közlemények 70. (1966) 1–53., 281–282.
- JANKOVITS 2006 JANKOVITS László: P. mester, a hazugok, a fecsegők és az álmodozók. In: Hazugok, fecsegők és az álmodozók. Szerk. JANKOVITS L. Bp., 2006. 9–20.
- KIRÁLY 1980 KIRÁLY György: A filológus kalandozásai. Bp., 1980.
- KRISTÓ 1970 KRISTÓ Gyula: Ósi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány. Ethnographia 81. (1970) 113–135.
- KRISTÓ 2002 KRISTÓ Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp., 2002.
- MARZALI 1877 MARZALI Henrik: Béla király jegyzője. Kútfői tanulmány. Egyetemes Philologiai Közöny 1. (1877) 357–371.
- SZŰCS 1997 SZŰCS Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Bp., 1997.
- THOROCZKAY 1994–1995 THOROCZKAY Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténetének áttekintése (1977–1993) I. Fons 1. (1994–1995) 93–149.
- THOROCZKAY 1996 THOROCZKAY Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténetének áttekintése (1977–1993) II. Fons 2. (1996) 117–174.
- THOROCZKAY 1999 THOROCZKAY Gábor: Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai. Turul 72. (1999) 108–117.
- VESZPRÉMY 2019 VESZPRÉMY László: Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe). Bp., 2019.
- VIZKELETY 1990 VIZKELETY András: Megjegyzések a latinítás és az anyanyelv szerepéhez a középkori historiográfiában. Vigilia 9. (1990) 682–684.

CSIBI NORBERT

Az alsópapság tapasztalatai a szerb megszállás alatt álló pécsi egyházmegyében (1918–1921)

**Experiences of the Lower Clergy
in the Serbian-occupied Diocese of Pécs (1918–1921)**

Most of the diocese of Pécs was occupied by Serbian troops from November 1918 to August 1921. The governance of the diocese became more difficult, and the everyday life of the clergy and the faithful was profoundly affected by the new situation. Rather than relying on the usual documents of the central church government, with the focus on the bishop's lobby, I will present this period through the parish house histories (*historia domus*), and explore the local interpretation of the everyday experiences of the resident clergy. These provide an under-view perspective of how the lower clergy and the parishes of the diocese experienced the period of occupation. The inscriptions in the sources also give us an insight into the “daily practices” of the occupation, the role of local conditions (e.g. the parish priest's previous relationship with the parishioners, the personality of the parish priest) that influenced the consequences. The situation of the settlements along the demarcation line that bisects the diocese is especially interesting, which is also briefly discussed in this paper.

Keywords: church history, Diocese of Pécs, Serbian occupation, *historia domus*

Bevezetés

Az első világháborút követő időszakban a pécsi püspökség speciális helyzetbe került. Az I. szerb hadsereg parancsnoka a belgrádi konvenció¹ aláírá-

.....
¹ ORMOS 1979. 12–39.; az előzményekről és az előzetes egyezményről l. HORNYÁK 2000. 76–78.

sának napján, 1918. november 13-án utasítást adott a Szabadka–Baja vonal aznap éjfélig történő elérésére, ami már a pécsi egyházmegye területét is közvetlenül érintette. November 13-án előbb Szabadkára és Bajára vonultak be, majd 14-én Mohácsot, 15-én Barcsot és Szigetvárt, 17-én Pécsset, végül december elején Pécsváradot szállták meg. A teljes demarkációs vonal az ország déli részén a Nagy-Szamos felső folyásától (Besztercétől) húzódott Marosvásárhelyig, majd a Maros vonalát követte Szegedig, ahonnan a Szeged–Szabadka–Baja–Pécs vonal mentén haladt tovább – végül a Dráva vonalán folytatódott.² A pécsi egyházmegye működtetése inntől kezdve komoly nehézségekbe ütközött, nagy része elszakadt az anyaországtól és a püspökségi központ is a demarkációs vonalon túl, a megszállt területen maradt.³

A trianoni békeszerződés szabta határok kialakítása végül csak a megszállók 1921 augusztusában bekövetkezett távozása után kezdődhetett meg, ami viszont a püspökség déli részein négy esperesi kerület elvesztésével járt. A megszállás lokális tapasztalatainak megismeréséhez fontos forrást jelentenek a katolikus alsópapság által vezetett háztörténetek (*historia domusok*). Ezek segítségével új, alulnézeti perspektívából láthatjuk, hogy a káplánok, plébánosok és az egyházmegye vidéki plébániáihoz kapcsolódó közösségek miként élték meg a szerbek jelenlétét és itteni működését.⁴ Elbeszéléseikben nem a püspöki aula fókuszra érvényesül, hanem a mindennapi tapasztalatok lokális interpretációja tükröződik.⁵

A vidéki katolikus papság tapasztalatai

A háztörténetekben a legtöbb esetben található hosszabb-rövidebb bejegyzések az 1918 és 1921 közötti időszakról, de azok az esetek is igencsak plasztikusan érzékeltethetik a hangulatot, ahol mindössze egy allegorikus, rövidre szabott feljegyzés található. Mint például Egerág papjának 1919. novemberi „megéleléstörténete”: „*Ezen időnek, mint a Saharának nincs tör-*

² HAJDÚ 2019. 105.

³ A pécsi püspökség szerb megszállás alatti működéséről I. HORVÁTH–SCHMELCZER-POHÁNKA–TENGELY 2016.

⁴ A pécsi plébániák szerb megszállás alatti tapasztalatairól: CSIBI 2018.

⁵ Az 1944–1945-ös frontátvonulás egyházi vonatkozásait hasonló szemlélettel elemzi: BÁNKUTI 2017. A pozíciók és szerepek által meghatározott észlelések, viszonyítások különbözőségéről: BÁNKUTI 2019. 256–259.

ténete, 'Samum' és hőség és moszkítócsípések, – ami eddig megesett jobb az emlékezetből kitörülni.”⁶

A helyi események recepciója gyakran fonódott össze az anyaországi események értékelésével. Ezek a bejegyzések sokszor utólag születhettek, tekintettel arra, hogy a demarkációs vonal lezárása miatt az információáramlás erősen megnehezedett, így értesüléseket is csak utólag szerezhettek. Bátaszék háztörténetében például a következőket olvashatjuk, a megszállás egyik előnyösnek érezhető hatását sugallva: „gr. Károlyi Mihály (...) a hatalmat átadta élükön Kun Bélával a communistáknak. Ezek véres és pusztító garázdálkodása 1919. év aug. 10-ig tartott. (...) Bátaszék – bár itt sok communista és sociáldemokrata kőműves és ács és néhány más iparos van – commonismus átkát nem érezte, mert még 1918. dec. 8-án megszállották a szerbek.”⁷ Az anyaországi tanácsuralom 1919. augusztusi bukása után a korábban párhuzamosan futó helyi és országos történetek – az ide irányuló „belső emigráció” miatt – már helyben kapcsolódtak össze: „A megszálló szerb hatalom erősen támogatta és uralomra segítette a Magyarországból idemenekült communistákat. Az után gyakori inzultusoknak lettünk kitéve. A templomban állandóan detektívekkel voltunk ellenőrizve.”⁸

A plébániai bejegyzések többségéből a megszállás „napi gyakorlatának” a püspöki központból érzékelnél jóval sötétebb, egyéni és közösségi tragédiákkal, traumákkal terhelt, a lokális adottságok szerepéről is tanúskodó képe bontakozik ki. A bolyi *historia domus* tanúsága szerint a szerbek a községben „a magyar érzelmeket ki akarták tépni a népek szívéből. 1919-ben agresszív módon léptek föl. Terveiknek megnyerték a pángermán érzelmekkel telített néhány embert – akik garázdálkodtak. Az intelligenciát bebörtönözték – Pécsre hurcolták s kínozták. Itthon aztán a német nyelvet akarták bevezetni iskolában, hivatalban. Ezen küzdelmes napok megőrlték Plank Kamill plébános idegeit, úgyannyira, hogy ezen időtől fogva láthatólag napról-napra rosszabbodott egészségi állapota.”⁹

Különösen érdekes az egyházmegyét kettévágó demarkációs vonal mentén fekvő települések helyzete. Ilyen volt az abaligeti plébánia is, ugyanis

⁶ PEL III.29. Egerág HD. 176.

⁷ PEL III.9. Bátaszék HD I. 47–48.

⁸ PEL III.115. Siklós HD. I. 420. Hasonló megfigyelésekről Pécssett is értesülünk: „a hymnus éneklése a templomban is tilos, figyelemmel kísérik a prédikációkat és Mészáros renegát megyei főjegyző nem egyszer internálással fenyeget.” – PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD. 16.

⁹ PEL III.17. Boly HD I. 80–81.

1918. december elején a szerb katonaság egészen Bakócaig nyomult előre, és az abaligeti vasútállomást is megszállta, illetve az itteni uradalmi erdőket zabráltta. A plébános szerint ekkor a nép lelkileg nagyon elhanyagolt volt, a templomot alig látogatták, azonban sem a plébánosnak, sem a jegyzőnek nem esett baja. Az 1919. március 21-i események hatására azonban a szerb katonaság még aznap éjjel visszavonult Bakócától egészen Bükkösdig, és a határ így Bükkösdtől a Mecseken – Orfűn át – húzódott egészen Bátaszékig. A közeli, „petőcsi” lakosságot a szerbek kilakoltatták házaikból és Abaligeten, valamint Hetvehelyen helyezték el. Az uradalmi erdészt a plébánia irodahelyiségébe szállásolták el, majd később, mikor a vörös katonaság foglalta le az épületet, innen is mennie kellett.¹⁰ Abaliget határ menti szerepből következett, hogy a településen nagy volt az átmenő gyalogos forgalom. A különféle áruk csempészése folyamatos volt, lovat, szarvasmarhát, húst, zsírt és mindenféle élelmiszert értékesítették itt. *„Sok ember meggazdagodott akkor, de sok tönkre is ment, mert a szerbek sokat ki is fosztottak. Gyilkosság és rablás (...) igen sok történt itt az erdőben. (...) A csempészek találkozó helye volt Bakócza, ahol sokszor egész raj szállt le illetve fel s tartott azután vagy az abaligeti vagy a komlói erdőrészen át Pécsre vagy Budapestre. Sok idegen ember fordult meg (...) s az itteni népnek megrontásához sokban hozzájárult.”*¹¹ Ezzel kapcsolatban az erdősmecsei háztörténetben azt olvashatjuk, hogy 1919. április 23-án csempészeket lőttek le a vörösök, de a szerbek nem engedték a holttesteket hazahozni a faluba, így azokat Ófalun kellett eltemetni.¹²

¹⁰ PEL III.1. Abaliget HD. 116–117. A katonák plébániai beszállásolása gyakori jelenség volt, erről számos helyen olvashatunk a háztörténetekben. Így alakult a „változó sorsú” községek sorába tartozó Felsőmindszenten is, ahol a szerbek visszavonulását is megörökítették. 1919 februárjában a szerbek megszállták a községet, és négy katonát a plébániaházba szállásoltak be. Február 28-án délután a magyar nemzetőrök a szerbeket lefegyverezték és foglyul ejtették. Ezért este 9 óra táján újabb szerb csapat jött a községbe, hogy a plébánost és a bírót elhurcolják, de a nemzetőrök sortűzzel fogadták őket, mire azok visszavonultak. A plébánost és a bakócai káplánt ezután is elakarták hurcolni, de végül nem bántották őket. 1919. március 20-án este a szerb katonaság Godisárol és a bakócai vasútállomásról visszavonult Bükkösdig. PEL III.35. Felsőmindszent HD. 60–61.

¹¹ PEL III.1. Abaliget HD. 119–120.

¹² PEL III.30. Erdősmecske HD. passim.; A határ másik oldaláról számol be a csempészet mértékéről és annak rizikófaktorairól a rendkívül részletes cikói historia domus: *„Közben Czikóra jött egy magát dr. Csányi, postatitkárnak nevező zsidó Budapestről. Ez Bonyhádrol kihozott 13 vörös bányászkatonát (...) Ezeket Csányi maga mellé vette és az ő segítségükkel vette el a csempészektol az árut, a vásárolni óhajtó közönségtől pedig a kék pénzt. Maga dicsekedett el, hogy egy héten több mint százezer korona kék pénzt vett el a vásárlóktól, az áru*

A rendkívüli események egymásra torlódása és a klerikusi szerephez rendelt felelősség súlya esetenként elviselhetetlen terhet jelentett. A felsőszenzmártoni példa talán jellemzőnek mondható, ahol 1919. május 25-én vasárnap megjelent a községben a barcsi járási főszolgabíró és felszólította a lakosokat, nyilatkozzanak „*vajjon csatlakoznak-e Jugoslaviához, SHS-hez. Úgy hallottam, hogy mint egy száz 100 felsőszenzmártoni lakos ezen nyilatkozatot, hogy igenis csatlakoznak, aláírták.*”¹³ Dobos Henrik plébános, aki 1895 eleje óta, 24 éven át vezette a plébániát, az 1918. október 30-án kitört forradalom okozta izgalmak és az ezt követő szerb megszállás miatt nyugdíjaztatását kérte, és 1919. június 30-án nyugalomba is vonult, majd Mohácsra költözött. Helyét Gombárovics Pongrác volt brodjancii plébános vette át adminisztrátori minőségben.¹⁴

Nagy szerepe volt az események helyi lefolyásában a plébános és a község lakosai között korábban kialakult viszonyoknak. A Pécestől nyugatra fekvő Kővágószőlősön az 1918-as év vége nyugalomban telt: „*A kedélyek lassan lecsillapodtak és az egész november hónap nyugodtan telt el. Csendben fogadtuk a szerb megszállás hírért is. A Pécest megszálló szerb csapatoktól december havában kint járt 15 szerb katona és összeszedte a fegyvereket. Csak néhány vadászfegyvert hagyott meg a községben. Rekvirálni eddig két ízben voltak itt. Egyik alkalommal 200 tojást, csibéket, búzát, tejfelt kértek, másik alkalommal karácsonyjuk előtt 6 malacot és tojásokat vittek, a megállapított maximális*

pedig, amit a csempészekről elvett, ennek legalább is ötszörösét képezte. Feked-Ófalu-Cikó valóságos csempészsországu volt, ahol tömérdek ruházati és élelmicikket, lovat és szarvasmarhát hoztak át a szerbektől megszállt területről.” – PEL III.22. Cikó HD. 216. Bátaszék szerb megszállása után Szálka község is közel volt a szerb határhoz. A lakosok a proletárdiktatúra alatt itt is átjártak a határon és a megszállt Bátaszékről hoztak lisztet. „*Ebben nagy segítségünkre volt Krészity Firmilián grábóci gör. kel. záradafőnök, akinek igazolványával a szerbek beengedték a lakosokat Bátaszékre. Sokan fel is használták ezt a csempészt arra, hogy illegális úton gyarapítsák vagyonukat.*” – PEL III.127. Szálka HD 8.

¹³ PEL III.37. Felsőszenzmárton HD. 29.

¹⁴ Az ő előtörténete szintén tanulságos: „*úgy került ez állásba, hogy az 1918. okt. 30-iki általános chaos és forradalomnak nem is nevezhető felfordulás alkalmával lelketlen fosztogatóknak esett áldozatul, a kikhez brodjancii hívei is csatlakoztak és vadságukban nem csak mindenéből kifosztották, hanem még a plébánia házat is lakhatalanná tették, azért Siklóstra szülővárosába menekült, ahol 8 hónapon keresztül tartózkodott és ez idő alatt plébániáját egy kirendelt káplán, később vikárius adminisztrálta. Miután saját hívei voltak fosztogatói, azért nem akart, de lelkipásztori szempontból nem is mehetett vissza plébániájára*”, hanem saját kérelmére Felsőszenzmártonra ment adminisztrátornak. PEL III.37. Felsőszenzmárton HD. 29. Gombárovics Pongrác életéről röviden I. BORSY 2009. 208.

áron.”¹⁵ A helyzet azonban rövidesen megváltozott: 1919 márciusában szerb csendőrök jöttek a faluba, március 15-én átvették a község irányítását, a körjegyzőt elbocsájtották és a lakásából is kítették, így „azóta Kővágótöttösön húzza meg magát egy düledező házikóban öt apró gyermekével.”¹⁶ A faluba március 21-én egy század katona érkezett a demarkációs vonal megszállására, mely további fennakadásokat hozott a helyi közéletben, a korábban intenzív kiscgazdaköri élet például teljesen megszűnt. Illetve: „Ez év augusztus 28-ára virradó éjjelen szabadságra induló szerb katonák be akartak törni a plébániára, de szerencsére idejében észrevettük, és így az ablakfeszégetesen kívül más nem történt. A rendes katonaság, melynek zöme a községben lakott, november 29-én távozott. Azóta csak a vonal őrzésére tartanak itt őrséget. 1920. április 29-én a szerb hatóság túsznak jelölt ki két módosabb hívemmel egyetemben, és mint ilyeneknek, május hó 1-én – a netáni zavargásokra való tekintettel – a községházán kellett tartózkodni.”¹⁷

A megéléstörténetek egyik nagyon képszerű leírása található a lakócsai *historia domus*ban. Ez esetben a történeti események magyarázata összekapcsolódik a lokális közösség erkölcsi helyzetének értékelésével, köztük ok-okozati kapcsolatot feltételezve: „Szomorúbb és lesújtóbb korszaka nem volt még a plébániának, mint a megszállás. Ezen idő alatt az állati ösztönök teljesen fölszabadultak, mint ha csak Lucifer ide tette volna át székhelyét.” 1920. márciusában e községbe is szerb csendőrök érkeztek, akiknek eltartása a helyieket terhelte. „De úgy látszik, hogy ezek nem a rend fönntartására jöttek, hanem azért, hogy a még meglévő erkölcsi érzést is kioltásák a lelkekből. Dözsöltek éjjelnappal, magukhoz vonzottak sokakat az itteni lakókból, asszonyok, lányok az erkölcsi nihilbe süllyedtek, a közbiztonság eltűnt, az igazságtalanságok napirinden voltak, az apai tekintély semmivé vált, a vadházasságok gombamódra szaporodtak, a Magyarországon kiütött kommunizmus híre még jobban aláástta a hitet, az erkölcsöt és becsületet, a magyar érzést nem volt szabad nyilvánítani, mert a szerb kutyakorbács mindent elnémított. A község, a plébánia élete mulatásból, gyalázatos tettekből állt, az esti élet a községet bordélyházhoz tette hasonlóvá és jaj volt annak, aki ez ellen felszólalni merészelt.” A helyzet részletes leírása után következik az isteni igazságtétel bemutatása: „Nem csuda tehát, ha az Úr keze lesújtott Lakócsára 1920. évi okt. 7-én tűz alakjában. Hosszú két hónapos szárazság tikkasztott mindent, állandó szél segítette a kiszáradást,

¹⁵ PEL III.64. Kővágószőlős HD. passim.

¹⁶ PEL III.64. Kővágószőlős HD. passim.

¹⁷ PEL III.64. Kővágószőlős HD. passim.

és a jelzett napon d. u. ½ 1-kor harangkongás verte föl a községet. Tűz ütött ki. Sehoh senki a házakban, mert a mezőn kukoricát szedtek, a szél orkánná vált, a lángnyelvek 50–60 méter hosszúságba nyúltak és nem telt bele ½ óra, lángban állt 130 épület. Sírás, jajgatás és a tehetetlenség szülte kétségbeesés hangja töltötte be a levegőt, és hogy még nagyobb legyen a veszedelem, a hosszú szárazság miatt a kutakban alig volt valami víz. Ez a csapás még nem volt elég. Az istentelenség még nem állt meg, mert ami keveset meg tudtak menteni, azt meg a csőcselék elrabolta.”¹⁸ A lejegyző szerint a büntetés nem volt hatástalan, mert a tűzvész észhez térítette a híveket, a templom a korábbiakhoz képest jobban megtelt, érdeklődni kezdtek a vallás iránt, a mulatságok pedig szüneteltek. A kármentést és az otthontalanul maradt lakosság megsegítését – a háztörténet szerint – a Pécssett időző antant misszió vette kezébe, amely személyesen megtekintette a tűzvész színhelyét.

A hitélet és az erkölcsi élet kapcsán ellenkező előjelű példa Majs esete, ahol a község relatív nyugalma a háztörténet írója a helyi szerb görög keleti pópának és a jegyző-helyettesnek tulajdonította, akik a helyi szerb lakosok és a megszállók megnyugtatására törekedtek. Így itt lényegében a korábbi gyakorlat élt tovább: „Megszálló szerbek dicséretére legyen mondva, hogy vallásunk szabad gyakorlását nem akadályozták. Ép úgy végezzük azokat, mint békében. Hívek az év folyamán is kifogástalanul járnak vásár- és ünnepnapokon szent misére a prédikációra.”¹⁹ És bár a pécsi kommunisták a szerbekkel közösen gyűlést is tartottak a községben, a majsi nép fegyelmezett maradt.

Geresdlak esetében viszont megtudjuk, hogy „a *commun* alatt a szerbek támogatásával a plébánia területén a hitélet nagyon leromlott. Különösen a püspöklaki hívek szegényebb része – a többség – az izgatók karjába dobta magát. A régi jámborságáról híres püspöklaki hívek egy jó része kezdett hitetlené válni. A templomba járás, a szentségekhez való járulás részükről – a nagy többség részéről – megszűnt. Sőt átragadt a jobb módúakra is. Különösen az ifjúság féktelenkedett, mely nem ismert parancsolót. A lelkipásztornak tekintélye nem volt, hatni nem tudott a hívekre.”²⁰ Valószínűleg ez a sok nehézség és az általa okozott lelki gyötorem is hozzájárult, hogy Liebbald Lajos plébános 55 éves korában, 1922 szeptemberében meghalt.

Nagyobb konfliktusforrás lehetett a pap és a közösség között – ahogyan az anyaországi területeken ez rendszeresen elő is fordult – a papi járandóságok

¹⁸ PEL III.66. Lakócsa HD I. 20–21.

¹⁹ PEL III.76. Majs HD I. 73–74., 77.

²⁰ PEL III.39. Geresdlak HD I. 143.

szolgáltatásának megtagadása. A pap és a község, illetve a lakosság egy része közötti vitákba a szerb közigazgatásnak is bele kellett szólnia, amely több esetben a papok javára döntött. A püspökbogádi háztörténetben ezt olvashatjuk: „1919. A romonyai képviselőtestület határozta és írásban kimondta, hogy a plébániai földeket nem munkálják és váltságot sem fizetnek. Pereltem. A szerb főbíró szemükbe nevetett: 'Azt gondolják maguk, hogy ez így megy?' A megszeppent romonyaiak kegyeskedtek és fizettek. A N[agy]kozáriak a 32 m³ fát 126 értéktelen papíros koronával akarták megváltani. Pereltem. Folyóárban fizettek 7 ezer koronán felül.”²¹

A vallásoktatásnak az iskolából való kizárását, a felekezeti oktatás megszüntetését az anyaországi területeken a tanácsköztársaság kikiáltása után egyből elkezdték végrehajtani. Ez azonban ott sem valósult meg hatékonyan,²² viszont az iskolai ügyek kapcsán a kömmün intézkedései a szerb megszállás alatt lévő területen is hatással voltak.²³ A határ menti Erdősmecske esetében az alábbi módon érzékelték ezt: „A magyar kommunista uralom egyházellenes szelleme tanügyi téren átcsapott ide hozzánk is a megszállt területen és magával ragadott sok tanítót. Különösen a mi másik kéméndi esperesi kerületünk katolikus tanítóinak egy része, kiknek eddig sem volt ínyére az egyházi felügyelet és igazgatás az iskolában, össze szövetkeztek és ez év május 8-án Hímesházán önkényüleg törvénytelen kerületi tanítói zugyűlést tartottak, hol jegyzőkönyvileg következő határozatokat hozták: Magyarország, tehát itt nálunk is, a felekezeti iskolák megszüntek, az összes iskolák kommunista állami iskolák; tehát az iskolákban többé nem ismerik el az egyházi felügyeletet és igazgatást, hanem az állami tanfelügyeletet és vezetést; az iskolaszék csak az iskola anyagi ügyeit intézi, más joga nincs; iskolai igazgató a világi tanító, kit a tanítótársak választanak ugyanazon tanintézetből, vagy ha egymaga van, ő az egyúttal; a vallásoktatás fenntartandó az iskolákban, de annak végzése kizárólag a pap dolga, ki egyébként tanügyekbe többé bele nem szólhat intézkedésileg.” A határozatokhoz való csatlakozás fő

²¹ PEL III.15. Bogád HD. passim.

²² Dunaföldváron ezzel kapcsolatban például ez áll a historia domusban: „Május elsején elkommunizálták iskoláinkat, egyházi javainkat, alapítványainkat – de csak papíron az utóbbiakat – mert azt mondtam, hogy az egyház pénze és az alapítványi tőkék Pécsen vannak. – Előbb foglalják el Pécsen, akkor juthatnak azok közelébe.” – PEL III.26. Dunaföldvár HD. I. 40–41.

²³ A demarkációs vonalon túl maradt területek plébániáinak tapasztalatairól a Tanácsköztársaság időszakában l. Csibi 2020.; A megszállt területek iskoláinak szerb kezeléséről: HORVÁTH–TENGYEL 2003.

indokát a háztörténet lejegyzője abban látta, hogy szerették volna, hogy „*a kommunista magyar kormánytól ide átcsempészett tanítói pénzsegélyben ők is részesülhessenek, amire nagyon is rászorultak, mert a megszállt szerb hatóság a tanítói államsegélyeket és fizetéskiegészítést a tanítóinktól megvonta.*”²⁴ Az idézetben emlegetett Himesháza *historia domusából* megtudhatjuk, hogy „*a vörös kormány a megszállott területen – itt nálunk is eszméinek tért nyisson, fizette a tisztviselőket és tanítókat továbbra is, magán úton pénzt csempezve be és pedig úgy, hogy egy tanítónak egy hónap alatt több fizetése volt, mint azelőtt egész évben. A hatás meg volt. A tanítók is beléptek itt nálunk a szociáldemokrata szakszervezetbe, miért az után a szerbek által elővetettek és kilépésre kényszerítettek. (...) Azt remélték, hogy a vörösök ide is rövidesen átjönnek, elkergetve a szerbeket és így ők lesznek a helyzet urai. Azonban csalódtak, mert a szerbek csak maradtak és a vörösök nem jöttek.*”²⁵

Az iskolákat más szempontból is ellenőrizték a szerbek. A Magyarbóly és Beremend között található Lapáncsa község plébániájának 1920. évi bejegyzései között olvashatjuk az alábbiakat: „*A megszállás még mindig tart. A tanítók szigorúan ellenőriztetnek, hogy az új földrajzot jugoszlávia állítólagos határaival tanították-e az iskolában, hol a szerb iskolalátogató hivatalos látogatása alatt a földrajzból természetesen az ő felfogása szerint kielégítő eredményt nem talált, ott kiutasításra ajánlotta a tanerőt.*”²⁶ A lapáncsai és az ilocskai népiskola tanítóit ki is akarták utasítani, ami végül megghiúsult, viszont a római katolikus feliratot az iskoláról le kellett venni, ahogyan a magyar címert is.

A helyi hatóságok és az iskolák hozzáállását Pellérden is rögzítették: „*A szerb megszállás egyre tart, pedig mindig várjuk a végét. Válságos helyzetet teremt. Egymás után adják ki az iskolai rendeleteket, amelyeket persze nem hajtunk végre, a statisztikát és a tanítói fizetésekre vonatkozó dolgokat kivéve.*” A tanítók itt sem kapták meg az államsegélyt, sem a határon túlról, sem a szerbektől, bár az utóbbiak azt folyton ígérték. Pénzt azonban szedtek, az adót 100%-kal fölemelték. A plébános ezt írta: „*Megszállási költséget is fizetnek velem, pedig a törvény világosan kiveszi a lelkészeket a katonai beszállásolási pótdadó alól, amely községi adó, amilyent a plébánosok nem fizetnek. Elmúlik az egész év változás nélkül.*”²⁷

²⁴ PEL III.30. Erdősmecke HD. I. passim.

²⁵ PEL III.46. Himesháza HD. 58.

²⁶ PEL III.68. Lapáncsa HD. passim.

²⁷ PEL III.110. Pellérd HD. II. 29–30.

Konklúzió

A pécsi püspökség szolgálatában álló vidéki plébánosok háztörténeti bejegyzései jól mutatják a szerb megszállás alatti élethelyzetek és a szerzett tapasztalatok sokféleségét, illetve a helyi lakosság megszállókhoz való viszonyának sokrétűségét. Az e rövid írásban érintett néhány téma felvillantása talán alkalmas arra, hogy – a *historia domusok* történeti forrásértékének érzékeltetésén túl – ízelítőt nyújtson az 1918 és 1921 közötti szerb megszállás lokális egyházi recepciójából.

Rövidítések, irodalom

Források

- PEL Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Pécs
- I.1.a.1. Püspöki Hivatal, Egyházkormányzati anyag, Iratanyag
- III.1. Plébániai levéltárak, Abaligeti rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.9. Plébániai levéltárak, Bátaszéki rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.15. Plébániai levéltárak, Bogádi rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.17. Plébániai levéltárak, Bólyi rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.22. Plébániai levéltárak, Cikói rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.26. Plébániai levéltárak, Dunaföldvári rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.29. Plébániai levéltárak, Egerági rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.30. Plébániai levéltárak, Erdősmecskei rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.35. Plébániai levéltárak, Felsőmindszenti rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.37. Plébániai levéltárak, Felsőszentmártoni rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.39. Plébániai levéltárak, Geresdlaki rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.46. Plébániai levéltárak, Himesházi rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.64. Plébániai levéltárak, Kővágószőlősi rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.66. Plébániai levéltárak, Lakócsai rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.68. Plébániai levéltárak, Lapáncsai rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.76. Plébániai levéltárak, Majsi rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)
- III.107. Plébániai levéltárak, Pécs-Székesegyházi rk. plébánia, *Historia Domus* (HD)

- III.110. Plébániai levéltárak, Pellérdi rk. plébánia, Historia Domus (HD)
 III.115. Plébániai levéltárak, Siklósi rk. plébánia, Historia Domus (HD)
 III.127. Plébániai levéltárak, Szálkai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

Irodalom

- BÁNKUTI 2017 BÁNKUTI Gábor: A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Szerk. CSIKÓS G. – KISS R. – Ö. KOVÁCS J. Bp., 2017. 411–424. (Magyarország a 20. században 1.)
- BÁNKUTI 2019 BÁNKUTI Gábor: Egyháztörténet helyben. Szempontok a katolikus egyház (politikai) társadalomtörténetének értelmezéséhez a diktatúra kiépítésének és intézményesítésének időszakában (1945–1950), a Pécsi Egyházmegye példáján. In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2. Szerk. HORVÁTH G. K. Bp., 2019. 255–277. (Magyarország a 20. században 3.)
- BORSY 2009 BORSY Judit: A Pécsi Egyházmegye szlavóniai és dél-barányai esperesi kerületei 1919–1929. In: Egyházi arcélek a Pécsi Egyházmegyéből. Szerk. FEDELES T. – KOVÁCS Z. – SÜMEGI J. Pécs, 2009. 177–224.
- CSIBI 2018 CSIBI Norbert: A Pécs-székesegyházi és a Pécs-belvárosi plébániák a szerb megszállás időszakában (1918–1921). In: A pécsi ruszisztika szolgálatában. Szerk. BENE K. – HUSZÁR M. – KOLONTÁRI A. Pécs, 2018. 83–93.
- CSIBI 2020 CSIBI Norbert: A Magyarországi Tanácsköztársaság lokális egyházi recepciója. 1919 a pécsi egyházmegye plébániáinak historia domusaiban. In: Rott Nándor és kora. A Katolikus Egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. Szerk. KARLINSZKY B. – VARGA T. L. Veszprém, 2020. 9–42. (A veszprémi egyházmegye múltjából 36.)
- HAJDÚ 2019 HAJDÚ Zoltán: Magyarország történeti államföldrajza. Korszakonként változó államterület, határtörténet és határpolitika. Bp., 2019.
- HORNYÁK 2000 HORNYÁK Árpád: A belgrádi konvenció. Világtörténet 22. (2000:ősz–tél) 74–84.

- HORVÁTH-
SCHMELCZER-
POHÁNKA-TENGELY
2016
- HORVÁTH-TENGELY
2003
- ORMOS 1979
- HORVÁTH István – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva – TENGELY Adrienn: A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921). In: A szerbek Magyarországon 1918–1921. Szerk. ZOMBORI I. Bp., 2016. 113–148.
- HORVÁTH István – TENGELY Adrienn: A római katolikus népiskolák államosítási kísérlete Baranya vármegyében a szerb megszállás alatt. In: Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19–20. században. Szerk. Kiss V. Tatbánya, 2003. 144–153.
- ORMOS Mária: A belgrádi katonai konvencióról. Történelmi Szemle 22. (1979:1) 12–39.

VÖRÖS ZSOLT

Baranyából Valjevóba internált személyek a szerb megszállás időszakában (1918–1921)

— • —

Internmanted Persons from the County of Baranya to Valjevo during the Time of the Serbian Occupation (1918–1921)

During the research of László Visy's diary, it became obvious that the Serbian army used the internment as a common enforcement proceeding. Usually in opposition to persons who took action against the occupation or just did not cooperate with the invaders. Owing to the detailed diary, the history of the internment and the persons whom Visy met at this time can be reconstructed. In this period, he and his three associates met with politicians and clerks from the occupied territories of Pécs, Mohács and even Baja. The research also examined the reminiscence of János Ete, who was a local clerk at that time, and was also internmanted to Valjevo. In my study I present my latest research results regarding the two documents.

Keywords: internment, Valjevo, occupation, Pécs, László Visy, János Ete

— • —

1. Bevezető

1.1. A kutatás előzményei és forrásai

Előzetes kutatásaim során került a figyelmem középpontjába nagyatádi dr. Visy László pécsi főispán naplója,¹ melynek a szerb megszállás (1918–1921) alatt keletkezett kötetét dolgoztam fel.² Naplójában Visy leírta az ő és négy

.....
¹ BVL.

² Az említett előzetes kutatás a 36. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekciójának Két világháború közti magyar történelem és II. világháború II. tagozatában bemutatásra került és második helyezést ért el 2023. április 14-én.

társa valjevói internálásának történetét, mely részletességéből és forrásgazdagságából adódóan további kutatási irányoknak adott lehetőséget. Ez egészült ki Ete (Endl) János³ kölkedi körjegyző visszaemlékezésével,⁴ melyből kiderült, hogy ő is Valjevóba lett internálva a megszállás idején. A rendelkezésre álló visszaemlékezések mellett korabeli sajtóanyagok is be lettek vonva a vizsgálatba. Ezen források alapján az derül ki, hogy a megszállók bevett büntetés-végrehajtási módszerként alkalmazták a Valjevóba történő internálást.

1.2. A megszállás előzményei

Az első világháborúból a vesztes oldalon kikerülő Osztrák-Magyar Monarchia az összeomlás szélére került. 1918. november 3-án írták alá a padovai fegyverszünetet az Antant hatalmakkal, de ezzel az ország területi integritásának ügye nem lett rendezve, több fontos kérdés a dokumentum aláírása után is nyitva maradt.⁵ Ezen megállapodás nem rendelkezett Magyarországi déli határvonalának kérdéseiben, ezért az Antant – elsősorban Franchet d’Esperey tábornok – nyomására a Károlyi-kormány aláírta a belgrádi katonai konvenciót 1918. november 13-án. A magyar felet Károlyi Mihály miniszterelnök és Jászi Oszkár tárcanélküli miniszter képviselte Belgrádban.⁶ A konvenció a Szerbia által szorgalmazott Barcs-Pécs-Mohács-Baja-Szabadka-Maros vonalon demarkációs vonalat jelölt ki. Másnap ennek értelmében megindult a szerb hadsereg és megszállta az ettől délre eső területeket.

A belgrádi katonai konvenció értelmében a megszállók az elején még magyar kézben hagyták a közigazgatást. Törekvéseik megvalósítása érdekében 1919 januárjában kezdték meg az impériumváltást, mely Vladislav Pandurović⁷ vármegyei kormánybiztos-főispánná iktatásával kezdődött meg.⁸ Ezt a hivatalnokok menesztése, majd a közigazgatási intézmények

³ Mohácsi Hírlap 1934. 05. 06. – Ete János eredeti vezetékneve Endl volt, de ezt 1934-ben magyarosította belügyminisztériumi engedéllyel. A köztudatban, valamint a múzeumi és levéltári hagyatékokban is Ete néven ismert, így következetesen én is ezen a néven említem őt.

⁴ KM

⁵ HORNYÁK 2004. 12.

⁶ HORNYÁK 2004. 15.

⁷ Vladislav Pandurović jól ismerte a helyi viszonyokat, az első világháború előtt a pécsi Hadapródiskola főhadnagy-tanára volt.

⁸ SZŰTS 1991. 22.

ellenőrzésének átvétele követte. A helyi lakosság ellenőrzése is már szinte a kezdetektől fogva elindult, ami az ellenálló személyek internálásában teljessé vált ki.

1.3. Az internált személyek ismertetése

A jelenleg rendelkezésre álló ismeretek alapján a megszállás időszakában internált személyek száma elérheti az 50–60 főt. E tanulmány tartalmi és terjedelmi kereteit figyelembe véve, 14 már teljesen beazonosított személyt szeretnék ismertetni, akiknek adatait az alábbi táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat. *Az internált személyek adatainak összefoglalása. (Saját összeállítás, az adatok a vizsgált visszaemlékezések és újságcikkek alapján lettek feltárva.)*

Név	Lakóhely	Foglalkozás ⁹	Internálás	Idő
Bohus Rezső	Baja?	káplán	1920. május? – 1920. augusztus 25?	?
Cseh Gyula	Mohács?	községi jegyző	1920. október 17. – 1920. december 21.	67 nap
Ete János	Mohács	községi jegyző	1920. október 17. – 1920. december 21.	67 nap
Fischer Béla	Pécs	másodfőjegyző	1920. augusztus 20. – 1920. október 12.	53 nap
Fischer Ferenc	Pécs	ügyész	1920. augusztus 20. – 1920. október 12.	53 nap
Hamerli József	Pécs	gyártulajdonos	1920. augusztus 20. – 1920. október 12.	53 nap
Kisfaludy Vidor	Mohács?	községi jegyző	1920. október 17. – 1920. december 21.	67 nap
Margittay Lajos	Mohács	főszolgabíró	1920. október 17. – 1920. december 21.	67 nap
Németh Károly	Mohács	főszolgabíró	1920. október 17. – 1920. december 21.	67 nap

⁹ Az adott személyekhez rendelt foglalkozás az internálás kezdetén betöltött pozíciókra vonatkozik.

Név	Lakóhely	Foglalkozás	Internálás	Idő
Prakatur Tamás	Mohács	kormánybiztos, ügyvéd	1920. október 17. – 1920. december 21.	67 nap
Schmidt Károly	Mohács	gyógyszerész	1920. október 17. – 1920. december 21.	67 nap
Visy László	Pécs	ny. főispán	1920. augusztus 20. – 1920. szeptember 14.	25 nap
Vojnics Ferenc	Baja	polgármester	1919 nyara? – 1920. augusztus 25?	?
Zdillár György	Mohács	földadó-nyil- vántartó	1920. október 17. – 1920. december 21.	67 nap

A felsorolt internált személyeket három csoportba lehet osztani. Visy László és három társa: Fischer Béla,¹⁰ Fischer Ferenc és Hamerli József. Ők pécsiek voltak, akik a megszállás jogtalansága mellett felszólaló memorandum¹¹ megalkotásában való részvételért lettek internálva.¹² A második csoportba Ete János és más Mohácson (és környékén) működő személyek sorolhatók: Cseh Gyula, Kisfaludy Vidor, Margittay Lajos, Németh Károly, Prakatur Tamás,¹³ Schmidt Károly és Zdillár György.¹⁴ Az internálás indokai szintén a megszállás ellen való szervezkedések voltak. Vojnics Ferenc és Bohus Rezső alkotják a bemutatandó személyek harmadik csoportját. Vojnics Baja polgármestere volt, akit azért internáltak, mert nem engedelmeskedett a megszálló csapatoknak a város elfoglalásakor.¹⁵ Bohus Rezsőről kevesebbet tudunk, mindössze annyit, hogy Visy elmondása szerint római katolikus káplánként mutatkozott be nekik. Ami biztos, hogy a Valjevóban töltött idő alatt Vojniccsal mozgott. Mindketten találkoztak Visy Lászlóval az internálás alatt.¹⁶

¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy Fischer Béla visszaemlékezései is a rendelkezésünkre állnak, viszont ebben nem tér ki az internálás részletezésére. L. FISCHER 2006. 192.

¹¹ BVL – Ez a memorandum Fischer Béla kezdeményezésére született meg. A legtöbb pécsi egyesület, szervezet, valamint magánszemélyek aláírásukkal támogatták az ügyet

¹² BVL.

¹³ Baranyavármegye Hivatalos Lapja 1922. 01. 05. – Prakatur Tamásnak ez már a második internálása volt Valjevóba. 1920. március 31-én Baranya vármegye kormánybiztosává nevezték ki, majd ez után két hónapra internálták.

¹⁴ KM.

¹⁵ MERK–RAPCSÁNYI 2007. 17.

¹⁶ BVL.

1.4 A valjevói internálás jellemzői

Valjevo egy nyugat-szerbiai város, körülbelül 100 kilométerre fekszik Belgrádtól, a Kolubara folyó partján. Stratégiai jelentősége miatt, az első világháborúban nagy harcok folytak a környékén. A pécsi és a mohácsi¹⁷ internáltak csoportja is ugyanazon a Pécs-Eszék-Szabadka-Belgrád-Zabrežje-Valjevo útvonalon volt szállítva. Az utazás és az internálás alatt ellátást nem kaptak, így mások segítségére – családtagok, barátok – voltak rászorulva. Visy László leírta, hogy fia 3000 dinárt adott neki indulás előtt, Hamerli József 5000 dinárt kapott a családjától az útra, de ezeket az összegeket az út során elkobozták tőlük a szerb csendőrök.¹⁸ Ete János ismerőseitől kapott 100 dinárt, valamint egy poharat is szerzett, amit elmondása szerint az egész társaság használt útközben.¹⁹ Az út az akkori közlekedési viszonyok miatt több napon át tartott, így éjszakánként néhány helyen²⁰ biztosítani kellett a foglyok őrzését. Ezen helyeken rossz körülmények között, más politikai foglyokkal vagy rabokkal voltak összezárva.

Valjevóban a főispánnál történő jelentkezés után szabadon mozoghattak a város területén belül és meg volt adva nekik, hogy időnként jelentkezzenek a hivatalban. Laza ellenőrzés alatt voltak tartva, Ete leírja azt is, hogy 1920. november 1-jén Belgrádba szökött, hogy a magyar követségre jelentéseket csempésszen. Három napot töltött ott, amiért 3000 dinárt kapott.²¹ Kirándultak és szállóban lettek elszállásolva. Az étkezésüket saját költségükön kellett biztosítaniuk.²² A szerb hatóságok az ellen sem léptek fel, hogy vegyüljenek, beszélgessenek a helyi lakossággal.

Összességében a vizsgált adatok és visszaemlékezések alapján arra következtettem, hogy a szerb megszállók valjevói internálásának nem is a szigor, a megfélemlítés lehetett a lényege, hanem inkább az, hogy a megszállt bara-

¹⁷ KM – A mohácsi csoport az internálás előtt már Pécsre lett szállítva és ott lett rabosítva.

¹⁸ BVL.

¹⁹ KM.

²⁰ Ilyen volt például Zimony vagy Belgrád.

²¹ KM.

²² DÉKÁNY 2012. 132. – Nem mindenki tudta saját ellátását biztosítani. Vojnics Ferenc például kölcsönből tartotta fenn magát az internálás alatt, melyet személyesen Bethlen Istvántól vett fel 6420 dinár értékben. Internálása után ennek visszafizetéséért kártérítést igényelt az Országos Menekültügyi Hivataltól.

nyai térség befolyásos, hivatalnoki rétege ne tartózkodjon helyben, amíg el nem érik a megszállók annexiós törekvéseiket Baranyával szemben.

2. A Valjevóban töltött időszak – az internálás tapasztalatai

2.1. Visy László és társai

Visy Lászlót és három társát 1920. augusztus 20-án internálták. Előtte, már július végétől fogva tartották őket Pécsen. Ez idő alatt és kihallgatta őket a szerb városparancsnokság.²³ A megszállás jogtalanságára hivatkozó memorandum²⁴ megfogalmazásában és aláírásában való részvétel miatt kerültek célkeresztbe. Visy rangjának és kapcsolatainak köszönhetően jó körülmények között töltötte a megszállást. A csendőrök jól bántak vele, szállóban lakhatott. Már a megérkezésük napján segítséget kaptak Vojnics Ferenc bajai polgármestertől. *„Az írnök nem intézkedhet lévén át akart adni bennünket egy börtönörnek, azzal, hogy ne zárja ránk az ajtót, de legyen gondja, hogy az épületből ne távozzunk. (...) megjelent hirtelen 2 úr, [Vojnics Ferenc és Bohus Rezső – V. Zs.] (...) s megkérdezték a mi nevünk s állásunkat, a polgármester szerbül értekezni kezdett az írnökkel, amint utólag megtudtuk avégett, hogy engedje meg, hogy már ma a vendéglőben aludhassunk [sic!], jótállást vállalva mellettünk, hogy holnap reggel 8 órákor a titkár úrnál jelentkezni fogunk.”*²⁵ – írta le Visy László a naplójában. Az internálást sem kellett letöltenie, mert még egy Pécsen kiállított orvosi bizonyítványnak köszönhetően, már 1920. szeptember 14-én elhagyhatta Valjevót.²⁶ Fischer Béla, Fischer Ferenc és Hamerli József már nem voltak ilyen szerencsések, ők hetekkel később, csak 1920. október 12-én szabadultak Valjevóból.²⁷

²³ BVL.

²⁴ Pécs és Baranya szerb megszállása a trianoni békeszerződés aláírásával vált jogtalanná, hiszen a Baranya-háromszög, vagyis a dárdai járás kivételével a vármegyét Magyarországnak ítélte a békekonferencia. A teljesség érdekében azonban fontos megjegyezni, hogy már a megszállást szabályozó belgrádi katonai konvenció sem lett maradéktalanul betartva, hiszen például a közigazgatást magyar kézben kellett volna hagyni.

²⁵ BVL.

²⁶ BVL.

²⁷ BVL.

2.2. Ete János és társai

Ete Jánost és társait 1920. október 17-én internálták.²⁸ Már napokkal előtte őrizetbe vették őket október elején, és a mohácsi selyemfonó alagsorában tartották őket fogva, majd onnan szállították be őket vonattal Pécsre az ügyészségi fogházba.²⁹ Az ő csoportjuknak a legfontosabb különbsége Visy Lászlóéhoz képest az volt, hogy őket nem egy közös ügy miatt, hanem külön-külön vádak alapján internálták. Mindannyian Mohács és környékének hivatalnokai voltak, akik közül többen társadalmi szempontból is befolyásosnak számítottak. Erre a legjobb példa Prakatur Tamás esete, aki ekkoriban a Mohácsi Sokacok Olvasókörének az elnöki pozícióját is betöltötte, és a helyi sokacság „előjárójának” számított.³⁰

Ete János visszaemlékezéseiben szintén beszámol a valjevói körülményekről. Itt ő is ír a városban beüli szabad mozgásról, a helyiekkel való vegyülésről.³¹ Fontos feljegyzése az is, hogy a Valjevóba vezető úton őrzésük csak ez elején volt szigorú, de amint távolodtak Péctől, egyre gyengébb lett.³² Ez a relatív laza valjevói ellenőrzés tehette azt is lehetővé, hogy elszökjön és iratokat csempésszen Belgrádba.

Szabadulásuk is a folyamatosan csökkenő ellenőrzésnek volt köszönhető. Ete elmondása szerint két internált társának a feleségei kérték elbocsájtásukat a „vajdasági minisztériumtól”.³³ Elbocsájtást nem, csak karácsonyi szabadságot kaptak, de később az újbóli jelentkezés alól is feloldották őket.³⁴ Így 1920. december 21-én végleg szabadultak Valjevóból.³⁵

²⁸ Mohácsi Hírlap 1923. 01. 21.

²⁹ KM.

³⁰ KOVÁCSNÉ é. n. 33. – A meg szállás után kétszer is Mohács országgyűlési képviselőjévé választották.

³¹ KM.

³² KM.

³³ Itt valószínűleg az Újvidéken működő, a baranyai megszállást irányító Narodna Uprava nevű szerb kormányzervre gondolt.

³⁴ KM.

³⁵ Mohácsi Hírlap 1923. 01. 21.

3. Az internálás utóélete és megjelenése a sajtóban

A sajtó részletesen beszámolt az internáltakról mind helyi-regionális, mind országos szinten egyaránt, melyek a kutatás folytatásának további lehetőségeket és irányokat adhatnak. Az Est című budapesti napilap igen találóan „Mohács a második vész alatt” címmel közölt egy beszámolót a megszállásról, valamint az internálásokról 1921-ben.³⁶ A fellelhető cikkek eltérő hosszúságúak. Van, amelyik csak néhány internált személy nevét említi meg,³⁷ de van olyan is, mely részletes összefoglalót közöl a valjevói internálásról.³⁸

Jellemzően azok az internáltak, akik a Horthy-korszakban is jelentős politikai szerepet vállaltak – legalább csak helyi szinten – glorifikálva lettek, hiszen az ellenállás jelentős szereplői voltak. Sőt a helyi emlékezet-kultúra jelentős részévé vált a megszállás és az internálás. Baranya felszabadulásának tizedik évfordulóján, 1931-ben a Mohácsi Hírlap beszámolt egy, a városban rendezett kiállításról, melyen megemlékeztek a megszállás eseményeiről, ahol külön kiemelve kerültek bemutatásra a város internált személyei.³⁹

4. Összegzés

A kutatás számára eddig rendelkezésre álló adatok alapján elmondható, hogy a megszállókkal együtt nem működő, és/vagy ellene szervezkedő személyek Valjevóba történő internálása általános jelenség volt a megszállt Baranyában. Ezek a személyek kivétel nélkül fontos hivatali pozícióban voltak, vagy munkájukból, társadalmi helyzetükből adódóan véleményformálóak voltak, netán a gazdasági elit részét képezték.

Az internálásról szóló visszaemlékezések és beszámolók mind a körülményekhez relatív nagy szabadságról és a laza ellenőrzésről szólnak. Visy László és Ete János visszaemlékezéséből is kiderült, hogy a pécsi letartóztatás és kihallgatás sokkal rosszabb körülmények között zajlott, mint a Valjevóban töltött időszak. Bár az internálással egyidejű sajtó hajlamos volt „börtönként”

³⁶ Az Est 1921. 09. 02.

³⁷ L. pl. Kis Újság 1921. 09. 14.

³⁸ L. pl. Új Nemzedék 1931. 07. 17.

³⁹ Mohácsi Hírlap 1931. 08. 30.

hivatkozni rá, mely kifejezés miatt akaratlanul másfajta büntetésre asszociál az ember.⁴⁰ Az internálás e módon történő végrehajtásából – a szerb politikai lépések tükrében – arra következtettek, hogy a legfőbb cél az lehetett, hogy ezek a személyek ne tartózkodjanak Baranyában, hiszen gátat szabnak a délszláv annexiós törekvéseknek.

Rövidítések, irodalom

Források

- BVL Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói 1914 – 1921. XIV. 60. 3. doboz.
- KM Kanizsai Dorottya Múzeum, Helytörténeti Adattár, Az I. világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése. 83–67 022.

Sajtó

- Az Est (1921.)
 Baranyavármegye Hivatalos Lapja (1922.)
 Friss Újság (1920.)
 Kis Újság (1921.)
 Mohácsi Hírlap (1923; 1931; 1934.)
 Új Nemzedék (1931.)

Irodalom

- DÉKÁNY 2012 DÉKÁNY István: „Térítse meg nekünk a Magyar Kincstár” Soproni menekültek 1920-as kártérítési igénye. Múltunk 57. (2012:4) 114–135.

.....
⁴⁰ L. pl. Friss Újság 1920. 07. 17.

- FISCHER 2006 FISCHER Béla visszaemlékezései. Szerk. FONT M. – VONYÓ J. Pécs, 2006.
- HORNYÁK 2004 HORNYÁK Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Újvidék/Novi Sad, 2004.
- KOVÁCSNÉ é. n. KOVÁCSNÉ Kaszapovics Katalin: A Mohácsi Sokac Olvasókör története. Pécs, évszám nélkül.
- MERK–RAPCSÁNYI 2007 A város keresi múltját. Borbíró (Vojnics) Ferenc, Baja város polgármestere. Emlékezések, dokumentumok. Szerk. MERK Zs. – RAPCSÁNYI L. Bajai dolgozatok 15. Baja, 2007.
- SZŰTS 1991 SZŰTS Emil: Az elmerült sziget. Pécs, 1991.

RAB VIRÁG

Az „élet nyara”

*A fiatal felnőttkor univerzális
és egyéni mintázatai Hegedüs Loránt életében*

— • —

“The Summer of a Man’s Life”. Universal and Individual Patterns of Young Adulthood in the Life of Loránt Hegedüs

Social psychologist György Hunyady claims that historians often interpret the intentions, attitudes, and character traits of an individual incorrectly, through his actions. By contrast, historical characters generally attribute their actions to external factors. The impact of the environment on the individual’s life path is also emphasized by the most recent psychobiographical research (C.-H. Mayer et al). Starting from this, the aim of the study is to reveal the impact of the challenges of the era and the socio-cultural environment on the decisions of Loránt Hegedüs, a member of the Hungarian multi-positional elite.

The study is based on Levinson’s theory of psychobiography, and it examines Hegedüs’s young adulthood (17-40 years), which corresponds to the season of summer in the human life cycle.

This stage in Hegedüs’ life brought profound changes in the fields of occupation, marriage and parental role. However, his “dream” did not come true. Disruptive events that shook society as a whole, including the First World War, the dissolution of the Monarchy and the revolutions of 1918/1919, significantly hindered the progress of his personal goals. A change occurred in middle adulthood, when, as a result of the unfolding of the counter-revolution, his personal aspirations were able to merge with the prevailing values and expectations of his time. The study supports the effectiveness of the application of psychobiography in the field of history.

Keywords: History, Levinson’s Theory, Loránt Hegedüs, Psychobiography, Young Adulthood

— • —

Bevezető

A történész egyik alapvető törekvése, hogy megismerje az embert és annak környezetét. Ez az ambiciózus vállalkozás –, mely számos tudományterületet

vonz –, a történész esetében összekapcsolódik a múlt feltárásának nehézségeivel. Legyen azonban szó jelenről vagy múltból, az ember olyan sokrétűen ágyazódik saját környezetébe (a korszakot is beleértve), hogy a kettőt csak együtt érdemes vizsgálni. Ráadásul nemcsak a környezet hat az egyénre, hanem az egyén is befolyásolja a környezetét.¹ Kiváltképp így van ez, ha a korszak egy kivételes egyéniségéről beszélünk.

Hegedüs Loránt –, aki tanulmányunk fókuszában áll – egyrészt döntéshozóként (bankelnökként, a GYOSZ és a TÉBE szervezőjeként és irányítójaként, pénzügyminiszterként) bírt befolyással a magyar gazdaságra, másrészt 60 tanulmányával, 50 könyvével és 2000 publicisztikai írásával a korabeli szellemi életre (tudományra, irodalomra) és társadalomra is hatást gyakorolt.

A kiemelkedő, személyiségek életrajzával – többek között² – a pszichobiográfia³ foglalkozik, amely az egyén életét szociokulturális kontextusban vizsgálja pszichológiai és történeti kutatási módszereket egyaránt alkalmazva.⁴

Kutatási kérdés

Hunyady György szociálpszichológus a történelmi megismerés buktatói⁵ között említi, hogy a történelmi személyek szerepének és tetteinek vizsgálata során általában túlértékeljük a személyiségjellemzőiket és belső szubjektív indítékaikat. Sőt, sok esetben az ember cselekedeteiből olvassuk ki a szándékát, beállítódását és jellemvonásait. Amit viszont gyakran nem veszünk figyelembe, hogy a cselekvő és a külső szemlélő perspektívája eltérő a tettek okainak megítélésében. Míg az előbbi külső okokra vezet vissza a cselekedeteit, addig a szemlélő, esetünkben a történész elsősorban a cselekvőben rejlő okokra, képességekre. Ezt nevezi a szociálpszichológia alapvető attribúciós hibának.⁶

A fentiekből kiindulva, ebben a tanulmányban az egyén megértése céljából a környezet, a környezeti korlátok és kényszerek vizsgálata áll a középpontban. Egészen pontosan arra a kérdésre keressük a választ: *hogyan befolyásolták Hegedüs Loránt döntéseit a korszak kihívásai és a szociokulturális*

¹ Vö. LEVINSON et al. 1978. 16.

² VONYÓ 2017.

³ BÁLINT 2012; KÖVÁRY 2011.

⁴ PONTEROTTO et al. 2015. 3.

⁵ HUNYADY 2002. 436–437.

⁶ HUNYADY 2002. 436–437.

környezet? Ezen felül fontos szerepet tulajdonítunk annak a körülménynek is, hogy *hol tart az egyén az életciklusában*. Az ún. fiatal felnőttkort vizsgáljuk, amely 17 éves korban kezdődik és 40 éves korban, közvetlenül az életközépi válság kezdetéig tart.

Források és módszerek

A tanulmány alapvetően egy családi krónikára,⁷ azon belül is egy – Hegedüs életét kronológiusan leíró – életrajzra épít, mely gazdag és változatos elsődleges forrásanyag (visszaemlékezéseken, leveleken, feljegyzéseken és fotódokumentáción) alapul. Ezen túl publikált dokumentumokat (könyveket, újságcikkeket) is használunk. Ez utóbbiak elsősorban Hegedüs munkásságára vonatkoznak, de közvetve a korszakra is rálátást adnak.

A tanulmány ún. kvalitatív pszichobiográfia, mely részben feltáró, részben leíró. Levinson elméletének esetünkben releváns kérdéseit tárgyalja dialogikus formában, vagyis az életút megfelelő szakaszának levinsoni leírását Hegedüs életeseményeinek elemzése követi.⁸ A tanulmány tehát elmélettel és forrásokból származó adatokkal alátámasztott értelmezése az egyén életének.⁹ A tanulmány holisztikus kontextusban az individuumra fókuszál.¹⁰

Elméleti háttér

A tanulmány Hegedüs életrajzi adatainak megértéséhez a pszichobiográfiát mint értelmezési keretet alkalmazza, ami a hagyományostól eltérő perspektívából engedi láttatni az embert és a körülötte lévő világot. Célja az egyén megértése és a nyilvános tettei mögött meghúzódó személyes motívumok feltárása. A pszichobiográfia ugyan a pszichológia és a történettudomány metszéspontjában helyezkedik el, azt mégis csak elvétve alkalmazzák történészek.¹¹ Ennek oka, hogy a pszichobiográfia legfőbb kritériuma, hogy pszichológiai elmélet alapján történjen az elemzés.

⁷ ZSINDELY 2007.

⁸ EDWARDS 1998.

⁹ RUNYAN 1988.

¹⁰ ELMS 1994; BURNELL 2013; MAYER 2017.

¹¹ BÁLINT 2014.

Kutatói kérdésünk megválaszolásához Levinson pszichoszociális fejlődéseméletét használjuk. Ez lehetővé teszi Hegedüs fiatal felnőttkori életszakaszának a teljes életcikluson belüli értelmezését.¹² Továbbá Levinson is hangsúlyozza az én (psziché, személyiség, belső világ) és a külső világ (társadalom, kultúra, intézmények, történelem) összekapcsoltságát és egymásra gyakorolt hatását.¹³

Az elmélet egyik kulcsfogalma az életciklus („life cycle”). Ez nem azonos sem a „life span” sem a „life course” kifejezésekkel. Az előbbi a születéstől a halálig terjedő időszakra vonatkozik, ám annak megértését mellőzve csak leírja azt. Az utóbbi ezzel szemben az egyén életének (az életesemények, kapcsolatok nyomán feltárható) mintázatára koncentrál. Levinson azonban az életet mint folyamatot értelmezte, amihez a fejlődésemélet kínált megfelelő perspektívát. Az életciklus kifejezéssel az életút sajátos karakterére kívánt rámutatni. Arra, hogy annak szakaszai meghatározott sorrendben követik egymást.

Levinson kimutatta, hogy a „születéstől a halálig tartó életút egy olyan univerzális mintázatot követ, amelynek végtelen kulturális és egyéni variációi lehetnek”. Ennek oka, hogy az életút alakulására sok minden hathat; következképpen az életúton belül lehetnek a fejlődési folyamatot gyorsító vagy lassító alternatív- vagy kerülőutak, extrém esetben pedig teljesen le is állíthat a fejlődés. A folyamat tehát nem egy kiegyensúlyozott, folyamatos, változás nélküli áramlás. Ellenben az életszakaszok sorrendje az egyén élete végéig nem változik; kötött, akárcsak az évszakok egymásutánisága. Az életszakaszok tehát úgy váltják egymást az életcikluson belül, akár az évszakok. Mind-egyiknek megvan a maga jellegzetes karaktere. Ennek alapján a tanulmány vizsgálatának középpontjában álló *fiatal felnőttkor a nyárnak* feleltethető meg.

Levinson elméletének másik kulcsfogalma az életstruktúra: az egyén életének mögöttes mintázata vagy terve az adott időszakban.¹⁴ Az egyénnek újra és újra fel kell építenie egy struktúrát maga körül, melynek keretében képes valóra váltani az álmát. Struktúraépítési és szerkezetváltási periódusok követik egymást. Az utóbbiak során az egyén átértékeli az aktuális életstruktúrát. Az átmeneti periódusokat Levinson nem krízisként, inkább kihívásként értelmezi.

¹² FOUCHÉ–DU PLESSIS– VAN NIEKERK 2017.

¹³ LEVINSON 1986. 3.

¹⁴ LEVINSON 1986. 5.

Az életstruktúra két összetevője Levinson szerint az „Álom” és a „Mentorral” való kapcsolat. Az „Álom” az ember saját magáról alkotott elképzelése. Ez ad értelmet és célt az életének. Az Álom az átmeneti periódusokban a környezeti korlátokhoz és kényszerekhez folyamatosan igazodva időről időre átalakul. A mentor egy idősebb személy, aki elősegíti az „Álom” megvalósítását.¹⁵

Az „élet nyara”

A korai felnőttkort egy átmenet vezeti be a 17. és 22. életév között, és az életközepi válság nyitánya zárja 40 éves korban. Ez utóbbi egyúttal össze is köti a középső felnőttkorral. A korai felnőttkor minden életszakasz közül a legdrámaibb változásokkal jár együtt a férfi életében. Ekkor van csúcsra járátva energia, képesség és potenciál tekintetében, viszont a rá nehezedő külső nyomás is ekkor a legnagyobb. A személyes céljai („Álma” megvalósítása) és korának jellemző társadalmi elvárásai időnként erőteljesen összefonódnak, máskor épp ellentmondásba kerülnek egymással.

A korszak elején – testi és mentális ereje tetőfokán – el kell foglalnia a helyét férfiként a felnőttek társadalmában, a fejlődési folyamat végén pedig, amikor betölti a 40-et, új korszak (évszak) kezdődik az életében. Kezdi felismerni, hogy „élete nyara” véget ér, és közeledik az ősz. A testi és mentális jellemzők viszonylag stabilak az egész korszakban,¹⁶ ahogy az is igaz, hogy a férfi életében a „nyár” egyben a legtöbb feszültséggel járó évszak is.

Eredmények

A korai felnőttkori átmenet (17–22 év)

Hegedüs számára a fiatal felnőttkor kezdetén komoly kihívást jelentett, hogy elfoglalja helyét a társadalomban. A multipozicionális elithez tartozó családtagjai ugyanis, akaratlanul is nagy elvárásokat támasztottak vele szemben. Az anya Jókay Jolán emlékiratíró volt, az apa, Hegedüs Sándor egy igazi self-made man, aki tehetségének és munkabírásának köszönhetően szédületes

¹⁵ LEVINSON et al. 1978. 91–93., 98–99.

¹⁶ LEVINSON et al. 1978. 22.

karriert futott be: egyszerre volt közgazdász, (kereskedelemügyi) miniszter, országgyűlési képviselő, közíró, akadémikus és a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka. Karrierjének evolúciója egybeesett Loránt gyermekkorával: 25 évesen fia születésekor (1872) indult és a csúcstól miniszteri kinevezésével, Loránt 17 éves korában érte el.

A keresztapa a karizmatikus írófejedelem Jókai Mór volt, aki megérezte keresztfiában a „Jókai-vért”, így már kisgyermekként versírásra, lapszerkesztésre ösztönözte. Ráadásul Loránt a keresztapja egyik regényének, a *Mire megvénülünknek* a főhőse (Áronffy Loránd) után kapta a keresztnevét. A regényre Loránt egyfajta sorskönyvként tekintett, ami református vallásukkal és a predesztinációba vetett hitükkel is összefüggésben állhatott. Az apán és a keresztapán kívül volt még egy akadémikus a családban, a klasszika-filológus Hegedüs István, Loránt nagybátyja. Ráadásul Hegedüs ugyanabba a Budapesti Református Főgimnáziumba járt, ahová a korabeli társadalom által elismert és megbecsült család férfitagjai. Mindez hatalmas nyomással nehezdedhetett Lorántra, aki a legidősebb fiúgyermek volt a családban. Lorántnak volt egy öccse, Sándor (1875–1952), aki író volt, és egy húga, Rózsika (1881–1949).

Az átmenet időszaka az individuáció, vagyis a személyiség alakulása, érése szempontjából fordulópontot jelent az egyén életében: elszakad a családjától, s újra definiálja a határokat az én és a külvilág között. Ezzel párhuzamosan pedig az önmagáról alkotott képe (az „Álma”) is megváltozik.

Hegedüs első alkalommal 17 évesen töltötte családjától távol az egész nyarat. Egyetemi tanulmányait Budapesten a szülői házból kezdte (jogot tanult), majd 20 évesen Berlinben egy évvel később pedig Londonban folytatta a tanulmányait. Lakást mindkét helyen a szülők támogatásával bérelt. Berlinben többedmagával, Londonban már egyedül lakott. A saját magáról és másokról való gondoskodás – például a főzés – ekkor kapott először szerepet az életében.¹⁷ Ezekben az években Hegedüs erősebbé és függetlenebbé vált, de családja továbbra is ott állt mögötte.¹⁸

Egyetemi éveit alatt kezdte a valósághoz igazítani a 7 éves kora óta dédelgetett „Álma”-t, hogy nappal cukrász és országgyűlési képviselő, éjszaka csillagász legyen. A tanulmányai alatt átélt sikerélmények hatására meggyőződésévé vált, hogy ha keményen dolgozik, azzá válhat, akivé csak akar. Ku-

¹⁷ HEGEDÜS 1929. 26

¹⁸ LEVINSON et al. 1976. 22.

tatást végzett (tanulmánya¹⁹ pályadíjat nyert), továbbá nyelvi-, írás-, és érvelési készségét is fejlesztette. Kiszélesítette szociális hálózatát. Tudományos megközelítése akkoriban vált problémaközpontúvá és holisztikussá. Ebben a professzorainak is nagy szerepe volt, akik közül Herbert Spencer Hegedüs támogatója, mentora lett. Több, különböző terület iránti érdeklődése már ekkor megmutatkozott. Diákévei során jogot (Budapesten), közgazdaságtant (Berlinben) és szociológiát (Londonban) tanult. Hegedüs azáltal, hogy sok tőle eltérő kulturális, társadalmi és/vagy vallási csoport tagjaival ápolt kapcsolatot, széles rálátást szerzett a világra.²⁰

Az átmeneti időszak végére Hegedüs tapasztalatai révén képes és hajlandó is volt követni az apai mintát. Hegedüs Sándorhoz hasonlóan a társadalom szemében is hasznos tevékenységet igyekezett folytatni. Bár sok mindenben elmélyült, s a társadalom jobbítását célzó szociológia²¹ állt hozzá legközelebb, mégis a közgazdaságtan mellett köteleződött el. Loránt a modern Magyarország kibontakozásával párhuzamosan nőtt fel, amikor miniszter apja Széll Kálmán kormányában az infrastruktúra és ipar fejlesztésében – éppen közgazdasági tudásának köszönhetően – szerzett érdemeket.²²

Belépés az életstruktúrába (22–28 év)

Hegedüs tehát az ötéves átmeneti időszakot követően határozott elképzelésekkel lépett a fiatal felnőttkorba, és meghozta önálló élete első komoly döntéseit.²³ Ezek kiterjedtek minden olyan területre, melyek kijelölték helyét a felnőttvilágban: ezek a házasság, a foglalkozás, a lakóhely és az életmód.

23 évesen (1895) királygyűrűs jogtudományi és államtudományi doktorrá avatták a Magyar Tudományos Akadémián, ahol megesküdött, hogy hátrálévő életében „*teljes erejével a királyt, a tudományt és a hazát fogja szolgálni*”²⁴ Vagyis nyilvánosan is elköteleződött a társadalmi szerep- és felelősségvállalás mellett. Mindemellett a tudomány is tartósan meghatározó lett az életében.

¹⁹ A magyar egyenes adók történeti fejlődése, jelen állása és reformja.

²⁰ COSER 1975.

²¹ Nem lehetett még belőle doktorálni.

²² HALKOVICS 2002. 769–783.

²³ LEVINSON et al. 1976. 22.

²⁴ PESTI NAPLÓ 1895. 2–3.

Tanulmányai alatt és azt követően Hegedüs beutazta Európát és Észak-Afrikát. 1897-ben (25 évesen) az Egyesült Államokba is ellátogatott, hogy tanulmányozza a magyarok kivándorlásának okait. Ezek az utazások tovább szélesítették látókörét és támogatták a körülötte lévő tágabb világ megértésében.

1896-ban Hegedüs két és fél évre a Pénzügyminisztérium fogalmazója lett, és két évre rá, 26 évesen a munkában és a családalapításban is előrelépett. Apja nyomdokain haladva parlamenti képviselő lett, ahogy arról gyermekora óta álmodozott. Olyan fiatalon történt ez, hogy egy karikatúra szerint, amikor apjával belépett a parlamentbe, a portás a következőket mondta: *„Gyermeknek tilos a bemenet. A kisleányt tessék kiűzni.”*²⁵

Loránt 1898-ban vette el Navratil Margitot.²⁶ A mélyen vallásos Hegedüs a református egyházhoz, míg felesége a római katolikushoz tartozott. A kor egyik elvárásának megfelelően azonban – a nemzetet *összetartó* elemekre helyezte a hangsúlyt, így – nyitott volt a vallási különbségekre. Sőt, írásaiban a magyar egyházak (római katolikus, református, zsidó) elsődleges feladatának is a nemzet szolgálatát tekintette.

A korai felnőttkorban elvárás, hogy az egyén hozzájáruljon az emberiség túléléséhez. Ez magában foglalja a gyermeknemzést és gyermeknevelést, a házasság és család fenntartását.²⁷ Hegedüs első lánya, Jolán ebben az időszakban, 1899-ben (Hegedüs 29 éves korában) született. Őt még két leánygyermek követte 1902-ben és 1907-ben. Hegedüs az apai feladatoknak magas szinten eleget tett; részben felesége betegsége miatt, fontos szerepet vállalt leányai nevelésében. Összegezve, Hegedüs a 20-as éveiben komoly energiát fektetett a családba és munkába is.

Átmenet a 30-as években (28–33 év)

Levinson szerint a harmincas évek átmenete során az egyén kap egy „második esélyt” egy kielégítőbb életstruktúra kialakítására, továbbá az emberek zöme válságokon megy keresztül.²⁸ Hegedüs ugyan valószínűleg feltette magának a „hogyan tovább?” kérdését, mégsem hozott komoly változást előidé-

²⁵ Borsszem Jankó 1898. 3.

²⁶ Hegedüs ekkor már külön lakott a szüleitől az Andrássy út 77-ben. Vö. LEVINSON et al. 1976. 22.

²⁷ LEVINSON et al. 1978. 22–23.

²⁸ LEVINSON et al. 1976. 22.

ző döntéseket ebben az időszakban. Családi élete és munkája is kielégítő volt számára. Ekkor született második, Margit nevű lánya. Munkájának minden területe (politika, gazdaság, irodalom és közélet) egyformán hangsúlyos volt a korszakban.

A megállapodás időszaka (33–40 év)

Ebben a szakaszban egy tágabb életstruktúrát kell felépíteni, és hosszú távra kell berendezkedni.²⁹ Ez elköteleződést feltételez kiemelten a család és a munka területén. Hegedüsnek ebben a szakaszban (35 éves korában) született a harmadik lánya, Mária.

Munkájában inkább a gazdaságra koncentrált. 1904-ben a pénzügyek egyetemi tanára lett; 1905-től különböző beosztásokban irányította a Magyar Gyáriparosok Szövetségét. Mivel a Liberális Párt megbukott, néhány évre kikerült a parlamentből, politikai ambícióit azonban nem adta fel. Választási kudarca átmeneti válságot jelentett számára, amit első színdarabjának megírásával igyekezett oldani. A kreatív írás gyógyír volt később is a problémáira. 1910-ben már ismét országgyűlési képviselő volt, vagyis Hegedüs élete egy kisebb kilengést követően várakozásai szerint folyt tovább.

Tevékenysége közel 40 évesen a magyar társadalom megbecsült tagjává tette Hegedüst, de eleven képzelőerője és szüntelen tenni akarása miatt is arról álmodozott, hogy még feljebb kerüljön a szakmai ranglétrán. Karrierje csúcsát azonban nem ekkor érte el, ahogy azt Levinson írja, hanem 8 évvel később. Ennek legfőbb oka, hogy 1914-ben kitört az első világháború, melyet követően a polgári demokratikus rendszerben (a GyOSZ vezetőjeként nem esküdött fel a Nemzeti Tanácsra) megtúrt, majd a Tanácsköztársaság alatt nem kívánatos személy volt. Sőt, 1919 tavaszán fogsága alatt az élete is veszélybe került.

Az ellenforradalmi rendszer kiépülése idején az egyik legnehezebb időszakban, hat hónappal a Trianoni békeszerződés aláírását követően kapta pénzügyminiszteri kinevezését. Ez volt önmegvalósításának csúcsa.

²⁹ LEVINSON et al. 1976. 22.

Következtetések

Hegedüs életében a „nyár” (17–40 év) az általános kihívások (foglalkozás, házasság, gyermekvállalás) terén drámai változásokat hozott, „Álma” azonban nem ebben az „évszakban” teljesült be. Az egész társadalom szövetét erősen megszagató történések (az első világháború, a Monarchia felbomlása, majd az 1918/1919 évi forradalmak) ugyanis jelentősen akadályozták, a Tanácsköztársaság idején pedig lehetetlenné tették személyes céljainak megvalósítását.

Képességeivel, aktivitásával egyaránt kitűnt társai közül, ám az apa és a keresztapa karrierje nagy nyomással nehezedett a mindig megfelelni vágyó Lorántra. Ennek árnyoldalai azonban még nem voltak láthatók. Változás akkor következett be (középső felnőttkor), amikor személyes céljai az ellenforradalom kiépülését követően korának jellemző értékeivel és elvárásaival újra összhangba kerültek.

Hegedüs fiatal felnőttkorának vizsgálata alapján elmondhatjuk, hogy a pszichobiográfia új perspektívát, explicitebb kérdésfeltevést és inspirációt kínál a felhasználónak, továbbá megsokszorozza a korabeli emberrel és annak kontextusával kapcsolatos tudást. Legkülönlegesebb vonása mégis az, hogy *az emberi oldalát* is megvilágítja a történelmi személyiségeknek.

Rövidítések, irodalom

BÁLINT 2012	BÁLINT Ágnes: Télemakhosz bolyongásai: Németh László pszichobiográfiája (1901–1932). Pécs, 2012.
BÁLINT 2014	BÁLINT Ágnes: Pszichobiográfia és irodalom. Pécs, 2014.
COSER 1975	COSER, Rose Laub: The Complexity of Roles as Seedbed of Individual Autonomy. In: The Idea of Social Structure. Essays in Honor of Robert Merton. Ed. COSER, L. A. New York, 1975. 237–263.
EDWARDS 1998	EDWARDS, David J. A.: Types of Case Study Work. A Conceptual Framework for Case-based Research. Journal of Humanistic Psychology 38. (1998) 36–70.

- ELMS 1994 ELMS, Alan C.: *Uncovering Lives: The Uneasy Alliance of Biography and Psychology*. New York, 1994.
- FOUCHÉ-DU PLESSIS-VAN NIEKERK 2017 FOUCHÉ, Paul – DU PLESSIS, Ruvé – VAN NIEKERK, Roelf: *Levinsonian Seasons in the Life of Steve Jobs: A Psychobiographical Case Study*. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology* 17. (2017) 1–18.
- HALKOVICS 2002 HALKOVICS László: *Hegedüs Sándor szerepe a gazdaság és a statisztika fejlesztésében (1847–1906)*. *Statisztikai Szemle* 8. (2002) 769–783.
- HEGEDÜS 1929 HEGEDÜS Loránt: *Könnyek könyve*. Bp., 1929.
- HUNYADY 2002 HUNYADY György: *Történelem és pszichológia: folytatódó diskurzus*. In: *Szociálpszichológia történelemtanároknak. Tanulmánygyűjtemény*. Válogatta HUNYADY Gy. Bp., 2002. 434–447.
- KÓVÁRY 2011 KÓVÁRY, Zoltán: *Psychobiography as a Method. The Revival of Studying Lives: New Perspectives in Personality and Creativity Research*. *Europe's Journal of Psychology* 7. (2011) 739–777.
- LEVINSON et al. 1976 LEVINSON, Daniel J. – DARROW, Charlotte N. – KLEIN, Edward B. – LEVINSON, Maria H. – MCKEE, Braxton: *Periods in the Adult Development of Men: Ages 18 to 45*. *The Counseling Psychologist* 6. (1976) 21–25.
- LEVINSON et al. 1978 LEVINSON, Daniel J. – DARROW, Charlotte N. – KLEIN, Edward B. – LEVINSON, Maria H. – MCKEE, Braxton: *The seasons of a man's life*. New York, 1978.
- LEVINSON 1986 LEVINSON, Daniel J.: *A Conception of Adult Development*. *American Psychologist* 41. (1986) 3–13.
- MAYER 2017 MAYER, Claude-Helene: *The Life and Creative Works of Paulo Coelho. A Psychobiography from a Positive Psychology Perspective*. Cham, 2017.
- PESTI NAPLÓ 1895 PESTI NAPLÓ 1895. október 12. 2–3.
- PONTEROTTO et al. 2015 PONTEROTTO, Joseph G. – REYNOLDS, Jason D. – MOREL, Samantha – CHEUNG, Linda: *Psychobiography Training in Psychology in North America: Mapping the Field and Charting a Course*. *Europe's Journal of Psychology* 11. (2015) 459–475.
- RUNYAN 1988 Runyan, William M.: *Psychology and Historical Interpretation*. New Jersey, 1988.

-
- VONYÓ 2017 Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései. Szerk. VONYÓ J., Pécs–Bp., 2017.
- ZSINDELY 2007 ZSINDELY Sándor: Hegedüs Loránt élete és munkássága. Bp., 2007. (Kézirat). In: Zsindely, Sándor Családi Krónika. 2. kötet, Bp., 2007. 1–105.

ZAB TAMÁS LÓRÁND

„Emberré emelő első tavaszunk”

*A felnőtté válás életszakasza és a politikai szerepvállalás kapcsolata
Pusztai Gazda Jenő és Steiner (Somogyi) Pál életpályájában¹*

“The spring that made us a man.” – The Life Period of Becoming an Adult and Political Activity in the Life Cycles of Jenő Pusztai Gazda and Pál Steiner (Somogyi)

While writing a biography, authors tend to ignore the human life cycle's role when explaining the motives behind historical personalities' acts. By doing so, they unintentionally rely on an outdated naive perspective on the human psyche. This case study explores the connection between the life period of becoming an adult and the political engagement of individuals supporting the Hungarian Soviet-Republic. The subjects, born in the same city, both to worker families were on different paths towards adulthood: one of them was a university student, the other was a carpenter. Their road to adulthood was stopped abruptly by the outbreak of World War I. After the war, they became the organizers and leaders of a local Red Terror squadron. Based on Levinson's theory of psychosocial development, the study examines how we can comprehensively account for their post-war political activity.

Keywords: adult development, Hungarian Soviet-Republic, psychobiography

Bevezetés

A Magyarországi Tanácsköztársaság legradikálisabb hívei és aktív védelmezői jellemzően a fiatal felnőttek korosztályából kerültek ki; a proletárdiktatúra hívei és ellenzői közötti ellentét generációs jellegű is volt. A Forradalmi Kormányzótanács tagjainak átlagéletkora kevesebb, mint 42 év volt.² Ezt

.....
¹ Az idézet származási helye: SOMOGYI 1959. 59.

² HATOS 2021. 93.

az átlagéletkort a kommunista tanácsstagok húzták lefelé. Kun Béla külügyi népbiztos 33, Szamuely Tibor hadügyi népbiztoshelyettes és közoktatásügyi népbiztos 28, Korvin Ottó a Politikai Nyomozóiroda vezetője 25, Rákosi Mátyás kereskedelemügyi népbiztoshelyettes 27 éves volt. Érdeemes tehát feltennünk a kérdést, milyen szociálpszichológiai, a történelmi környezetből és a felnőtté válás folyamatából fakadó kényszerek vezettek a fiatal felnőttek magas arányához a Tanácsköztársaság megteremtésében és fenntartásában. Ha az egyének politikai aktivitásának motivációit, belső mozgatórugóit vizsgáljuk, ritkán számolunk az egyén élepszakaszainak törvényszerűségeivel. A biográfia-írásban jellemzően egy kontinuum és koherens (naivan pszichologizáló) személyiségképet szokás hangsúlyozni,³ amelyben kevésbé számolnak az emberi életciklus alapvető meghatározottságaival.

Jelen tanulmányban a Tanácsköztársaság rövid periódusában aktívan szerepet vállaló két vidéki fiatal életpályáját vizsgáljuk. A résztvevők által megélt élepszakasz (a felnőtté válás élepszakaszának) jelentősége kerül fókuszba, vagyis az, hogy annak alapvető jellegzetességei hogyan vezettek a politikai aktivitás markáns megéléséhez, a proletárforradalomban való részvételhez. A vizsgálat két alanya Pusztai Gazda Jenő (1894. augusztus 21. – 1971. június 3.) és Steiner (később: Somogyi) Pál (1894. május 23 – 1980. október 17.) a párt vidéket járó pártmunkásai, agitátorai voltak, illetve szervezői és vezetői közé tartoztak a Somogy vármegyei vörösterrore alakulatnak, a Latinca-századnak.⁴ A proletárdiktatúra fennállása során végig a kommunista érdekeket képviselték a hatalmi erőterben, kommunista elköteleződésüket pedig a halálukig sem tagadták meg. Az esettanulmány reményeink szerint hozzájárul a Tanácsköztársaságban szerepet vállaló fiatal felnőttgeneráció jobb megértéséhez, róluk ugyanis ezidáig kevés hasonló megközelítésű tanulmány látott napvilágot – dacára annak, hogy fontos alakítói voltak az eseményeknek. A Tanácsköztársaság ifjúságáról írt lélektani fókuszú életrajzi esettanulmányt George Deák, aki Sinkó Ervin élepszakaszát vizsgálta.⁵ A feltárt életutak számát azonban érdemes növelni, ugyanis ezek sokféleségükkel újabb aspektusokat emelhetnek fókuszba, így a történelmi jelenségek jobb megértését szolgálhatják.

³ KÖVÉR 2014. 20.

⁴ A Latinca-század tevékenységéről legújabban: FARKAS 2019.

⁵ DEÁK 2019.

Teoretikus háttér

Az elemzés során elsősorban Daniel J. Levinson pszichoszociális fejlődéselméletére támaszkodunk. Eszerint az ember élete során (az időjárásban megfigyelhető évszakokhoz hasonlóan) alapvetően különböző ciklusokat él és tapasztal meg, melyeknek más és más jellemzőik vannak. A ciklusokban az ember életstruktúrákat épít fel újra meg újra, olyanokat, amelyek az adott életszakaszban a legmegfelelőbbek számára. Levinson szerint a számunkra releváns, korai felnőttkori életszakasz (*era of early adulthood*) körülbelül húsztól negyven éves korig tart. Ebben a tág intervallumban további négy kategóriát különböztet meg: a korai átalakulás, a belépési életstruktúra, a 30 éves kori átalakulás és a megállapodás periódusát. Vizsgált személyeink (Pusztai Gazda és Steiner) 24–25 éves korukban a korai felnőttkori életstruktúrájukat (*entry life structure*) élték a Tanácsköztársaság ideje alatt. Ebben az időszakban próbálták meg saját egzisztenciát teremteni és elszakadni a családi otthontól. Itt tehát most ennek az életszakasznak a jellegzetességével foglalkozunk.

Források

A tanulmány által tárgyalt két életpályát viszonylag gazdag forrásanyagból ismerheti meg a kutató. Steiner Pál később (már Somogyi Pálként) írói pályát futott be, amelynek elsődleges élményanyaga az orosz hadifogság, az oroszországi polgárháborús tevékenység és a Tanácsköztársaság voltak. Első publikációja egy verseskötet volt, amely 1921-ben jelent meg a megszállt Pécsen.⁶ Jugoszláviában és a Szovjetunióban is jelentek meg írásai, majd 1946-ban, hazatérése után Magyarországon is. A Somogy megyei kulturális élet fontos szereplője volt, akiről több önéletrajz is fennmaradt.⁷

Pusztai Gazda Jenő a két világháború között szintén emigrációra kényszerült, de rá nem volt jellemző Steiner grafomániája. Magyarországra ő már csak látogatóként tért vissza, Moszkvában érte a halál 1971-ben. Több mint 40 oldalas visszaemlékezését a Párttörténeti Intézet munkatársai rögzítették

⁶ SOMOGYI 1921.

⁷ MSZMP Arch. Somogyi (Steiner) Pál személyi gyűjtemény.

1970-ben.⁸ Jenővel az Útközben,⁹ testvérével a Somogy című folyóirat készített interjút.¹⁰ Ezekből az egodokumentumokból, illetve életrajzi adataikból viszonylag jól rekonstruálható 1919 előtti életpályájuk, ahogyan megélt élethelyzeteik is.

A család és az iskola

A két fiatal szülővárosukban, Somogy vármegye székhelyén, Kaposváron nőtt fel. Szocializációjuk tehát ebben a húszezres lélekszámú vidéki kisvárosban zajlott. Ahhoz, hogy későbbi, fiatal felnőttkori életpályájukat megértsük, szükséges, hogy bemutassuk elsődleges (család) és másodlagos (iskola) szocializációs környezetüket is.

A két fiatal hasonló osztályhelyzetbe született, mindketten munkásszülők gyermekei voltak. Jenő apja gépész volt egy somogyi uradalomban, majd Kaposvárra költözve a MÁV javítóműhelyében dolgozott, anyja nem állt alkalmazásban.¹¹ Pál apja idénymunkás, anyja szakácsnő volt. Nagy törést jelentett családjá életében, hogy apja egy közlekedési balesetben eltörte a lábát,¹² ezután házalóként, rongyszedőként kellett megélnie.¹³ A rongyszedő a házakat, lakásokat járta és papírgyártás céljára a lakosságtól elhasznált ruhaanyagot gyűjtött be.¹⁴ A rongyszedő alakja a népköltészetben és a köztudatban a szegény zsidó tipikus foglalkozása volt.¹⁵ Rendkívül alacsony társadalmi megbecsültségű munka volt, így a Steiner család szegénységben élt. Jenő és Pál is sokgyermekes családban nevelkedett, Pálnak öt,¹⁶ Jenőnek három testvére volt.¹⁷

⁸ Pusztai Gazda Jenő memoárja. PII 867 P177, Pusztai Gazda Jenő személyi gyűjtemény.

⁹ PUSZTAI GAZDA 1969.

¹⁰ VIRÁNYI 1971.

¹¹ VIRÁNYI 1971. 39.

¹² Baleset az utcán. Somogyi Hírlap, 1910. május 28., 5. és SOMOGYI (Steiner) Pál: Önéletrajz, MSZMP Arch., Somogyi (Steiner) Pál személyi gyűjtemény, 1.

¹³ SOMOGYI (Steiner) Pál: Önéletrajz. MSZMP Arch., Somogyi (Steiner) Pál személyi gyűjtemény, 1.

¹⁴ A magyar nyelv értelmező szótárának „rongyszedő” szócikke. (<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara>)

¹⁵ KECSKEMÉTI 1896. 11–12.

¹⁶ SOMOGYI (Steiner) Pál: Önéletrajz. MSZMP Arch., Somogyi (Steiner) Pál személyi gyűjtemény, 1.

¹⁷ Pusztai Gazda Jenő memoárja. PII 867 p – 177 Pusztai Gazda Jenő személyi gyűjtemény, 1.

A két fiatal lázadáshoz, forradalomhoz vezető útja családjuk különböző vallási-etnikai háttéréből fakadóan is eltérő kiindulási pontból vezetett végső soron egy irányba. Jenő katolikus,¹⁸ Pál zsidó¹⁹ családba született. Az antiszemitizmus jelen volt Somogy vármegyében a dualizmus évtizedei alatt. A nyolcvanas évek elején heves antiszemita zavargások zajlottak a megyében,²⁰ 1915-ben pedig újból felelevenedett a vérvád „hagyománya”.²¹ Pál saját zsidó származásához fűződő viszonyáról, az antiszemitizmussal való fiatalkori találkozásából fakadó traumáiról sohasem beszélt nyíltan. Steiner (Somogyi) 1953-ban megjelent életrajzi ihletésű kisregényében,²² amely a szerző orosz hadifogságban és a polgárháborúban eltöltött időszakáról szól, egy asztalosmunkás karakterén keresztül írt az antiszemitizmusról.²³ A szerző judaizmushoz fűződő viszonyáról következtetések levonására csábít az a megfigyelés, hogy a regényben magát a főszereplő karakterén át ábrázolta, akivel kapcsolatban nem tett utalást zsidó származásra. Az antiszemitizmus kérdése – bár az nyilvánvalóan foglalkoztatta a szerzőt – csak mellékszereplők történeteinek keresztül jelenik meg a regényben, mint a gyűlölt régi világ szereplőinek fogyatékosága. Az asztalosmunkások szolidaritást vállalnak zsidó elvtársukkal és miután az antiszemita munkavezető elbocsátotta őt, sztrájkot szerveznek, hogy visszakapja munkáját.²⁴ A történet jól mutatja Steiner Pál életében az internacionalista munkásmozgalom szerepét: számára – Sinkó Ervinhez hasonlóan²⁵ – a munkásmozgalom az etnikai-valálási kategóriákból való kilépés, az emancipáció ígérését hordozta magában. Ez generációs jelenség volt, amely során a zsidó fiatalok elfordult az apáik által támogatott liberális-függetlenségi pártoktól.²⁶ Jenő, bár katolikusnak született, ez nem játszott komoly szerepet életében. A többségi társadalom tagjaként számára nem volt olyan problémás a család vallási-etnikai hagyományaihoz való viszonyulás, mint Steinernek.

¹⁸ Pusztai Gazda Jenő József születési anyakönyve. (familysearch.org)

¹⁹ Steiner Pál születési bejegyzése a kaposvári izraelita hitközség születési anyakönyvében. (familysearch.org)

²⁰ Erről: BŐSZE 1991.

²¹ BŐSZE 2005. 133.

²² SOMOGYI 1953.

²³ L. pl. SOMOGYI 1953. 45., 164.

²⁴ SOMOGYI 1953. 45., 53–54., 77–80.

²⁵ SINKÓ 1983. 7–8.

²⁶ DEÁK 2019. 32.

Pál, miután elvégezte a hat elemi osztályt, szülei 13 évesen kárpitosinasnak adták.²⁷ Négy évig inaskodott egy bútorgyártó műhelyben. Mivel szülei a városban éltek, otthon lakott, ami valamivel előnyösebb helyzetet jelentett számára az inasok között, de rendszeres elszenvedője volt a testi fenyítésnek.²⁸ Jenő az elemi iskola után a Kaposvári Állami Gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol 1913-ban érettségizett, jó eredménnyel.²⁹ Apja fontosnak tartotta gyermekei iskoláztatását, ennek eredményeképpen a család mindegyik gyermeke elvégezte a középiskolát.³⁰

A család elhagyása

Pusztai Gazda és Steiner életpályái között a legfontosabb különbség, hogy előbbi a Budapesti Tudományegyetem magyar-történelem tanárszakos hallgatója lett a gimnázium elvégzése után, a fővárosba költözött, ígéretes polgári pályafutás elé nézett; utóbbi viszont „igazi” proletár maradt, kárpitosként dolgozott szülővárosában és úgy tűnt, hogy a fennálló politikai rendszerben nem számíthat társadalmi felemelkedésre.

Levinson szerint a „család elhagyása” (*leaving the family*) életszakasz a középiskola befejezésekor kezdődik.³¹ Különbség van azonban az ezt követően továbbtanulók (pl. Pusztai Gazda) és a munkaerőpiacra belépők (pl. Steiner) életszakaszának jellege között. Aki a felsőoktatásban (vagy egyéb intézményes környezetben, pl. a katonaságnál) folytatja életpályáját, olyan köztes életszakaszba kerül, ahol fennmaradnak számára az intézményi keretek között a család nyújtotta lehetőségek: a struktúra, irányítás, támogatás, fenntartás segítése. Emellett olyan autonóm és privát szférákat is biztosít, amelyben a fiatal felnőttnek felelősséget kell vállalnia magáért, és előmeneteli lehetőségeket harcolhat ki magának. Lehetősége van továbbá kapcsolatokat kiépíteni változatos korú és műveltségű személyekkel, akik őt gyakran egyenrangúként, felnőttként kezelik.³²

²⁷ MAUTNER József: Anyagfelvétel Somogyi Pállal. MSZMP Arch., Somogyi (Steiner) Pál személyi gyűjtemény, 8.

²⁸ MAUTNER József: Anyagfelvétel Somogyi Pállal. MSZMP Arch., Somogyi (Steiner) Pál személyi gyűjtemény, 8.

²⁹ A Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium értesítője az 1912-1913. isk. évről, 71.

³⁰ Pusztai Gazda Jenő memoárja. PIL 867 p – 177 Pusztai Gazda Jenő személyi gyűjtemény, 1.

³¹ LEVINSON et al. 1976. 22.

³² LEVINSON et al. 1976. 22.

Azok számára, akik az oktatásból, a serdülők világából közvetlenül a munkaerőpiacra kerülnek, nem áll rendelkezésére ilyen intézményes mátrix, ami formálná a serdülőből felnőtté válást. A legtöbb esetben (és Somogyival is ez volt a helyzet) nem költöznek el a családtól, hanem továbbra is együtt élnek vele. Elkezdik ugyan „élni a saját életüket”, de továbbra is a hierarchikus családi struktúrában némiképp a szülőknek alárendelt helyzetben maradnak. A munka világában ezek a fiatalok jellemzően a rosszabb műszakokat kapják, rosszabb fizetésért és többet dolgoznak, mint idősebb munkatársaik. Pál ebben a helyzetben a szociáldemokrata pártban találta meg a közösségét, amelynek nagykorúvá válásakor tagja lett. Itt – a politikai tevékenység mellett – lehetősége nyílt a művelődésre; tagja lett a dalárdának és a színjátszókörnek is.³³

Az 1914-es év mindkettőjük életében nagy változást hozott. Az első világháború kitörésekor a két 20 éves fiatalelsők között sorozták be katonának.³⁴ Ekkor tehát Pál is elszakadt családjától, Jenő az egyetemista életet hagyta hátra és mindketten a keleti frontra kerültek.

Beilleszkedés a felnőtt világba

Levinson szerint a felnőtt világba való beilleszkedés életszakasza akkor kezdődik, amikor az egyén életében a súlypont a családi otthonról a kialakítandó új otthonra kerül át, ahol a fiatal megpróbálja létrehozni saját önálló életének feltételeit. Ennek szerinte valamikor a húszas évek elején kell megtörténnie.³⁵

Az elhúzódó háború miatt az itt elemzett életutakban a fiataloknak nem volt lehetősége, hogy lépéseket tegyenek az önálló egzisztencia megteremtése felé. Jenő nem folytathatta egyetemi tanulmányait, polgári karrierje nem lépett előre. Ez azért is volt nagy probléma, mert többgyermekes munkáscsaládból származott, családja számára jó lett volna, ha mihamarabb a saját lábára áll. Ahelyett azonban, hogy önálló felnőtt egzisztenciájának kialakítása felé haladt volna, négy éven keresztül a fronton töltötte idejét. Az őt körülvevő társas környezet is radikálisan megváltozott, bölcsészhallgatók helyett katonák

³³ MAUTNER József: Anyagfelvétel Somogyi Pállal. MSZMP Arch., Somogyi (Steiner) Pál személyi gyűjtemény, 8-9.

³⁴ Pusztai Gazda Jenő memoárja. PIL 867 p – 177 Pusztai Gazda Jenő személyi gyűjtemény, 2.

³⁵ LEVINSON et al. 1976. 22.

vették körül. Pál esetében is hasonló volt a helyzet: ahelyett, hogy szakmájában szerzett volna értékes tapasztalatokat, vagy kapcsolatokat épített volna ki a helyi közösségekben, esetleg a szociáldemokrata mozgalomban bontakoztatta volna ki magát, különböző orosz városokban, szokásaiban és nyelvében idegen országban kellett dolgoznia rossz fizetésért és rossz körülmények között. A háborúnak természetesen brutalizáló hatása is volt a fiatalokra. Mindketten ebben az időben kezdtek el megismerkedni a bolsevizmussal: Jenő hadifogságból visszatérő katonatársaitól, Pál pedig a hadifogságban.

Felnőtté válásuk folyamata végül hazaérkezésükkor térhetett volna vissza a rendes kerékvágásba, ugyanakkor a társadalom, ahová visszatértek már forrásponton volt. Jenő szeptemberben ugyan még visszatért Kaposvárra, de hamarosan érezte, hogy nincs maradása a vidéki városban. Mindkét korábbi szocializációs környezete, a bölcsészkar egyetemi ifjúsága és a hazatérő katonák is forradalmi jellegű szervezeteket hoztak létre a fővárosban. Ő is úgy érezte, hogy Budapesten, az események sűrűjében a helye. Pál novemberben tért haza, Oroszországban szerzett tapasztalatokkal. Ő Kaposváron maradt, és ott próbálta a helyi munkásság balratolódását elősegíteni.³⁶ Az események, a közhangulat alakulása egy új mobilitási lehetőséget, egy újfajta társadalomban, egy új felnőtt egzisztencia kialakítását ígerte a fiatal generáció számára.

A hivatásos forradalmár pályája vonzó életpályát jelenthetett az előző rendszerben kevés lehetőséghez jutó fiatalok számára. David M. Raddock megállapítása szerint – aki empirikus vizsgálatot végzett a kínai kulturális forradalomban részt vevő fiatalok motivációit illetően – a forradalmi szerepvállalásban fontosabb motiváció volt a társadalmi elismerés és a személyes előmenetel lehetősége, mint a szocialista vidék kialakítása és a kommunizmus megvalósítása (vagyis a konkrét társadalmi változás).³⁷ Kínában, a hatvanas években Mao úgy tudta mozgalmi aktivitásra buzdítani a fiatalokat, hogy az apjuk felülmúlása és a társadalmi előmenetel iránti szorongó vágyakozást összekapcsolta a társadalmi haladás ígéretével.³⁸ Lehetővé tette számukra, hogy saját individuális céljaikat a közösség iránti cselekvés képzetével legitimálják. Ezek a megállapítások könnyedén ráilleszthetők a „Tanácsköztársaság generációjának” lélektanáról alkotott képre: az előrejutás, az önmegvalósítás lehetőségét kínálta számukra a forradalom, olyan lehetőséget, amelyet korábban nem kaphattak meg.

³⁶ SOMOGYI Pál: Önéletrajz. MSZMP Arch., Somogyi (Steiner) Pál személyi gyűjtemény, 1.

³⁷ RADDOCK 1975. 21.

³⁸ RADDOCK 1975. 22.

A forradalmi események során saját szerepüket fontosnak érezhették, amelyet teátrális, látványos gesztusok által erősítettek meg magukban. Jenő az október 25-i ún. első lánchídi csata alkalmával egy nemzetiszínű zászlót tűzött ki a királyi palota tetejére, ahonnan szónoklatot tartott az összegyűlt tömegnek.³⁹ Ő ebben az időben a Forradalmi Katonatanács tagjaként tevékenyen részt vett a forradalom kiépítésében, nyilvános beszédeket tartott, agitált. Egy társa visszaemlékezésében kiemelte: *„Még ma is meghatódom, ha visszagondolok rá, hogy azok a koros, bajuszos 40 év körüli emberek hogyan hallgattak ránk a pelyhes állú, gyerekarcú, 21 éves parancsnokaikra”*.⁴⁰ Nem nehéz elképzelni, hogy mennyire addiktív hatással lehetett a társadalmi megbecsültség érzése a fiatalokra.

Október 30-án – a Jenőhöz hasonló, forradalmi lázban égő katonák tevékenységének eredményeképpen – győzött az őszirózsás forradalom. Pusztai Gazda azonban ezzel nem elégedett meg. Hamarosan a bolsevizmus irányába kezdett tájékozódni, előbb barátaival saját „kommunista pártot” alapított, majd beléptek a KMP-be.⁴¹ Hogy saját magát mennyire fontos szereplőnek látta ebben az időben, azt jól mutatja, hogy amikor december végén Kelen József a KMP nevében felszólította őket a feloszlásra és a Kun Béla-féle párthoz való csatlakozásra, csak hosszas gyözködés után voltak hajlandóak a „pártegyesülés” helyett feloszlani, és egyénenként csatlakozni a párthoz. Kezdetben tehát saját szervezetüket és tevékenységüket egyenrangúnak ítélték Kunék pártjával, maguknak pedig az új szervezetben minél fontosabb pozíciót akartak kiharcolni.⁴² Jenőt végül Kun Béla küldte vissza Kaposvárra, hogy itt a leszerelő katonák között tevékenykedjen, és nyerje meg őket a KMP számára.⁴³

Összegzés

Fontos és talán gyakran ignorált aspektus a nagy társadalmi változások közben vállalt közéleti, politikai szerepben az egyéni előrelépés, az egyéni presztízs kiterjesztésének lehetősége mint motiváció. A felnőtté válás, az ön-

³⁹ Pusztai Gazda Jenő memoárja. PIL 867 p – 177, Pusztai Gazda Jenő személyi gyűjtemény, 6.

⁴⁰ Lengyel László visszaemlékezése. PIL 867 l – 16., Lengyel László személyi gyűjtemény, 6.

⁴¹ Pusztai Gazda Jenő memoárja. PIL 867 p – 177, Pusztai Gazda Jenő személyi gyűjtemény, 11–12.

⁴² Pusztai Gazda Jenő memoárja. PIL 867 p – 177, Pusztai Gazda Jenő személyi gyűjtemény, 12.

⁴³ Pusztai Gazda Jenő memoárja. PIL 867 p – 177, Pusztai Gazda Jenő személyi gyűjtemény, 13.

álló egzisztencia megteremtésének szorongató kényszere a fiatalok számára meghatározó pszichológiai jelenség, amelyben az első világháborúban harcoló generáció feltűnő hátrányt szenvedett el. A proletárforradalom ígérete azonban gyors lehetőséget kínált az önmegvalósításra, amely iránt több fiatal kötelezte el magát. A háború előtt alárendelt szerepben élő fiatalok a háborúban (szintén alárendelt szerepben) brutalizálódtak, majd hazatérve, a felbomló struktúrák Magyarországon úgy érezték: eljött az ő idejük.

Rövid mikrotörténeti vizsgálódásunk legfőbb makrotörténeti tanulsága tehát a következő lehet: a rendszeren belüli egyéni kibontakozásban, egzisztenciateremtésben akadályozott fiatalok jelentékeny erőforrásai lehetnek a radikális mozgalmaknak. A Tanácsköztársaságban való szerepvállalás válójában individuális emancipációs lehetőséget jelentett a két ambiciózus, munkásszármazású fiatal számára, akikhez hasonlók országsszerte kapcsolódtak a Tanácsköztársaság-párti szervezetekhez.

Rövidítések, irodalom

Források

MNL SVL	Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára
PIL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
MSZMP Arch.	MNL SVL XXXV. 56. MSZMP Archívum személyi gyűjteményei: A munkásmozgalom somogyi résztvevőivel kapcsolatos iratok, egyéb dokumentumok.
PUSZTAI GAZDA 1969	„Száz ellenforradalmárt ejtettünk foglyul...”. Beszélgetés Gazda Jenővel, az egykori Latinca-század parancsnokával. Útközben 3. (1969:1) 98–100.
SINKÓ 1983	SINKÓ Ervin: Szemben a bíróval. Bp., 198
SOMOGYI 1921	SOMOGYI Pál: Terjed a tűz. Pécs, 1921.
SOMOGYI 1953	SOMOGYI Pál: Nagy iskola. Bp., 1953.
SOMOGYI 1959	SOMOGYI Pál: Emlékezés 1919-re. In: Somogyi tizenkencetek. Kaposvár, 1959. 59.
VIRÁNYI 1971	VIRÁNYI Pál: Az a tavasz volt a legszebb... Három testvér a Latinca-századból. Somogy 2. (1971:1) 39–41.

Irodalom

- BÁLINT 2014 BÁLINT Ágnes: Pszichobiográfia és irodalom. Pécs, 2014.
- BÓSZÉ 1991 BÓSZÉ Sándor: Az 1883-as antiszemita zavargások. Somogy megye múltjából 22. (1991) 77–93.
- BÓSZÉ 2005 Újrakezdések. Zsidósors Somogyban. Szerk. BÓSZÉ S. Kaposvár, 2005.
- DEÁK 2019 DEÁK, George: Ervin Sinkó's Search for Community: The Early Years, 1898–1919. Hungarian Cultural Studies 12. (2019) 28–45.
- FARKAS 2019 FARKAS Péter: A Vörös Őrség és a Latinca-század tevékenysége a Tanácsköztársaság alatt Somogy megyében. Clio Műhelytanulmányok 2019/5. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok> (letöltés: 2023. szeptember 18.)
- HATOS 2021 HATOS Pál: Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története. Bp., 2021.
- KECSKEMÉTI 1896 KECSKEMÉTI Ármin: A „zsidó” a magyar népköltészetben és színműirodalomban. Bölcsészettudományi értekezés. Bp., 1896.
- KÖVÉR 2014 KÖVÉR György: Biográfia és társadalomtörténet. Bp., 2014.
- LEVINSON et al. 1976 LEVINSON, Daniel J. – DARROW, Charlotte N. – KLEIN, Edward B. – LEVINSON, Maria H. – MCKEE, Braxton: Periods in the Adult Development of Men: Ages 18 to 45. The Counseling Psychologist 6. (1976) 21–25.
- RAB 2022 RAB Virág: The Fanatic of Meaning-Making: The Psychobiographical Case Study of Loránt Hegedüs. In: Psychobiographical Illustrations on Meaning and Identity in Sociocultural Context. Eds. MAYER, C.-H. et al. Cham, 2022. 211–237.
- RADDOCK 1975 RADDOCK, David M.: The 'Revolutionary Successor': Some Psychological Perspectives On Youth Participation in Cultural Revolution. China Report 11. (1975:3) 21–32.

BENE KRISZTIÁN

Kilépési stratégiák

Magyar utak a Francia Idegenlégióba az 1940-es évek második felében

— • —

Exit Strategies: Hungarian Trips to the French Foreign Legion in the Second Half of the 1940s

In the period following the end of the Second World War, some Hungarian youth were taken prisoners of war in the Western countries, from where their return to Hungary was uncertain, while others felt, their future in their homeland was hopeless in the new political system that was emerging. As a result, many young men decided to join the French Foreign Legion in the second half of the 1940s, where they were welcome to help meeting the manpower needs of the First Indochinese War in Southeast Asia. Despite ongoing research, their exact number is not yet known, but the available data suggest that they numbered more than 1,000 in total. The aim of this paper is to give a brief account of the lives of some individual legionnaires who left Hungary to better understand in what circumstances and for what reasons this relatively large number of young Hungarians joined the French military corps, known in Hungary primarily from the novels of Jenő Rejtő.

Keywords: French Foreign Legion, Indochina, Hungarian Volunteers, 1940s

— • —

Bevezetés

A Francia Idegenlégió és Magyarország kapcsolata igen hosszú múltra tekint vissza, hiszen az 1831-ben létrehozott katonai alakulat már a 19. század utolsó harmadától bizonyíthatóan folyamatosan fogadott magyar jelentkezőket. Az érkezők száma szorosan összefüggött Magyarország politikai és gazdasági helyzetével, ezért a Légióba jelentkező magyarok száma általában akkor nőtt meg, amikor szülőföldjünkön valamilyen krízishelyzet alakult ki.

Ennek megfelelően a többé-kevésbé állandó magyar jelenlét az alakulatban jelentősen megnövekedett az első világháborút követő zűrzavaros politikai-katonai átmenet idején, a gazdasági világválság alatt, a második világháborút megelőző időszakban, a konfliktus lezárását követően, valamint az 1956-os forradalom után is.

Tekintettel arra, hogy Magyarország a vesztesek oldalán fejezte be a második világháborút, amely igen komoly anyagi és embervesztést okozott számára, ezt követően pedig a korábitól gyökeresen eltérő új politikai rendszer került felállításra az országban, sokan döntöttek úgy, hogy más országban próbálnak szerencsét. Ezt jelentősen megkönnyítette az a tény is, hogy több százezer fiatal férfi került nyugati hadifogságba, akik esetében a választás nagyon egyszerű volt, hiszen már nyugati országokban voltak a háborút követő időszakban, így csupán nem tértek haza a megváltozott bizonytalan körülmények közé.

Ezzel egyidőben a Francia Idegenlégió – amely a második világháború folyamán komoly veszteségeket szenvedett – fokozatosan egyre nagyobb mértékben vonódott be az indokínai háborúba, ezért tárt karokkal várta az újonnan jelentkező önkénteseket. Ennek következtében bizonyos értelemben egyfajta „kereslet” és „kínálat” találkozott, amikor az új életet kezdeni kívánó magyarok egy része a francia katonai alakulat soraiban vállalt szolgálatot az 1940-es évek folyamán.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a fenti folyamatokat – a területi korlátok okán – vázlatosan bemutatva közreadjam néhány magyar önkéntes életútját, amelyek segítségével minden bizonnyal jobban megérthetővé válik azoknak a magyaroknak a motivációja, akik ebben az időszakban a Légióhoz való csatlakozás mellett döntöttek.

A Francia Idegenlégió az indokínai háborúban

A második világháború lezárulta után a Charles de Gaulle irányítása alatt álló francia vezetés vissza kívánta állítani fennhatóságát délkelet-ázsiai gyarmata felett, amelyet a konfliktus során a japánok elragadtak Franciaországtól. Azonban a helyi kommunista erők Ho Si Minh vezetésével a kialakuló hatalmi vákuumban 1945. szeptember 2-án kikiáltották a független Vietnámi Demokratikus Köztársaságot és átvették a terület közigazgatásának irá-

nyítást.¹ A francia kormány csupán 1945 végétől kezdve tudott csapatokat küldeni Indokínába, amelyek lépésről-lépésre váltották fel az itt állomásozó kínai és brit erőket, amelyek korábban a japán alakulatok lefegyverzéséről gondoskodtak. Ugyanakkor tárgyalásokat kezdtek a helyi politikai erőkkel a béke megőrzéséről és Francia Indokína státuszáról az újonnan létrehozott Francia Unió fennhatósága alatt.² Végül azonban a folyamatosan szaporodó fegyveres összetűzések 1946. december 19-én a hanoi-i felkelésben csúcsosodtak ki, amivel a kommunista erők megadták a jelet a franciák elleni általános felkelésre, ezzel pedig megkezdődött az indokínai háború.³

A rendelkezésére álló korlátozott erőforrások ellenére a francia vezetés rövid időn belül jelentős csapaterősítéseket küldött a térségbe: 1947 végén már 115 000 katona vett részt a hadműveletekben.⁴ Ugyanakkor növekvő veszteségek és az anyaország baloldali pártjainak háborúellenessége miatt a francia közvélemény egyre kevésbé támogatta a világ távoli pontján zajló konfliktust. Ennek egyenes következményeként egyre nehezebb volt francia állampolgárokkal feltölteni az egységek soraiban keletkezett réseket.⁵ A gyarmati alakulatok bevetése ezt egy ideig ellensúlyozta, de már 1948-ban is 10 000 fő hiányzott a bevetett alakulatok állománytábláján előírt létszámokhoz képest.⁶ A logikus megoldást az Idegenlégió kötelékében szolgáló külföldiek számának növelése jelentette.

A Légió a második világháború alatt jelentős veszteségeket szenvedett, ezért létszáma a konfliktus elején rendelkezésre állónak csupán árnyéka volt: mindössze 14 342 fő.⁷ Ez feltétlenül szükségessé tette az alakulat létszámának mielőbbi nagyarányú növelését annak érdekében, hogy a Légió hatékonyan harcba vethető legyen az új konfliktusban. Az alakulat vezetése gyorsan reagált és a meglévő négy franciaországi mellett hat új toborzóirodát nyitott a közép-európai régióban (amit a területek háború utáni megszállása tett lehetővé). A hazájukat elhagyó emigránsok között intenzív toborzókampányt folytató légiós külképviseletek sikerrel szólították meg a boldogulni vágyó korábbi katonákat, akik nagy számban jelentkeztek az alakulat kötelékébe.⁸

1 WINDROW 1996. 6.

2 FLEURY 2003. 121–147.

3 BONNECARRÈRE 2006. 57.

4 DEMÉLAS 2016. 39.

5 COMOR 2013. 473.

6 FLEURY 2003. 385–455.

7 COMOR 2013. 323.

8 MONTAGNON 1999. 308–309.

Ezzel párhuzamosan a francia hatóságok az ellenőrzésük alá került mintegy 900 000 tengelyhatalmi – német, osztrák, magyar, román és olasz – hadifogoly soraiban is próbáltak minél több önkéntest találni a fegyveres szolgálat folytatására. Sokak számára az jelentette a vonzerőt, hogy kikerülhetnek a gyakran embertelen körülményeket kínáló fogolytáborokból, mások számára pedig az, hogy nem kell visszatérniük az új politikai rezsimnek irányítása alatt álló hazájukba.⁹ A francia hatóságok elképzelése beváltotta a hozzá fűzött reményeket, mivel a legyőzött országok hadseregeinek katonái nagy számban vállalták a légiós szolgálatot a hazatérés helyett.¹⁰

A Légió egységeinek többsége hosszabb-rövidebb ideig bevetésre került Indokínában, ennek megfelelően itt teljesített szolgálatot a 2., 3. és 5. gyalogezred, az 1. lovassági ezred, a 13. könnyűdandár, az 1. és 2. ejtőernyős zászlóalj, valamint kisebb szállító-, javító- és utászkülönítmények.¹¹ A konfliktus során összesen 72 883 légiós harcolt a térségben, de az egyidőben bevetett katonák létszáma soha nem haladta meg a 20 000 főt.¹² Az összecsapásokban elszenvedett veszteségek igen jelentősek voltak: 10 483 fő (309 tiszt, 1 082 altiszt és 9 092 légiós) esett el. Ez azt jelenti, hogy a bevetett állomány 12%-a veszett oda, ami közel a kétszerese volt a teljes indokínai francia haderő 7%-os veszteségi arányának.¹³

Az alakulat magyar tagjai

A légiós alakulatok kötelékében szolgáló magyarok létszámára vonatkozóan csupán becslések állnak rendelkezésre. Mértéktartó számítások számukat az indokínai háború során hozzávetőlegesen 1000 főre teszik, az 1945 és 1962 közötti időszakra vonatkozóan pedig összesen 3000 főre.¹⁴ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a jelentkezők nemzetiségére vonatkozóan nincsenek hivatalos összesítések a Légió irattárában (vagy nem hozzáférhetőek a kutatók számára), ezért teljes mértékben megbízható választ eddig még nem sikerült adni erre a kérdésre.¹⁵

⁹ KEMENCEI 1985. 151.

¹⁰ THOUMELIN 2013. 57–66.

¹¹ MONTAGNON 1999. 309–312.

¹² BERGOT 1975. 318–319.

¹³ WINDROW 1996. 22.

¹⁴ HARANGI-TÓTH 2018. 68.

¹⁵ NÓVÉ 2016. 398.

Ugyanakkor a témával kapcsolatban folytatott kutatásokban jelentős változást hozott, hogy a közelmúltban elérhetővé váltak az indokínai háború során elesett katonák adatai a *Mémoire des Hommes* internetes portálon. Tekintettel arra, hogy az adatbázis tartalmazza az elesettek nevét, születési helyét (település és ország) és idejét, haláluk helyét, idejét és okát, alakulatukat, valamint rangjukat, ezeknek az információknak a segítségével komoly előrelépést lehet elérni az Indokínában harcoló magyarok megismerésével kapcsolatban. Ehhez az első lépés a magyarok beazonosítása, ami – a nemzetiség feltüntetésének hiányában – elsősorban a születési helyekre alapozva valószínűsíthető meg, mivel az esetek többségében szerepelnek a településeknek otthont adó országok is az adatok között. Ennek alapján 211 magyarországi születésű önkéntest sikerült azonosítani. Ez azonban nem az elesett magyarok végleges száma, mivel a korábbi kutatások tapasztalatai alapján a más országokban születettek adatainak átnézése során számos magyar nevű – és ennek alapján ilyen nemzetiségű – személyt lehetett még azonosítani. Ennek alapján az egyértelműen beazonosítható elesett magyarok száma 259 fő. A valódi szám ennél minden bizonnyal magasabb, hiszen számos olyan magyar lehet, aki nem tipikusan magyar névvel rendelkezik, születési ország és nemzetiség feltüntetésének hiányában azonban ők nem beazonosíthatók. Mindazonáltal feltételezhetjük, hogy a fenti szám nagyságrendileg pontos.

A teljes magyar létszámra vonatkozóan (tehát a harcokat túlélő önkénteseket is beleértve) természetesen csalóka lenne azt feltételezni, hogy a légiósokra vonatkozó 12%-os veszteségi arányt szem előtt tartva az elesettek számát ki kellene egészíteni 88%-kal, mivel ennek alapján a magyarok összlétszáma meghaladná a 2000 főt. Ugyanakkor a fenti szám ismeretében egyáltalán nem tűnik eltúlzottnak az 1000 fő körüli becslés, amely korábban felmerült a szakirodalomban, sőt még az is elképzelhető, hogy a valódi szám valahol 1000 és 2000 között van. Erre majd az Idegenlégióra vonatkozó levéltári anyagok további kutatása adhat idővel választ.

Az elesettekre vonatkozó adatsorok is számos következtetés levonását tesz lehetővé, amelyre már korábban én is kísérletet tettem,¹⁶ az alábbiakban azonban az adatok elemzése helyett egyéni légiós életutakkal ismerkedhet meg az olvasó, amely minden bizonnyal segít közelebbről megismerni a korszak viszonyait az azok között boldogulni kívánó személyek sorsán keresztül.

.....
¹⁶ BENE 2022. 22–38.

Egyéni életutak

Egy továbbszolgáló veterán

Volt olyan önkéntes, aki már korábban meghozta a döntését a Légiohoz való csatlakozásról, amit a háború utáni viszonyok között is fenntartott a hazatérés helyett.

Fehér Lajos 1906. augusztus 9-én született Szekszárdon. Érettségi vizsgát tett, majd két évet járt jogi egyetemre, emellett könyvelői végzettséget szerzett és tartalékos hadnagyi rangot ért el.¹⁷ 1931. december 4-én ötéves szerződést írt alá az Idegenlégióba, ahol másodosztályú közlegényként kezdte meg szolgálatát. Algériai és marokkói szolgálata során gyorsan lépdelt felfelé a ranglétrán, mivel a közttes rendfokozatok után 1939. november 30-án törzsőrmesteri kinevezést kapott,¹⁸ majd 1941. május 31-én elérte az altiszti pálya legmagasabb pozícióját, amikor főtörzsőrmesteri kinevezést kapott. A rutinos légios 1942. augusztus 2-án megkapta a francia állampolgárságot.¹⁹ A tengelyhatalmak ellen vívott tunéziai harcok során hadifogságba esett, ugyanakkor mivel a Vichy-Franciaország hivatalosan nem állt hadban sem Németországgal, sem Olaszországgal, 1943. május 12-én átadták az anyaországi francia katonai hatóságoknak, amelyek május 22-én fegyverszüneti szabadságra küldték.²⁰

1944. augusztus 4-én csatlakozott az Ellenálláshoz a dél-franciaországi Lozère megyében, ahol a komoly tapasztalattal rendelkező légios főhadnagyi, majd augusztus 28-án századosi rangot kapott. Feladatát sikeresen látta el, ezért végül – sajátos előmenetele ellenére – hadnagyi rangját véglegesítették 1945. június 1-én, majd leszerelték.²¹ A tartalékállományból 1946. január 1-én mozgósították és aktív szolgálatra rendelték Indokínába, ahol több mint egy évig szolgált, mielőtt 1947. szeptember 25-én véglegesen leszerelték. Ezt követően Casablancában telepedett le. A szolgálata során nyújtott teljesítményéért számos alkalommal kitüntették, többek között megkapta

¹⁷ SHD GR 16 P 219801. Fiche individuelle d'officier, 1–2.

¹⁸ SHD GR 16 P 219801. État des services, 1.

¹⁹ SHD GR 16 P 219801. Extrait du Journal Officiel du dimanche du 2 août 1942.

²⁰ SHD GR 16 P 219801. État des services, 2.

²¹ SHD GR 16 P 219801. Fiche d'officier.

a Hadikeresztet és az Ellenállási Érdemérmet.²² Egy későbbi levélből kiderül, hogy 1950-ben megkapta a Becsületrend lovagi fokozatát, és 1953-ban Marakesben élt,²³ további sorsáról nincs információ.

A Becsületrend parancsnoka

Egyesek közvetlenül a háborút követően csatlakoztak az Idegenlégióhoz, mivel nem tudták elképzelni a jövőjüket a szovjet vezetés alatt álló országban.

Kemencei János 1929. december 27-én született Budapesten. Visszaemlékezései alapján fiatal kora ellenére egy magyar Waffen-SS egység soraiban vett részt a magyar főváros védelmében. A háború befejezése után elhagyta Magyarországot, és 1946 augusztusában egy osztrák toborzóirodában belépett a Francia Idegenlégióba. Szeptemberben Algériában megkezdődött a kiképzése, majd a 2. lovassági ezredhez került és Marokkóban szolgált. 1948-ban önkéntesként jelentkezett a Légión első ejtőernyős egységébe (a későbbi 1. légiós ejtőernyős zászlóaljba). Mivel fizikailag alkalmasnak nyilvánították, megkapta a speciális kiképzést, amely azzal végződött, hogy 1948 júliusában ejtőernyőssé avatták. Tizedessé léptették elő, majd Indokínába küldték. Novemberben érkezett oda, ahol több összecsapásban is kitüntette magát, és 1950 szeptemberében őrmesterré léptették elő.²⁴ Részt vett a 4. számú gyaratomi útnál vívott csatában, amely jelentős francia vereséggel végződött.²⁵ A harcok során Kemencei kétszer is megsebesült, majd fogságba esett. A többi sebesült fogollyal együtt kiszabadult, megkapta a Katonai Érdemrendet, és a 3. ejtőernyős zászlóaljhoz helyezték át.

Önként jelentkezett egy újabb szolgálati turnusra Indokínába, és 1952 februárjában a 2. légiós ejtőernyős zászlóalj kötelékében tért vissza a harcokba. 1953 áprilisában törzsozrmesterré léptették elő, és zászlóalja nehézfegyveres szakaszának parancsnoka lett. Egységével együtt Diên Bien Phuba vezényelték, ahol a vesztes ütközetet követően²⁶ másodszor is fogságba esett. Egy szökési kísérlet után 1954 augusztusában szabadult ki. Még ugyanabban az évben megkapta a francia állampolgárságot, majd az algériai háború alatt

²² SHD GR 16 P 219801. État des services, 3–4.

²³ SHD GR 16 P 219801. Lettre du 2 février 1953 de Louis Fehér.

²⁴ KEMENCEI 1985. 13–192.

²⁵ DE GMELINE 2016. 436–443.

²⁶ CADEAU–COCHET–PORTE 2021. 308–326.

is ejtőernyős alakulatok soraiban szolgált. 1957-től 1959-ig a madagaszkári légiós helyőrségben állomásozott. 1959-ben főtörzszászlóssá léptették elő, és a tiszthelyettes kadétek kiképzésében vett részt. 1963-ban lépett ki az aktív szolgálatból. Harctéri teljesítményéért a Becsületrend lovagjává, tisztjévé, majd parancsnokává avatták.²⁷ 2009-ben hunyt el.²⁸

Egy baranyai származású ejtőernyős

Nagy Pál 1928-ban született Siklóson. Családja 1934-ben költözött Jugoszláviába. Az országot 1948-ban hagyta el, a határon át Olaszországba ment, ahol Triesztben csatlakozott az Idegenlégióhoz. Marseille-be, majd Algériába került, kiképzése pedig az Orántól kilencven kilométerre lévő Nouvion táborban zajlott. Önként jelentkezett ejtőernyős kiképzésre, amelyet Philippeville-ben (ma Skikda Algériában) kapott.²⁹ Az 1. ejtőernyős zászlóalj kötelékében 1948 októberében indult Indokínába. Harctéri teljesítményéért rövid időn belül örvezetővé léptették elő, majd 1950-ben részt vett a 4. számú gyarmati út mentén vívott csatában is, amelynek során fogságba esett. Szabadulása után Afrikába, majd Európába küldték felépülni. 1953 novemberében újra Indokínába vezényelték, ahol számos hadműveletben vett részt, végül 1954-ben Diên Bien Phunál vetették be. Súlyosan megsebesült, fogságba esett, és amputálták a bal lábát. A genfi megállapodások aláírása után szabadon választhatta meg a hazatelepülés helyét. Magyarországot választotta, és hat hónapos utazás után (1954 októbere és 1955 áprilisa között) Kínán és a Szovjetunióban keresztül térhetett vissza hazájába.³⁰ Ezt követően Pécsen telepedett le, kétszer nősült, és három gyermeke született.³¹ További sorsa ismeretlen.

²⁷ KEMENCEI 1985. 193–345.

²⁸ L'Amicale des Anciens de la Légion Etrangère de Montpellier et Environs [https://www.aaleme.fr/index.php/carnet/198--deces-de-ladjudant-chef-janos-kemencei]

²⁹ HM HIM HL MN Kgy. j. C. 338. 1.

³⁰ NAGY 1991. 13. Egyes források szerint ez egyáltalán nem volt egyedi eset, mivel számos légiós dezertőrnek és fogságba esett sebesültnek felkínálták ugyanezt a hazatérési lehetőséget. SZŐKE 2010. 57.; CSOMA 2021. 48.

³¹ HM HIM HL MN Kgy. j. C. 338. 5.

Összegzés

Annak ellenére, hogy jelenleg még nem határozható meg pontosan az indokínai háború során a Francia Idegenlégióban szolgáló magyarok pontos száma, a kutatásoknak köszönhetően egyre több információ lát napvilágot velük kapcsolatban. Ezek segítségével nagyjából megismerhetők ennek a sajátos csoportnak az általános jellemzői, amelyekből kiderül, hogy általánosságban a magyarországi körülményeknek szándékosan hátat fordító fiatal férfiakról van szó, akik a Francia Idegenlégiót soraiban való szolgálatot választották új életük első állomásaként.

Az előző oldalakon bemutatott életutak mindezek mellett felhívják a figyelmet arra, hogy nem szabad leegyszerűsítő módon kezelni és minden szempontból egy kalap alá venni ezeket a katonákat, hiszen bár mindannyian ugyanabban az alakulatban és egyazon konfliktus során harcoltak, az odavezető útjuk, katonai tevékenységük, valamint az ezt követő polgári életük igen eltérően alakult. Mindezek remélhetőleg jó alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy a jövőben az összes magyar légiós életútja feltárható és megismerhető legyen, ezzel pedig a francia–magyartörténelmi kapcsolatok egy újabb fejezete táruljon fel a kutatók és a nagyközönség előtt egyaránt.

Rövidítések, irodalom

Források

- HM HIM HL MN Kgy. j. C. 338. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény jegyzék C. Visszaemlékezések, tanulmányok, iratok 338. Nagy Pál egykori francia idegenlégionárius vietnami emlékei.

Irodalom

- BENE 2022 BENE Krisztián: Az indokínai háború során elesett magyar idegenlégiósok. *Mediterrán Világ* 16. (2022) 51. sz. 22–38.

- BERGOT 1975 BERGOT, Erwan: La Légion au combat. Narvik – Bir Hakeim – Diên Bien Phu. La 13e demi-brigade de Légion étrangère. Paris, 1975.
- BONNECARRÈRE 2006 BONNECARRÈRE, Paul: Par le sang versé. La Légion étrangère en Indochine. Paris, 2006.
- CADEAU–COCHET–PORTE 2021 CADEAU, Ivan – COCHET, François – PORTE, Rémy: La guerre d’Indochine. Dictionnaire. Paris, 2021.
- COMOR 2013 COMOR, André-Paul: La Légion Etrangère. Histoire et dictionnaire. Paris, 2013.
- CSOMA 2021 CSOMA Mózes: Rákosi Mátyás Kórház, Észak-Korea. Magyar orvoscsoportok a Koreai-félszigeten, 1950–1957. Bp., 2021.
- DE GMELINE 2016 DE GMELINE, Patrick: Nouvelle histoire de la Légion étrangère. Paris, 2016.
- DEMÉLAS 2016 DEMÉLAS, Marie-Danielle: Parachutistes en Indochine. Paris, 2016.
- FLEURY 2003 FLEURY, Georges: La guerre en Indochine 1945-1954. Paris, 2003.
- KEMENCEI 1985 KEMENCEI János: Légionnaire, en avant! Paris, 1985.
- MONTAGNON 1999 MONTAGNON, Pierre: La Légion étrangère de 1831 à nos jours. Paris, 1999.
- NAGY 1991 NAGY Pál: Az idegenlégiónak áldozta a fél lábát. Reform 4. (1991) 13.
- NÓVÉ 2016 NÓVÉ Béla: Patria nostra. ’56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégiónban. Bp., 2016.
- SZÓKE 2010 SZÓKE Zoltán: Magyarország és a vietnámi háború, 1962–1975. Századok 144. (2010) 47–97.
- THOUMELIN 2013 THOUMELIN, Pierre: L’ennemi utile, 1946-1954. Des vétérans de la Wehrmacht et de la Waffen-SS dans les rangs de la Légion étrangère en Indochine. Zwicikau, 2013.
- WINDROW 1996 WINDROW, Martin: French Foreign Legion infantry and cavalry since 1945. London, 1996.

MÁTÉ ZSOLT

Mattyasovszky-Zsolnay Miklós vázlatos életrajza, különös tekintettel az 1945–1956 közti időszakra*

**A Brief Biography of Miklós Zsolnay-Mattyasovszky,
mainly Focused on the Period of 1945–1956**

The life of Miklós Mattyasovszky-Zsolnay (known as Miklós Zsolnay-Mattyasovszky in English interactions) was both inspiring and socially successful in his native town and his chosen new country. He studied law in Pécs and became a successful merchant during the Second World War. He left Hungary during the Second World War and took a leading role in organising the Hungarian scout movement abroad in refugee camps in German-speaking areas. He emigrated to Canada and started a new life in Montréal, where he worked in the textile industry and gradually worked his way up to become a leading advocate for citizenship issues in all of Canada. His identity as a catholic, a public activist, a scout and a Hungarian can always be seen in his archival legacy and his statements. His public service was recognised by both his “homelands” through the Order of Canada and the Tüke Award.

Keywords: Displaced Person, Biography, Migration History, Zsolnay

A magyar emigráció története számos sikeres életutat tartalmaz. Minden jelentősebb emigrációs hullámnak megvannak a saját okai és társadalmi összetétele. A következőkben egy nevezetes pécsi család életéből mutatok be egy Pécssett és Kanadában egyaránt nagy elismerést kiváltó életpályáját. Tanulmányomban az alábbi, remélhetőleg sokak számára inspiráló életpálya ma-

.....
* Kutatásom alapját a Kanadai Nemzeti Levéltárban és Könyvtárban folytatott levéltári gyűjtésem adja. Zsolnay-Mattyasovszky Miklósként angolszász érintkezésben használta nevét, míg Pécssett és magyar levelezésében Mattyasovszky-Zsolnay Miklós nevet használta.

gyar Rákosi-korszakkal párhuzamos időszakát tárgyalom. Mattyasovszky-Zsolnay Miklós életútja ugyanis remekül tükrözi a családi hagyományok, az oktatás fontosságának, közösségi szemléletnek és az otthonról távoli sikeres újrakezdeés komplex kérdéseit.

Mattyasovszky-Zsolnay Miklós 1912. március 24-én született Pécsen, és számos felmenőjétől eltérően, akik a családi gyár területén éltek, a belvárosi Cseh palotában nevelkedett.¹ Életpályája vonatkozásában felfedezhetőek minták a felmenőik történeteiből is. Ilyen például nagyapjának, Zsolnay Miklósnak a menekülése az első világháború végén megszállni készülő szerb csapatok elől. A családi legendárium szerint ugyanis a megszálló erők kész letartóztatási listákkal érkeztek a városba és foglyul ejtették volna a nevesebb családok sarjait.² Egy visszaemlékezésében például így szólt a családban a gyárvezetés és a nyelvtanulás szerepéről: „A Zsolnay családi vállalkozás Zsolnay Vilmos halálát követően lényegében mindig a következő felnővő generációra épített. Ennek több oka volt. Egyrészt az alapelv: minden maradjon a család kezében, így a célok teljesítése egy elképzelés vonalán valósul meg. Másrészt a vezető és döntéshozó beosztásban mindig Zsolnay nevet viselő családtag legyen. A következő generáció nevelésében szüleink nagy hangsúlyt fektettek egy vagy több idegen nyelv ismeretére. Elképzelhetetlen volt, hogy akár Zsolnay Miklós, édesapám vagy Sikorski Miklós bácsi ne tudjon a megrendelővel közös nyelven beszélni. Ráadásul a családnak volt egy olasz-svájci ága, akikkel kínos lett volna, ha nyelvi okok miatt nem tudunk kommunikálni.”³

A Mecsek oldalán található Francia Emlékmű is a Zsolnay-családhoz köthető, mivel felállításának célja a kerámiáik francia piacon történő értékesítése miatt a francia közvélemény és döntéshozók szimpátiájának megnyerése volt. Az emlékmű felállításának a háttere ugyanis, hogy a napóleoni háborúk során Pécsre kerültek francia katonák, akik Pécsen letek örök nyugalomra.⁴ Így a magasfokú német és francia nyelvtudásának megszerzésére irányuló törekvés a fiatalkori nevelésében is jelen volt.

Mattyasovszky-Zsolnay Miklós 1927 óta volt tagja a cserkész mozgalomnak, amibe három éven belül már vezetőként, s 1933-tól pedig mint tiszt kapcsolódott be.⁵ Ugyanezen évben rendezett nemzetközi Jamboreen is

¹ KEHIDAI 2011. 165.

² KEHIDAI 2011. 169.

³ KEHIDAI 2011. 170–171.

⁴ BENE 2019. 35–36.

⁵ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Curricula Vitae 1951, 1958.

részt vett, amely a Horthy-korszak egyik legnagyobb kulturális diplomáciai eseménye volt.⁶ Pécssett a jogi kari tanulmányok után 1935-ben részt vett a Lengyel-Magyar Pécsi Baráti Társaság megalapításában.⁷ A Kanadai Nemzeti Levéltárban őrzött hagyatéka alapján 1940-ben már ügyvédjelölt volt,⁸ a családi gyár alkalmazásában is állt, és cégvezetői feladatokat is ellátott.⁹ A második világháborús magyar határrevíziók idején kínálkozó kereskedelmi lehetőséget is kihasználta a család, mivel a kolozsvári Iris porcelángyárral is kapcsolatba lépett.¹⁰ Úrvölgyi Lovrics Andorral közös cége, az Úrvölgyi és Társa Kft. különösen sikeres kis- és nagykereskedelmi tevékenységet folytatót Kelet-Magyarországon a világháború idején.¹¹

Európában

A második világháború egy nagyszabású menekülési hullámot indított el világszerte. Az ebben érintett menekülteket az Egyesült Nemzetek Szervezete menekültsegélyező szervezete által használt kifejezés alapján Displaced Person, vagyis „dipi”-nek/DP-nek nevezik a kutatók. Az egykori laktanyákban, koncentrációs táborokban kialakított ideiglenes szállások sokak számára több évig az otthon kellett, hogy jelentsék. A civil lakossághoz képest is rosszabb élelmények között éltek.¹² Számos nemzetiség saját központi bizottságot is alapított, amelyek elsősorban az életkörülmények javításával és a kulturális élet megteremtésével foglalkoztak.¹³ Így 1944. december 7-én Veszprémben, majd öt nappal később Zalavéren állítottak ki neki menekültigazolványt.¹⁴ Vagyis a közelgő szovjet csapatok elől menekült nyugatra. Saját visszaemlékezése szerint egyik, a hadseregben szolgáló roko-

⁶ VÁRDAI 2023.

⁷ KEHIDAI 2019. 170.

⁸ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 Miklós Mattyasovszky Zsolnay (MMZS) Papers 1940–1950.

⁹ VARGA 2017. 3.

¹⁰ GOSZTONYI 2002. 70.

¹¹ GOSZTONYI 2002. 71.

¹² NASAW 2020. 149.

¹³ NASAW 2020. 150.

¹⁴ NASAW 2020. 150.

nától a szovjet rendszerről érkező hírek miatt döntött az emigráció mellett,¹⁵ és gyalogosan menekült mindvégig.¹⁶

1945 februárjától bekapcsolódott az emigráns magyar szervezetek működtetésébe. Így a Magyar Komité számára látott el futári feladatokat a Vöröskereszt kórházai felé.¹⁷ 1947-től a Zsolnay-féle Kerámia Gyárüzem felhatalmazta a korábbi vevőkkel kapcsolatfelvételre és az exporttevékenység fellendítésére.¹⁸ Közéleti érdeklődését is jól mutatja, hogy az *Élet* című katolikus lap, az innsbrucki Magyarok Egyesülete alapszabálya és számos vicclap kivonat, újságcikk is eljutott hozzá. Vallásos, elsősorban katolikus kiadványokat és szóróanyagokat is tartalmaz személyes hagyatéka. 1958-es magyar nyelvű életrajzában 1947–1952 közötti időszakához csak ennyit írt: „*Singen am Hohentwielbaen /Francia Zóna/ kereskedelmi céget, majd kisebb ipari vállalatot [sic!] létesít.*”¹⁹ Bár a személyes hagyatéka nem jelzi, de felesége által írt életrajza alapján az amerikai megszállási zónában is élt.²⁰

Közéleti aktivitásában és személyében cserkész identitása annyira erős volt, hogy külön cserkész önéletrajzzal is rendelkezett. A külföldi magyar cserkészmozgalom elindításában vezető szerepe volt. 1945-ben még csak elindítójaként azonosítja magát, de 1953-ra már a Magyar Cserkész Szövetségnek az elnökségét is betöltötte. Ráadásul a nemzetközi emigráns cserkészmozgalomnak is a tagja volt.²¹ Mindazonáltal más források 1946-os vagy 1947-es alapításúként azonosítják a külföldi magyar cserkészszövetséget. Cserkésztáborokban is közreműködött, így például passau-waldwerkei menekülttáborban.²² 1947. május 24–27-én, húsvét alatt tartott táborban kiképzőként dolgozott.²³ 1947. április 15-től a németországi és ausztriai magyar cserkészek képviselőjeként is felhatalmazást kapott a szervezet képviselőtéré a londoni központ felé.²⁴ 1955-re a Magyar Cserkész Szövetség elnökévé is választották.²⁵

¹⁵ KEHIDAI 2011. 177.

¹⁶ CSEFKÓ 2005. 2.

¹⁷ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 Miklós Mattyasovszky Zsolnay (MMZS) Papers 1940–1950.

¹⁸ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 Miklós Mattyasovszky Zsolnay (MMZS) Papers 1940–1950.

¹⁹ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Curricula Vitae 1951, 1958.

²⁰ GOSZTONYI 2002. 71.

²¹ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Curricula Vitae 1951, 1958.

²² NYÁRY 2017. 116.

²³ VEZETŐK LAPJA 2007/101. 21.

²⁴ MAROSVÁRI 2002. 208.

²⁵ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Correspondence 1955.

A családjával levelezés útján tartotta a kapcsolatot, de ez a külső körülmények okán rendkívül nehézkesen ment. 1947. április 15-én például azt írta Eichstädtből a szüleinek: „Oly régen írtam már Maguknak rendes levelet, hogy most azt sem tudom hol kezdjem. Hiszen amit utoljára írtam, novemberben, azok is itt maradtak mert leállították azt a szállítmány, amellyel vitték volna. – Így most megkísérlem lassan visszafelé göngyölíteni az eseményeket, mire végére akár könyv is lehetne belőle. Szóval nov. óta nem igen írtam, csak egészen rövid néhány lapot, pársoros levelet. De úgy látom ezek nem érkeztek mind meg. Nehéz is írni úgy, amikor nem tudom, hogy mit lehet és mit nem. Amikor azt úgy is ki kell hagyni, ami érdekes és fontos. Meg aztán a karácsony óta otthon lezajló politikai események miatt sem akartam különösen emelni a postaforgalmat. Várom, hogy majd csak mennek ismerősök, akikkel nyugodtan küldhetek levelet, ebből sem lett semmi, leállították a transzporokat.”²⁶

Gosztonyi Erzsébettel, második és élete hátralévő részében mellette álló feleségével 1949 házasodott össze.²⁷ Felesége a Vöröskeresztnél dolgozott a világháború alatt.²⁸ Fogadott gyermekük a második felesége rokonságából érkező 1942. november 4-én született Marika volt.²⁹ 1948-ig, anyósa haláláig négyen próbáltak családként túlélni a menekülttáborokban.³⁰

Kanadában

A DP menekülteknek 1949-ig kellett várniuk, hogy Európát Észak-Amerika irányába elhagyhassák. Az Egyesült Államokban az 1948-as *Displaced Persons Act* elfogadásáig csak az országos kvóták arányában fogadtak be menekülteket. 1951 tavaszán családjának már arról számolt be, hogy az Nemzetközi Menekültügyi Szervezet ebingeri irodájában elkezdték a Rotary nemzetközi segélyező szervezet szponzorálásának köszönhetően a kivándorlásuk megszervezését.³¹ A levelezés alapján a Rotary Clubban már Pécssett is tevékenykedett. 1952 nyarán szelték át az Atlanti-óceánt.³² 1952-ben

²⁶ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Correspondence 1947.

²⁷ GOSZTONYI 2002. 70.; Kehidai 2011. 182.

²⁸ KEHIDAI 2011. 178–179. Ugyanezen visszaemlékezés Mattyasovszky-Zsolnay Miklós 1951-es házasságkötéséről írt a 184. oldalon.

²⁹ CSEFKÓ, 2005. 2.; Kehidai 2011. 179. 182.

³⁰ KEHIDAI 2011. 182–184.

³¹ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Correspondence 1951.

³² KEHIDAI 2011. 185.

Kanadába érkezve már nyugodtabb mindennapokról ír. *„Miután új hazám megajándékozott azzal a lehetőséggel, hogy ismét több időm van gondolkodni, és gondolataimat papírra vetni, kihasználom hát ezt a kedves lehetőséget. Most csend és nyugalom van körülöttem [...]”*³³ Montreal vonzaskörzetében kezdett új életet. Levelezése viszont a pécsi rokonságon túl Németországból Amerikába került ismerőseivel is fennmaradt. Levelezésének tematikája az általános állapotfelmérés, a második világháborús és az azt követő magyar belpolitikára történő reflektálás. Vallásos, katolikus hitéről számos alkalommal tanúságot tett. 1954-ben például így vall a mindennapokról: *„Tanulगतok, olvasगतok. Szabad időm [sic!] zöme arra megy el, hogy kislányomat tanítगतom, és a cserkészmunkát végzem.”*³⁴ A McGill Egyetemen esti tagozatán mérnöki kvalifikáltságra jogosító diplomát szerzett.³⁵ A textilipar területén helyezkedett el,³⁶ de *„[állása] ugyan biztos megélhetést nyújt [sic!], de csak igen szűkre szabott nyújtozkodási [sic!] lehetőségekkel.”*³⁷

Az 1956-os magyar forradalom hírére segélyezőtevékenységbe kezdett. A Magyar Egyházak és Egyesületek Nagybizottságának, vagyis a montreali magyar ernyőszervezetnek elnökeként fogta össze a quebeciecki megkereséseket. 1956 október 29-én alakult meg a Magyar Segélyező Alap (Hungarian Relief Fund), amely 1958 januárjában is 2500 dollárnyi támogatást küldött az ausztriai menekültáborokba.³⁸ Egy Festetics leszármazottnak³⁹ 1956. december 18-án így ír a kanadai közvélemény reakciójáról: *„A közvéleménynek itt a magyar ügy a kedvence, amely mellett még az Egyiptom és Israel [sic!] iránti érdeklődés is eltörpül. A segítési szándék óriási. Minden segítés mögött azonban, ha nem is elsődleges, de másodlagos célként ott áll a publicitás keresése. Politikai pártok versengenek a leendő szavazópolgárok istápolásáért, biztosító társaságok és vállalatok a leendő „customer” megnyeréséért. Vagy aki magától a bevándorlótól semmit sem akar, az legalábbis a publicitásból kíván aratni, amely a velük való foglalkozásból ma fakad. Ez a tülekedő segíteni akarás az első hetekben nagy nehézségeket okozott, mert az egyes csoportok ellenőrzé-*

³³ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Correspondence 1952.

³⁴ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Correspondence 1954.

³⁵ KEHIDAI 2011. 185.

³⁶ CSEFKÓ 2005. 2.; 1952-1978 között a Dominion textilműveknél állt alkalmazásban. KEHIDAI 2011. 185.

³⁷ LAC MG 31 H 148 Vol. 1 MMZS: Correspondence 1954

³⁸ LAC MG 31 H 148 Vol. 2 GC: Canadian Hungarian Relief Fund (CHRF) - Correspondence 1956-1959.

³⁹ Mia Festetics címzést és hercegno megszólítást használt.

*se alatt működő szervek lehetőség szerint monopolizálni akarták a „magyar ügyet” és abból a lehetőség szerint mindenki mást kizárni.”*⁴⁰ Az idézet utolsó mondata ráadásul más országokban is megfigyelhető folyamatra is felhívja a figyelmet.⁴¹ A beszámolót az Alap bevételei is igazolták, mivel 1956. november 16-ig, az országos kampány kezdetéig 36 745 dollárnyi adomány érkezett. Az alapba 1957 márciusának végére 43 099 dollárnyi adományt gyűjtött, ami jelzi a magyar menekültsegélyezés iránti lelkesedés csökkenését.⁴² A Montreal környéki magyar segélyező körön és helyi magyar szervezetten túl Quebec tartományi magyar menekültsegélyező bizottságában is több évig szolgált tagként, s vezetőségi tagként is.⁴³ Zsolnay-Mattyasovszky Miklós továbbá részt vett az 1956-os forradalom montreali emlékezetének megszervezésében is. Így 1957. október 26-án már „demonstratív díszfelvonulást” szerveztek.⁴⁴ Ezek a felvonulások már a helyi március 15-i megemlékezésekkel egyenrangú rendezvényvé váltak, így évente és plakáttal hirdetve, néha műsorral kiegészítve gyűltek össze a megemlékezők. A tízéves jubileumra már több városból szervezett autós felvonulás, gálavacsora is került a több napos programba.⁴⁵

A Kanadai Nemzeti Könyvtár és Levéltár állományában található hagyatéék és visszaemlékezések alapján a hatvanas és hetvenes évekről már hiányosabbak ismereteink. Számos ünnepi rendezvény meghívójából, újságkivágásokból és személyes levelezésből nehezebb rekonstruálni Zsolnay-Mattyasovszky Miklós életének ezen időszakát. A levelezése és közéleti írásai alapján a cserkészlet mindvégig meghatározó szerepet töltött be mindennapjaiban. A Gödöllői Jamboree 25. évfordulójára a Vezetők lapjába írt személyes visszaemlékezést, és a Horthy-korszak „mérlegelésénél a pozitív oldalon” helyezi el az eseményt.⁴⁶ 1965-ben házasodott a család lánygyermeke.⁴⁷ 1973-ban a Magyar Cserkészszövetség Közgyűlésén elmondott megnyitó beszédében már megfigyelhetők a Kádár-korszak egységesülés ellen irányuló

⁴⁰ LAC MG 31 H 148 Vol. 2 GC: Canadian Hungarian Relief Fund (CHRF) - Correspondence 1956–1959.

⁴¹ HANHIÁKI 2022. 21.

⁴² LAC MG 31 H 148 Vol. 2 GC: CHRF Financial Statements... 1956–1957.

⁴³ LAC MG 31 H 148 Vol. 2 GC: QCHR Minutes – Bond of Directors 1957–1976.

⁴⁴ LAC MG 31 H 148 Vol. 2 GC: Commemorative Ceremonies 1956–1968.

⁴⁵ LAC MG 31 H 148 Vol. 2 GC: Commemorative Ceremonies 1956–1968.

⁴⁶ VEZETŐK LAPJA 1959/9. 9–10.

⁴⁷ LAC MG 31 H 148 Vol. 5 GC: HSG - Correspondence Cseh, Tibor 1959–1969.

emigrációs politikájának következményei,⁴⁸ így már nemzeti és kommunista „vágányokon” haladó emigrációs kultúrpolitikáról szolt.⁴⁹

A helyi magyar vonatkozású szervezeteken túl a hetvenes években már országos közéleti tevékenységet is folytatott. A lengyel-magyar barátság megőrzéséért Észak-Amerikában is dolgozott a Polish-Hungarian World Federation atyjaként.⁵⁰ A Kanadai Állampolgársági Föderáció tagjaként számos állampolgársággal kapcsolatos, illetve nemzetiségi és kulturális ügyben kérték ki véleményét vagy kérték részvételét rendezvényeken. Elsősorban kanadai civil szervezetek, tartományok kérték állásfoglalását állampolgársági ügyekben, valamint szociális és kisebbségi kérdésekben.⁵¹ A föderáció 1979-es Nemzeti Szimpóziumán hozott határozatra még a kanadai külügyminiszter is reagált. Elfogadhatónak találta az állampolgárságért folyomódók és bevándorlók előzetes tájékoztatására és kisméretű állampolgársági bizonyítvány kiállítására szóló javaslatát.⁵² 1979–1981 folyamán a szervezet elnöki tisztségét is betöltötte. A tartományi oktatási miniszterek által küldött levelek alapján kirajzolódik egyik elnöki elve. Ez pedig a törekvés a kanadai zászló tantermi elhelyezésének általánossá tételére és az iskoláskorú diákok tartományok közti mozgásának elősegítése.⁵³ Ezirányú közéleti tevékenysége az 1976. évi kanadai állampolgársági törvény adaptálását, közéleti vitáinak lezárását is segítette. Kanadai közéleti tevékenységének legkiemelkedőbb elismerése az Order of Canada kitüntetés elnyerése volt. Ez a kanadai állami kitüntetések sorában a második legmagasabb rangú díj.

Újra Pécssett – utószó

A rendszerváltást követően visszatelepült Pécsre. 2005-ben egy vele készült riport szerint *„Ma már feleségével együtt mindketten úgy érzik, ez a város olyan, mint hatvan évvel ezelőtt volt, amikor elhagyták, és így különös öröm volt hazajönni és újra itthon élni.”*⁵⁴ A közéleti aktivitásából nem engedve, 1992-ben a pécsi Rotary Club elnökévé is választották. A pécsi cserkészek-

⁴⁸ BARÁTH 2011. 9.

⁴⁹ Vezetők lapja 1973 29/30. 32.

⁵⁰ KEHIDAI 2011. 185.

⁵¹ LAC MG 28 I 374 VOL I I-12-14. dossziék.

⁵² LAC MG 28 I 374 VOL I I-13. dosszié.

⁵³ LAC MG 28 I 374 VOL I I-13. dosszié.

⁵⁴ CSEFKÓ 2005. 2.

kel is tartotta a kapcsolatot, illetve küzdött a Zsolnay márkanév hírnevéért és megmaradásáért.⁵⁵ 1993-ban a Külföldi Magyar Cserkészszövetségben végzett munkájáért a Magyar Köztársaság Tiszti Keresztjével tüntették ki.⁵⁶ 2005-ben Tüke-díjjal jutalmazta szülővárosának közéleté az életútját. Ugyan- ebben az évben december 14-én hunyt el.

Mattyasovszky-Zsolnay Miklós családi hatterétől, egzisztenciájától füg- getlenül képes volt a menekülttáborokban, s Kanadában is aktív kereskedel- mi és közéleti tevékenységet folytatni. Ez a proaktív hozzáállás a köztisztelet mellett mindkét „otthonában” is az egyik legnagyobb kitüntetéssel elismer- ték. S ahogy a Tüke-díj átvételekor mondta, „*szívében mindig pécsi maradt.*”⁵⁷

Rövidítések, irodalom

Források

LAC Library and Archives of Canada

Irodalom

- BARÁTH 2011 BARÁTH Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalé- kok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. *Betekintő* 5. (2011:3) 1–14. (Felhasznált változat: https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_3_barath.pdf Letöltés ideje: 2023. 10. 26.)
- BENE 2019 BENE Krisztián: Fejezetek a francia-magyar katonai kap- csolatok történetéből. Bp., 2019.
- CSEFKÓ 2005 CSEFKÓ Judit: Ismét jó itthon lenni. *Pécsi hírek*. 2005. 02. 24. 2
- GOSZTONYI 2002 MATTYASOVSKY-ZSOLNAY MIKLÓSNÉ GOSZTONYI Erzsé- bet: *Az elfeledett Zsolnayak*. Pécs, 2002.

⁵⁵ ROMVÁRY 2010. 493.

⁵⁶ GOSZTONYI 2002. 72.

⁵⁷ CSEFKÓ 2005. 1. 27. 5.

- HANHIÄKI 2022 HANHIÄK, Jussi M.: Egyetlen fa a rengetegben? A magyar menekültválság globális kontextusban. In: Egy világgraszoló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve. Szerk. KECSKÉS D. G. – SCHEIBNER T. Bp., 2022. 15–24.
- KEHIDAI 2011 Kehidai László: Egy pécsi polgár életútja. In: A Mecsek Egyesület Évkönyve a 2011-es egyesületi évről. Szerk. BARONEK J. Pécs, 2011. 164–190.
- MAROSVÁRI 2002 MAROSVÁRI Attila: A magyar cserkészzet megindítása a nyugat-európai menekülttáborokban (1945–1947). *Studia Historica*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: *Studia Historica* 5. (2002) 189–228.
- NASAW 2020 NASAW, David: *The last million. Europe's displaced persons from world war to cold war*. New York, 2020.
- NYÁRY 2017 NYÁRY Gábor: „45-ösök”. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története. 1945–1956. Doktori Disszertáció. Bp., 2017.
- ROMVÁRY 2010 Pécs lexikon I. Szerk. ROMVÁRY F. Pécs, 2010.
- VÁRDAI 2023 VÁRDAI Levente: „Az egész ország jamboree.” A IV. cserkész világtábor Magyarországon. <https://ujkor.hu/content/az-egesz-oroszag-jamboree-a-iv-cserkesz-vilagtabor-magyarorszagon> (Letöltés ideje: 2023. 10. 17.)
- VARGHA 2017 Vargha Dezső: Dr. Matyasovszky-Zsolnay Miklós. *Dél-Dunántúli Gazdaság*, 2017. 06. 02. 3.

PINTÉR REGINA

„Lehet hátrányomra van kilencágú koronám”

Batthyány Gyula koncepció s pere

— • —

„I may have a nine-point crown to my disadvantage”
The Trial of Gyula Batthyány

Gyula Batthyány, Count of Németújvár, should rightly be known throughout the country, since before the Second World War, in addition to his prominent aristocratic family, he was one of the most prominent figures in Hungarian art. After 1945, however, the communist takeover fundamentally transformed Hungarian society, and within this society the aristocracy was significantly affected, and as the period was characterised by the control of the authorities in all areas of life, cultural life and art were also governed by the central will. As a result, Gyula Batthyány's life was also extremely influenced by the negative processes of this period, as neither of the two factors that had defined his life were characteristic of him after 1945, since he ceased to exist as a famous painter and as an aristocrat. The complete loss of his life coincided with the beginning of the proceedings against him, which, by their very nature, can be classified as a conceptual trial. The focus of my research was on the conception trial against him.

Keywords: show trial, frame-up, soviet, Batthyány family, communism

— • —

A második világháború végén, 1944–1945 folyamán, Magyarország szuverenitása az ide érkező Vörös Hadsereg általi megszállás miatt korlátozottá vált, ezt követően pedig az ország a szovjet érdekszféra részévé lett. Az ország szovjetizálása a háttérben már ekkor megindult, ezen folyamat pedig 1949 nyarán érte el tetőfokát, amikor augusztus 18-án elfogadták az új, szovjet típusú alkotmányt. Ekkorra mind politikai, mind kulturális és gazdasági téren is a kommunista törekvések érvényesültek, megindult a társadalom totális

alávetése a hatalomnak.¹ A tárgyalt időszakban a diktatúra eszközei mindenkit elértek, akikben a totális állam valamilyen indokkal ellenséget látott. Ez a társadalom jelentős hányadát érintette, voltak azonban olyan csoportok, amelyekre a hatalom fokozott figyelmet fordított, így őket a diktatúrához köthető különböző büntetési formák nagyobb mértékben érintették. Ilyen társadalmi osztály volt az arisztokrácia is, amelyet szovjet minta alapján osztályellenesnek tituláltak, ugyanis rangjuk, vagyonuk, műveltségük alapján veszélyesek lehettek a kialakuló új rendszerre nézve. Ezen társadalmi csoport tagjai ezért váltak a kitelepítések, internálások² és habár kis mértékben, de a koncepciós perek áldozataivá.³ A korszakban többekhez hasonlóan Németújvári gróf Batthyány Gyula arisztokrata festő sorsát is ezen folyamatok pecsételték meg.

Az arisztokrata festő

A festő 1887. május 10-én született egy arisztokrata családban, ahol mindkét szülő felmenői között találhatóak olyan személyek, akik nem csak az országon belül voltak ismertek, hanem egész Európával is megismertették családjaik nevét. Apja, Németújvári ifj. gróf Batthyány Lajos, az első független magyar miniszterelnöknek, gróf Batthyány Lajosnak az unokája, aki Győr vármegye főispánja, majd a város képviselője, fumei kormányzó, később országgyűlési képviselő volt. Édesanyja Csíkszentkirályi és Krasznahorkai gróf Andrassy Ilona, id. gróf Andrassy Gyula miniszterelnök lánya, császári és királyi palotahölgy.⁴ Batthyány Gyula a család Ikerváron található birtokán született, gyermekkorra egy részét itt,⁵ illetve a család Polgárdiban található kastélyában töltötte, valamint gyakran az anyai ági rokonsággal együtt, az Andrassyak budapesti palotájában, illetve terebesi vagy tiszadobi birtokain időztek.⁶ Batthyány Gyula már fiatalon is kiemelkedett a művészetek, azon belül pedig a festészet tekintetében, személye „*valóban eredeti tehetséget árult el.*”⁷ Batthyány Gyula tanulmányait magántanulóként végezte

¹ ROMSICS 2010. 273–274.

² SZÉCHENYI 2015. 13–15.

³ PÜSKI 2008. 97–108.

⁴ MOLNOS 2015. 14–15.

⁵ BAJZIK 2017. 308–309.

⁶ MOLNOS 2015. 14.

⁷ KÁROLYI 2011. 36.

el, mind elemi, mind pedig középszinten, ezt követően pedig a festészettel párhuzamosan jogi tanulmányokba kezdett apja kedvéért, azonban ezzel hamarosan felhagyott, midőn egyértelművé vált sikere a művészetek terén.⁸

Batthyány Gyula így emlékszik vissza első, festészettel kapcsolatos emlékeire: „*Nem ment nehezen, mert amióta hároméves koromban először elköttem az első rajzot, családom, minden hagyomány ellenére csak segítette ambíciómat.*”⁹ Környezete egyértelműen támogatta abban, hogy ilyen irányú tanulmányokat folytasson. Legelső mestere a korszakban a modern stílusirányzatot képviselő Vaszary János volt, akinek magántanítványaként kezdhetett el kitanulni a művészet alapjait.¹⁰ 1905-ben beiratkozott a budapesti Képzőművészeti Főiskolára, ahol egészen 1907-ig tanult, azonban itt tanító tanárai kevésbé gyakoroltak hatást későbbi munkásságára.¹¹ Ezt követően a korszak művészeinek általános szokása szerint külföldi tanulmányokba kezdett, elsőként Münchenben szívta magába a szecesszió stílusirányzatának sajátosságait, majd Párizsban folytatta a korra jellemző festészeti stílus megismerését.¹² 1910-ben Firenzébe utazott, ahol műtermet rendezett be, hosszabb ideig itt alkotott.¹³ Ezt követően még több évig önálló művészként dolgozott olasz városokban,¹⁴ végül 1914-ben az Ernst Múzeumban rendezték meg első kiállítását, ahol a későbbiekben többször is bemutatásra került aktuális műveinek tárlata. 1914-ben Batthyány így nyilatkozott művészetéről: „*Legyen a képzőművész az emberiség kiválasztottja, ki csak a szépet, színeset, gazdagot, illatosat látja. Abba mélyedjen el; abba merüljön bele.*”¹⁵ Ezen gondolatmenet élete végéig jellemző maradt rá és nyomot hagyott festményein. Alkotásai általánosságban mozgalmas, színes álomszerű látványt prezentálnak a befogadónak, műveinek jellegzetes motívumai a megnyújtott, bohém alakok. A szecesszió stílusirányzatának alkotójaként gyakran festette meg az arisztokratákhoz köthető jellegzetes eseményeket, tevékenységeket, azonban sajátos ábrázolásmódja nem társítható a társadalmi csoportra jellemző konzervatív szemléletmódhoz.

⁸ K.A. 1941. 29–31.

⁹ MOLNOS 2015. 12.

¹⁰ MOLNOS 2017. 22.

¹¹ MOLNOS 2015. 24.

¹² MOLNOS 2017. 22.

¹³ BH, 1910. december 6.: 13.

¹⁴ MOLNOS 2015. 28.

¹⁵ MOLNOS 2015. 38.

Batthyány Gyula 27 éves volt, amikor kitört az első világháború, így fiatal, arisztokrata származású férfi lévén bevonult katonának és az I. honvéd huszárezred második századának hadnagyaként szolgált a harcok során, előbb az orosz, majd a román fronton.¹⁶ A háborúból rövid időre hazatérve, 1914. november 20-án feleségül vette Károlyi Zsuzsanna grófnőt.¹⁷ A házasságból 1916. február 8-án egy fiúk született, Bálint. A család általában a bicskei kastélyban vagy a budapesti villájukban töltötte napjait. Károlyi Zsuzsanna 1930-ban fiatalon elhunyt, ezt követően a festő egy Hunyadi Sándor úti bérház műteremlakásába költözött.¹⁸ A második világháború, majd az orosz hadsereg érkezése az egész család életét befolyásolta. A festő pesti műtermét bombatalálat érte,¹⁹ ezt követően nagyrészt Polgárdiban, illetve Felsőörsön, az unokatestvérénél berendezett műteremben alkotott.²⁰ A polgárdi Historia Domus leírása alapján az orosz katonák érkezésével párhuzamosan a családnak el kellett hagynia a kastélyát, amelyet ezután az orosz haderő tagjai vettek birtokukba, földjeiket pedig államosították. Batthyány Lajos és felesége, illetve fiuk, Batthyány Gyula és az orosz hadifogságból hazaérkező unokájuk, Bálint ekkor a polgárdi ipartelepi vizitációs zárda régi épületébe költözött. Hamarosan a zárdából is távozniuk kellett, ekkor a volt komornyikuk lakásában húzták meg magukat.

A hatalom ellensége

Batthyány Gyula, egy történelmi arisztokrata család sarjaként, már kezdettől fogva predestinálva volt arra, hogy a kommunista rendszer ellenségként kezelje. Felmenői között számos, a politikai, gazdasági, kulturális életben való tevékenységeiről neves személy található, akiknek cselekedeteit a hatalom igyekezett negatív értelmezéssel feltölteni, hiszen az osztályharcos szemlélet értelmében ezen személyek az elnyomó osztály tagjai voltak, így nem szolgálhattak példaként a kommunista rendszerben élők számára. Nádasy Borbála szavai alapján *„Tudták róla, hogy arisztokrata, és hogy festőművész. Mint utóbbi kiállításai révén ismert. Tudták, hogy európai műveltségű, nagyvona-*

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-140224/1 22–35.

¹⁷ PH, 1914. november 18., 14.

¹⁸ MOLNOS 2015. 46.

¹⁹ NÁDASY 2008. 49.

²⁰ MOLNOS 2015. 89.

*lú értékes embere az országnak. Tehát meg kellett semmisíteni.*²¹ Batthyány Gyula ugyanis a kor közkedvelt, társasági embere volt, társadalmi kapcsolatai nagyon messzire nyúltak mind hazai, mind pedig nemzetközi körökben. Felsőosztályú rendszeresen vendégei voltak a kor legfontosabb társadalmi eseményeinek, festői pályafutása során pedig gyakorta festette le a korszak ismert és megbecsült személyeit.²² A kommunista hatalomátvételt követően ezen kapcsolati háló szintén veszélyt jelentett a hatalom szemében, ahogy erre maga Rákosi is felhívta a figyelmet 1951-ben: *„A kizsákmányolók szét vannak verve, de nincsenek megsemmisítve. Megmaradt nemzetközi bázisuk, megmaradt a nemzetközi tőke, amelynek ők maguk is egy részét alkotják.*”²³ Ezek nyomán Batthyány Gyula neve több, a politikai rendőrség által megfigyelt személyről írt jelentésben is feltűnik,²⁴ így ő maga is többször a rendfenntartó szervek látókörébe került. Batthyány Gyula végül egy régi ismerőséhez, Tószeghy Tamáshoz kötődő per kapcsán vált gyanúsítottá.

A koncepció per

Tószeghy Tamás a Katonai Engedélyek Hivatalának munkatársa volt, akit a francia katonai attasé helyettesének való politikai, gazdasági, katonai információk átadásával vádoltak meg. Kihallgatásai során meg kellett neveznie, hogy kitől, milyen módon szerzett információkat, amelyeket továbbított a franciák számára. Ennek eredményeként számos nevet felsorolt, ezen személyek között volt Batthyány Gyula is.²⁵ Tószeghy vallomása alapján Gyulát már gyermekkorától ismerte, illetve beszámolt arról, hogy 1952 májusában közös ismerősüknek, Lánchy Margit²⁶ színésznőnek köszönhetően találkoztak.²⁷ Ezen találkozás alkalmával vallomása alapján Batthyány beszámolt neki a Polgárdi térségén áthaladó katonai vonatokról, felszereléséről, közlekedésük irányáról és a község lakosságának hangulatáról.²⁸ Későbbi, 1953. január 3–4-i keltezésű vallomásában kiegészítette ezt azzal, hogy Gyula

²¹ NÁDASDY 2008. 44.

²² MOLNOS 2015. 42–48.

²³ ZINNER 1986. 12.

²⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-963/1, ÁBTL 3.1.2. M-32400, ÁBTL 3.1.2. M-32407.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-116656 50–62.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-116656 202.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-140224 44.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-140224 36.

la tudott a külföldieknek tartott nyelvóráiról, vagyis tudatában volt, hogy kapcsolatot tart diplomatákkal, kémtevékenységéről azonban nem volt tudomása.²⁹ Január 21-i kihallgatási jegyzőkönyve alapján Tószeghy vallomását kiegészítette, miszerint tudatában van annak, hogy Batthyány kapcsolatban áll külföldi állampolgárokkal.³⁰ Vallomásában Tószeghy azt is elmondta, hogy Lánczy Margitnak kijelentést tett arról, hogy nem csak fegyveres erővel lehet dolgozni a hatalom ellen, hanem híradásokkal is, amelyre példaként Batthyány Gyula esetét említette meg.³¹

Így az 1953. március 12-én kelt szolgálati jegyen olvasható a parancs, mely szerint Batthyány Gyulát a Polgárdi Ipartelepen lévő lakásból őrizetbe kell venni, és fel kell őt kísérni az ÁVH Budapesti Osztályára, illetve a lakásban házkutatást kell tartani.³² Batthyány Gyula későbbi elbeszélése alapján unokatestvére így írta le a festő büntetőeljárásának kezdetét: „*Polgárdiból este 9 után vitték be Pestre autón, vasra verve, két szótlan ávó között. A Ferenc József-híd [sic!] után balra fordultak a rakparton, s egy előtte ismeretlen, keskeny, magas, ártatlannak néző bérház előtt álltak meg. Levitték sok-sok lépcsőn egy betoncellába.*”³³ Ennek során Batthyány Gyula ügyével kapcsolatban három kihallgatási jegyzőkönyv maradt fent.

1953. március 14-én 11:15–13:00-ig tartó kihallgatáson Fehér Gyula, az Államvédelmi Hatóság alhadnagy elvtársa, akit megbíztak a vizsgálat lefolytatásával,³⁴ kapcsolati hálójának feltérképezése érdekében kérdezte ki a festőt. A dokumentum alapján ezen kihallgatáson Batthyány beszámolt azokról a személyekről, akikkel kapcsolatot tartott fenn az országon belül, illetve külföldön is. Tószeghy Tamással kapcsolatban mindössze arról számolt be, hogy New Yorkban élő anyjával, Hatvani Lilivel régen jó kapcsolatot ápolt. Elmondása szerint gyermekkorá óta nem találkozott Tamással egy alkalmat leszámítva 1952 nyarán, de a pontos időpontra nem emlékezett.³⁵ Batthyány Gyula 1953. március 19-én 19:45–23:40 között tartott kihallgatási jegyzőkönyve alapján többször tagadta, hogy kémadatokat szolgáltatott volna ki Tószeghynek. Ekkor a vallató kétszer is megtagadta a válasz elfogadását, ezt követően a leírás alapján Batthyány beszámolt azon információkról, amelye-

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-140224 44.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-140224 127.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-140224 131.

³² ÁBTL 3.1.9. V-140224/1 22–35.

³³ PALLAVICINI-ANDRÁSSY 1990. 221.

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-140224/1 98–114.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-140224/1 22–53.

ket a vád szerint átadott. A közel 4 órás vallatáson elhangzottakról mindössze egy nem egészen egyoldalú szöveges kivonat készült. Ebből, a visszaemlékezéseiből,³⁶ illetve abból, hogy a tagadás után mégis beismerő vallomást tett, kirajzolódnak a korszakra jellemző, erőszakkal párosuló, kényszerítő vallatási szokások. A leírás alapján a többszöri rávezető kérdések hatására beismerte, hogy Tószeghynek információt szolgáltatott ki arról, hogy volt polgárdi kastélya parkjában egy nagy kaszárnya épült, amelyben sok katona tartózkodik, maga a park pedig betonoszlopokkal van lezárva, illetve beszélt az ipartelepi lakása helyén álló ÁVH raktárról. A Tószeghy-vallomásban említett, Polgárdi községen áthaladó vonatokról, csak egy újabb kérdés hatására esett szó.³⁷ Az 1953. március 20-án 9:45–14:15 között zajló kihallgatás dokumentumában pedig a korábbi információkat kiegészítette azzal, hogy a kaszárnya belső, modern jellegéről is beszámolt Tószeghynek.

Az eljárás az olyan konstruált perek közé tartozik, ahol valamilyen, a vádban szereplő cselekmény valóban megtörtént, de az magában nem feltételezne büntetőjogi eljárást, illetve nem eredményezne ilyen mértékű büntetést. Mind Tószeghy Tamás, mind pedig Batthyány Gyula több vallomásából is kiderül, hogy a festő, habár tudott arról, hogy Tószeghy kapcsolatban áll külföldi személyekkel, nem szándékosan, kémkedés céljával adott át információkat.³⁸ A Tószeghy-perhez kötődő egyes anyagokban megtalálható, hogy a vádlottnak célja volt beszervezni a festőt, illetve fiát is a kémtevékenységekbe, viszont ennek sikertelenségéről is beszámol,³⁹ mindemellett arról nincs egyértelmű információ, hogy a festő és fia ennek a kísérletnek tudatában volt-e.

A koncepciók perek nyilvánosság tekintetében történő kategorizálása szerint az eset a zárt tárgyalások közé tartozik. Az 1953. március 31-én kelt vádirat alapján Batthyány Gyula ellen lefolytatott eljárás, a fontos államérdekre való tekintettel közlési tilalmat és zárt tárgyalás elrendelését indítványozza, emellett pedig kéri az előzetes letartóztatás meghosszabbítását, mivel a hatóság szerint „a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva”⁴⁰ szökésétől tartani lehetett. Ebben a vádiratban jelenik meg továbbá, hogy az ügyet a korszakra jellemző bizonyítási módszerrel, a „bizonyítékok királynője”⁴¹ se-

³⁶ PALLAVICINI-ANDRÁSSY 1990. 221.

³⁷ ÁBTL 3.1.9 V-116656/2a 16.

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-140224/1 9., 22-35., 98-114.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-140224 44.

⁴⁰ HU BFL – XXV.60.e – 1953 – 002369. 7.

⁴¹ BARNA 1953. 339.

gítségével támasztották alá, ugyanis a vádlott részletes beismerő vallomásától számolt be.⁴² Az 1953. március 26-i jelentésben megjelenik az ismertetett vádak mellett a letartóztatás indokának további fontos eleme, az osztályellenesség is. Ezen jelentésben a vád rövid ismertetése mellett, miszerint Batthyány Gyula adatokat szolgáltatott ki, hosszan beszámolnak családi és anyagi körülményeiről a háborút megelőzően. Hiszen ahogyan azt Rév István is leírta, a koncepciók peres áldozatai nem csak saját személyüket képviselik a tárgyaláson, hanem politikai osztályuk megszemélyesítői is egyben.⁴³

1953. május 8-án a korábban bemutatott vallomások alapján a budapesti megyei bíróság első fokon meghozta ítéletét az előirányzott zárt tárgyaláson. Az ítélet alapján Batthyány Gyula és társa „*bűnösök a külföldi állam megbízottja részére adatszolgáltatás által elkövetett kémkedés büntetésében*”,⁴⁴ amely alapján, az előzetes letartóztatásban eltöltött időt is beszámítva 8 évi börtönre és teljes vagyonek Kobzárásra ítélték, illetve a közügyektől 10 évre eltiltották őket.⁴⁵

Mindezek mellett fontos megjegyezni, hogy a Batthyány Gyulával kapcsolatos vizsgálatokra a Rákosi-korszak egy sajátos időszakában került sor. A Tószeghy-per vizsgálati időszaka, illetve a festőhöz kapcsolódó első bírósági eljárás még a Sztálin halála okozta változások előtti időszakra tehető, így a rendszerre jellemző kemény, diktatórikus hatások érvényesültek, amelyek a büntetőeljárásokra is nagy mértékben kihatottak. Azonban 1953. március 5-én a szovjet vezető elhunyt, amely a szovjet tömb országiban is változásokat hozott. Ez a büntetési rendszerben is észrevehető változásokat jelentett, 1953 őszén felszámolták a kényszermunkatáborokat, az internálótáborokat, illetve több ítéletet felülvizsgáltak, és számos elítéltet amnesztiával szabadon engedtek.⁴⁶ Ezen körülmények között születtek az ügyszorhoz kapcsolódó újabb dokumentumok, ugyanis 1953. szeptember 1-jén újabb tárgyalásra került sor. A vádlott által benyújtott fellebbezés nyomán a Legfelsőbb Bíróság elvetette azt a súlyosbító körülményt, miszerint a vádban szereplő cselekedetek fokozott társadalmi veszélyességet jelentenek, illetve az államérdek veszélyeztetése is csupán távoli, közvetett módon történt megállapításuk szerint. Ez alapján, illetve a vádlott idős korára tekintettel, büntetését három év hat hónapos börtönbüntetésre csökkentették, amelynek időtartamába beszámí-

⁴² ÁBTL 3.1.9. V-140224/1 22–35.

⁴³ Rév 1993. 51–54.

⁴⁴ HU BFL – XXV.60.e – 1953 – 002369. 23.

⁴⁵ Molnos 2015. 90.

⁴⁶ Gyarmati 2011. 331–334.

tották az előzetes letartóztatásban töltött hónapokat.⁴⁷ A festő az ítélet alapján kapott börtönbüntetésének éveit, a korszakban megszokott módon, több politikai elítéllettel együtt,⁴⁸ a Márianosztrán található fegyházban töltötte. A helyzet adta lehetőségeket kihasználva, a fegyházban eltöltött évek alatt is igyekezett hű maradni egykori festőművész és arisztokrata önmagához.⁴⁹

Mindezek mellett azonban az idős festőt megviselték a börtönben eltöltött évek, amelyről a szabadulásakor született írott forrás árulkodik. *„Nagy nap!! Batthyány Gyula levél. Kiszabadult. Két hónappal előbb, mint lejárt volna a három és fél éve.”*⁵⁰ Így kezdte 1956. június 27-i naplőbejegyzését Pallavicini-Andrássy Borbála, a festő unokatestvére. Ezt követően néhány nappal későbbi írása találkozásukról is beszámol. Naplójában leírja, hogy a börtönben eltöltött évek megviselték a festőt, fizikailag meggyötört állapotban tért haza a több mint hároméves megpróbáltatásából. A korábban *„legszebb férfiú”*⁵¹ kifejezéssel illetett személy helyett egy *„törődött öregember”*⁵² tért vissza. Batthyány Gyula szabadulása után Polgárdiba költözött vissza korábbi inasa lakásába, ahonnan egykor elszállították. A festő néhány évvel később, 1959. január elején hunyt el egy budapesti idegszanatóriumban, 71 évesen.⁵³

A második világháborút követő kommunista hatalomátvétel alapjaiban formálta át a magyar társadalmat, ezen belül pedig jelentősen érintette az arisztokráciát. Mivel a hatalom által az élet minden területére kiterjedő ellenőrzés jellemezte a korszakot, így a kulturális életet, a művészetet is a központi akarat irányította. Ennek eredményeként Batthyány Gyula életét is rendkívüli mértékben befolyásolták az ezen időszakban végbemenő negatív folyamatok, hiszen az életét meghatározó két tényező egyike sem volt rá jellemző 1945 után, mivel mint híres festő és mint arisztokrata is megszűnt létezni, majd addigi élete teljes elvesztésével párhuzamosan indult el ellene az az eljárás, amelynek jellemzői alapján a koncepciók perек kategóriájába sorolható.

⁴⁷ HU BFL – XXV.60.e – 1953 – 002369. 26–27.

⁴⁸ DÓCZI 1991. 45.

⁴⁹ Molnos 2017. 22.

⁵⁰ PALLAVICINI-ANDRÁSSY 1990. 215.

⁵¹ SZÉ, 1924 június 15–21.: 20.

⁵² PALLAVICINI-ANDRÁSSY 1990. 221.

⁵³ MOLNOS 2015. 91.

Rövidítések, irodalom

Források

- HU BFL Budapest Főváros Levéltára, HU BFL – XXV.60.e – 1953, 002369. Hertelendy Dénes – Batthyány Gyula
- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, munka dossziék: M-32407 Palota István (Lakatos), M-32400 Papp István; vizsgálati dossziék: V-140224/1 Tószeghy Richárd és társai, V-140224 Tószeghy Richárd és társai, V-116656 Tószeghy Tamás és társai, V-116656/2a Tószeghy Tamás és társai; BT-dossziék: Bt-963/1 „Broger” („Dusek János”)
- BH Budapesti Hírlap 1910. december 6.
- PH Pesti Hírlap 1914. november
- SZÉ Színház Élet 1924. június 15-21.
- K.A. K.A. (1941.). Látogatás Batthyány Gyula grófnál és Molnár C. Pálnál. Délibáb, 13., 29-31.

Irodalom

- BAJZIK 2017 BAJZIK Zsolt: Az ikervári kastély története, III. rész. Vasi Szemle 3. (2017) 308–322.
- BARNA 1953 BARNA Péter: A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban - című művéről. Jogtudományi Közlöny 8. (1953) 336–390.
- DÓCZI 1991 DR. DÓCZI István: Érdekességek a Márianosztrai Fegyház és Börtön életéből (1949 május és 1956 szeptember között). Börtönügyi Szemle 2. (1991) 42–50.
- GYARMATI 2011 GYARMATI György: A Rákosi-korszak. Bp., 2011.
- KÁROLYI 2011 KÁROLYI Mihályné: Együtt a forradalomban. Bp., 2011.
- MOLNOS 2015 MOLNOS Péter: Gróf Batthyány Gyula Bp. – Győr, 2015.
- MOLNOS 2017 MOLNOS Péter: Törvénytől sújtva, Gróf Batthyány Gyula ajándékalbuma a márianosztrai börtönörnek. folkMAGazin 1. (2017) 22–23.
- NÁDASDY 2008 GRÓF NÁDASDY Borbála: Zagolni szabad? Somorja, 2008.
- PALLAVICINI-ANDRÁSSY 1990. PALLAVICINI-ANDRÁSSY Borbála: Kitelepítési és 1956-os naplója. Bp., 1990.

- PÜSKI 2008 PÜSKI Levente: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon, II. Korunk 19. (2008) 97–108.
- RÉV 1993 RÉV István: A koncepció színjáték, Rubicon 1–2. (1993) 51–52.
- ROMSICS 2010 ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 2010.
- SZÉCHENYI 2015 SZÉCHENYI Kinga: Megbélyegzettek. Bp., 2015
- ZINNER 1986 ZINNER Tibor: 1951-ben történt. Filmvilág 12. (1986) 12–13.

BÁNKUTI GÁBOR

Hálózat vagy disszonancia?

A katolikus egyház intézményi sokféleségének jelentősége 1956 példáján

The Importance of Institutional Diversity of the Catholic Church in 1956

This study will draw attention to the often overlooked feature of the functioning of the Church: institutional heterogeneity. It sometimes seems as if incompatible concepts and mentalities clash in different areas of life within the Catholic Church. In examining the role of the Catholic Church in 1956, we are also confronted with manifestations of diversity, of polyphony, of multiple positions. This diversity, however, does not necessarily contradict the unity of the Church, but rather gives it significance, for example in political terms. It is precisely this characteristic that determines its relations with the various actors (society, state), its room for manoeuvre and its capacity for action. This paper offers an approach to this phenomenon which can enrich our understanding of the functioning of other actors, communities and institutions.

Keywords: Catholic Church, network, Publicity, Revolution, dictatorship

Az talán az egyháztól távol álló vagy közömbös szemlélő számára is feltűnik, hogy a katolikus egyházon belül az élet különböző területein olykor mint-ha egymással összeegyeztethetetlen felfogások és mentalitások ütköznenek. Ellentmond-e ez a sokféleség az Egyház egységének, vagy – helytől és szituációtól függően – inkább jelentőséget kölcsönöz neki? E kérdés megválaszolásához a következőkben a katolikus egyházat kapcsolatrendszerként, több szereplő hálózataként vizsgálom.

1956 eseményei azért kínálnak erre különleges lehetőséget, mert az „extrém pluralizmus” viszonyai között egyszerre átláthatatlanul sok szereplő jelent meg a színen.¹ A szabadság napjaiban példátlan tere nyílt a nyilvá-

.....
¹ TABAJDI 2016.

nosságnak, a rendkívüli körülmények számos, korábban csak titokban vagy szűkebb körben artikulált véleményyt, a diktatúra körülményei között lehetetlen magatartást, cselekvés- és eljárásmodot, korábban nem kalkulált vagy akadályozott kapcsolatot hoztak felszínre. Az idő pedig túl rövid volt ahhoz, hogy az egyes szereplők véleményeit koordinálni, egységesíteni lehessen. Mindez módszertani szempontból kivételes lehetőséget teremt: észlelhetővé teszi a látens kapcsolatokat, az interakció során bekövetkező változásokat, az eddig kevésbé ismert összefüggéseket.

A témáról való töprengést Salacz Gábor 1988-ban megjelent, *A Magyar Katolikus Egyház 17 esztendeje (1948–1964)* című kiváló, sok szempontból máig alapvető műve indította el, amelyben 1956-ról egyházi vonatkozásban így értékelt: „Kitört a Forradalom, melynek előkészítésében az egyháznak sajnos semmi része sem volt”.² Kezdeti hiányérzetem idővel hipotézissé érett: minden tisztelem mellett és kétségtelen igazságtartalma ellenére, ez a megállapítás nem feltétlenül járul hozzá a katolikus egyház 1956-ban játszott szerepének megértéséhez.

A bővebb kifejtéstől jelen helyen eltekintve tisztázásra szorul az előkészítés mint fogalom is. A váratlanra nemigen lehet előkészülni. A „valami van a levegőben” általános érzete és a bekövetkező esemény közt nincs szükségszerű oksági kapcsolat. Sokkal inkább az események, a körülmények és egybeesések előre nem tervezhető találkozása szüli a forradalmárokat, radikalizálja forradalmárrá és szabadságharcossá az elégedetleneket.³ Ez azonban nem jelenti azt, hogy más, a szélesebb közvélemény számára nem észlelhető szintereken ne fejeződött volna ki az elégedetlenség, és ne fogalmazódott volna meg a változás igénye.

Ezen a ponton akár le is zárhatnánk a dilemmát azzal, hogy Salacznak a téma szakirodalmában áthagyományozódó állítása nem releváns, hisz nem megfelelő a kutatói kérdés. De lépünk tovább egy gondolattal és vonjuk be a szemlébe a forradalom és szabadságharc napjait, az október 23-tól november 4-ig terjedő időszakot is. Milyen része, szerepe volt az egyházaknak, így a katolikus egyháznak ezekben a napokban? Egyáltalán, *mit* kell vizsgálni ahhoz, hogy az egyház szerepvállalásáról képet kapjunk? Az általános konklúziók és

² SALACZ 1988. 127. Salacz e munkáját a '70-es években írta, elsősorban Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök feljegyzéseire támaszkodva. Ezek a körülmények eleve nem tették lehetővé számára 1956 árnyalt bemutatását. Köszönöm Gárdonyi Máténak e hasznos észrevételt!

³ »[...] a »felirati-párti« erjedést a vitélző politikai értetlenség és az erőt demonstrálni próbáló hübrisz provokálta felkelésbe. Aztán történt, ami történt.» – GYARMATI 2016. 60.

értelmezések – az ateista állam és az egyház harca, a „halálra szántak, mégis élünk” (patetikus) narratívája – minden relevanciájuk ellenére történetileg nem kielégítőek. Az elemzéshez használt kétosztatú, politikatörténeti logikájú valóságfelfogás, miközben az „egész” fikcióját tükrözi, tematikailag csonka. Nem alkalmas a korabeli tapasztalatok és a történeti összefüggések vizsgálatára. Végeredményben a megtorlás időszakának politikai konstrukcióival analóg, amelyek a katolikus egyházzal, azaz a „klerikális reakcióval” kapcsolatban minden tevékenységet Mindszenty Józsefhez igyekeztek kötni. Azt sugallták, hogy hierarchikus szervezeténél fogva a katolikus egyház zárt rendszer: minden hozzá kapcsolódó szervezettel, párttal együtt is egy egységes, központi-lag irányított ellenforradalmi szervezet. Módszertanilag viszont ugyanarra a problémára világítanak rá, ami a történeti értékelést is sematikussá teszi.

Arra ugyanis, hogy mikor az egyházzal általánosságban szólnak, akkor azon általában hierarchikus felsőbbiséget, a klérust értjük, az ő cselekedeteiket, hivatalos állásfoglalásaikat, megnyilatkozásait tartjuk szem előtt. Bár (olykor) vizsgálunk más szinteket és szereplőket is, de az egyház szerepét nem ezek együtteseként szemléljük. Holott történelmi példák egész sora tanúskodik arról, hogy az élet realitása olykor felülírja az egyházat a hierarchiával, illetve a klérussal azonosító álláspontokat. A kutató számára évszázadok története válik értelmezhetlenné, ha az egyház történetét e felfogás mentén próbálja levezetni. Ebben az esetben például a 16-17. században a török hódoltság területén – püspök és olykor szolgáló papság hiányában – nem volna egyháztörténet.⁴ A világi hívek az egyház önértelmezésében és a fundamentális teológiában mindig is az egyház szerves részeként jelentek meg. Az „ideigvaló” dolgok intézése és keresztény szellemű formálása pedig kifejezetten mint a laikusok feladata. Kétségtelen, hogy a magyarországi viszonyok között az „ad extra” ügyek vonatkozásában az illetékességi körök elhatárolása sosem volt világos. Az élet különféle területeinek autonómiától való félelem a gyakorlatban számos esetben okozott diszharmóniát és diszkrepanciát, az „egység” egy sajátosan klerikális, valójában uniformitást igénylő értelmezése pedig rugalmatlanságot vagy akár paralízist. De mindez csak az egység egy szűkkeblű értelmezése, ami nem feleltethető meg a mindennapi praxisnak. A kérdés tehát módszertani: milyen megközelítésre van szükség ahhoz, hogy a szövevényes viszonyok elemezhetőek legyenek? A következőkben a politológia egy részterületéről, a közpolitikai elemzésből (*Politikfeldanalyse*) átvett módszertan és fogalmi készlet adaptálásával teszek

⁴ E probléma tudatosításához és feloldásához fontos támpontokat nyújt GÖZSY–VARGA 2015.

kísérletet a kérdés megválaszolására.⁵ Az inspirációt Antje Schnoor munkája adta, aki a chilei jezsuiták helyzetét és aktivitását Frei, Allende és Pinochet időszakában vizsgálva e modell segítségével bontakoztatta ki és tudatosította az egyes egyházi és az egyházhoz szorosabban-lazábban kapcsolódó szereplők egymással látszólag nem összefüggő megnyilatkozásainak és magatartásának kapcsolatát.⁶ Olyan mátrixot alkotva, mely az események addig vélelmezett hierarchiáját is átrendezi, és figyelmünket a „társadalmi gyakorlat” kevéssé észlelt, de a történeti megértés szempontjából alapvető jellemzőire irányítja.

A katolikus egyház intézményi heterogenitása

A közpolitikai elemzés megkülönbözteti az *egyéni* és *komplex* szereplőket. Az egyházat egyértelműen a komplex szereplők tovább is differenciálható csoportjához kell sorolni. Ezen belül elkülöníthetők *kollektív* és *korporatív* szereplők. A (komplex) korporatív szereplő jellemzője, hogy cselekvési egységet alkot és egységes vezetés/irányítás alatt áll.⁷ A katolikus egyház, tekintettel a Szentszék által központosított vezetésére is, szervezetenként egyértelműen a korporatív szereplők jellegzetességeit mutatja. A (komplex) kollektív szereplők esetében több autonóm szereplő akár alkalmi vagy spontán együttműködéséről van szó, akik azonban csupán összeállnak, de nem olvadnak össze. A kooperáció ebben az esetben jellemzően horizontális és szabályozatlan, míg a korporatív szereplőknél vertikális és szabályozott. Az egyház égisze alatt vagy ahhoz kapcsolódva intézmények, önállóan működő egységek vagy személyek alkotnak egy olyan – a korporatív szereplő jellemzői ellenére sem homogén – összetettséget, mely szervezeti struktúráként az egymással is versengő kommunikációs közösség vagy milió modelljében ragadható meg. Az egyház működésének nem mellőzhető sajátossága tehát az *intézményi heterogenitás*, ami meghatározza az egyházon kívüli tényezőkkel, szereplőkkel (társadalom, állam) való interakciót, mozgásteret, cselekvési képességet is.⁸

Az intézményi heterogenitásból kiinduló, azt eleve tételező módszertan lehetővé teszi, hogy a „működést” vizsgálva kollektív szereplőként tekint-

⁵ Erről l. SCHNEIDER–JANNING. 2006

⁶ SCHNOOR 2016. módszertani szempontból különösen 152–165.

⁷ SCHNEIDER–JANNING 2006. 64–75.

⁸ SCHNOOR 2016. 153–154.

sünek az egyházra. Olyan hálózatként, melynek szereplői egymással lazább-szorosabb kapcsolatban állnak. Mindezt figyelembe véve nem ütközik ellentmondásba az a tény, hogy az egyház ágens-szerepét vizsgálva a sokszínűség, sokhangúság, a többféle állásfoglalás megnyilvánulásaival kell szembenézni. Ez az adottság a kulcsa az állammal való kapcsolatok megértésének is.

Mit jelent mindez 1956 és a katolikus egyház viszonylatában? Tekintsük át ilyen szemlélettel a forradalmat megelőző időszak egyházi történéseit! Mint ismeretes, 1956 nyarára az állami egyházpolitika érezhetően a kompromisszumok irányába mozdult el.⁹ Júniusban és júliusban a börtönből szabadult Grósz József kalocsai érsek elnökletével ülésező püspökkari konferencia tárgyalta és összefoglalta az egyházat ért sérelmeket, amelyek a bevett „szolgálati úton”, a Horváth János ÁEH-elnökkel való egyeztetések után kerültek a miniszterelnök elé, aki ígéretet is tett azok orvoslására. Az ordináriusok hivataluknál fogva óvatosan jártak el. Nyilvánvalóan bénította őket az elmúlt évek terrorja, a „semminél az is jobb, ami van” meggyőződése, így javaslataikat a helyzet adta lehetőségek és praktikus szempontok formálták.¹⁰ A hivatalos formába öntött levelek tartalma, és még inkább stílusa arról tanúskodik, hogy a szereplők egyike sem számított áttörésre.¹¹ Lényegében minden szereplő a funkciójához szabott eljárás mód szerint cse-

⁹ Az 1956-os forradalmat közvetlenül megelőző egyházpolitikai folyamatokat és taktikai megfontolásokat a közelmúltban több tanulmány is átfogóan elemezte. A forradalom előtti hónapok egyházpolitikáját és a katolikus egyház szerepvállalását a forradalom és szabadságharc időszakában Balogh Margit foglalta össze elsősorban a hivatalos egyházi megnyilatkozásokra és Mindszenty József tevékenységére fókuszálva. BALOGH 2006. A téma szempontjából megkerülhetetlen a Kálmán Peregrin által Grósz József kalocsai érsek hagyatékából összeállított forráskiadvány (KÁLMÁN 2011a.) és a kötetben közölt bevezető tanulmány (KÁLMÁN 2011b.).

¹⁰ Kivételként említhető – és a forradalom előtti „repedések” közé sorolható – az abortuszról kiadott püspökkari körlevél (1956. szeptember. 12.). A szocializmus egész korszakában ez volt az egyetlen eset, amikor az állam engedélyezte, hogy egy állami törvénnyel (ti. az abortusz liberalizálásával) szemben az egyház nyilvánossá tegye az álláspontját. BALOGH 2008. 791–795.

¹¹ „A szavakba foglalt gondolatok értelme végső soron a stílusban fejeződik ki. A stílus nem csupán díszítőeleme a szavak értelmének, hanem maga az értelem. A stílus a legfontosabb hermeneutikai kulcs” – állapítja meg az egyházi megnyilatkozásokat elemezve a II. vatikáni zsinatról szóló lebilincselő munkájában a neves jezsuita történész, John W. O’Malley. A szerző szemléletmódja, a műfaj, a forma, a tartalom és az értékek kapcsolatáról írt világos eszmefuttatása nagy segítségemre volt az egyházi források elemzésében. O’MALLEY 2015. különösen 67–80. Itt: 74.

lekedett, a bejáratott protokollnak megfelelően.¹² Ezt nevezhetjük a (zárt) rendszer tehetetlenségi erejének. Ezzel azonban önmagában nem magyarázható a kontextus egésze, jelen esetben az egyház szerepe, működése. Az elégedetlenség és a változás igénye más formában és fórumokon fejeződött ki. Ezek az egymástól elszigetelt, pontosabban nem összehangolt megnyilvánulások összességében a rendszer komoly krízisére utaltak. A közismert sérelmeket, amelyekkel szemben a zárt rendszer szereplői a maguk cselekvési környezetében, kötöttségeik miatt és felfogásuk szerint nem protestálhattak, az egyházhoz „lazán”, azaz egyházi jogi függelmi viszony nélkül kapcsolódó szereplők adtak hangot. Ezek a jogsértések korrekciója mellett leginkább az egyházkormányzat, a hitoktatás és az egyházi sajtó szabadságát kívánták érvényesíteni. Különböző formában a püspökökhöz is számos beadvány érkezett az egyházi érdekek hathatósabb képviseletét kérve számon.¹³ Miközben a hívek már több helyen is spontán módon fejezték ki elégedetlenségüket: Alsózsoltán például a szülők betörték az iskola ajtaját, és kényszerítették az igazgatót a beiratás elvégzésére.¹⁴ Az ellenőrzött és korlátozott nyilvánosság feltételei mellett a szélesebb közvélemény számára jórészt ismeretlen kezdeményezések ugyan nem hoztak érdemi eredményt, mégis, e látens erjedés nélkül – és utólag mindezek történeti tudatosítása és értékelése nélkül – csak egyszerűsítő sémákban értelmezhető 1956 október-novemberének története. A pillanatok alatt újjáéledő pártok példája meggyőzően bizonyítja, hogy az elköteleződéseket és normákat a rendszernek csak látszólag sikerült kiiktatni, azok bűvópatak módjára tovább éltek, majd az elnyomástól váratlanul szabadulva, megtisztulva vagy deformálva, korszerűen vagy avított módon törtek újra felszínre.¹⁵

¹² A Püspöki Kar Hegedűs Andrásához, a Minisztertanács elnökéhez írt tiltakozása a hitoktatás akadályozása ügyében. 1956. június 13; A Püspöki Kar előterjesztés-tervezete Hegedűs Andrásához, a minisztertanács elnökéhez az egyházat ért jogtalanságok ügyében. 1956. június 13. KÁLMÁN 2011a. 56. és 57. sz. dokumentum. 127–131. Badalik Bertalan veszprémi püspök levele Hegedűs András miniszterelnökhöz egyházkormányzati jogkörének korlátozása ügyében. 1956. augusztus 14. Badalik Bertalan veszprémi püspök levele Horváth János ÁEH elnökhöz egyházkormányzati jogkörének korlátozása ügyében. 1956. augusztus 14. KÁLMÁN 2011a. 159. 1. sz. dokumentum; 159. 2. sz. dokumentum.

¹³ Csepeli hívek levele Grósz József kalocsai érsekhez a szabad vallásgyakorlás akadályoztatásáról. 1956. június 15.; Kovács Vince váci helynök levele Grósz József kalocsai érsekhez a szandaszőlősi hittanbeiratás problémáiról. 1956. június 16. KÁLMÁN 2011a. 135–136., 139–140. 63. és 68. sz. dokumentum.

¹⁴ BALOGH 2006. 34.

¹⁵ A kereszténydemokrata és más, „keresztény” alapozású politikai formáció 1956-os újjáéledését és programját l. legújabban Kiss 2017.

Mindez arra utal, hogy egy általánosan elfogadott normarendszer összevetői különféle helyzetekben relatív súllyal rendelkeznek: helyzettől függően más és más értékelést és változó magatartásformákat eredményez(het)nek. Az egyes szereplők állásfoglalásai az egyházi szervezeten belül elfoglalt helyüktől, az ahhoz való kapcsolódásuk minőségétől, illetőleg az e pozíciókhoz fűződő érdekektől, stratégiai megfontolásoktól valamint az ezek által biztosított lehetőségektől és határoktól függnék. Ezért van, hogy a történet különféle szereplői azonos norma mentén is különféleképpen értékelhetik ugyanazon eseményeket. Teljesen természetes, hogy a pápa, a részegyház püspöke, a plébános és a laikus sekrestyés, az elkötelezett politikus, az iskolai hitoktató és egy bázisközösség aktív tagja más és más hatások alapján és különféle módon formál véleményt. Az egyes témák megjelenítése a szerepfelfogásra utal, és az adott helyzetben a vallási meggyőződésen túl hatalmi-politikai kérdés is. Ez a jelenség leginkább a szerepelméletben ismert tipizálással írható le: a haladó, a szétszabdalo, az egységbe rendező és a megküzdő szerepek állnak össze rendszerré. Az csak a különféle nézőpontok egyidejű alkalmazása során derül ki, hogy e nézőpontok – intézményes, társadalmi- és történeti adottságok által meghatározott funkcionális szerepek – inkább kiegészítik egymást, vagy inkább ellentmondanak egymásnak.

Az intézményi sokféleség a forradalom napjaiban kreatív működést eredményezett. Ez a kooperáció egy általánosabb kérdésre is választ kínál. A magyar főpapok – Mindszenty bíboros legendás szózatán kívül – négy alkalommal nyilatkoztak meg a szovjet intervenció kezdetéig.¹⁶ Október 23. és október 30. között a katolikus hívek ordináriusaitól kizárólag általános, morális iránymutatást kaptak. A hívek és a papság ennél érezhetően többet vártak, legalább az egyház jogainak hatékony képviselőjét és érvényesítését, amelynek a legkülönbélebb fórumokon hangot is adtak. Az értelmezésnek ezen a szintjén a következő séma bontakozik ki: „történelmi idők vannak, a püspökök nem szólnak, nekünk kell csinálni valamit”. Ha viszont az intézményi heterogenitás modellje szerint rendezzük az eseményeket, akkor azt mondhatjuk, hogy a püspökök e fórumokon és szervezeteken keresztül kifejezve láthatták felfogásukat. Úgy, hogy közben nem kellett a „hivatali” utat használniuk és püspöki mivoltukban sem érhette őket esetleges kritika. Amit pozíciójából adódóan nem vállaltak/vállalhattak fel, azt az egyház

¹⁶ KÁLMÁN 2011b. 28.

égisze alatt tevékenykedő más szereplők fogalmazták meg.¹⁷ Vagy egyenesen hajtottak végre, amint azt például az ÁEH-iratok lefoglalásának meglepő és fordulatos története példázza.¹⁸ Az egyes szereplők megnyilvánulásainak együttes vizsgálata pedig arra utal, hogy ez az autoritás kölcsönös erősítésére is lehetőséget kínál.¹⁹ Összességében pedig növeli a cselekvési- és mozgásteret. Azaz, csak az interakció ismeretében közelíthető meg, hogy mi volt az egyház szerepe 1956-ban.

Összegzés

A „hogyan” kérdésének előtérbe állítása és az események alulnézeti megközelítése együttesen olyan szemléletet kínál, mely más szereplők, közösségek és intézmények működéséről alkotott ismereteinket is gazdagíthatja, és mindent társadalomtörténeti szempontból is feldolgozhatóvá teszi. A tanulmányban fölvetett, módszertaninak tűnő, valójában inkább szemléleti kérdésnek a jelentősége ezért túlmutat a katolikus egyház '56-os szerepének vizsgálatán. Egy ilyen típusú, rendszerszintű szemlélet a korszakkal, és kifejezetten '56-tal kapcsolatos érzelmi töltetű sérelmi, apologetikus vagy eszmeuralmi megrögzöttségeket relativizálhatja. Közelmúltunk közösségi emlékként való újrafelfedezésének talán nem is olyan járhatatlan útja volna ez.

A bevezetőben felvetett problémához visszatérve megállapítható, hogy az egyház nem értelmezhető homogén szereplőként, valamint, hogy az egyház magatartása, dacára annak, hogy hierarchikus struktúra, csak elégtelenül magyarázható, amennyiben kizárólag a legfelsőbb hierarchikus szintre fordítunk figyelmet. Ha szabaddá tesszük magunkat ettől a sémától, az további felismerésekhez vezethet az egyház mint egész működése tekintetében.

¹⁷ Győrben pl. a helyi Demokrata Néppárt alapításának fontos előzménye volt a püspökség tisztségviselőinek, Papp Kálmán bizalmasainak – nyilvánvalóan a püspökkel egyeztetett – nyilvános fellépése 1956. október 26-án, a győri városházánál tartott tömeggyűlésen. BORBÉLY 2013. L. még SZABÓ 2017; KISS 2017.

¹⁸ L. erről KUKLAY 2002; VÍGH 2006–2007; illetve újabban WIRTHNÉ 2017.

¹⁹ A sokféleségben megnyilvánuló (rövid) akcióegység politikai értelemben is meghatározó jellemzője az 1956-os forradalomnak. „A különböző erők e 13 napban nem egymásnak feszültek, hanem összeadódtak. Ez volt az elért sikerek titka” – fogalmazza meg erről szóló töprengéseinek konklúzióját VONYÓ 2007. 343.

Rövidítések, irodalom

Források

- BALOGH 2008 A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949 és 1965 között. Dokumentumok. II. Szerk. BALOGH M. Bp., 2008.
- KÁLMÁN 2011a Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957. Szerk. KÁLMÁN P. OFM. Bp., 2011.
- KUKLAY 2002 KUKLAY Antal: Az nem lehet, Kuklay Antal 70 éves? Életútinterjú Kuklay Antallal. Szerk. Molnár Adrienne. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:tanulmányok/1956/kuklay (Letöltve: 2016. október 5.) Megjelent: *Igen*, 2002. június–augusztus. [Az eredeti interjút Kamarás István és Molnár Adrienne készítette 1987–1990. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének Oral History Archívuma. 138. sz. 14 ív.]
- VIGH 2006–2007 VIGH Szabolcs: „Nytítottabb, türelmesebb és szolidárisabb egyházra gondoltunk...” Az interjút Kőrösi Zsuzsanna készítette és szerkesztette. http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=1020&order=1 (Letöltve: 2016. október 5.)

Irodalom

- BALOGH 2006 BALOGH Margit: A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig. In: A katolikus egyház 1956-ban. Szerk. ROSDY P. Bp., 2006. 11–55.
- GŐZSY–VARGA 2015 GŐZSY Zoltán – VARGA Szabolcs: A pécsi egyházmegye kora újkori történetének kutatási lehetőségei. In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt*. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. KLESTENITZ T. – ZOMBORI I. Bp., 2015. 65–77.
- GYARMATI 2016 GYARMATI György: Okszerűség és fatalitás – 1956 apropóján. *Bárka* 24. (2016:5) 60–68.

- KÁLMÁN 2011b KÁLMÁN Peregrin OFM: Enyhülésből diktatúrába. A Magyar Katolikus Egyház és a pártállam kapcsolatának átalakulása 1956–1957-ben. In: Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957. Szerk. KÁLMÁN P. Bp., 2011. 13–76.
- KISS 2017 Magyar kereszténydemokraták és 1956. Szerk. Kiss M. R. Bp., 2017.
- O'MALLEY 2015 O'MALLEY, John W. SJ: Mi történt a II. Vatikáni Zsinaton? Bp., 2015.
- SALACZ 1988 SALACZ Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964. München, 1988. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 9.)
- SCHNEIDER–JANNING 2006 SCHNEIDER, Volker – JANNING, Frank: Politikfeldanalyse. Akteure, Diskurse und Netzwerke in der öffentlichen Politik. Wiesbaden, 2006.
- SCHNOOR 2016 SCHNOOR, Antje: Gehorchen und Gestalten. Jesuiten zwischen Demokratie und Diktatur in Chile (1962–1983). Frankfurt am Main – New York, 2016. (Reihe ‚Religion und Moderne‘ 6.)
- SZABÓ 2017 SZABÓ Róbert: A Demokrata Néppárt és 1956. In: Magyar kereszténydemokraták és 1956. Szerk. Kiss M. R. Bp., 2017. 21–47.
- TABAJDI 2013 TABAJDI Gábor: Egy tipikus jobboldali összeesküvő: Matheovics Ferenc és a pártállam. In Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság. 1945–1989. Szerk. UNGVÁRY K. Bp., 2013. 221–257.
- VONYÓ 2007 VONYÓ József: A vesztesek dicsősége. Gondolatok az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról. In: A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére. Szerk. FEDELES T. – HORVÁTH I. – KISS G. Bp., 2007. 333–344.
- WIRTHNÉ 2017 WIRTHNÉ Diera Bernadett: Kuklay Antal: pap az 1956-os forradalomban. http://mandiner.hu/cikk/20171212_wirthne_diera_bernadett_kuklay_antal_pap_az_1956-os_forradalomban, (Letöltve 2018. november 10.)

BEDŐ ZSIGMOND ÁRON

„És ebben a harcban nincs kegyelem, csak gyűlölet”

*A Petrus-per elbeszéléseinek mátrixa a megtorlás korában
és a rendszerváltás után*

“And in this struggle, there is no mercy, only hatred.”

**The Matrix of the Petrus-trial Narratives in the Era of Retaliation
and after the Regime Change**

The trial of József Petrus and his associates, which took place in Pécs in 1957–1958, is of particular importance among the events of the retaliation in Baranya County following the 1956 revolution. According to the prosecution, the defendants were preparing for the MÚK (*In March We Start Again*): on 15 March 1957, they wanted to occupy the city of Pécs by starting an armed uprising. The MÚK would have been carried out on the orders of the leader of the Pécs group of the Mecsek Invisibles, the “Master”, who had been involved in the resistance. The trial involved 23 people, József Petrus was sentenced to death and executed. Most of the defendants were young people. At the same time, a campaign to discredit them was launched in public forums: the concept constructed during the trial was disseminated in the press, in pamphlets and in novel, emphasising the guilt of the defendants from various points of view.

In my paper, I will examine the impact of these narratives of retribution on the perception of the events of ‘56. The narratives used to justify the reprisals were written according to patterns, and some elements of these patterns are still evident in post-regime memory. The stories of retaliation have become narratives and have taken their place in the canon of ‘56.

The core of the analysis of the process is formed by the trial documents and the propaganda publications of the time (white book, newspaper articles, novel), and I have also used newspaper articles written after the fall of communism, interviews with some of the defendants in the Petrus-trial and the recollections of people who took part in the events of 1956 in Pécs.

Keywords: 1956 Revolution and War of Independence, retaliation, Mecsek Invisibles, In March We Start Again, József Petrus

Az 1956-os forradalmat követő megtorlás baranyai eseményei közül kiemelt jelentőségűnek számít Petrus József és társai pere, amelyet Pécssett folytattak le 1957–1958-ban. A vád szerint a vádlottak a MŰK-ra (Márciusban Újra Kezdjük) készültek: 1957. március 15-én egy fegyveres felkelés kirobantásával el akarták foglalni Pécs városát. A MŰK-ot az ellenállásban résztvevő Mecseki Láthatatlanok pécsi csoportjának vezetője, a „Gazda” utasítására hajtották volna végre. A per 23 személyt érintett, Petrus Józsefet halálra ítélték és kivégezték. A vádlottak zöme fiatal- és ifjúkorú személy volt. Ezzel egy időben a nyilvánosság fórumain is kampány indult a lejáratusukra: a peres eljárás során konstruált koncepciót a sajtóban, brosúrában és regényben terjesztették, különféle szempontok szerint hangsúlyozva a vádlottak bűnösségét.

Dolgozatomban a megtorlás e narratíváinak az ’56-os események megítélésére gyakorolt hatását vizsgálom. A megtorlás igazolására alkotott történeteket sémák szerint írták meg és ezek egyes elemei a rendszerváltás utáni emlékezetben is tetten érhetőek. A megtorlás történetei narratívává válva elfoglalták helyüket ’56 kánonjában.

A folyamat bemutatásának magvát a periratok és a korabeli propagandakiadványok (fehérvkönyv, újságcikkek, regény) képezik, emellett felhasználtam a rendszerváltás után keletkezett újságcikkeket, a Petrus-per egyes vádlottjainak interjúit és a pécsi ’56-os eseményekben szerepet vállaló személyek visszaemlékezéseit is.

Bevezetés

A megtorlás éveiben (1957–1963)¹ a kádári hatalom az 1956-os forradalomra hivatkozva a társadalom több csoportját felelősségre vonta. Az eljárások célja a történetek „ellenforradalmi” jellegének bizonyítása és az ’50-es évek terrorja ellenére megőrzött társadalmi autonómiák felszámolása volt. Ennek érdekében a résztvevőket bűnözőknek tüntették fel, akik a rendszer „időszakos zavarát” kihasználva szegültek szembe az államrenddel.

¹ 1962-ben az MSZMP VIII. kongresszusán Kádár bejelentette, hogy befejezték „a szocializmus alapjainak lerakását”. Helyreállt a hatalmi struktúra és kiteljesedett a (rákosista) program. Ennek egyik feltétele volt a paraszti birtokok kollektivizálása. Az 1963-as „nagy” amnesztia keretében az 56-osok jelentős része szabadult. Ez volt a feltétele annak, hogy az ENSZ levegye napirendjéről a „magyar ügyet”. 1963-ra szilárdult meg a rendszer mind bel- mind külpolitikailag. RAINER 2010. 24–25., 28.

A megbélyegzés adminisztratív eszközei voltak az érintettek pereit, amelyek során a politikai rendőrség által kikényszerített és manipulált vallomásokból az ügyészségek „tényállásokat” építettek fel, a bíróságok pedig ezek alapján hoztak elmarasztaló ítéleteket. A folyamat funkciója az ellenforradalmi narratíva alátámasztása volt, ennek érdekében történeteket kreáltak. Ez a „történetmesélés” azonban még többnyire zárt keretek között zajlott.

A kriminalizálás elbeszéléseit a sajtó közvetítette a nyilvánosság felé: az Agitációs-Propaganda Osztály propagandakiadványokat és az újságírók újságcikkeket jelentettek meg, hogy a közvélemény előtt is lejárassák a perek célpontjait. Ezzel összefüggésben érdemes megvizsgálni a perekben rögzített konstrukciók, a sajtóban megjelenő „tudósítások” és a brosrák korrelációját. Pécsi vonatkozásban, Petrus Józsefék 1957–58-ban lefolytatott perével kapcsolatban egy regény is készült, amelynek a szerzője Földi Lajos belügyi tiszt. A művet 1957-ben *A gyűlölet* címmel a Dunántúli Napló Lapkiadó Vállalata, 1958-ban *Utolsó próbálkozás...* címmel a Magvető Kiadó adta ki. A regény a vádlottaknak a MŰK-ban (Márciusban Újra Kezdjük) betöltött szerepét beszéli el a kádári rezsim ellenforradalmi narratívája szerint.

Petrus József és társai pere 1957. június 11. és 1958. február 26. között zajlott. A per során a 23 személyből, többségükben fiatal emberekből álló csapatot a „Márciusban Újra Kezdjük” (MŰK)² elkövetésének kísérletével vádolták. A vád szerint a Mecseki Láthatatlanok³ pécsi ellenálló csoportjának vezetője, a „Gazda” utasítására a vádlottak egy szervezkedést kezdeményeztek, amelynek keretében embereket szerveztek be, csoportokat alakítottak és fegyvereket gyűjtöttek, hogy 1957. március 15-én felkelést robbantsanak

² 1957 márciusa folyamán a politikai rendőrség országszerte több ezer embert tartóztatott le a MŰK-ra hivatkozva. Eljárását azzal indokolta, hogy a letartóztatottak az 1956-os „ellenforradalom” felszámolása után mozgalomba szerveződve újra akarták kezdeni a fegyveres harcot a központi kormánnyal szemben, veszélyeztetve a közrendet. A szabadság szimbolikus jeleként a harc megindítását 1957. március 15.-re tűzték ki, jelszavuk a MŰK (Márciusban Újra Kezdjük) volt. Ténylegesen a MŰK-nak nem volt mozgalmi jellege, a propaganda nagyította fel, „valós veszélyként” ábrázolva. A MŰK a kommunista rezsimnek szolgált „ürügyként” a társadalom megfélemlítésére. L. KRAHULCSÁN 2007. 49–77.

³ A Mecseki Láthatatlanok pécsi csoportja 1956. november 4–16. között vett részt a helyi fegyveres ellenállásban. Polgári vezetője Horváth Géza („Gazda”) komlói főorvos volt, katonai vezetője Kubicza János („Béla”) egykori katonatiszt. November 16.-án a csoport befejezte az ellenállást, tagjai 22-én Jugoszláviába emigráltak. L. ROZS 2008. 163–169.

ki, amit Pécsre, majd az egész országra ki akartak terjeszteni. A per végén többüket börtönre, Petrus Józsefet halálra ítélték és kivégezték.⁴

Kutatásomban a letartóztatásoktól az epikus prezentációig terjedő folyamat szövegeit – a per iratain, a sajtóban megjelent cikkeken túl az „irodalmi” reprezentációt is – történeti forrásként kezeltem. Elsődlegesen a Petrus-pernek a Pécsi Törvényszék irattárában és a Baranya Vármegyei Levéltárban található iratanyagát használtam fel. A nyilvánosságnak szánt iratok első körét az MSZMP Baranya Megyei Bizottságának Agitációs-Propaganda Osztálya által 1957-ben kiadott *Az ellenforradalom Baranyában* című „fehérkönyv”, és a sajtóban (*Dunántúli Napló, Népakarat, Magyarország*) megjelent újságcikkek alkotják, végül Földi Lajos 1958-ban íródott *Utolsó próbálkozás...* című regényét elemeztem. A kutatás során a következő kérdésekre kerestem a választ: hogyan, milyen eszközökkel hajtották végre az egyes személyek nyilvános kriminalizálását? Milyen funkciója volt az egyes elbeszéléseknek? A MŰK koncepciója hogyan, mikor és miért vált a narratíva részévé? A periratok mely elemeit használták fel, hogyan strukturálták át azokat, illetve hogyan egészítették ki az egyes szövegekben? És végül: hogyan értékeli a rendszerváltás utáni emlékezet a Petrus-per, illetve Petrus József személyét? Mivel 1989-ig a közéletben ’56-ot kizárólag „ellenforradalomként” lehetett értelmezni, figyelmet kell szentelni annak a folyamatnak is, hogy a nyilvánosságban miképp változott meg a rendszerváltás után az ’56-ról addig kialakult kép egészen napjainkig. Ehhez kapcsolódó forrásaim a rendszerváltás után írt újságcikkek, a pécsi ’56-os eseményekben résztvevő személyek visszaemlékezései, a per egyes érintettjeivel készített interjúk, illetve a Petrus József emlékezetével kapcsolatos közlemények és egy, a történeteknek emléket állító szindarab.

A Petrus-per koncepciójának alakulása a propagandakiadványokban és a sajtóban

Kiindulópont: a periratok

A továbbiakban Petrus Józsefék perének példáján ismertetem a MŰK vádjának koncepcióját és az egyes vádlottak kriminalizálásának jellegzetességeit. Is-

⁴ L. PTI B.I. 481/1957 BmÜ Bül. 66. sz. irat, 1–4., 25–27.; 62–63. sz. irat 1.; 64. sz. irat, 4–5.; Nbf. III. 5285/1957/104. sz. irat, 12.; Nbf. III. 5285/1957/105. sz. irat, 1–2.; 94/h. sz. irat, 1–2.

mertetésüket azért tartom fontosnak, mert a megtorlás nyilvánosságában később elterjesztett történeteket a periratok szövegei alapján konstruálták meg.

A periratok szerint Petrus József 1955-ben költözött Pécsre, ahol az uránbányában dolgozott vājárként. Később lopás, csalás, hamisítás bűncselekményei miatt 7 évre ítélték. 1956. november 4-én kiszabadult a komlói börtönből. Több napi bujdosás után november 16-án a Mecsekbe ment, ahol 17-én találkozott a Mecseki Láthatatlanok pécsi csoportjával. Itt összekötőként működött, majd 20-án lejött a Mecsekből. Ez idő tájt értesült arról, hogy a volt foglyokat a rendőrség keresi. Azt is megtudta, hogy a pécsi csoport Vágotpusztáról Kisújbanyára ment, ahol feloszlott és a „Gazda”, társaival együtt nyugatra emigrált. Hogy enyhítsék büntetését, Petrus 22-én jelentkezett a pécsi szovjet katonai parancsnokságon, ahol az egyik ellenálló lakásán szerzett térképen bejelölte a „Gazda-csoport” korábbi búvóhelyeit. A térkép segítségével a szovjet parancsnok támadásokat intézett a felkelők volt gócpontjai ellen.⁵ December 8-án korábbi lakhelyére, Tatabányára ment, ahol a rendőrségnek segített a fegyverek összeszedésében. 1957. január 3-án vissza-

⁵ Ahogy a fentiekből látható, Petrus nyomozati és az elsőfokú bíróságon tett vallomásai ellentmondások. Téves tartózkodási helyszíneket adott meg a szovjet parancsnoknak a mecseki ellenálló helyzetét illetően, ugyanakkor személyesen vett részt a búvóhelyek ellen indított szovjet támadásokban, a térkép alapján informálva a parancsnokot azok elhelyezkedéséről. Szándékát a következőképpen magyarázta: remélte, hogy a szovjeteknek adott segítség fejében elengedik hátralévő börtönbüntetését, ugyanakkor szavatolni akarta a „Gazda-csoport” átcsoportosulását vagy menekülését. Véleményem szerint Petrus célja a túlélés volt. 10 hónapot dolgozott Pécsen, utána börtönbe került egy korábbi kihágása miatt. Hónapokon keresztül börtönben volt. 1956. november 4-én, amikor kiszabadult, a szovjet csapatok megszállták Pécsen, amelyek utána a mecseki harcosokkal „csaptak össze”. Átmeneti állapot volt: még nem szilárdult meg teljesen a szovjet uralom és a kádári erőszakszervezetek helyzete sem. Petrus nem láthatta előre, hogy a szovjet-kádári kooperáció vagy az ellenállók fognak nyerni. Nem fordulhatott a rendőrséghez, mert már többszörösen büntetett előélettel rendelkezett, viszont szovjet „feletteseiktől” remélhette, hogy fognak pár jó szót szólni az érdekében, ezért jelentkezett a szovjet parancsnokságon. Ugyanakkor nem volt tisztában azzal sem, hogy mi a „Gazda-csoport” célja. November 16-án a csoport befejezte a harcot, de nem minden tagja távozott el az országból november 22-én. Petrus nem volt biztos benne, hogy a „Gazda” és társai folytatni fogják-e a harcot máshol vagy hosszabb időre emigrálnak, mert a csoport egyes tagjai (pl. „Pajti”, „Péter”) még mindig a közelben tartózkodtak. Véleményem szerint Petrus tartott attól, hogy a Láthatatlanok bosszút fognak állni rajta, ha elvezeti a szovjeteket hozzájuk, ezért köztes megoldást választott. Hogy megóvja életét és biztonságát, „bebiztosította magát” a szovjeteknél és a Láthatatlanoknál is. A szovjetekkel elhitette, hogy a „fegyveres ellenforradalmárok” elfogására törekszik, a Láthatatlanokkal pedig, hogy félrevezette a szovjeteket, erőfeszítéseinek köszönhetően a „Gazda” és társai egerutat nyertek.

tért Pécsre, ahol a szovjet városparancsnok ugyancsak fegyvergyűjtéssel bízta meg. Ennek érdekében január 6-án magát egy szervezkedés vezetőjének kiadva létrehozta a „deindoli csoportot.” A rákövetkező hetekben új tagokat toborzott, akiknek azt mondta, hogy a „Gazda” parancsára készül a március 15-i MŰK végrehajtására. A „beszervezettek” fegyverszerzéssel és újabb személyek bevonásával bízta meg, de fegyvereiket leadta a rendőrségen. Február 10-e körül letartóztatták, majd néhány nap múlva elengedték. Kitalálták Pécsről és 13-án Tatabányára ment. Kisebb bűncselekmények végrehajtása után március 3-án érkezett vissza Pécsre. 5-én értesült a „szigeti” és „budai csoportok” létrejöttéről és a rendőrségi, katonai épületek megtámadásának tervéről. Mivel kevés emberrel és fegyverrel rendelkeztek, Petrus március 9-ére hozta elő a MŰK-ot. Azonban a MŰK-ból nem lett semmi, 12-én többen közölték Petrussal, hogy a rendőrség tudott az „akcióról”, és kilépnek a „szervezkedésből”. Petrus emiatt az ország elhagyására készült, de 14-én letartóztatták.⁶

A per vádirata szerint a vádlottak arra szerveződtek, hogy 1957. március 15-én egy újabb fegyveres felkelést robbantsanak ki és elfoglalják Pécsset. Ennek jegyében csoportokat hoztak létre, fegyvereket gyűjtöttek és újabb embereket szerveztek be. A koncepciót öt vádlott (Petrus József, Béres Lajos, Sólymos Gyula, Hantosi Lajos, Pilgermayer Béláné) nyomozati vallomásaiból kreálták. A „tényállások” szerint a többszörösen büntetett⁷ Petrus az 1956. november 4–16. között a helyi fegyveres ellenállásban résztvevő, majd 22-én emigráló Mecseki Láthatatlanok pécsi csoportjának vezetője, a „Gazda” (Horváth Géza) parancsára készítette elő és irányította a MŰK-ot. A 23 vádlott zöme a 18 éven aluli és 18–25 év közötti korosztályból került ki, többsé-

PTI B. I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Jegyzőkönyv Petrus József kihallgatásáról. Pécs, 1957. ápr. 12., 1–3.; 62–63. sz. irat, 6–8.; 6. lábjegyzet.

⁶ L. PTI B. I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Petrus József nyomozati kihallgatásainak jegyzőkönyvei 1957. márc. 15.; márc. 27.; ápr. 12.; ápr. 16.; ápr. 18. dátumokkal; 62–63. sz. irat, 6–14. Béres Lajost és Hantosi Lajost szintén 1957. március 14-én, Sólymos Gyulát március 19-én, Pilgermayer Bélánét március 27-én tartóztatták le. PTI B. I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Hantosi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 15., 4.; Pilgermayer Béláné kihallgatási jegyzőkönyve (második kihallgatás). Pécs, 1957. márc. 30., 3.; Utasítás őrizetbevétel előzetes letartóztatásba helyezésre (Pilgermayer Béláné).

⁷ 1951-ben a Balassagyarmati Járásbíróság közveszélyes munkakerülés miatt 30 nap, 1953-ban a Kaposvári Járásbíróság lopás és zsarolás, csalás miatt 3 év, 1956-ban lopás, csalás és közveszélyes munkakerülés büntette miatt a Siófoki Járásbíróság 7 év börtönrre ítélte. PTI B.I. 481/1957. BMÜ Bül. 66., 2–3.; BMRFK PNYO 18–P Kivonat az ORFK által küldött jelentésből (Petrus József). Pécs, 1957. ápr. 9.

gük munkás volt. Petrus szegényparaszti, Sólymos értelmiségi, Pilgermayer Béláné kulák-, Béres és Hantosi munkáscsaládokból származtak. 1957-re mindannyian egy turbulens időszakon voltak túl, amelynek markáns pontjai voltak a II. világháború, a Rákosi-rendszer és 1956 tapasztalata. A gazdaság romokban hevert, a társadalom kiszolgáltatottá vált. Mindezen körülmények erősen meghatározták a vádlottak életét is: magánéleti és egzisztenciális gondokkal küzdöttek, például a házastársak elváltak, a szülők korán meghaltak, gyerekkorukban munkát kellett vállalniuk, alkalmi munkákból tartották fenn magukat. Az állandó létbizonytalanság miatt egyes vádlottak kiutakat kerestek: például loptak, hogy biztosítani tudják megélhetésüket vagy elszöktek otthonról és a jobb élet reményében határátlépést kíséreltek meg külföldre. Fiatalságuk, problémákkal teli életük és kisebb kihágásaik miatt pedig alkalmas célpontok lettek a megtorló hatalom szemében.⁸

A baranyai fehérekönyv

Az MSZMP megyei agitációs-propaganda osztályai és megyei pártbizottságai 1957 folyamán fehér borítójú propagandakiadványokat, ún. fehérekönyveket bocsátottak ki, amelyekben a forradalom eseményeiben résztvevő személyeket kriminalizáltak. Céljuk a célpontok ellenforradalmárként, illetve köztörvényes bűnözőként való beállítása volt.⁹ Az *ellenforradalom Baranyában* című fehérekönyv szövegében Petrus Józsefeket három fő séma mentén kriminalizálták: a Mecseki Láthatatlanok és a MÚK kapcsolatával; a MÚK „ellenforradalmi” jellegével, illetve a politikai rendőrségnek a MÚK elhárításában játszott szerepének igazolásával. A Mecseki Láthatatlanok és a MÚK összekötése azon a körülményen alapult elsősorban, hogy a vádlottak közül többen részt vettek a mecseki harcokban. A mecseki fegyveres ellenállás miatt sikerült veszélyesnek feltüntetni a MÚK-ot, mert a szöveg a felfegyverzett

⁸ PTI B.I. 481/1957. BMÜ Bül. 66. sz. irat, 2–3.; BMRFK PNYO 18–P Jegyzőkönyv Petrus József kihallgatásáról. Pécs, 1957. márc. 15. (első kihallgatás), 1.; Jegyzőkönyv Béres Lajos kihallgatásáról. Pécs, 1957. márc. 15., 1.; Hantosi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 15., 1.; Jegyzőkönyv Sólymos Gyula kihallgatásáról. Pécs, 1957. márc. 18., 1.; Pilgermayer Béláné kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 28., 1.; 62–63. sz. irat, 6., 16., 28., 39., 63–64.; Rozs 2008. 163–169.

⁹ APOR 2010. 71–72.

harcosoktól származtatta annak megvalósításának ötletét. Vagyis folytonoságot állított fel a mecseki események és a MŰK között.¹⁰

A MŰK „ellenforradalmi” jellegét illetően a szövegben Petrus Józsefet emelték ki, eltorzítva életkörülményeit, 1957 eleji tetteit. A MŰK szervezkedés-jellegét az alábbi koncepció eszközökkel támasztották alá: Petrus büntetett előéletével (sikkasztás), a csoportok megszervezésével és az állami rendőrségi épületek (pl. A/1 laktanya) megtámadásának tervével.¹¹

A politikai rendőrségnek a MŰK elhárításában vállalt tevékenységének igazolása érdekében a rendőrök tevékenységét pozitív jelzőkkel mutatták be: „A MUK szervezett forradalmi bandát rendőrségünk **bravúros nyomozással felgöngyöltette**. [...] A belügyi nyomozószervek **rövid idő alatt felgöngyöltették a Petrus-féle bandát**.”¹² Petrusékat úgy állították be, mintha közveszélyesek lettek volna a társadalomra, mintegy megindokolva a rendőri beavatkozást.¹³

A fehérkönyvben egy ágrajzot is közöltek, amely szintén a koncepció alapján kriminalizálta Petrusék tevékenységét. Az ágrajzot három részre bontottam fel. A vizuális elemek csoportját a vádlottakról készült fényképek, a grafikai elemekét az egyes fényképekkel összekötött nyilak; a harmadik csoport a szöveges elemeket (címszavak, képaláírások) foglalja magában: a vádlottak tevékenységének minősítését, a nevüket, a személyes adataikat (születési idő, hely, anya lánykori neve), mennyi fegyvert találtak náluk, illetve „csoportjaik” nevét.¹⁴

Az ábra megnevezi a vádlottakat és fényképeket közül róluk, összekapcsolva őket a MŰK-kal. A fotók, a címszavak és a képaláírások elrendezésével a koncepcióban foglalt „büntetteket” (csoportszervezés, fegyverszerzés) az ő tevékenységükként könyvelték el, azt a képet sugallva, mintha elkövettek volna azokat. Hierarchikus viszonyrendszert alakítottak ki az egyes személyek és „csoportok” között. Petrus Józsefet, Béres Lajost, Sólymos Gyulát és Hantosi Lajost csoportvezetőknek tüntették fel oly módon, hogy négyüket egymással és másokkal is összekötötték. Mint a képen is látható, Petrushoz Bérest, őhöz pedig Sólymost és Hantosit rendelték. A nyilak által így kialakított viszonyrendszer több dolgot próbált igazolni. Egyrészt, hogy a MŰK

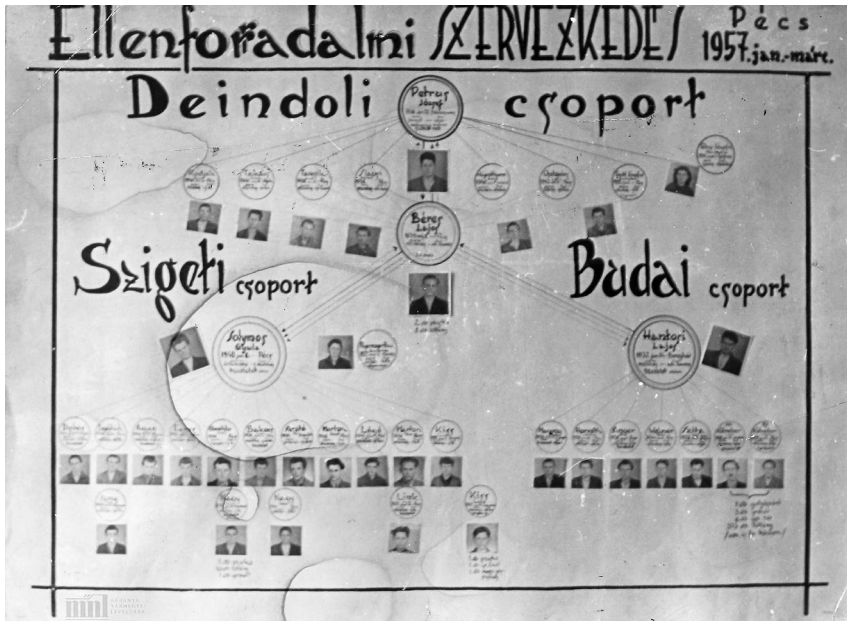
¹⁰ MSZMP BMB APO 1957. 70.; PTI B.I. 481/1957 64. sz. irat, 13–18.

¹¹ MSZMP BMB APO 1957. 70–71.

¹² MSZMP BMB APO 1957. 70–71. Kiemelések tőlem - B. Zs. Á.

¹³ MSZMP BMB APO 1957. 70–71.

¹⁴ L. 1. ábra.

1. ábra. A pécsi MŰK rendőrségi koncepciójának ábrázolása¹⁵

„szervezett” volt, mert „csoportokat” hoztak létre, amelyek tagjai alárendeltek voltak a „csoportvezetőknek” és a „csoportok” között hierarchia volt (a kép szerint a „szigeti” és „budai csoportok” a „deindolinak” tartoztak felelősséggel). Másrészt kiemelve a „csoportvezetőket” alátámasztotta azokat a „bűncselekményeket”, amelyekkel vádolták őket: Petrus volt a szervezkedés vezetője, Béres a helyettese, Sólymos és Hantos csoportokat vezettek. A képen egy személyt, Pilgermayer Bélánét nem kötöttek össze senkivel, viszont őt Sólymos mellé helyezték. Ez két körülményre utal: a köztük lévő rokonkapcsolatra (anya-fiú), illetve arra, hogy az asszonyt nem ismerte a többi vádlott, vagyis nem volt „beszerveve” a MŰK-ba.¹⁶

¹⁵ MNL BAML XXXV. I. 14. FCS. 3. ő. E.

¹⁶ L. 1. ábra; PTI B.I. 481/1957. BmÜ Bül. 66. sz. irat, 1–4., 25–26.

A megtorlás újságcikkei

A bírósági eljárással párhuzamosan az újságokban is aktivizálódott a propaganda: 1957-ben a nagyobb hazai orgánumban lejáratozó cikkeket publikáltak a vádlottakról. A *Magyarország*, a *Népakarat* és a *Dunántúli Napló* című újságokban egyes cikkek tovább bővítették a vádlottakhoz társított történeteket. Petruson kívül már a társait (Béres, Sólymos, Hantosi, Pilgermayer Béláné) is megbélyegezték. Magánéletüket „kitergették” az olvasók előtt: ismertették például egyes vádlottak családi viszonyait, illetve neveltetésük körülményeit. A szerzők többféleképpen kriminalizálták az elítélteket a koncepció igazolásához. Az egyes vádlottak előéletében történt kihágásokat „felfűjták”, külsejüket előnytelenül írták le, hogy megrögzött bűnözőként állíthassák be őket. A fiatalok szájába adták a MŰK történetét, azt a látszatot keltve, mintha nekik szándékukban állt volna a MŰK végrehajtása. Hamis indítékokat kreáltak számukra, hogy azt a benyomást keltsék, mintha a vádlottak „gyarló emberi tulajdonságaikból kifolyólag” „szervezkedtek” volna.¹⁷

A regény

Földi Lajos 1957–1958 folyamán a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán dolgozott rendőrnnyomozó hadnagyként. A Petrus József és társai elleni eljárásban a rendőri nyomozati vizsgálat során részt vett a letartóztatottak kihallgatásában. 1957-ben jelentette meg *A gyűlölet* című ifjúsági regényét a pécsi MŰK-ről a Dunántúli Napló Lapkiadó Vállalata kiadásában, amelyet 1958-ban a Magvető újra kiadott *Utolsó próbálkozás... címmel, amely a MŰK előkészítését meséli el.*¹⁸

A regényben az események jelenidőben zajlanak le: az olvasó bepillantást nyer a fiatalok által szervezett gyűléseken és a lakásukon elhangzó beszélgetéseikbe a MŰK-kal kapcsolatban. Vagyis Földi „feleleveníti” a történeteket, így az olvasó át tudja érezni a MŰK megvalósításával járó veszélyt. Földi a MŰK veszélyét azzal indokolja, hogy az az ártatlanok életét fenyegette.¹⁹

¹⁷ BEJCYZ 1957. 12.; BŰNÖZŐ CSOPORT 1957. 6.; RAB 1957. 6.

¹⁸ L. ÁBTL ARCHONTOLÓGIA; FÖLDI 1957; FÖLDI 1958; PTI B. I. 481/1957. BMRFK PNYO 18-P/1957. Id. Kúthreiber Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 27., 3.

¹⁹ FÖLDI 1958. 9–10., 33–38., 41., 43–49., 55–64., 72–73., 78–79., 88–94., 99–108.

Miért? Mert annak tagjai, a vádlottak eredendően rossz személyiséggel rendelkeztek.

A fenti állítás igazolása céljából Földi a vádlottak regénybeli karaktere-
ihez – Petrus, Béres, Sólymos, Hantosi, Sólymosné (Pilgermayer Béláné) –
jórészt negatív tulajdonságokat társított. Petrust, a „szervezkedés vezérét” a
regény egy hencegő, indulatos, nemtörődöm, önző zsarnoknak tünteti fel.²⁰
Személyiségének lényegét Földi az alábbi módon érzékelteti: „*A mi kezünk-
ben van most a magyar nép szabadságharca [...] És ebben a harcban nincs ke-
gyelem, csak gyűlölet. Hogy ők is, meg mi is, az nem megy. Nekik pusztulniok
kell, írماغjuk se maradjon. És pusztulni is fognak, kivétel nélkül, mind.*”²¹
Ez a részlet úgy láttatja Petrust, mintha nem látott volna más megoldást az
öldöklésen kívül. Ő testesíti meg a „gonoszt” a regényben.

Barna Péter a regény főhőse, aki a MÚK megállítására törekszik. A fi-
atalember személyisége ellentétes Petruséval: aggódó. Ő a „jó” képviselője.
Barna és Petrus ellenfelei egymásnak, akik ketten együtt a jó és a gonosz
küzdelmét szimbolizálják. Végül a jó győz és a gonosz veszít: Barnának sike-
rül megakadályoznia a MÚK-ot, Petrust halálra ítélik.²² Földi Lajos regénye
„nevelési célzattal” üzenté az ifjúságnak: Petrusék bűnözők voltak, akik a
MÚK-kal a közrendet akarták megbontani. Az „ellenforradalmárok” lelep-
lezésében az ifjúságnak is részt kell vennie.

A Petrus-ügy emlékezete a rendszerváltás után

A rendszerváltást követően Petrus József és a MÚK megítélése vegyes.
A pécsi '56-os eseményeket átélő visszaemlékezők egy része úgy számol be a
fiatalokról, hogy csak tervezgették a dolgot, de semmi komolyat nem tettek.
Nem volt se elég emberük, se fegyverük. Fenti körülményeket figyelembe
véve már eldöntötték, hogy abbahagyják a készülődést. Rövidesen ezután
letartóztatták őket. Vagyis e nézet szerint a MÚK csak vízió lehetett és nem
tényleges szervezkedés.²³

²⁰ FÖLDI 1958. 34–35., 46–49., 58–59., 67., 70.

²¹ FÖLDI 1958. 48. Kiemelések tőlem – B. Zs. Á.

²² FÖLDI 1958. 38., 56–61., 81., 90–91., 94., 101–102., 117., 120., 125–127., 129., 131.

²³ CSERNAVÖLGYI 1996. 85–86., 125–127.; DEBRECZENI 2004. 44., 50.; GYENIS 1990. 15.;
DIVJÁK 2010. 1:01–6:14.

A másik elbeszélés a per során konstruált, majd tovább terjesztett történetek visszajára fordított változata. A MŰK ebben a kontextusban továbbra is szervezkedésként van beállítva, Petrus József ugyancsak megmarad a „vezér” szerepében. Az újdonságot a nyilvánossághoz jutó ’56-osok kánonja jelenti, amely pozitívan jeleníti meg Petrust. A megtorlás elmondásával ellentétben már nem bűnözőként, hanem szabadságharcos fiatalemberként tartják számon, aki részt vett a mecseki fegyveres ellenállásban és annak leverése után az elnyomó kommunista rendszerrel szembe szállva a MŰK megalakításával és vezetésével folytatni kívánta a küzdelmet, amiért letartóztatták és mártírhalt szenvedett. Tehát e narratíva megörökölte a Mecseki Láthatatlanok és a MŰK kényszerkapcsolatának kádári koncepcióját. Mivel Petrus felment a Mecsekre, ellenállónak könyvelték el. Ellenállóként a harcokban jártas személyként tűnt fel. Ezáltal a MŰK vezetőjeként jelentették meg. A MŰK emiatt szervezettnek látszódott. Petrust a per során a MŰK-ra hivatkozva ítélték el, ebből fakadóan halálos ítéletét „a MŰK-ért járó büntetésként” értékeli utólag a közvélemény egy része.²⁴

Összegzés

A Petrus-perrel kapcsolatban a megtorlásbeli nyilvánosság forrásainak (fehérkönyv, újságcikkek, regény) fő célja a vádlottaknak a helyi társadalom előtti kriminalizálása volt. Ennek alapját a bírósági eljárás során keletkezett periratok (nyomozati vallomások, vádirat, az elsőfokú ítélet iratanyaga) adták. Mivel a kriminalizálás szövegei a periratokra épültek, azokkal meggyezve szintén a vádlottak tetteit kriminalizálták. Viszont lényeges szempont volt a fiatalok személyiségének megőrzése, mert ezen keresztül tudták „bizonyítani” azt a koncepciók képet, hogy a vádlottak rossz emberi tulajdonságaikból eredően hajlamosak lettek volna bűncselekmények elkövetésére és ezáltal a MŰK végrehajtására is.

A kriminalizálás kerete három sémából állt: a Mecseki Láthatatlanok és a MŰK kapcsolatából, a MŰK szervezkedés-jellegéből és a politikai rendőrség állambiztonsági szerepének igazolásából. Mivel a Láthatatlanok pécsi csoportjának vezetői emigráltak, a megtorlás célpontjává a mecseki har-

²⁴ BOZSÓ 1990. 12.; D. I. 1990. 2.; SZAKOLCZAI 1997. 7.; DOMJÁN 1997. 7., 174., 234., 245.; BANGÓ 2000. 1.; MŰK 2017.; MESKÓ 2017. 3–4., 6., 9–10., 12., 14–17., 20–21.; ÁLDOZATOK 2018.

cokban résztvevő ellenállók és köreik váltak. Azonban az „értelmi szerzők” továbbra is potenciális veszélyforrást jelentettek a hatalom számára. Ebből következően visszamenőleges módon kriminalizálták a vezetőket, amihez hozzájárult az egyes vádlottaknak a harcokban vállalt szerepe. Ennek következményeként folytonosságot tudtak felállítani a mecseki ellenállók és a MÚK között. E tekintetben Petrus és társai ügye különbözik az ország más részein kreált MÚK-os perekétől.²⁵ A MÚK tematikája a vádlottak koncepciók tetteit (csoportszervezés, fegyverkezés stb.) foglalta magában. A propagandakiadványok és az újságcikkek szerzői a politikai rendőrség tevékenységét, a vádlottak „tetteinek” feltételezett negatív következményeire hivatkozva „legalizálták” a velük szemben foganatosított intézkedéseit és egyúttal hangsúlyozták fontosságát.

A kriminalizálás műfajaiban elsősorban a MÚK koncepciójában vezetői szereppel felruházott személyeket (Petrus József, Béres Lajos, Sólymos Gyula, Hantosi Lajos, Pilgermayer Béláné) bélyegezték meg. A kriminalizálás a vádlottak teljes személyiségét érintette: pszichológiai (belső tulajdonságok), fizikai (külső), egyéb körülményeiket (életkor, személyes körülmény, büntetett előélet, koncepciók tettek) felhasználva amorálisnak állították be őket.

Mindegyik forrástípus a maga nemében rendelkezik egy-egy kiemelkedő jellegzetességgel. A fehérkönyv idetartozó részében a kommunista párt helyi szerve a vizsgálati eljárásban konstruált koncepciók ágrajz felhasználásával megalapozta a vádlottak által elkövetett „bűncselekmények” „valódiságát” és hivatalosan is ellenforradalmároknak nyilvánította a fiatalokat. Az újságcikkekben Petrus mellett nagyobb hangsúlyt fektettek társaira, esetenként már a vádlottakkal beszélgették el a koncepciót, akik látszólag „beismerték vétkeiket”. Ezáltal „bűnözői habitusuk” az átlagember számára is hihetőbbé vált. Földi Lajos *Utolsó próbálkozás...* című regénye a MÚK-ot nem lezárultságában, hanem folyamatában mutatta be. Földi a vádlottakat negatív személyes tulajdonságokkal ruházta fel. Ezzel párhuzamosan nyilvános elítélésüket egy, a rezsim szempontjából pozitív erkölccsel bíró főszereplő (Barna Péter) megteremtésével tette markánsabbá.

A rendszerváltás után a Petrus-per felemás utat járt be. Bár az emlékezetben kismértékben fennmaradt a MÚK szervezetlenségének „valóságú”

²⁵ A MÚK történeti elemzésével kapcsolatban I. NÉMETHNÉ VÁGYI – URBÁN 1994. 82–93.; LITVÁN 1996. 57–73.; GYARMATI 1998. 139–151., 155–163., 165–166.; PINTÉR 2002; KRAHULCSÁN 2007. 49–77.; KAHLER 2008. 129–137.; KRAHULCSÁN 2019. 389–425.; SZAKOLCZAI 2020. 1–7.

ábrázolása, a nyilvánosságban a megtorlás koncepciója él tovább, amely az '56-os kánonnal párosulva a MÚK-ot szervezettnek, Petrus Józsefet szabadságharcosként tünteti fel. A megtorlás idején kreált narratívák megerősítésére szolgáló és később multiplikálódó történetek a rendszerváltás utáni nyilvánosságban rezonáltak az '56-ot követő társadalmi ellenállás bizonyításaként. Holott Petrus József nem volt ténylegesen bűnös az ellene felhozott vádakban: ártatlanul ítélték halálra. A Petrus-per során született narratívák alkotta konstrukció szervesen beépült a rendszerváltás utáni '56-ról szóló emlékezetbe, amelyben napjainkig jelen van.

Rövidítések, irodalom

Források

- Ábtl archontológia Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára archontológiai adatbázisa. Földi Lajos életrajza. https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::NO::P5_PRS_ID:15507 (Utolsó letöltés: 2023.01. 03.)
- ÁLDOZATOK 2018 Emléktábla az 56-os áldozatoknak. Megjelenés ideje: 2018. márc. 7. <http://www.baranya.hu/hirek/155/emlektabla-az-56-os-aldozatoknak> (Utolsó letöltés: 2022. 11.09.)
- BANGÓ 2000 BANGÓ Géza: Az elsőtől az utolsó napig... Nagy Imre mecseki harcos portréja. Szigetvár és vidéke, 2000:10., 1.
- BEJCZY 1957 BEJCZY Géza: Petrusék meg a nemzeti ünnep. Magyarországon, 1957:9., 12.
- Bmrfk pnyo Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának iratai. Pécsi Törvényszék Irattára B. I. 481/1957. Petrus József és társai pere.
- Bmű Baranya Megyei Ügyészség iratai. Pécsi Törvényszék Irattára B. I. 481/1957. Petrus József és társai pere.
- Bozsó 1990 Bozsó Béla: Pécs –1956, október. Új Dunántúli Napló, 1990:199., 10.
- BŰNÖZŐ CSOPORT 1957 Március 15-én fegyveres felkelést akart kirobbantani egy baranyai bűnöző csoport. Népakarat (Népszava), 1957:96., 6.

- CSERNAVÖLGYI 1996 CSERNAVÖLGYI Antal: Repeszdarabkák. Pécs, 1996.
- DEBRECZENI 2004 DEBRECZENI László: Egy medikus barangolásai börtönországban. Börtön-kálváriám stációi 1957–1959. Pécs, 2004.
- D. I. 1990 D. I: Megemlékezések Pécsen. Október 23-a túlmutat a könnyeken. Új Dunántúli Napló, 1990:201., 2.
- DIVJÁK 2010 Közel- és Kelet- Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány „Emlékpontok audiovizuális emlékgyűjtés” Program. Interjúalany: Sólymos Gyula. Az interjú készítője: DIVJÁK Dóra. Az interjú készítésének ideje: 2010. 10. 28. <https://www.emlekpontok.hu/interjutar/teljes-lista/879-a-bortoneveket-nem-lehet-karpotolni> (Utolsó letöltés 2023. 10. 03.)
- DOMJÁN 1997 Dr. DOMJÁN Mihály, a forradalom államügyésze: Vádat emelek: Kádár János és cinkosai ellen hazaárulás és népirítás büntetetei miatt. Pécs, 1997.
- FÖLDI 1957 FÖLDI Lajos: A gyűlölet. Pécs, 1957.
- FÖLDI 1958 FÖLDI Lajos: Utolsó próbálkozás... Bp., 1958.
- GYENIS 1990 GYENIS Pál: Elvetemült gonosztevőkből ünnepezt hősök: ötvenhat pécsi tanúja. Külváros, 1990:1, 14–15.
- MESKÓ 2017 MESKÓ Zsolt: MUK – Márciusban Újra Kezdjük! Szövegkönyv. Bp., 2017.
- MNL BAML XXXV. 1. 14. FCS. 3. Ó.E. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára. MSZMP Baranya Megyei Bizottsága iratai (1956–1989). Ellenforradalmi szervezkedés, Pécs, 1957. jan.–márc.
- MSZMP BMB APO 1957 Az ellenforradalom Baranyában. Kiadja: az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága Agit. Prop. Osztálya. Pécs, 1957.
- MÚK 2017 Márciusban Újra Kezdjük! Megjelenés ideje: 2017. máj. 11. <https://szentendre.hu/marciusban-ujra-kezdjuk/> (Utolsó letöltés: 2022. 11.04.)
- Pti Pécsi Törvényszék Irattára B. I. 481/1957. Petrus József és társai pere.
- RAB 1957 RAB Ferenc: Nem ártott az elővigyázatosság! In: Dunántúli Napló, 1957:99., 6.
- SZAKOLCZAI 1997 SZAKOLCZAI Attila: A hatodik koporsó. A megtorlás és bosszúállás áldozatai. Magyar Nemzet, 1997:138., 7.

Irodalom

- APOR 2010 APOR Péter: A hitelesség fabrikálása. Az 1919 és 1956 közötti történelmi folytonosság megformálása. *Aetas* 25. (2010:3) 67–95.
- GYARMATI 1998 GYARMATI György: Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Bp., 1998.
- KAHLER 2008 KAHLER Frigyes: A MUK és a megtorlás. In: KAHLER Frigyes: Jogállam és diktatúra II. Tanulmányok a koncepciók perек világáról. Bp., 2008. 129–137.
- KRAHULCSÁN 2007 KRAHULCSÁN Zsolt: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk”. *Betekintő* 2. (2007:2) 49–77. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_2_krahulcsan.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 09. 07.)
- KRAHULCSÁN 2019 KRAHULCSÁN Zsolt: Márciusban Újra Kezdjük... Nemzeti ellenállási mozgalom vagy állambiztonsági provokáció? In: Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban. Szerk. HORVÁTH Zs. – KISS R. – SIMON I. Bp., 2019. 389–425.
- LITVÁN 1996 LITVÁN György: 1957. Beszélő évek 1. (1996:8) 57–73.
- NÉMETHNÉ VÁGYI –
URBÁN 1994 NÉMETHNÉ VÁGYI Karola – URBÁN Károly: A hatalom félelmei. Kádár János referátuma és a Belügyminisztérium jelentése a MUK-ról, 1957. február-március. *Társadalmi Szemle* 48. (1994:3) 82–93.
- PINTÉR 2002 PINTÉR Tamás: Egy „MUK-kanás”. Kódobálás Münnich Ferenc házánál 1957. március 15-én. *ArchívNET* 2. (2002:3). https://www.archivnet.hu/politika/egy_mukkanas.html (Utolsó letöltés: 2023. 10. 03.)
- RAINER 2010 RAINER M. János: A Kádár-korszak, 1956–1989. Magyarország története 22. Bp., 2010.
- ROZS 2008 ROZS András: A „mecseki láthatatlanok” és a munkástanácsok utóvédharcai. In: Pécs és Baranya 1956-ban – Baranyai történelmi közlemények 3. Szerk. ÓDOR I. Pécs, 2008. 163–190.

SZAKOLCZAI 2020

SZAKOLCZAI Attila: Adalék a MUK! (Márciusban újra-kezdjük!) történetéhez. Budapesti Levéltári Mozaikok 2. (2020:4.) 1–7. <http://bparchiv.hu/statikus/szakolczai-attila-adalek-muk-marciusban-ujrakezdjuk-tortenetehez> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 08.)

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

BALATONYI JUDIT

Diskurzusok hálójában

*Házasságtelmezések a pandémia alatt**

In Webs of Discourses: Interpreting Marriage During the Pandemic

During the pandemic Hungary was the only country in the world where the number of marriages not only did not decrease but also increased. Similarly, to international wedding practices, during the pandemic people celebrated their weddings with simpler, more intimate private rituals or with ceremonies held in installments and complemented with big wedding receptions. People not only postponed (as worldwide) or held their weddings (as a micro-wedding), but they rather thought tactically. Parallel to this, the number of divorces also increased during the pandemic. I argue that the wedding boom and the rise in divorce rates would not have taken place without intensive collective and individual attempts to reinterpret marriage and weddings. In addition, the rethinking and re-construction of these rituals and the institution of marriage was also an inevitable consequence of the social and individual reactions to the rise in weddings and in the divorce rate, or rather, it was a kind of response to the crisis discourse on these issues. Keywords: pandemic weddings; crisis discourses of marriage, wedding boom; Covid-19; interpretation of culture

Bevezetés

A pandémia időszaka alatt míg más országokban csökkent, Magyarországon nőtt a házasságkötések száma, az emberek házasságaikat a nemzetközi esküvői gyakorlathoz hasonlóan egyszerűbb, intimebb magánrítusok segítségével, vagy elhalasztott, akár több részletben megtartott esküvőkkel és nagy lakodalmakkal ünnepelték. Mi lehetett az oka annak, hogy Magyarországon a

.....
* A tanulmány megírását az MTA Prémium Posztdoktori Kutató Program támogatta (befogadó intézmény: PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék).

nemzetközi folyamatoktól eltérően alakult a házasságkötési kedv a Covid-19 alatt? Hogy lehet az, hogy míg más országokban csökkent, Magyarországon nőtt a házasságkötések száma? Milyen társadalmi-kulturális, illetve gazdasági sajátosságokkal, speciális faktorokkal magyarázható, hogy ugyanaz a globális környezeti-társadalmi krízis, a koronavírus, más társadalmi folyamatokat, illetve eltérő házasságkötési mutatókat eredményezett? Vajon a koronavírus miatt változtak meg az esküvők, valóban változásról beszélhetünk, vagy éppen a korábbi kulturális-társadalmi változások katalizálódtak a pandémia időszaka alatt? Azt feltételezem, hogy a pandémia alatt megváltozott ritualizáció, és a megnövekedett házasságkötési kedv között lehet valamiféle összefüggés. Ha megértjük a megváltozott ritualizáció lehetséges motivációit és módjait (érdekek, praktikum, például a 2019-ben bevezetett *Babaváró hitel*, érzelmek, romantikus szerelem), és mindezekkel együtt az házasság intézményének újabb jelentéseit, közelebb juthatunk a házasságkötési boom társadalomtudományos magyarázatához. Meggyőződésem szerint a folyamat túlmutat a pandémia alatt-előtt megváltozott körülmények társadalmi-gazdasági hatásain, és túlmutat a házasság jelentés- és funkcióváltásain is. A rítus és az intézmény változásait elsősorban a házassággal, illetve a válásokkal kapcsolatos nyilvános (közéleti és politikai) diskurzusok, az átrendeződő társadalmi kapcsolatok, továbbá a lakodalmi ipar által kínált rítusok és különféle kapcsolódó ideológiák vizsgálatával, különösen ezeknek egymásra hatásainak elemzésével egyetemben érthetjük meg. Jelen írásomban elsősorban a nyilvános diskurzusok és az egyéni házasság- és rítusértelmezésekről, illetve mindezek egymásra hatásairól beszélek.

Módszerek

Digitális etnográfiai vizsgálataim során archiváltam a házasságkötésekkel kapcsolatos média híreket, jogi-egészségügyi szabályokat és az ezekre reflektáló Facebook felületén működő magyar nyelvű esküvőszervező- és csevegő-csoportok¹ diskurzusait. Figyeltem a lakodalmak szervezésével, átszervezésével kapcsolatos vitákra és beszélgetésekre, az egyéni és kollektív dilemmákra is. A csoportokban megjelenő hírfolyamok vizsgálata mellett 2020 szeptemberétől különféle online eseményeken is részt vettem. Lakodalmi szolgáltatók

¹ 12 csoportban voltam jelen, ezek közül a négy legaktívabb csoportot figyelem a legintenzívebben, napi szinten (a csoportokban a tagok száma 2500 és 29 000 fő között váltakozott).

(elsősorban esküvőszervezők, szertartásvezetők) által vezetett online *Zoom*, *Facebook live*, *Skype* felületeken zajló webináriumokon, workshopokon, tanfolyamokon és online esküvői kiállításokon folytattam megfigyeléseket.

Részt vettem: 6 online, interaktív vagy csupán hallgatható és nézhető esküvői kiállításon, 10 menyasszonyoknak szervezett (fizetős és ingyenes) minitanfolyamon, illetve aktív résztvevője voltam egy 8 hetes, intenzív *Menyasszonyi Akadémiának* is, melynek célja az esküvőszervezés jogi támogatása, illetve a szükséges tudástranszfer biztosítása volt lakodalmi szolgáltatók bevonásával. 20 lakodalmi szolgáltatóval részletes szakami interjú is készíttettem, többekkel 2-3 alkalommal is beszélgettünk. A félig strukturált beszélgetések során vizsgáltam a szolgáltatók pandémiával kapcsolatos üzleti stratégiáit, hagyománykonstrukciós és innovációs kísérleteit. 2020 áprilisában közreadtam egy részletes, jellemzően nyitott kérdéseket tartalmazó online kérdőívet (a továbbiakban: *Covid-kérdőív*), amely az esküvő átszervezésének stratégiáira és gyakorlataira kérdezett rá a 2020. március után esküvőt tervezők körében. A *Google Forms* típusú önkitöltős online kérdőívet szintén a Facebook felületén tettem közzé fizetett hirdetés formájában. Az életkor (20-60 év), a magyarországi lokalitás, a jegyesség, a friss házasság státus, illetve az esküvők és lakodalmak iránti érdeklődés határozta meg a lehetséges célcsoport körét. A jelentkezők önkéntes alapon vállalkozhattak a kérdések megválaszolására, 490-en töltötték ki a kérdőívet. A kitöltők, kivétel nélkül friss házasságok és a pandémia ideje alatt házasságot tervezők voltak, 72,7%-a 20 és 30 év közötti, 27,1% 31 és 50 év közötti volt. A kutatás során, főként a 2020-ban, és 2021 első fél évében 40 mélyinterjú is rögzítettem a COVID-19 idején házasságot tervező menyasszonyokkal.² A menyasszonyok többsége a fővárosban, illetve vidéki nagyvárosokban és megyeszékhelyeken élt és 20-35 év közötti diplomás értelmiségi volt, öten külföldön dolgoztak. A menyasszonyok az online kérdőívek kitöltése után önkéntesen jelentkeztek ezekre a beszélgetésekre. A beszélgetésre való felhívást a kérdőív utolsó pontja tartalmazta. Az interjúkra online színtereken került sor, a felvételeket rögzíteni is tudtam. Az interjúk minden előzetes várakozásomat felülmúlták. 2022 februárjában egy újabb *Covid-kérdőívet* (*2. Covid-kérdőív*) is közreadtam, hasonló módon, mint az előzőeket. Itt is az életkor (20-60 év), a magyarországi lokalitás, a jegyesség, illetve a friss házasság státus, illetve az esküvők és lakodalmak iránti érdeklődés határozta meg a lehetséges célcsoport körét. A kitöltések száma tragikusan alacsony volt, 14-en töltötték ki az online kér-

² Az interjúk alkalmanként 2-3 óra hosszúságúak voltak.

dőívet. A néhány poszt mellett elhelyezett hozzászólásból az is látszódott, hogy az elért személyek nem vették komolyan a kutatást. Így például: „*Ki ne találják, hogy fenn kell tartani a pandémiát a népszaporulathoz!*” (Facebook hozzászólás a hirdetés szövege alatt 2022. január 5.)

Az eredmények és a kutatás szempontjából nagyon tanulságosak voltak a sikeres és a sikertelen online kampány-online kérdőív promóciójának esetei. A kérdés meggyőződésem szerint elsősorban a Covid-19 pandémia alatti házasságkötési gyakorlatokkal (illetve a házasságkötési boommal) magyarázható, vagyis, sokkal inkább az ezekkel kapcsolatos nyilvános diskurzusok, „külsős értelmezések” hangsúlyainak lassú eltolódásából, a téma átpolitizáltságából következik. Míg a kutatás elején, illetve a koronavírus első hullámai alatt a házasulandók bizonytalan helyzete, és az intimebb-személyes esküvők, illetve a „romantikus szerelem” divatjának kihangsúlyozása és média-reprezentációja inkább szimpátiát és szolidaritást váltott ki az emberekből, két év elteltével, a társadalmi tény, miszerint Magyarországon a pandémiai időszaka alatt nemzetközi viszonylatban is különösen sok házasság kötöttet egyfajta kritikai diskurzust, *krízisdiskurzust* is elindított. A házasságkötési boom ténye a külsős értelmezések szintjén egy idő után összefonódott az érdekházasságok, illetve a 2019-ben bevezetett *Babaváro hitel* felvételének vélt, valós motivációjának kérdésével.

A házasság krízise?

Válságdiskurzusok társadalmi hatásai a pandémia alatt

A házasság krízisének kérdése felülreprezentált a társadalomtudományos, főként szociológiai és közgazdaságtani irodalomban, hangsúlyosan megjelenik továbbá a nyilvános közéleti diskurzusokban is. A tudományos írások a házasság krízise kapcsán elsősorban az intézmény népszerűtlenségét, hanyatlását hangsúlyozzák. A hanyatlás alatt azt értik, hogy a házasság szerepe a korábban meghatározó gazdasági-társadalmi szempontok alapján csökkent, az intézmény individualizálódott, megnőtt az érzelmek szerepe, egyre kevesebb házasság kötöttet, az élettársi kapcsolatok és a válások száma is nőtt, és egyre több gyerek születik házasságon kívül. A modern házasság intézményjellegének elvesztésével elsőként az amerikai szociológus Andrew J. Cherlin foglalkozott 2004-es *The Deinstitutionalization of American Marriage* című munkájában.³

³ CHERLIN 2004.

Cherlin 2004-ben az amerikai házasságok közelgő végóráit jósolta, szerinte a házasság, mint társadalmi intézmény fogalma és funkciója formálisról informálisra változott. A korábbi domináns szerepét az újabb tendenciák szerint inkább szimbolikusan látta. A nagyhatású írásának fő tézisét számos más nyugati, északi stb. társadalmi kontextusra adaptálták, sokan Cherlin hipotézise alapján vizsgálták a házasság intézményének változásait.⁴ A *Jstor* adatbázisa szerint legalább 2562-en idézték.⁵ Ugyanakkor az írás sok vitát és kritikát is kiváltott, így például a Giddens-i, szintén sokat cáfolt individualizációs, detradicionalizációról szóló elmélet házasságra vonatkoztatott, kevésbé átfogó variánsának tekintették.⁶ Az elméletet a közelmúltban maga a szerző is részben visszavonta, illetve bizonyos téziseit tovább pontosította, elsősorban a társadalmi osztálykülönbségek tekintetében. Amint azt egy 2020-as írásában kifejtette, a házasság területén érvényesülő individualizációs folyamatok elsősorban a nem diplomásokra jellemzőek, ugyanakkor az egyetemi-főiskolai végzettséggel rendelkezők körében továbbra is fontos szerepet tölt be a házasság! A házasság közgazdaságtani megközelítése Cherlin korábbi megközelítéseivel hasonlatosan szintén az intézmény korábbi, tradicionális értékeinek elvesztését húzza alá.⁷ A megközelítés hívei a házasság intézményének változásaiban, a házassággal kapcsolatos reformokban beláthatatlan negatív társadalmi jövőképet, komoly társadalmi kihívásokat prognosztizáltak.⁸ Szerintük a házasságkötések csökkenése számos országban arra utalhat, hogy a házasság intézményének e mélyreható változásai valóban komoly társadalmi kihívást jelentenek.⁹

A házasság krízisének kérdése, ahogy arra már utaltam, hangsúlyosan megjelenik a mindennapi, laikus és közéleti diskurzusokban is. Így például a házasság kortárs jelentőségével, elutasítotttságával, a házasságkötések számának csökkenésével kapcsolatos diskurzusok világszerte a konzervatív, hagyományos vagy éppen a posztmodern individualista értékek mellett, vagy éppen ellen törnek lándzsát. Ahogyan ez így van napjainkban, feltehetően így lehetett más, korábbi történeti korokban is. Így például Amy Kaler *Many Divorces and Many Spinsters* című 2001-es írásában pontosan azt húzta alá,

4 LAUER–YODANIS 2010.

5 Forrás: JSTOR 2022.

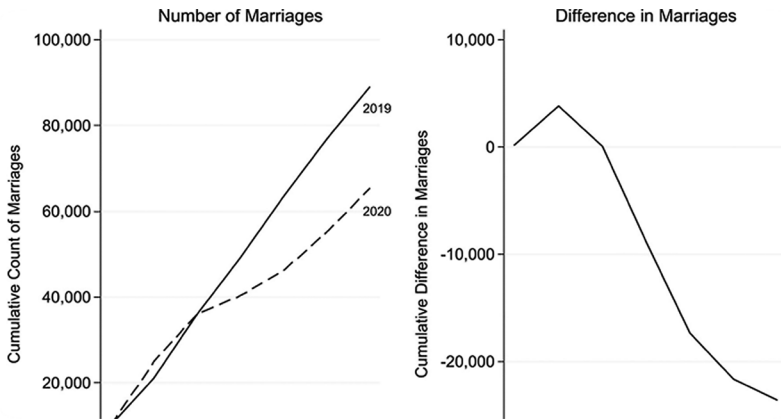
6 L. pl. CARTER–DUNCAN 2017. 57.; l. még TREAS–LUI–GUBERNSKAYA 2014.

7 CHERLIN 2020.

8 L. erről pl. DOUGLAS 2005; vö. a kortárs magyarországi kritikai diskurzusokkal (l. később)!

9 L. BETHMANN–KVASNICKA 2011.

hogy a házasság kríziséről való társadalmi beszéd az 1990-es és az 1940-es években is meghatározó volt Dél-Malawiban. Míg az 1940-es években a házassággal kapcsolatos panaszok elsősorban gazdasági okokra vonatkoztak, az 1990-es években az erkölcstelen szexuális viselkedéssel, promiszkuitással, meggondolatlansággal (a házasságok illékonyásával, a válások magas számával) voltak kapcsolatban.¹⁰ Megfigyeléseim szerint élénk krízisdiskurzusok (főként politikai, közéleti, vallási és laikus) kísérték a pandémia alatti magyarországi házasságkötési gyakorlatokat is. Fontos megjegyezni, hogy ezek elsősorban nem a házasságkötések számának csökkenésére reagáltak, hanem éppen ellenkezőleg a pandémia alatt is növekvő házasságkötési lázra, és a válások számának növekedésére. Ugyanis, amíg világszerte a házasságkötések száma drasztikusan csökkent a pandémia alatt,¹¹ addig Magyarországon mérsékelten emelkedett. Európai kontextusba is helyezve, a vírushelyzet 5 hulláma alatt a viseigrádi országok (V4) közül egyedül Magyarországon nem esett vissza a házassodási kedv.¹² Míg 2020-ban az emelkedés 3,1% volt.¹³ 2021-ben 7,3%-kal több házasság kötöttetett az egy évvel korábbinál.¹⁴

1. ábra. Házasságkötések USA, Florida (2019–2020)¹⁵

¹⁰ KALER 2001.

¹¹ L. REYNOLDS 2020; WAGNER–CHOI–COHEN 2020.

¹² Forrás: ÁTLÁTSZÓ.HU 2021.

¹³ Forrás: KSH GYORSTÁJÉKOZTATÓ 2021.

¹⁴ Forrás: KSH GYORSTÁJÉKOZTATÓ 2022.

¹⁵ L. WAGNER–CHOI–COHEN 2020.

2. ábra. Házasságkötések Magyarországon (1960–2020) MTT¹⁶

A jelenséggel párhuzamosan a válások száma is növekedésnek indult. A *Központi Statisztikai Hivatal* adatai szerint öt éve nem volt annyira sok válás Magyarországon, mint 2021-ben. 18 300 házasság ért véget válással, 2020-ban ugyanez a szám még 14 979, 2019-ben 17 600 volt.¹⁷ A házasságkötési ráta emelkedése röviddel megelőzte a pandémiát, és időben egybeesett egy házassághoz kötött kedvező hitelkonstrukció, a Babaváró hitel megjelenésének évével is. Ahogy a közgazdaságtani és szociológiai megközelítések a házasságkötések csökkenését valódi társadalmi krízisként, komoly társadalmi kihívásként értékelték, feltételezhető hogy a pandémia ideje alatti intenzív növekvő házasságkötési tendencia szintén komoly társadalmi kihívást okozott.

A következőkben tehát ezekkel a házasságkötési boommal kapcsolatos válság/krízisdiskurzusokkal foglalkozom majd, illetve az ezekre adott társadalmi reakciókkal, konkrétan a pandémia alatt házasságkötést tervezők saját, belső értelmezéseivel és reakcióival. Tapasztalataim szerint ugyanis, a házasság krízisével kapcsolatos diskurzusok különösen fontos szerepet töltek be a házasságkötésekkel kapcsolatos egyéni és kollektív tervezési folyamatokban. A megfigyelt krízisdiskurzusokat, mindazonáltal a szociológiai, és közgazdaságtani megközelítésektől eltérően, nem a házasság végóráinak indikátora-

¹⁶ Forrás: ENYUGAT.HU 2022.

¹⁷ Forrás: KSH STATAD-TÁBLA 2022.

iként kezeltem, hanem mint a mélyreható társadalmi-gazdasági változások kísérőjelenségeit, részint a változások előmozdítóit és kiváltóit. Ahogy Janet Carsten fogalmazott, bár a házasságra gyakran úgy gondolunk, vagy inkább szeretünk úgy gondolni, mint egy olyan stabil társadalmi intézményre, amely jelentős történelmi mélységű, konvenciók és hagyományok által köttetik, ugyanakkor az intézmény maga nagyon is instabil természetű, időről időre megújul, folyamatosan változik.¹⁸ Ahogy Amy Kaler malawi példáján is láthattuk, a házasság nemcsak hogy változik, hanem időről időre élénk társadalmi viták tárgyát képezi. Kaler szerint a házasság igazából egy tartósan ostromállapot alatt álló, ingatag intézménynek, és a róla szóló kritikai diskurzusok megjelenése (pl. hogy az intézmény pusztul és változik) lényegében egy állandó, normális állapotnak tekinthető. Amy Kaler szóbeli hagyománynak tekintette a mindenkori házasság krízisével, romlásával kapcsolatos diskurzusokat.¹⁹ Koreen M. Reece *Giving the law: marriage, law and social change in Botswana* című írásában azt is kifejtette, hogy a házassággal kapcsolatos krízisdiskurzusok lényegében egy olyan sajátos, önálló műfajt alkotnak, amelyek az érvényes fogalmakat és jelentéseket vonja kétségbe. Szerinte a krízisdiskurzusok és az azokra adott társadalmi reakciók a változások eszközei lehetnek.²⁰ Ezt így látom magam is. A házasságot olyan érzelmi, gazdasági és egyben jogi-politikai projektnek tekintem, amely teret enged az innovációnak és a társadalmi változásoknak, de ahogy látni fogjuk a hagyományos gyakorlatok megerősítésének is, pontosan a házasságot keretező nyilvános (pl. politikai, közéleti stb.) diskurzusokra adott egyéni-közösségi reakciók által.

Magyarországi COVID-esküvők „kívülről” (krízisdiskurzusok)

Lássuk elsőként miként ragált a közvélemény a házasságkötési boomra, illetve a válások számának növekedésére! Röviden elmondható, hogy vegyesen! 2020 februárjában, amikor elsőként jelent meg nyilvános felületen hír, miszerint jelentősen megnőtt a házasságkötések száma, a Facebook felületén publikált KSH adatokon alapuló infografika azt hangsúlyozta, hogy „közel 30 éve nem kötöttek ilyen sok házasságot”, mint 2019-ben. A növekvő házasságkötési kedv a 2020-as egyházi rendezvény, a *Házasság hetének* (2020. február

¹⁸ CARSTEN 2021. 3–4.

¹⁹ KALER 2001.

²⁰ REECE 2021. 34–53.

9. és 16. között) egyik központi témája, gondolata volt – „*Örömünkre szolgál, hogy napjainkban a házasság újra divatba jött*”. De megjelent mindez a későbbi *Esküvői kiállítások* hivatalos kommunikációjában is. A KSH-s infografikát a Facebookon megosztották magánszemélyek, társkeresőoldalak, lakodalmi szolgáltatók, továbbá párterápiával, párkapcsolati problémákkal foglalkozó coachok, mediátorok, tanácsadók, illetve kormányzati kötődésű oldalak, így például az *Emberi Erőforrások Minisztériuma* is. A KSH elemzését a kormányzati támogatások látványos eredményeiként, a randioldalak legitimációs forrásaiként, továbbá a saját lakodalomszolgáltatói hivatás igazolásaként és egyben reklámként tették közzé. A kormány *Család- és ifjúságügyért Felelős Államtitkárságának* honlapján a hír kapcsán a következő információkat osztotta meg, videóban közzétett üzenet formájában: „*Magyarországon egyre többen kötnek házasságot. Mondhatjuk azt is, hogy a házasság reneszánszáát éli Magyarországon. Nemzetközi összehasonlításban is, Magyarországon nőtt leginkább a házasságkötések száma az elmúlt években. [...] Tehát a fiatalok ma Magyarországon ismét házasságban szeretnének élni, és gyermekeket szeretnének. Ez köszönhető annak is, hogy családbarát politikát folytatunk 2010 óta, folyamatosan bővítjük a családtámogatásokat.*” Az államtitkár máshol beszélt arról is, hogy „*kutatások szerint a magyarok 75 százaléka nem tartja elavultnak a házasságot, 10-ből 9 ember pedig javasolja is azt*”²¹

Fontos hangsúlyozni, hogy az egyre növekvő házasságkötési kedv a nyilvános diskurzusok szintjén hamar összefonódott a kormányzati kommunikációban is megjelenő állami támogatások kérdésével. Tudniillik azzal, hogy elsősorban a kedvező hitelek és egyéb támogatások miatt, és nem a szerelem, az érzelmek okán házasodnak meg az emberek még most is, nehezebb körülmények között, a koronavírus idején. Az érdekházasságok, a szerelmi házasságok végóráinak hangsúlyozása mellett a romló válási statisztikákra való hivatkozások is hangsúlyosan előtérbe kerültek. A nyilvános diskurzusok szintjén ugyanis gyakran felmerült az is, hogy egyáltalán mi szükség van a házasságkötésekre, minek is házasodnak az emberek, ha a házasságok többsége úgymint kudarcba fullad, válással végződik. „*YY (nő): A Sok CSOK-házasság... 5 év múlva majd a válási statisztika fog megugrani, na az meg az ügyvédeknek fog kedvezni.*”²² A válás-téma kiemelt fontosságát jól jelzi az is, hogy a válások megakadályozásáért tett lépések kérdése a 2022-es *Házasság hetének* is központi gondolatává vált. „*Maradjunk együtt!*” – szölte a Házasság

²¹ Forrás: 168.HU 2022.

²² Forrás: FACEBOOK KSH INFOGRAFIKA 2020.

hetének 2022-es mottója. A rendezvény nyitó istentiszteletén, az igehirdetést követő első felvezető beszédben a válási statisztikák romlását hangsúlyozták. A felkért előadók, házaspárok a vírushelyzet alatti válási statisztikák romlására hivatkozva a házasságokat érintő globálisabb csapásokról értekeztek. *„Vírus ellen védekeztünk, a házasságainkat nem védtük meg. Miért nem indul be a védekező reakció, nem ér annyit a házasságunk, mint a saját egészségünk? [...] A házasság vitamin, ha vele élünk az immunrendszerünk sokkal erősebb lesz. A vírushelyzet miatt ennek relevanciája van [...]”*²³

A nyilvános diskurzusok tehát, a romló válási statisztikákra (illetve az erről szóló társadalmi beszéd) való utalásokkal sajátosan árnyalták, tulajdonképpen a hegemónikus reprezentációk szintjén létrehozták a kortárs házasságok krízisét.

Magyarországi COVID-esküvők „belülről”

Most lássuk azt is, hogy miként reagáltak a pandémia alatti krízisdiskurzusokra az érintettek, a házasságra készülők! A pandémia alatt is egyre növekvő házasságkötési kedv, illetve ezzel párhuzamosan a válások számának növekedése, s főként az ezekkel kapcsolatos közéleti-társadalmi válságdiskurzusok a pandémia alatt mintegy kikényszerítették a krízisre adott egyéni, szubjektív és kollektív természetű válaszokat, illetve a válaszok megfogalmazásának belső erkölcsi és érzelmi szükségletét! (Pl. *„Mi miért házasodunk, ha a házasságok nagy része válással végződik, miért házasod(hat)nak meg a többiek, és mi hozzájuk képest miért is választjuk ezt az együttélési formát a többi közül, mi okunk van erre, milyen fajta házasságkötést szeretnénk, s mindezekkel összefüggésben milyen lehetőségeink is vannak a ritualizációra?”*) Fontos hangsúlyozni, hogy tapasztalataim szerint, nemcsak a krízisdiskurzusok, hanem maga a pandémia is hatással volt az újraértelmezésekre. A pandémia alatti, házasságkötésekre vonatkozó korlátozások miatt, a jegyespároknak el kellett döntenie ugyanis, hogy vajon a polgári esküvő (jogi és gazdasági) vagy a lakodalom (társadalmi, érzelmi, vallási stb.) megszervezése a fontosabb-e a számukra.

Megfigyeléseim szerint a pandémia alatt a házasságtervezők újragondolták a korábban, bizonyos nézetek szerint népszerűtlenné, elavulttá, individualizálttá vált, destabilizálódott, vagy éppen a kormányzati kommuniká-

²³ Forrás: YouTube 2022.

ció szerint ismét népszerű „konzervatív-hagyományos intézményt” illetve annak tekintett házasságot, annak régi-új funkcióit és jelentéseit. „Belülről”, a főként az általam megismert menyasszonyok részéről a nyilvános diskurzusokban megjelenő házasságok válságának, krízisének kérdése másként értelmeződött. Bár jól ismerték a házasság hanyatlásával, krízisével (válással, hűtlenséggel, bizalmatlansággal, anyagi érdekek-kontra érzelmek konfrontációjából kibontakozó konfliktusokkal stb.) kapcsolatos nyilvános mindennapi és politikai diskurzusokat, de ezeket elsősorban saját párkapcsolatukkal ütköztették. Az érintettek, amennyiben a válásról folytattak eszmecserét, nem az érdekházasságok vélt-valós divatjával magyarázták a romló válási statisztikát: *„Olvasgatom a kommenteket, hogy mert ma sok az érdekkapcsolat. Hát régen még több volt! És pont a szégyen miatt nem volt válás. Így vagy úgy, de halálukig kitartottak egymás mellett.”*²⁴ Sőt, inkább arra láttam példákat, hogy a romló válási statisztikák, illetve az ezzel kapcsolatos élénk diskurzusok lényegében felmentették a házasságra készülő embereket az „örökké tartó” házasság gondolati kényszerétől. Ezt húzta alá, a 2022-es *Marie Claire* magazin válásokkal kapcsolatos cikke is: *vagyis, hogy nincs azzal „semmi baj, ha nem szeretnénk egy ember mellett leélni ötven évet. Ha képesek vagyunk ezt elfogadni, és elengedni a házasság kényszerét, akkor legalább a válások sem fognak majd fejtörést okozni.”*²⁵

Janet Carsten írta, hogy egy jövőbeli házasság elképzelése vagy tervezése, egy jelenlegi házasság elbeszélése vagy egy házasság történetének értékelése során explicit és implicit összehasonlításokat teszünk más házasságokkal – gyakran a szülők, nagyszülők és más rokonok házasságaival. A házasság előtti és utáni életet hasonlítunk össze; a házassági történetek az elképzelt, be nem járt út mellé kerülnek. Ezek az összehasonlítások egyfajta értékeléseket idéznek elő, és erkölcsileg befolyásolt mércéket kínálnak a párkapcsolati siker vagy kudarc tekintetében.²⁶ Ezt a fajta összevetést, vagy a korábbi családi és baráti mintákban észlelt kudarcos, válással végződő házasságok befolyásoló szerepét beszélgetőtársaim is gyakran kiemelték. Félelmeik forrásaként szintén a kortárs krízisdiskurzusokat, a romló válási statisztikákat, illetve a kortársak és rokonok körében megfigyelt válási tendenciát neveztek meg. Az említett kutatások azt is kihangsúlyozták, hogy mindezek a személyes tartalmak nemcsak az egyéni mintákat befolyásolhatják, hanem hatással

²⁴ Online asszonycsoport, 2021. április.

²⁵ Forrás: MARIE CLAIRE 2022.

²⁶ CARSTEN 2021.

lehetnek a nagyobb makro-folyamatokra is. Például úgy, hogy a személyes ellenpéldák, a jó tapasztalatok kortársi tanácsokban, útmutatásokban szervesülnek, s együttesen átrajzolják a kríziseket legyőző, személyes sikerek, a valódi boldog házasságok diskurzusait.

A kortársi tapasztalatok intézményesítésének jó példája lehet a *Házasság Hete* rendezvénysorozat, amely szakértők előadásain túl „hiteles”, „keresztény” házaspárok jól működő házasságainak személyes tapasztalatait, jó tanácsait is közreadja. Milyen változásokat láthatunk a pandémia alatti magyarországi házasságok eseteiben? Míg 2011-ben Pongrácz Tiborné, Murinkó Livia, Spéder Zsolt, Kapitány Zsolt által közreadott OTKA jelentés eredményeiből az rajzolódott ki, hogy a lakosság az értékek, vélemények szintjén határozottan tradicionális, „hagyományos” értékrendet (család-, házasság- és gyermek-központúság) képviselt (ettől a tényleges demográfiai magatartása eltért), saját házasság-vizsgálatom, a 2019-től dokumentált magyarországi házasság-diskurzusok alapján már sokkal inkább azt láthatjuk, hogy a házassághoz az értelmezések szintjén is elsősorban modern, individualista értékeket rendeltek az emberek. Pontosabban a házasság egyszerre testesítette meg a konzervatív, hagyományos és a nagyon modern, individualizált intézmény képzetét – egy olyan intézményét, amely tarthat örökké, vagy amely igény szerint felbontható.

Jacob Strandell az európai tendenciáktól eltérő, (a Covid-19 előttig) a magyarországi helyzethez hasonlóan növekvő svéd házasságkötési statisztikákat vizsgálva szintén arra a következtetésre jutott, hogy a svéd házasságot a svédek nem konzervatív, hanem sokkal inkább az individualizmussal összeegyeztethető intézményként definiálták. Szerinte Svédországban nem az individualizálódás ellenére, hanem sokkal inkább az individualizálódás okán házasodtak egyre többen az emberek. Hasonlóan láttam a magyarországi helyzetet, azzal a különbséggel, hogy tapasztalataim szerint a vizsgált időszakban az individualizáció, személyes-egyedi okok miatt, ugyanakkor a hagyományos, konzervatív intézményhez való ragaszkodás okán is házasodtak, vagy éppen terveztek házasodni az emberek. Hasonló eredményekre jutott a már emlegetett szociológus, Cherlin is, aki a 2010-es *The Marriage-Go-Round* című írásában az amerikai párkapcsolatokra jellemző ciklikusságot (több rövid és hosszútávú kapcsolat és egyedülállóság ismétlődése, gyakori válások, házasság és újraházasodás) – „a párkapcsolatok körhintáját” – két egymásnak ellentmondó kulturális eszmény, ideál, a házasság és az individualizmus

együttes elfogadásából eredezteti.²⁷ Esetünkben nem pont erről van szó, de annyi bizonyos, hogy a két eszmény, illetőleg az intézményhez kulturálisan hozzárendelt értékek között egyre kisebb a feszültség és ellentmondás.

Elmondható továbbá, hogy a pandémia alatti házasságkötési motivációk között a praktikus és az érzelmi szempontok egyaránt, egymást erősítve jelentek meg, együttesen rajzolták ki a házasságkötések okait. A menyasszonyokkal készített interjúk tapasztalatai szerint az érintettek a hiteleknek, illetve a gazdasági tényezőknek alapvetően másodrendű szerepet tulajdonítottak. Érvelésükben mindig előbbre sorolták a szerelmet. *„Nem az van, hogy megvan a pénz, házások vagyunk [ti. felvehetjük a Babaváro hitelt], kell ennél több? Gözeróval készülünk az esküvőre.”*²⁸ *„Hát kinek mi :) mi 4 éve tervezzük sajnos csak most jutottunk el odáig. Nem tervezünk felvenni semmit :)”*. *„Mi sem azért házasodtunk anno. Végülis, nem a CSOK-nak kellene a lényegnek lennie. Nincs azzal baj ha valaki kihasználja a lehetőségeket ha egyébként is házasodna és szeretne gyereket hamarosan. De csak a babaváráért házasodni.”*²⁹

Úgy gondolom, hogy a gazdasági érdekek háttérbe helyezése, „elhomályosítása”, a nyilvános diskurzusokban is tetten érhető kritikákra (házasság krízise, érdekből házasodnak az emberek) is reflektált, a menyasszonyok elsősorban a házasságkötési motivációk komplexitásának hangsúlyozásával, a szerelmet, érzelmeket és a saját párkapcsolati tapasztalatokat középpontba állító ideológiával a kollektív, globális szerelem-alapú ideális-házasságkötés elvárásoknak is kívántak megfelelni. Illetve sokkal inkább az érzelmek és az érdekek, praktikumok együttes szerepét, a szempontok komplexitását hangsúlyozzák. Változó volt, hogy mennyire határolódtak el, vagy éppen tették belsővé azt a nyilvános diskurzusokban is megjelenő általános vélekedést, és társadalomkritikát miszerint napjainkban a szerelem helyett, elsősorban érdekből, a kedvezményes hitelek miatt házasodnak az emberek.

Összegzés

Mit mondhatunk tehát az eddigiek alapján? Összefüggésben tehát a házasság és a házasságkötés újszerű népszerűségével, illetve a vonatkozó kritikai

²⁷ CHERLIN 2009.

²⁸ Hozzászólás, online esküvőszervező csoport, 2019.

²⁹ Hozzászólások a házasságkötési boom témájához. Forrás: FACEBOOK KSH INFOGRAFIKA 2020.

diskurzusokkal, a vírushelyzet időszaka alatt a házasságkötések területén intenzív újítási, innovációs és hagyománykonstrukciós kísérletek zajlottak. Az érintettek újraértelmezték a házasság/kötés kortárs jelentéseit, illetve a konkrét házasságkötési ritualizáció egyes gyakorlatait és módjait. A házassulandók, részben a családjuk, barátaik, továbbá a lakodalmi ipar szereplői figyelve a korlátozó intézkedések újfajta szabályaira, és a saját-társadalmi igényeikre, próbálták az újabb lehetőségekhez alakítani a házasságkötések hagyományos-modern gyakorlatait. Mindezek alapján a házasságot olyan társadalmi elvárásokat, normákat és ideálokat közvetítő eszköznek tekintem, amelyeken keresztül az emberek személyes életüket, vágyaikat és ambícióikat és önképüket is bevonják a pozícióik, tetteik és kapcsolataik legitimálására irányuló törekvéseikbe. Érvélem szerint a saját házasságról, házasságkötési tervekről való beszéd legitimációs dimenziót is hordoz. Azt láthattuk tehát, hogy Magyarországon a pandémia ideje alatt egyéni és kollektív igény mutatkozott a rítus és az intézmény modernizációjára, átalakítására, s ezeken keresztül más egyéb társadalmi normák és ideológiák „újrabarkácsolására” is. Mindezek a folyamatok érvélem szerint alapvetően magyarázzák a magas házasságkötési hajlandóságot, azt hogy Magyarországon ismét divatba jött a házasság. Divatba jött, de nem a „régí”, „hagyományos” házasság jött újból divatba.

Rövidítések, irodalom

Források

- ÁTLÁTSZÓ.HU 2021 Sz. n.: A nap infografikája: a járvány ellenére házasodik a magyar. ÁTLÁTSZÓ.HU 2021. https://adatujsgiras.atlatszo.hu/2021/04/15/a-jarvany-ellenere-hazasodik-a-magyar/?fbclid=IwAR2I2LQRdl_WwgAMse308cBhFjNvSOy8vS8gr9xB4cWnULzC9AQanvxGh9s (letöltés ideje: 2021.05.21.)
- KSH GYORSTÁJÉKOZTATÓ 2021 Sz. n.: Gyorstájékoztatók Népmozgalom. KSH GYORSTÁJÉKOZTATÓ 2021 <http://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/#/hu/list/nep> (letöltés ideje: 2021.05.26.)
- KSH GYORSTÁJÉKOZTATÓ 2022 Sz. n.: Gyorstájékoztatók Népmozgalom. KSH GYORSTÁJÉKOZTATÓ 2022. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/nep/nep2112.html> (letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

- KSH STATAD-TÁBLA 2022 Sz. n.: 22.1.1.21. Házasságok mérlege. KSH STATAD-TÁBLA 2022. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0021.html (letöltés ideje: 2023. 02. 25.)
- ENYUGAT.HU 2022 Sz. n.: Egyre több a házasság, oké. De mi van a válások számával? Enyugat.hu 2022. https://www.enyugat.hu/cikk/18713_egyre_tobb_a_hazassag_oke._de_mi_van_a_valasok_szamaval (letöltés ideje: 2022. 03. 15.)
- FACEBOOK KSH INFOGRAFIKA 2020 Sz. n.: Házasodik a magyar: A házasság hete február 9–16. FACEBOOK KSH INFOGRAFIKA 2020. <https://www.facebook.com/KozpontiStatistikaiHivatal/photos/a.462605993883714/1933854276758871/?type=3&theater> (letöltés ideje: 2020. 03. 18.)
- 168.HU 2022 Sz. n.: Sok a házasságkötés. 168.HU 2022. <https://168.hu/itthon/sok-a-hazassagkotes-181647> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.)
- YOUTUBE 2022 Sz. n.: 2022.02.13. Balog Zoltán püspök: A házasság az áldás helye, a sebesülés helye, a gyógyulás helye. YOUTUBE 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=ngtdr-pxYc4> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.)
- MARIE CLAIRE 2022 Sz. n.: „Szeretek, de statisztikailag szinte biztos, hogy elválunk.” MARIE CLAIRE 2022. <https://marieclaire.hu/eletmod/2022/02/15/hazassag-szerlem-valas-elettartam-romantika/> (letöltés ideje: 2023-02-16)
- JSTOR 2022 JSTOR 2022. <https://www.jstor.org/stable/3600162> (letöltés ideje: 2022. 06. 16.)

Irodalom

- BETHMANN–KVASNICKA 2011 BETHMANN, Dirk – KVASNICKA, Michael: The Institution of Marriage. *Journal of Population Economics* 24. (2011:3) 1005–1032.
- CARSTEN ET AL. 2021 CARSTEN, Janet – Chiu, Hsiao-Chiao – Magee, Siobhan – Papadaki, Eirini – Reece, Koreen M.: *Marriage in Past, Present and Future Tense*. London, 2021.
- CARTER–DUNCAN 2017 CARTER, Julia – DUNCAN, Simon: Wedding Paradoxes: Individualized Conformity and the “Perfect Day”. *The Sociological Review* 65. (2017:1) 3–20.

- CHERLIN 2004 CHERLIN, Andrew J.: The Deinstitutionalization of American Marriage. *Journal of Marriage and Family* 66. (2004:4) 848–861.
- CHERLIN 2009 CHERLIN, Andrew J.: *The Marriage-Go-Round: The State of Marriage and the Family in America Today*. New York, 2009.
- CHERLIN 2020 CHERLIN, Andrew J.: Degrees of Change: An Assessment of the Deinstitutionalization of Marriage Thesis. *Journal of Marriage and Family* 82. (2020:1) 62–80.
- DOUGLAS 2005 DOUGLAS, Allen W.: Marriage as an Institution: A New Institutional Economic Approach. 2005. <http://www.sfu.ca/~allen/Allen%20marriage%20institution.pdf> (letöltés ideje: 2023. 03. 11.)
- KALER 2011 Kaler, Amy: „Many Divorces and Many Spinsters”: Marriage as an Invented Tradition in Southern Malawi, 1946–1999. *Journal of Family History* 26. (2001:4) 529–556.
- LAUER–YODANIS 2010 LAUER, Sean – YODANIS, Carrie: The deinstitutionalization of marriage revisited: A new institutional approach to marriage. *Journal of Family Theory & Review* 2. (2010:1) 58–72.
- REECE 2021 REECE, Koreen: Go Fiwa Molao / Giving the Law: Marriage, Law and Social Change in Botswana. In: *Marriage in Past, Present and Future Tense*. Eds. CARSTEN, J. et. al. London, 2021. 34–53.
- REYNOLDS 2020 REYNOLDS, Leslie: FP-20-24 Marriage Rate in the U.S.: Geographic Variation, 2019. National Center for Family and Marriage Research Family Profiles 24. 2020. <https://www.bgsu.edu/ncfmr/resources/data/family-profiles/reynolds-marriage-rate-geographic-variation-2019-fp-20-24.html> (2023. 03. 11.)
- TREAS–LUI–
GUBERNSKAYA 2014 TREAS, Judith – LUI, Jonathan – GUBERNSKAYA, Zoya: Attitudes on Marriage and New Relationships: Cross-National Evidence on the Deinstitutionalization of Marriage. *Demographic Research* 30. (2014) 1495–1526.
- WAGNER–CHOI 2020 WAGNER, Brandon G. – CHOI, Kate H. – COHEN, Philip N.: Decline in Marriage Associated with the COVID-19 Pandemic in the United States. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World* 6. (2020) 1–8.

MARKÓ ESZTER

Diskurzusok hálójában

*Lakásfoglalók vizuális reprezentációi**

In a Web of Discourses. Public Visual Representations of Illegal Tenants

In Pécs, approximately one hundred municipal apartments are affected by arbitrary apartment reservation. Being illegal in this way affects all practical and emotional aspects of life. Public discourses treat illegal tenants as dirty, dangerous individuals, drawing social boundaries between them and everyone else. Territorial and ontological stigmatization is also accompanied by an ethnic prejudice, since experience shows that most of them are Roma people. Some of them are open to legalizing their situation: with few resources, they make attempts to prove their trustworthiness and tidiness in the tense public discourse – for example, by posting photos of their occupied but clean apartments. In this case, photography is a mean for obtaining housing, an alternative attempt to get a home. In this study, I examine the connections between illegality and the making of a home through the critical discourses and visual representations of the illegal tenants of Pécs.

Keywords: home, homemaking, visual representation, urban anthropology

Bevezetés

A lakás (*dwelling*) Heidegger szerint nem csak maga egy épület, hanem az emberek Földön való létezésének módja.¹ A lakhatás (*house-ing*) felfogható, értelmezhető folyamatként, egy oda-vissza hatásként lakó és lakóhely között. Ha ebben a folyamatban bárminemű hiány merül fel bármelyik részről,

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ HEIDEGGER 1971. 146.

az kihat az egész folyamatra, és annak tágabb kontextusára is. Egy új etnográfiai irányzat, az *oikography* azt vizsgálja egy dekolonialista szemszögből, és főképp a globális dél adta kontextusban, hogy milyen vetületei vannak a ház – ember viszonynak; milyen viszonyban van a ház (*oiko*) és az adott, benne élő személy a házat körülvevő infrastruktúrával és közösséggel. A ház sosem egy statikus, elszigetelt egység, hanem kölcsönhatásban van a körülötte lévő világgal; a lakhatási folyamatok (*house-ing processes*) pedig kuszábbak, nyitottabbak és befejezetlenebbek annál, mint ahogy a hegémón elméleti paradigmák tartják.² Ez az elméletkör véleményem szerint alkalmazható a globális délen túli diskurzusokban is, így például az önkényes lakásfoglalás jelensége is vizsgálható ezen az új paradigmán keresztül.

A lakhatási szegénység bizonyos formái ugyan nagyrészt láthatatlanok, azonban amennyiben illegalitással társulnak, és megjelennek a nyilvánosságban, az egy stigmával is jár. Az önkényes lakásfoglalás egy olyan összetett jelenség, amely személyes részről lehet egy kísérlet legalább ideiglenes otthoneremtésre, hivatali szintről nézve azonban egy elítélendő, üldözendő cselekedet. A szegénység megjelenítése a médiában olyan írott és vizuális eszköztárral rendelkezik, amely csak ráerősít erre a stigmatizációra.

Foglalkoztam már az önkényes lakásfoglalással kapcsolatos írásos narratívákkal interjúk, archív és kortárs sajtóanyagok korpuszát elemezve a diskurzuselemzés módszerével. Most a vizualitás oldaláról közelítem meg a témát. Egy eseten keresztül azt tárgyalom, hogy milyen jelentéssel bírhat a fotográfián keresztüli reprezentáció egy bizonytalan lakhatási folyamatban.

Az illegalításban lévő személyek, csoportok körében nem szokványos a saját reprezentációjuk felvállalása. A fotográfia egy illegalításban lévő személy, csoport számára inkább a lebukást, büntetést vonja maga után, így ennek az helyzetnek az elkerülése tűnik kézenfekvőnek. Az alábbi esetből viszont azt láthatjuk, hogy ez egy eszköz is lehet.

Először adok egy rövid kontextust a pécsi önkényes lakásfoglalással kapcsolatban, majd bemutatom, hogyan kapcsolódom a választott kutatási paradigmához. Ezután azt tárgyalom, hogy milyen szerepe lehet a vizualitásnak a reprezentációban. Majd bemutatok egy pécsi esetet, amelyben a fotográfia az otthoneremtésre tett kísérlet eszközévé vált.

Pécs lakosságának közel tíz százaléka él önkormányzati bérleményben, akik általában az alacsonyabb jövedelmű társadalmi rétegekbe tartoznak.³

² BIEHL–NEIBURG 2021.

³ PMJV LAKÁSGAZDÁLKODÁSI KONCEPCIÓ 2022. 115.

Az önkormányzati bérlakások mintegy 2,2 százalékában élnek önkényesek,⁴ akik általában szociálisan rászorultak lennének önkormányzati bérlakásra, de gyakran feltételek hiányában nem adhatnak be lakáskérelmet.⁵ Számos lakásfoglalónak van érvényes, de több éves lakáskérelme, és úgy dönt (akár vannak, akár nincsenek lakásjogi ismeretei), hogy nem tud tovább várni.

Az önkényes lakásfoglalók többsége olyan lakásokat foglal el, amelyek nem lakható állapotúak, tehát nem adják ki őket senkinek (akár évekig állhatnak üresen).⁶ Az önkormányzat egyetlen szankciója a lakásbérlet felmondása, ezzel azonban ritkán él a hosszadalmas ügymenet és a kétséges kimenetel miatt.⁷

Az önkényes lakásfoglalásnak nincs koherens hazai tudományos definíciója; általánosan fogalmazva, az önkényes lakásfoglalók olyan személyek, akik szociális vagy más okokból szerződés vagy megegyezés nélkül beköltöznek egy üresen álló ingatlanba.⁸

Ezt a lakhatási megoldást általában a kényszer szüli, és úgy átmeneti megoldás, hogy semmilyen biztosítéka nincs annak, hogy egyik napról a másikra ne kellene kiköltözni adott helyről. Mégis a tapasztalat szerint gyakori, hogy a lakásfoglalók több évet is kihúznak egy-egy helyen, tehát beindulhatnak akár otthongeremtési folyamatok, érzelmi kötődés az adott helyhez. Ha ezt a jelenséget egy lakhatási folyamatként szemléljük, láthatóvá válik, hogy mennyi változó faktoron múlik az, hogy egy lakásfoglaló stabil lakhatáshoz jut-e.

Pécsen az eddigi kutatásaim során arra jutottam, hogy gyakran egy területen, társasházban több lakásfoglaló is él. (Hiszen terjed az információ, hogy hova lehet menni, vagy bizonyos esetekben szervezeten történik a beköltöztetés.) A jelenség régóta jelen van a városban, de akkor kap nagy (lokális) nyilvánosságot, ha valamilyen rendkívüli esemény történik, mely ráirányítja a figyelmet az amúgy akár évek óta tartó illegális vagy szürke jogi lakhatási helyzetben lévő személyekre. Ekkor általában városi politikai szinten illetve a sajtó felületein is teret kap a jelenség, mely megosztottsága révén alkalmas hatalmi tőkeépítésre is. A lakásfoglalók lakókörnyezetét vizuálisan is megjelenítik a sajtóban, ezek a képek leginkább koszos, lelakott, szemetes

⁴ PMJV LAKÁSGAZDÁLKODÁSI KONCEPCIÓ 2022. 117.

⁵ BARICZ 2002. 40.

⁶ PMJV LAKÁSGAZDÁLKODÁSI KONCEPCIÓ 2022. 117.

⁷ PMJV LAKÁSGAZDÁLKODÁSI KONCEPCIÓ 2022. 80. L. még MARKÓ 2023b. 289.

⁸ MARKÓ 2023b. 290.

környezeteket ábrázolnak, mely maga is közvetlenül hat ennek a csoportnak a megítélésére, és érdekérvényesítési esélyeire.

A szegénység, illegalitás vizuális reprezentációja egy olyan eszköze a nyilvánosság tőkéjével rendelkező aktornak, mellyel egész csoportokról döntheti el, hogy milyenként mutatja be őket. A szegénységábrázolások jellemzője a médiában, hogy egy kívülről, felülről meghatározott szempontból ábrázolja az érintetteket, úgy, hogy az minél erősebb hatást váltson ki.

Otthonteremtési kísérlet

A lakásfoglalókról a sajtón keresztül kialakított kép összemosza nemcsak a rendes és a rendetlen lakásfoglalókat, hanem a környezetükben élő legális lakókat is. Az eddigi kutatásból az derül ki, hogy a lakásfoglalás tette (vagy ahhoz köthetőség) egy homogenizáló megbélyegzettséget jelent, amiből nehéz kijönni. Az illegális tevékenységhez alapvetően társul egy morális elítéltség, azonban a negatív konnotációjú terekhez való köthetőség ráakodzik az illegális státusszal eleve együtt járó megbélyegzésre, mely a hétköznapiok minden területén érződik.⁹

Jelenleg háromféle lakásfoglalói hozzáállást, stratégiát különböztetek meg: a romboló, a rejtőzködő, illetve a nyílt attitűd. Ezek nem egynemű kategóriák: a romboló lakásfoglaló élhet rejtőzködően vagy nyíltan is, illetve sem a nyílt, sem a rejtőzködő stratégia nem vonzza magával a romboló hozzáállást. Romboló alatt azokat a lakásfoglalókat értem, akik az elfoglalt lakással járó erőforrásokat nem megőrzik, vagy növelik, hanem csökkentik vagy teljesen lenullázzák, majd továbbállnak egy másik lakásba, és ott ugyanezt megteszik. Ők általában nem működnek együtt az önkormányzattal és a hatóságokkal, valószínűsítem, hogy nem kezdeményeznek feljűk nyitást. A rejtőzködő lakásfoglalók azok, akik próbálják titkolni élethelyzetüket, úgy próbálják minél tovább meghúzni magukat egy helyen tudatosan nem vállalják fel azt az önkormányzattal szemben. Ők nem feltétlenül rombolók, előfordul, hogy emelik az elfoglalt ingatlan értékét felújítással, ajtócserevel, vagy akár csak egy alapos takarítással. A rejtőzködés oka a hatóságokkal kapcsolatos rossz

⁹ WACQUANT 2011. 16.; CSZ_1_1. A civil szervezetek képviselőit jelzem ezzel a kódrendszerrel. Az ügy átpolitizáltsága miatt közös megegyezés során arra jutottunk, hogy nem publikálok sem a nevüket, sem a szervezeteik nevét. Az első szám a civil szervezetet, a második adott szervezet adott munkatársát jelzi. L. még MARKÓ 2023b. 302.

tapasztalatok és a bizalmatlanság. A nyílt stratégiát azok a lakásfogalók vállalják, akik legális úton képzelik el a jövőjüket, hajlandóak együttműködni a hatóságokkal, és úgy érzik, van elég tudástőkájük ahhoz, hogy ezt végigvigyék. Ők szinte biztos, hogy kapcsolatban állnak valamelyik civil szervezettel, akik a lakhatási jogi tudás primer forrásai a lakásfogalók számára.¹⁰

Ezek a kategóriák más-más stratégiákat (vagy stratégiák hiányát) rejtenek maguk mögött. Sokszor az adja a stratégiát, hogy az elfoglalt lakás hol helyezkedik el a városban. Egy belvárosi, jól kiadható lakást hamarabb vissza kíván szerezni az önkormányzat, mint mondjuk egy Istvánaknán vagy a Hősök terén lévő. ¹¹ A választott stratégiát az is befolyásolja, hogy a lakásfogaló kapcsolatban van-e egy civil szervezettel, és ha igen, melyikkel.¹²

Habitus- és helyzetfüggő, hogy a lakásfogalók mennyire szeretnék alakítani a róluk kialakított képet, amely meglehetősen homogén és összemossa nemcsak a rendes és a rendetlen lakásfogalókat, hanem a környezetükben élő legális lakókat is. Azok a lakásfogalók, akik megszólalnak diskurzusalakító módon, azért teszik, hogy elhatárolják magukat attól a kisebbségtől, akik rossz híréket keltik.

Ilyenkor egyes személyek összefognak, és önreprezentációs stratégiájuk az, hogy a nyilvánossághoz fordulnak, egyrészt elhatárolódnak a romboló tevékenységtől, másrészt szavakkal és képekkel igyekeznek saját életmódjukat, törekvéseiket tisztességesként bemutatni. Erre a legkézenfekvőbb megoldás a sajtó. Ebben azonban kockázati faktor is van, egy támadási felületet biztosít az arcok, nevek felvállalása, amely csökkentheti a munkavállalás esélyét. Ezért van, hogy ha az utolsó pillanatban is, de megghiúsul egy ilyen törekvés.¹³

Én egy olyan esetet mutatok be röviden, ahol a lakásfogalók egy csoportja (közvetítő segítséggel) vizuális úton is kísérletet tett a róluk szóló diskurzus ellensúlyozására. A járványhelyzetben a kilakoltatási moratórium közeledtével civil szervezeti segítséggel próbálták elérni, hogy ne lakoltassák ki őket. Ennek más vetületei is voltak, én itt most azt mutatom be, hogy milyen vizuális reprezentációt használtak fel. A sajtóban megjelenő képek magukba

¹⁰ MARKÓ 2023b. 303.

¹¹ Volt bányászkolóniák a város szélén. Építésük idejében nemzetközi mércével is jó minőségű épületek voltak, mára azonban állapotuk teljesen leromlott, illetve komfortfokozatuk nem elégséges.

¹² CSZ_2_1. MARKÓ 2023a. 43.

¹³ MARKÓ 2023a. 41.

sűrítik a róluk szóló beszédmódokat, melyekkel egy korábbi publikációm-ban, illetve a szakdolgozatomban foglalkoztam.¹⁴

1. ábra. Lakásfoglalói helyszín ábrázolási módja a helyi médiában¹⁵

A képek a szegénységábrázolás tipikus motívumaira fókuszálnak, mint szemét, kosz, rendezetlenség, káosz, elhanyagoltság.

¹⁴ MARKÓ 2023a; MARKÓ 2023b.

¹⁵ Forrás: PÉCS AKTUÁL 2022, BAMA 2021, BAMA 2022.

2. ábra. Lakásfoglalók és civil szervezeti tagok által készített képek foglalt lakásokról¹⁶

A lakásfoglalók és az őket támogató civil szervezet szerény, de rendezett és színes, életteli lakásaikról, valamint leharcolt, de tiszta társasházi folyosóikról publikáltak képeket.

Ezzel ellensúlyozva a róluk szóló negatív, tipikus szegénység- és gettó-ábrázolási eszközöket alkalmazó cikkeket. Ezzel először is egy fő narratíva ellenében próbálják megfogalmazni önmagukat, megváltoztatni a róluk szóló reprezentációt. A fő indok azonban az volt, hogy ezáltal a döntéshozókra hassanak. Ezek a lakásfoglalók a nyílt csoportba tartoznak, és aktívan működtek együtt civil szervezetekkel a helyzetük megoldása érdekében.

A territorialitás, azaz egy bizonyos terület, fizikai tér feletti kontroll érzete identitást, biztonságot és stimulációt nyújt a terület birtoklóinak. Az otthon két fő eszközön keresztül biztosítja ezeket az érzeteket: az egyik a birtoklott

¹⁶ Forrás: MÉRCE 2021.

tér egyénre szabása, mellyel kifejezhető az identitás és a megfelelő stimuláció (otthonérzet, biztonság, melegség), a másik pedig a tér megvédése.¹⁷

A képeken perszonalizált, belakott, funkciójukat régóta betöltő otthonokat látni – vagy azoknak az ideáját, mert ami a falak között biztosnak látszódik, az valójában évek óta bizonytalanságban lebeg, hiszen jogilag szürke zónában vannak a lakók. Ez a reprezentáció egy tudatos döntés, mely előké-születet igényel: hiszen a reprezentációnak itt meghatározott célja van.

Végső soron tehát úgy értelmezhető, hogy a reprezentáció útján, a fotográfia eszközével kísérletet tettek a lakhatásuk stabilizálására, avagy az otthonteremtésre / az otthon bebiztosítására. A sajtóhoz, nyilvánossághoz fordulás bevett módja a segítségkérésnek, ha úgy tűnik, hogy minden más út járhatatlan.

E történet folyamatként felfogva egy arra tett kísérlet volt, hogy a reprezentációs diskurzus árnyalásával a lakó és a lakóhely közti viszony állandósulhasson; a lakhatási folyamat fennmaradjon, jogilag biztosítva legyen. A fotográfia mint a nyilvános reprezentáció eszköze itt tudatosan, megfontolt szándékból volt használva, a konstans bizonytalanságból való kikerülés érdekében.

Összefoglalás

A média jelentésalkotó folyamatai révén elősegítheti a kategorizációs folyamatot, vagyis hatással lehet egyes csoportok boldogulására.¹⁸ Ebben az írásban egy olyan példát mutattam be, amelyben egy atipikus, illegális lakhatási folyamatban élő csoport krízishelyzet idején hogyan próbálta nyílt stratégiához folyamodva, a vizualitás eszközeivel a lakhatását stabilizálni. Ebben a kontextusban a fotográfia az otthonteremtésre tett kísérlet egy eszközeként értelmezhető.

¹⁷ PORTEOUS 1976. 383.

¹⁸ CSEKE 2017. 8.

Rövidítések, irodalom

Források

- PMJV LAKÁSGAZDÁLKODÁSI KONCEPCIÓ 2022
Pécs Megyei Jogú Város Lakásgazdálkodási Konceptiója. PMJV LAKÁSGAZDÁLKODÁSI KONCEPCIÓ 2022. <https://pecs.hu/app/uploads/2022/05/pmjv-onk-lakasgazdalkodasi-koncepcio-2022.pdf> (2023. 03. 28.)
- PÉCS AKTUÁL 2022
Sz. N.: Nyugdíjasház lenne a Lánc utcai „gettóból”? Már majdnem kiürítették a tömböt Pécssett. PÉCS AKTUÁL 2022. <https://pecsaktual.hu/balhe/nyugdijashaz-lenne-a-lanc-utcai-gettobol-mar-majdnem-kiuritetek-a-tombot-pecsett/> (2023.09.28.)
- BAMA 2021
Sz. N.: Lánc utcában jártunk: Chicago és hemzsegő csótányok. BAMA 2021. <https://www.bama.hu/helyi-kozelet/2021/02/lanc-utca-chicago-es-hemzsego-csotanyok> (2023.09.28.)
- BAMA 2022
Sz. N.: Áldatlan állapotok, titokzatos nyomok a belvárosi házban. BAMA 2022. <https://www.bama.hu/helyi-kozelet/2022/09/aldatlan-allapotok-titokzatos-nyomok-a-belvarosi-hazban> (2023.09.28.)
- MÉRCE 2021
Sz. N.: Kiket akar kilakoltatni az önkormányzat a pécsi Lánc utcából? MÉRCE 2021. <https://avm.merce.hu/2021/04/23/kiket-akar-kilakoltatni-az-onkormanyzat-a-pecsi-lanc-utcabol/> (2023.09.28.)

Irodalom

- BARICZ 2002
BARICZ Katalin: Az önkényes lakásfoglalás jelensége és a cigányság helyzetének összefüggései. Pécs. 2002.
- BIEHL–NEIBURG 2021
BIEHL, João – NEIBURG, Federico: Oikography: Ethnographies of House-ing in Critical Times. *Cultural Anthropology* 36. (2021:4) 539–547.
- CSEKE 2017
CSEKE Balázs: A nyomor szenzációja. A „Dzsumbu” stigma a médiában. *Médiakutató* 18. (2017:3) 7–19.

- HEIDEGGER 1971 HEIDEGGER, Martin: Building Dwelling Thinking. In: Poetry, language, thought. Ed. HEIDEGGER, M. New York, 1971. 145–161.
- MARKÓ 2023a MARKÓ Eszter: Pécs rejtőzködő „bádogvárosa”: Narratívák a lakhatási szegénységről PTE BTK, (szakdolgozat, 2023.)
- MARKÓ 2023b MARKÓ Eszter: Pécs rejtőzködő „bádogvárosa”: Narratívák a lakhatási szegénységről. In: Specimina Operum Iuvenum 8. Szemelvények 7. Válogatás a PTE BTK 36. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2023) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből. Szerk. BALATONYI J. – BALIKÓ F. – BARABÁS G. – BÖHM G. – KOVÁCS V. – POHÁRNOK M. Pécs, 2023. 287–308.
- PORTEOUS 1976 PORTEOUS, D. J.: Home: The Territorial Core. Geographical Review 66. (1976:4): 383–390.
- WACQUANT 2011 WACQUANT, Loïc: Lakóhely szerinti megbélyegzés a fejlett marginalitás korában. Fordulat 1. (2011:13) 14–29.

NEVELÉSTUDOMÁNY

HORVÁTH GERGELY – VARGA ARANKA

Tutorok és kortársak szerepe egy roma szakkollégiumban*

Role of Tutors and Peers in a Roma Student Society

The Roma student society network, that has been successfully operating for 10 years, is one of the Hungarian programmes that aims to increase opportunities of Roma students to complete their university degrees by providing complex community support. The study is based on a survey of students from one of the network's student societies. The first-generation, mostly Roma young people preparing for a career in the intellectual sector received individual tutoring from university teachers as part of the student society programme until 2022. In the period when tutoring was discontinued, we sought to find out the impact of tutors on the students surveyed. At the same time, participants have been asked to share their ideas for the future in terms of the possibilities of assistance within the society and how they evaluated the role of their peers. The research was based on semi-structured interviews (N=26; n=20), which were processed using narrative content analysis. Results show that tutoring has helped the students' successful academic progress and that students are confident that their relationship with their tutor will be maintained informally. They look forward to further personal attention in the student society, for which they highlighted the community room and the help of older peers. The research confirmed that the presence of both mediators (tutors) and translators (peer community) is of paramount importance in the lives of young Roma first-generation intellectuals.

Key words: Roma student society, tutoring, peer community, inclusion

Bevezető

Tanulmányunkban egy vidéki egyetemen működő roma szakkollégium zömében hátrányos helyzetű cigány/roma hallgatóinak egyetemi útjára fő-

.....
* „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

kusálunk. A roma szakkollégium hallgatói közösségi keretben többféle méltányos szolgáltatásban részesülnek, melyek közül az egyéni tutorálás a 2018–2022 közötti időszakban működött. A tutorálás eredeti formájában pénzügyi okok miatt 2022 decemberében megszűnt. Vizsgálatunkban a szakkollégium hallgatóit kérdeztük meg arról, hogy miképp tekintenek vissza a tutorálással töltött közös munkára, hogyan éltek meg a tutorálási forma megváltozását. Az elemzés jelentősége, hogy eredményeink bemutatják a szakkollégisták percepcióit a tutorálás előnyeiről. A vizsgálat azt is megmutatja, hogy a tutorok mellett a szakkollégium hallgatói egymás felé is fordulnak, befogadó kortársközösséget hozva létre.

Elméleti keret

A vizsgált szakkollégium szervezeti rendszerében a tutorálás kifejezést alkalmazza az egyetemi oktató és a szakkollégista hallgató személyes, de intézményes keretek között működő kapcsolatának leírására. Az elnevezés előzménye, hogy a szakkollégium jogelődjének (Wlislócki Henrik Roma Szakkollégium) szakmai programjában kiemelt szerepe volt a személyes gondoskodásnak, melynek legfőbb eszköze oktató és a hallgató közötti közvetlen és folyamatos kapcsolat.¹ A tutorálás klasszikus értelemben leginkább szakmai, szakirányú segítségnyújtást jelent,² míg a mentorálás esetében a személyiségfejlesztés is előtérbe kerül. A vizsgált szakkollégiumban tevékenykedő tutorok a szakmai támogatáson túl személyiségfejlesztést és érzelmi támogatást is nyújtottak, így a gyakorlatban egyúttal mentori szerepkörben is működtek. Fogalomhasználatunkban a hivatkozott szakirodalom terminológiáját követve a mentorálást alkalmazzuk. A vizsgált szakkollégium történeti tradícióját tiszteletben tartva, a szakkollégiumra vonatkozó megállapításaink és eredményeink közlésénél a tutor (munkatárs vagy egyetemi oktató), tutorált (szakkollégista hallgató) és a tutorálás (kettejük kapcsolata) megnevezéseket alkalmazzuk.

A mentorprogramokra vonatkozó nemzetközi szakirodalom³ megállapításaira támaszkodva elmondható, hogy a vizsgált szakkollégiumban közösségi mentorálás zajlik, amely professzionális, tapasztalt mentor be-

¹ VARGA 2018.

² FEJES–KASIK–KINYÓ 2013. 90.

³ FEHÉRVÁRI–VARGA 2023.

vonásával valósul meg.⁴ Vizsgálatunk közvetlen előzménye volt az egyéni mentorálás/tutorálás megszüntetése, amelyet a csoportos mentorálás váltott fel a szakkollégium munkatársainak bevonásával. A szakkollégisták kortárs közösségének elemzését adekváttá teszi, hogy a szakirodalom szerint a csoportos mentorálási forma növelheti a kortársinterakciók minőségét.⁵

A vizsgált szakkollégium hallgatóinak szocializációját a bikulturalizmus jellemzi: a szakkollégium hallgatói az egyetem alulreprézantált, kisebbségi csoportjaiból származnak. A bikulturalizmust (az egyén egynél több kulturális rendszernek való kitettségét), és az egyén ezekhez való alkalmazkodásának módját régóta vizsgálják, kezdetben hátrányként feltüntetve mindezt.⁶ Újabb kutatások azonban azt mutatják, hogy azok az egyének, akik az örökségi és a domináns kultúra iránt egyaránt elkötelezettek, sikeresebbek az élet különböző területein azoknál, mint akik csak az egyik kulturális mezővel azonosulnak.⁷ A bikulturális kompetencia egyes elemeinek fejlődésével az egyén képessé válik arra, hogy hatékonyan kezelje a bikulturális lét kihívásait.⁸

Adler⁹ a bikulturalizmus iskolai vonatkozásairól megállapította, hogy az iskolai sikeresség kapcsolatban áll az egyén elsődleges (primer), otthoni és az iskolától elvárt másodlagos (szekunder) szocializációs tér közötti átfedés nagyságával. A bikulturális személy iskolai sikerességét segítő szereplők és cselekvések is támogatják. Adler transzlétornak nevezte azt a bikulturális személyt, aki kisebbségi kultúrából indulva vált sikeressé a másodlagos szocializációs térben is, így hiteles közvetítője a középosztálybeli kultúrának. Emellett megjelenik a mediátori szerep is, ami olyan személyeket, elkötelezett pedagógusokat takar, akik megismerték a családi szocializációt, arra építenek, és az iskolában befogadó környezetet teremtenek.¹⁰ Esetünkben a két kulturális tér közötti átfedés növeléséért a szakkollégium és tágabb értelemben véve az egyetem felelős.

A szakkollégium tutorai – ahogy korábban már hangsúlyoztuk – egyben mentori szerepben vettek részt a szakkollégisták életében. A sikeres mentorok (és így a sikeres mentorálás) elemzésére vonatkozó szakirodalom szá-

⁴ FEHÉRVÁRI–VARGA 2023.

⁵ FEHÉRVÁRI–VARGA 2023.

⁶ LAFROMBOISE–COLEMAN–GERTON 1993.

⁷ SAM–BERRY 2006; NGUYEN–BENET–MARTÍNEZ 2013; STOGIANNI et al. 2021.

⁸ LAFROMBOISE–COLEMAN–GERTON 1993.

⁹ ADLER 1975.

¹⁰ ADLER 1975.

mos mentori kompetenciát és személyiségjegyet kiemel.¹¹ A „jó mentor” ismérvei közé tartozik a türelem, a rugalmasság, a jó hallgatóság és empátia képessége, a mentorált iránti szeretetet, az elkötelezettség, a megbízhatóság, a tisztelet és a humor.¹² Mindezek mellett a szakkollégiumban a tutorok feladata volt, hogy segítsék az egyetemi életbe való belépést, a tájékozódást az egyetem által elvárt rendszerben. Éppen ezért a szakkollégium tutorait mediátor szereplőkként írhatjuk le.

A transzlétori szerepkörű szakkollégisták a kortársközösségekben a hallgatótársak életében nagy jelentőségűek. A kortársak az egyén életében referenciapontként, jelentős személyként („significant others”¹³) jelennek meg, így befolyásolva pozitív vagy éppen negatív irányba az egyének életét. A kortársak negatív hatásai közé sorolhatjuk a kortársnyomást („peer pressure”¹⁴), illetve a kirekesztést, ami az egyén iskolai sikerességét veszélyeztetheti.¹⁵ A kortársak megerősítő hatást is kiválthatnak. Amennyiben jellemző a közösségre a befogadás,¹⁶ a kortársak az iskolai, egyetemi sikerességhez is hozzájárulhatnak: egy, a szakkollégiumhoz hasonló inkluzív környezet pozitívan hathat a résztvevőkre emocionális, illetve akadémiai értelemben is.

A vizsgált szakkollégium hallgatóinak többsége első generációs értelmiségi pályára lépő egyetemista, akinek mobilitása a kutatások alapján rejtett költségeket tartogathat.¹⁷ Vizsgálatok kimutatták, hogy a mobilitáson átesett egyéneket a többségi társadalom tagjai gyakorta kirekesztik – mobilitásuk ellenére is.¹⁸ Csoportos mobilitás során éppen ezért az együtt mobilizálódó kortársközösség tagjai képesek lehetnek csökkenteni a mobilitás árát a terhek megosztásával. Borosék¹⁹ sikeres roma személyeket elemző vizsgálatukban azt találták, hogy az iskolai úton hasonlóan haladó roma fiatalokat támogató közösségi programokban is elérhetők az eredetileg kisebbségi családokban azonosított tőkefajták, amik segítik az egyén mobilitását.²⁰ Megállapították, hogy a többlépcsős mobilitás árát jelentősen csökkenti ez a kor-

¹¹ NAGY 2014; LAKIND–EDDY–ZELL 2014.

¹² LAKIND–EDDY–ZELL 2014.

¹³ LORENZ et al. 2020.

¹⁴ PRINSTEIN–DODGE 2008.

¹⁵ COLOROSO 2020.

¹⁶ VARGA 2015.

¹⁷ BEREMÉNYI–DURST 2021; DURST–BEREMÉNYI–NYIRÓ 2023.

¹⁸ BEREMÉNYI–CARRASCO 2017; DURST–BEREMÉNYI 2021.

¹⁹ BOROS–BOGDÁN–DURST 2021.

²⁰ YOSSO 2005.

társ és „sorstárs” közösségi tőke. Egy további kutatás²¹ rávilágított, hogy egy mikroközösség (szakkollégium) alkalmas arra, hogy inkluzív szemléletével megtartsa, segítse az egyetemen alulreprezentált hallgatókat.

Azáltal, hogy az egyén másoknak is segítséget nyújt, maga is megerősödhet. Az önségítő csoportokhoz hasonlóan²² a szakkollégiumban feltételezhetjük a self-help (önsegítő) mechanizmus meglétét. Azáltal, hogy az egyén másokért is felelőssé válik (és kortársainak meg akar felelni), képessé válhat magára is nagyobb optimizmussal tekinteni.²³

A vizsgált szakkollégium hallgatói körében így fejlődhet a pozitív pszichológiai tőke,²⁴ amely segíti a reziliencia kialakulását. A reziliencia fogalma a pszichológia tudományterületéről indult, vizsgálata az egyén életében tapasztalható negatív körülmények ellenére sikeres megküzdés és adaptáció elemzésére terjed ki.²⁵ Nevelésszociológiai értelemben a reziliencia az egyén szocioökonomiai/szociokulturális háttéréből eredő nehézségek ellenében kibontakozó sikeres életutat jelöli.²⁶ A reziliencia esetében két pólus jelenik meg: a negatív hatások (rizikófaktor) és az ellensúlyozni hivatott pozitív (protektív/promotív) faktorok.²⁷ Vizsgálatunkban a roma szakkollégium hallgatóinak körében azt feltételeztük, hogy a mediátori szerepkörben lévő tutorokkal való kapcsolat hozzájárul a sikeres bikulturalizmus akadályainak áthidalásához. Mindemellett arra következtettünk, hogy a reziliencia kialakulásában a tutori segítségnyújtás protektív/promotív faktorként jelenik meg, azaz a szakkollégium közössége és a szolgáltatásai hozzájárulhatnak a lemorzsolódás csökkentéséhez.²⁸ Emellett a kortársak (transzlétorok) szerepére is rávilágítottak eredményeink.

Kutatási kérdések

1. Miként vélekednek a szakkollégisták az egyéni tutorálás megszüntetéséről, a tutori rendszer átstrukturálásáról?

.....
²¹ VARGA ET AL. 2020.

²² L. pl. F. VÁRKONYI 2013. 2324.

²³ SELIGMAN 1998.

²⁴ LUTHANS–LUTHANS–LUTHANS 2004; VARGA–VITÉZ–TRENDL 2021.

²⁵ MASTEN 2001; MASTEN ET AL. 2008; LUTHAR et al. 2000; ZAUTRA et al. 2010.

²⁶ CEGLÉDI 2012; CEGLÉDI 2020.

²⁷ MASTEN, 2001; MASTEN et al. 2008; MASTEN–WRIGHT 2010.

²⁸ CEGLÉDI et al. 2021.

2. A tutorálás átstrukturálását után a szakkollégistáknak milyen elképzelései vannak a személyes támogatás megvalósításával kapcsolatban?

Módszertan és mintavétel

Vizsgálatunk félig-strukturált interjúra épült, amely nyitott és zárt kérdéseket tartalmazott. A nyitott kérdések mindegyike a tutor-tutorált kapcsolat jellemzőit volt hivatott feltérképezni. A kérdéssor végén demográfiai adatokra vonatkozó kérdéseket tettünk fel a válaszadó hallgatóknak. Az adatfelvételben való részvétel lehetőségét a Szakkollégium hallgatóival megosztottuk, a válaszadás így hozzáférési alapon, anonim módon, önkéntes jelleggel történt. A Szakkollégiumban 26 olyan hallgatót azonosítottunk, akik korábban részt vettek a tutori rendszerben, ebből 20 hallgató válaszolt. Így a mintánkat összesen 20 szakkollégista jelenti ($N=26$; $n=20$). A válaszadók adatait a kutatásetikai normák betartásával, titkosítva kezeltük, azokat beazonosításra nem alkalmas módon közöljük. Az interjúkat digitalizáltuk, szövegeiket tartalomelemzéssel kódoltuk a szövegekből kirajzolódó kategóriák szerint, induktív módon, követve a "grounded theory" módszertanát.²⁹ A kódolási kategóriák alapján táblázatokat és ábrákat hoztunk létre eredményeink vizualizálásához. A vizsgálat elemszámának alacsony számossága miatt statisztikai elemzéseket nem végeztünk. Eredményeink elemzésénél az interjúk szövegeit változatlan formában közöljük.

Eredmények

Demográfiai adatok

Mintánk demográfiai adatait az 1. táblázat tartalmazza. Elmondható, hogy alanyaink többszörös hátránnyal küzdenek: szüleik jellemzően alacsony iskolai végzettségűek, döntően kistelepülésről kerültek egyetemre. Válaszadóink átlagéletkora 22,85 év volt, 9 egyetemi karon tanulnak. Többsége BA/BSc szinten (11 fő), illetve osztatlan (mester) képzési szinteken tanult (8 fő), csupán egy hallgató érkezett felsőoktatási (szakoklevelet és nem diplomát adó) képzésből. Átlagos képzési időtartamuk 2,95 év volt.

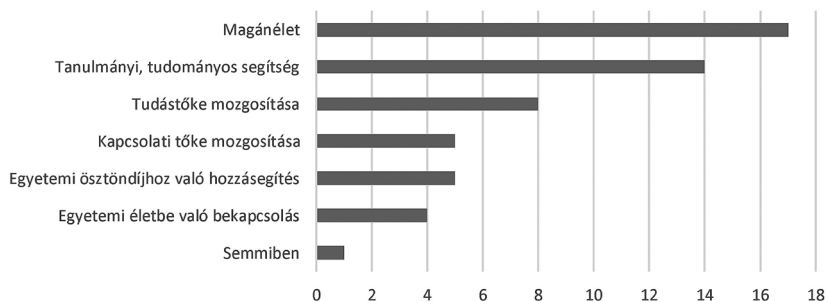
²⁹ GLASER–STRAUSS 2017.

1. táblázat. A minta (n=20) demográfiai jellemzői

Nem	Nő				Férfi	
	7				13	
Lakóhely	Falu/község		Kisváros		Megyeszékhely	
	12		4		4	
Édesanya végzettség	Kevesebb, mint 8 ált.	8 ált.	Szakmunkás	Érettségi	Főiskola	Egyetem
	1	7	7	4	0	0
Édesapa végzettség	Kevesebb, mint 8 ált.	8 ált.	Szakmunkás	Érettségi	Főiskola	Egyetem
	0	6	11	1	1	1

A tutori segítségnyújtás dimenziói

Szakkollégista válaszadóinkat a tutorálási folyamat értékelésére kértük, amiben feltártuk, hogy miben fordultak segítségért a tutorhoz (1. ábra).

1. ábra. A tutori segítségnyújtás dimenziói (elemszám=54)

Nem meglepő, de érdekes eredmény, hogy a tutoráltak legnagyobb arányban magánéleti kérdésekben fordultak tutorukhoz („leginkább lelki támaszt, és tanácsadást vettem igénybe, segített problémáim megoldására rávezetni és

meghallgatott, tanácsot adott”). Mindez egy bensőséges, bizalmi viszonyra épülő kapcsolatra utal a szereplők közt, és túlmutat egy hagyományos egyetemi oktatói szerepen. Azt jelzi, hogy a roma szakkollégisták a bikulturális szocializáció intézményi terében találtak olyan személyt (mediátort), aki a családra jellemző személyes gondoskodást végzi egy olyan területen, ahol a diákok családja járatlan.

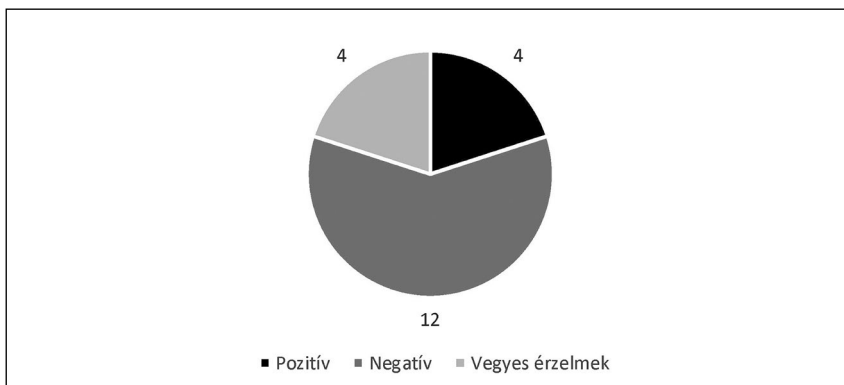
A válaszok számosságában második helyen jelentek meg a szakmai, egyetemi élethez kapcsolódó említések. Tanulmányi („*ő mindig abban nyugtatott engem, hogy ne hisztizzen, álljon neki tanulni, és hogy ha neki áll tanulni, akkor meg fogja látni, hogy ezek a zh-eknek nevezett, igazából témazáró dolgozatok sem lesznek mások, mint a középiskolában, csak más rendszerben dolgozunk*”), illetve tudományos („*Ott adtuk elő a közös kutatásunk eredményét*”) kérdésekben is fordultak a tutoráltak segítők felé. Ezek mellett a tutorok különböző tóketípusaikat is mozgósították a folyamatban (Tudástőke: „*mindenre tudott megoldást*”; Szociális tőke: „*segítőképző volt, és tényleg próbálta megtalálni a megoldást, illetve olyan személyekhez fordulni, akik illetékesek a dologban*”). Ezen a területen is látszik, hogy a tutorok mediátorként segítették az egyetemi életbe való bekapcsolódást, ez esetben az arról való tudás megosztásával („*Ő [a tutor; szerk.] volt szerintem az a plusz, amire azt szokták mondani, hogy az egyetemi éveink, a legszebb éveink az életünkben, tehát vele kezdtem el ezt érezni először. [...] Ez egy picit az egyetemi életre is tanított, hogy hogyan éljem meg minél jobban ezt a dolgot*”), vagy az ösztöndíjszerzés segítségével („*javasolt egy olyat, hogy akár felvehetnék egy ilyen ösztöndíjat, [...] mert hogyha megpályáztam volna, és sikerült volna elnyerni, akkor kaptam volna nagyjából egy akkora összeget, ami fedezte volna, egy félévnek a díját, amit ugye akkor erre tudtam volna fordítani, hiszen Diákhitelt semmiképpen nem akartam*”). Mindkét esetben példát láthatunk a reziliencia elősegítésére, utóbbi esetében különösképp a lemorzsolódást gátló tutori szereppel találkozunk.

A tutoráltak percepciói a tutori rendszer megszűnéséről

Kutatásunk jelentősége, hogy a tutori rendszert az átstrukturálás után, retrospektív módon vizsgálja. Az adatfelvételt megelőzően az elemzett szakkollégiumban megszűnt az egyéni tutorálásra épülő rendszer, ezt a szakkollégium kollégái vették át. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy három munkatárs

látja el az összes szakkollégiumi hallgató tutorálását. A korábbi rendszer át-
alakítása mögött pénzügyi kérdések álltak.

A rendszer megszűnéséről, illetve a tutor-tutorált kapcsolat változásairól
kérdeztük a hallgatókat. Arra voltunk kíváncsiak, hogy vajon a megszűnést
miképp látják a szakkollégisták, milyen érzelmeik voltak ezzel kapcsolatban
(2. ábra).

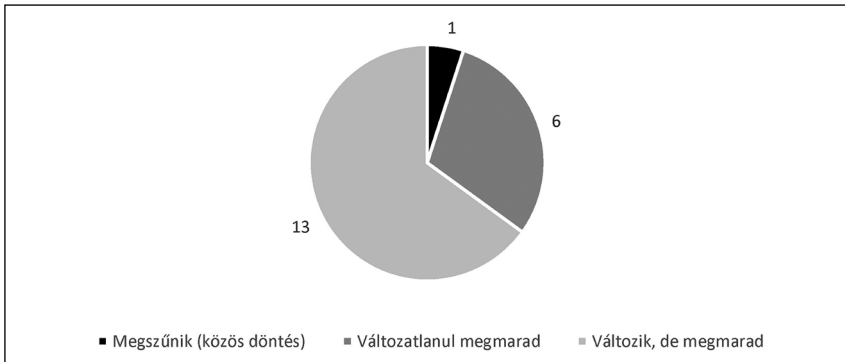
2. ábra. A tutoráltak érzelmei a megszűnéssel kapcsolatban (n=20)

Volt olyan hallgató, aki pozitív élményként élte meg, hogy megszűnik a
tutorálás, okként a hivatalos teendők, adminisztrációs kötelezettségek elma-
radását kiemelve („jó, hogy a kötelező dolgok így eltűntek, és akkor most már
azért szabadabb így az egész”). Mintánkban egy olyan szakkollégistát talál-
tunk, akinek a tutorálás leginkább negatív élményként jelent meg – éppen
ezért a pozitívan élte meg az átstrukturálást. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy
a tutor-tutorált viszony személyessége komoly érzelmi bevonódással jár, így
a szociális befolyásolás folyamatában a pozitív azonosulási folyamat helyett a
teljes elutasítás is megjelenhet.³⁰ Mindez ráirányítja a figyelmet a tutor-tutorált
kapcsolat minőségének fontosságára, illetve arra, hogy bizonyos esetekben a
résztevők személyisége, habitusa konfliktust generálhat, míg mások számára
követendő szerepmintát közvetít. Éppen ezért fontosak a tutorálásban olyan
jellemzők, mint az önkéntes választás és rugalmas váltás lehetősége.

³⁰ KELMAN 1961.

A mintában szerepelt olyan válaszadó is, aki vegyes érzelmekkel bírt („igazából nekem inkább ilyen megtisztelő volt, hogy amúgy így rám bízzák az életemet [...] De persze szomorú voltam amúgy, hogy azért valamelyest az kicsit rendszerben tartotta az életünket”).

A tutorálás fontosságát jelzi, hogy a válaszadók zömében negatív élményként élték meg, amikor tudatták velük, hogy a tutorukkal való hivatalos kapcsolat meg fog szűnni („hát egy kicsit szomorú voltam, mert én ezt egy fontos dolognak tartom”). A kezdeti negativitás után sikerült átkeretezniük ezt, hiszen feltételezték, hogy megmarad a tutorukkal a kapcsolatuk, akkor is, ha változást vizionáltak (3. ábra).

3. ábra. A tutoráltak vélekedése a tutorukkal való kapcsolatuk fennmaradásáról (n=20)

A tutorral való kapcsolatot – éppen a folyamat során kialakult bizalmi viszony miatt – a tutoráltak folytonosnak látták. A válaszadók többsége változásról számolt be („nyilván nincs meg ez a megkötés, hogy akkor most heti két heti rendszerességgel beszéljünk, hanem amikor ráérünk”), főképp azok érezték változatlannak a kapcsolatot („Szerintem innentől már egy ilyen, akár barátságának is mondhatjuk, és szerintem ez csak egyre jobb irányt fog venni”), akik vagy térben, vagy szakmában közel álltak a volt tutorukhoz. Ezek a tényezők segítették, hogy változatlanul fennmaradjon a kapcsolatuk. Az adatok felhívják a figyelmet arra, hogy a hallgatók implicit módon jelzik a fenntartás igényével, hogy szükségük van az egyetemi életük során a tutorukra. A tutorral való viszonyt negatívan megélt válaszadó konszenzuális megszűnésről számolt be.

A kortárs-közösség ereje mint alternatíva

Vizsgálatunkban a szakkollégium hallgatóinak jövőbeli elképzeléseit is vizsgáltuk közösségükről. A lebonyolítása során fény derült arra, hogy a szakkollégisták miként vélekednek az új rendszerről, annak kiegészíthetőségéről.

A válaszadók említéseiben megjelent, hogy a jövő szakkollégistái szerintük nem kapják majd meg a kellő figyelmet („*más azért, amikor el van harminc hallgató három emberre osztva*”), éppen ezért hátrányosan érintheti őket a változtatás („*Főleg az első félév, vagy az első évben, amikor azért az ember bekerül, és azt se tudja, hogy hol van [...] nagyon jól jön az, hogyha az embernek van egy ilyen tutora, amilyen nekem volt, hogy tényleg abszolút nem, tehát kétségbeesik az ember, és akkor tudja azt, hogy kihez fordulhat*”). A válaszadók feltételezték a jelenlegi rendszer megvalósítóinak az elköteleződését, de tartottak attól, hogy leterheltségük is negatívan fog hatni az új hallgatókra („*vagyunk, azt hiszem húszan, huszonöt-harmincan [...] van három vagy négy munkatárs, hogy szerintem ez így egyébként sok lesz nekik is, meg a rendszernek is, hogy mondjuk szét leszünk osztva tízesével, és nyilván nem fog szerintem annyi idő ránk jutni*”).

A válaszokban visszaköszön a kortársak szerepe, mégpedig, hogy a szakkollégium idősebb hallgatói is képesek lehetnek segíteni fiatalabb kortársaik szakmai előmenetelét: „*a felsőbb évesekkel beszélgetnénk velünk, és esetleg, hogyha valami olyan problémájuk van, akkor mi tudjuk őket irányítani, mert szerintem szívesen segítenénk*.” A válaszokban kitűnik, hogy a kortársak, mint hasonló életkörülményekből jövő (transzlétor) szereplők jelentős szerepet tölthetnek be az egyetemi élettel kapcsolatos problémák megoldásában. Kiemelendő, hogy mindez szükségszerűen a fizikai tér (szakkollégiumi közösségi tér) fenntartásával, funkcióinak kihasználásával jár („*a közösségi térnek most talán még nagyobb ereje kell, hogy legyen*”).

Mindezek a jelenlegi rendszer átgondolására, lehetőségek körüljárására hívják fel a figyelmet, hiszen a válaszok alapján nélkülözhetetlennek tűnik az egyéni munkára épülő odafigyelés, a kortárs csoportokban rejlő erőforrások kihasználása.

Összegzés

Vizsgálatunkban egy roma szakkollégium méltányos szolgáltatását, a tutorálást mutattuk be a szakkollégisták percepcióin keresztül. Elemzésünkben megmutatkozik, hogy az elsőgenerációs értelmiségi pályára lépő szakkollégisták életében a tutorálás jövedelmező volt, a tutorok, mint mediátorok az egyéni élet segítségét számos szintéren végezték. Vizsgálatunk jelentősége a retrospektív nézőpont, hiszen az elemzett szakkollégium adatfelvételünk előtt átstrukturálta az egyéni formában működő tutorálást. Eredményeink bemutatásánál kitértünk a szakkollégisták vélekedésére a megszűnéssel kapcsolatban, láthattuk, hogy válaszadóink vélekedése szerint a tutorálás (egy-egy elemei) továbbra is szükségesek lehetnek. Emellett a szakkollégium hallgatói az átstrukturálás következtében közösségük felé is fordultak: válaszaikban megjelent, hogy a mediátori szerepkörű tutoraik mellett, egymásra is számíthatnak. Az egyetemi életben már tapasztaltabb, transzlétori szerepkörű hallgatók bevonása fiatalabb kortársaik segítségébe jelentőséggel bírhat. Emellett feltétlenül szükséges a formálisabb keretek fenntartása is: elemzésünk rávilágított, hogy a fizikai tér megléte egy közösség identitásának alakításában és kapcsolati hálójának fenntartásában nélkülözhetetlen.

Rövidítések, irodalom

Irodalom

- ADLER 1975 ADLER, Paul S.: Beyond cultural identity: Reflections on cultural and multicultural man. In: Intercultural communication: A Reader. I. Eds. SAMOVAR, L. – PORTER, R. Belmont, CA, 1975. 362–378.
- BEREMÉNYI–DURST 2021 BEREMÉNYI, Ábel – DURST, Judit: Meaning making and resilience among academically high-achieving Roma women. *Szociológiai Szemle* 31. (2021:3) 103–131.
- BEREMÉNYI–CARRASCO 2017 BEREMÉNYI, Ábel – CARRASCO, Silvia: Caught in the triangle of mobility: social, residential and pupil mobility. *British Journal of Sociology of Education* 39. (2017:1) 32–46.

- BOROS–BOGDÁN–
DURST 2021 BOROS, Julianna – BOGDÁN, Péter – DURST, Judit Accumulating Roma cultural capital: First-in-family graduates and the role of educational talent support programs in Hungary in mitigating the price of social mobility. *Szociológiai szemle* 31. (2021:3) 74–102.
- CEGLÉDI 2012 CEGLEDI Tímea: Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle* 22. (2012:2) 85–110.
- CEGLÉDI 2020 CEGLEDI Tímea: Reziliencia és kompenzáló tényezők. In: *Nevelésszociológia: Elméletek, közösségek, kontextusok*. I. Szerk. PUSZTAI G. Debrecen, 2020. 101–129.
- CEGLÉDI et al. 2021 CEGLEDI Tímea – GODÓ Katalin – BERI Károly – BALOGH Jennifer: Szakkollégiumi hallgatók rizikó- és kompenzáló tényezői a lemorzsolódásban. In: *Lemorzsolódási kockázat és erőforrások a felsőoktatásban*. I. Szerk. PUSZTAI G. – SZIGETI F. Debrecen, 2021. 141–165.
- COLOROSO 2020 COLOROSO, Barbara: *Bullying – Zaklatók, áldozatok, szemlélők*. Bp., 2020.
- DURST–BEREMÉNYI
2021 DURST, Judit – BEREMÉNYI, Ábel: “I felt I arrived home”: The minority trajectory of mobility for first-in-family Hungarian Roma graduates. In: *Social and economic vulnerability of Roma people*. I. Eds. MENDES, T. M. M. – MAGANO, O. – TOMA, S. New York, 2021. 229–249.
- DURST–BEREMÉNYI–
NYÍRÓ 2023 DURST Judit – BEREMÉNYI Ábel – NYÍRÓ Zsanna: A társadalmi mobilitás ára. Első generációs diplomások és az osztályváltás következményei. Bp., 2023.
- F. VÁRKONYI 2013 F. VÁRKONYI Zsuzsa: *Tanulom magam*. Bp., 2013.
- FEJES–KASIK–KINYÓ
2009 FEJES József Balázs – KASIK László – KINYÓ László: Bevezetés a mentoráláskutatásba. *Iskolakultúra* 5–6. (2009) 40–55.
- FEHÉRVÁRI–VARGA
2023 FEHÉRVÁRI, Anikó – VARGA, Aranka: Mentoring as prevention of early school leaving: a qualitative systematic literature review. *Frontiers in Education* 8. (2023) <http://doi.org/10.3389/feduc.2023.1156725>
- GLASER–STRAUSS 2017 GLASER, Barney G., – STRAUSS, Anselm L.: *The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research*. New York, 2017.
- KELMAN 1961 KELMAN, Herbert Chanoch: *Three Processes of Social Influence*. New Jersey, 1961.

- LAFROMBOISE–
COLEMAN–
GERTON 1993 LAFROMBOISE, Teresa – COLEMAN, Hardin L. K. – GERTON, Jennifer: Psychological impact of biculturalism: evidence and theory. *Psychology Bulletin* 114. (1993:3) 395–412.
- LAKIND–EDDY–ZELL
2014 LAKIND, Devielle – EDDY, J. Mark – ZELL, Adrienne: Mentoring Youth at High Risk: The Perspectives of Professional Mentors. *Child Youth Care Forum* 43. (2014) 705–727.
- LORENZ et al. 2020 LORENZ, Gerorg – BODA, Zsófia – SALIKUTLUK, Zerrin – JANSEN, Malte: Social influence or selection? Peer effects ont he development of adolescents’ educational expectations in Germany. *British Journal of Sociology of Education* 41. (2020:5) 643–669.
- LUTHANS–LUTHANS–
LUTHANS 2004 LUTHANS, Fred – LUTHANS, Kyle W. – LUTHANS, Brett C.: Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Management Department Faculty Publications*, 145. *Business Horizons* 47 (2004:1) 45–50.
- LUTHAR et al. 2000 LUTHAR, SUNIYA S. – CICHETTI, DANTE – BECKER, Bronwyn: The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development* 71. (2000:3) 543–62.
- MASTEN 2001 MASTEN, Ann S.: Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist* 56. (2001) 227–238.
- MASTEN et al. 2008 MASTEN, Ann S. – HERBERS, Janette E. – CUTULI, J. J. – LAFAVOR, Teresa L.: Promoting Competence and Resilience in the School Context. *Professional School Counseling* 12. (2008:3) 76–84.
- MASTEN–WRIGHT 2010 MASTEN, ANN S. – WRIGHT, Margaret O’Dougherty: Resilience over the Lifespan: Developmental Perspectives on Resistance, Recovery, and Transformation. In: *Handbook of adult resilience*. I. Eds. REICH, J. W. – ZAUTRA, A.J., – HALL, J. S. New York, 2010. 213–237.
- NAGY 2014 NAGY Tamás: A mentor szerepe a tehetségkezelésben. In: *Mentorálás a tehetségkezelésben*. I. Szerk. Gefferth Éva. Bp., 2014. 41–51.
- NUGYEN–BENET–
MARTINEZ 2013 NGUYEN, Angela MinhTu D. – BENET–MARTÍNEZ, Verónica: Biculturalism and adjustment: A meta-analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 44. (2013:1) 122–159.
- PRINSTEIN–DODGE
2008 Understanding Peer Influence in Children and Adolescents. Eds. PRINSTEIN, Micheal J. – DODGE, Kenneth A. New York, 2008.

- SAM-BERRY 2006 SAM, David L. – BERRY, John W.: The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology. Cambridge, 2006.
- SELIGMAN 1998 SELIGMAN, Martin E. P. Learned optimism. New York, 1998.
- STOGIANNI et al. 2021 STOGIANNI, Maria – BENDER, Michael – SLEEGERS, Willem W. A. – BENET-MARTINEZ, Verónica – NGUYEN, Angela MinhTu: Sample Characteristics and Country Level Indicators Influencing the Relationship Between Biculturalism and Adjustment: An Updated Meta-Analysis. 2021. https://www.researchgate.net/publication/350539999_Sample_Characteristics_and_Country_Level_Indicators_Influencing_the_Relationship_Between_Biculturalism_and_Adjustment_An_Updated_Meta-Analysis
- VARGA 2015 VARGA Aranka: Esélyegyenlőség és inklúzió az iskolában. In: A nevelésszociológia alapjai. I. Szerk. VARGA A. Pécs, 2015. 241–272.
- VARGA 2017 VARGA Aranka: Esélyegyenlőségi dimenziók egy roma szakkollégiumban. Autonomia és Felelősség Neveléstudományi folyóirat 1–4. (2017) 31–54.
- VARGA 2018 VARGA Aranka: Életutak egy roma szakkollégiumi közösségben. In: Sikerek és kihívások. A pécsi roma szakkollégium program összegzése. I. Szerk. SCHAFFER J. – SZEMENYEI M. Pécs, 2018. 47–108.
- VARGA-VITÉZ-TRENDL 2021 VARGA, Aranka – VITÉZ, Kitti – TRENDL, Fanni: Development of positive psychological capital at a Roma Student College. Hungarian Educational Research Journal 10. (2021:3) 263–279.
- VARGA et al. 2020 VARGA Aranka – VITÉZ Kitti – ORSÓS István – FODOR Bálint – HORVÁTH Gergely: Diverzitás és inklúzió a felsőoktatásban. Educatio 29. (2020:3) 449–464.
- YOSSO 2005 YOSSO, Tara J.: Whose Culture Has Capital? A Critical Race Theory Discussion of Community Cultural Wealth. Race, Ethnicity and Education 8. (2005:1) 69–91.
- ZAUTRA-HALL-MURRAY 2010 ZAUTRA, Alex J. – HALL, John Stuart – MURRAY, Kate E.: Resilience: A new definition of health for people and communities. In: Handbook of adult resilience. I. Eds. REICH, J. W. – ZAUTRA, A. J. – HALL, J. S. New York, 2010. 3–34.

PSZICHOLÓGIA

PACZUR HANNA – VARRÓ-HORVÁTH DIÁNA

„Itt vagyok biztonságban, mert itt megvédsz engem, anya!”

*Az anyai túlvédés összefüggései az otthoni tér megélésével
és a téri képességek fejlődésével*

**“I feel safe here, because you protect me here, Mum!” – The Impact of Maternal Overprotection
on the Emotional Experience of Home and the Development of Spatial Skills**

Our research focuses on the increasingly common phenomenon of maternal overprotection and restriction. The aim was to explore the impact of this phenomenon on the experience of home space. Our study involved 20 mother-child pairs; the average age of the children was 6.65 years. In addition to measuring maternal overprotective and restrictive attitudes, our methodology included an examination of the drawing of the home as a relational space, as well as an assessment of spatial skills. Our results indicate that maternal overprotection and restriction is not statistically significantly related to maternal spatial ability and is not related to maternal use of home space, but it does determine the children's use of home space. All these results, in addition to highlighting the prominent role of relational factors in development, also draw our attention to the fact that the phenomenon of overprotection based on the difficulty of regulating proximity and distance extends to the home space.

Keywords: Maternal overprotection, spatial skills, space usage in the home, mother-child relationship

1. Bevezetés

A túlvédő és korlátozó szülői magatartás, mely a közelség és a távolság szabályozásának nehézségén alapul egyre gyakrabban jelenik meg az utóbbi évek terápiás gyakorlatában.¹ Éppen ezért fontosnak tarjuk e jelenség vizs-

.....
¹ LEVINE 2006; LOWINGER-KWOK 2001; UNGAR 2009.

gálatát. Kutatásunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a túlvédő és korlátozó szülői nevelés hatása miként érvényesül a családi otthon terében, amely mindannyiunk számára kiemelkedően fontos tér. Erre utal tanulmányunk címe is: *„Itt vagyok biztonságban, mert itt megvédsz engem anya!”*. Az idézet egy, a kutatásunkban résztvevő kislánytól származik, aki az otthonrajz elkészítése során, amikor arra kértük, hogy helyezze el a „biztonság” érzelmi kifejezését az otthona alaprajzán, az édesanyjára nézve rámutatott a nappalijukra, és ezzel a mondattal indokolta meg, hogy miért oda teszi a biztonságot jelképező házíkot. Megfogalmazása jól kifejezi, hogy az anya mint biztonságos bázis hogyan terjed ki egy olyan térre, mint az otthon, mely ezáltal szintén a biztonság jelképévé válik.

Vizsgálatunk nemcsak a gyermekek otthoni térhasználatának vonatkozásában mutat rá a túlvédés és korlátozás következményeire, hanem kitér az anyák megélésére is az otthonnal kapcsolatban. Célunk ezáltal, hogy minél pontosabb képet kapjunk a túlvédés és korlátozás szülői attitűdjének összefüggéseiről. Emellett fontosnak tartjuk, hogy az otthon a gyermekek mellett az anyák számára is felszabadult megélést, feltöltődést biztosítson, ezáltal védve az olyan nehézségekkel szemben, mint akár az anyai kiégés. A következőkben mielőtt rátérünk vizsgálatunk részletes bemutatására, elméletileg alapozzuk meg a bevezetőnkben felvetett konstruktumokat és összefüggéseiket.

2. Elméleti háttér

2.1. A túlvédő szülői nevelési stílus

A túlvédő szülői magatartásra jellemző, hogy a szülő nagyobb mértékben igyekszik meghatározni és befolyásolni a helyzetet a gyermeke számára, mint amennyire ezt a gyermek képességei, fejlettsége, illetve az adott szituáció szükségessé tenné. Emellett korlátozza és fokozottan irányítja a gyermek viselkedését és tevékenységét, valamint gátolja függetlenségét és igyekszik elbátortalanítani a cselekvéstől.² A túlvédő szülői légkör azt közvetíti a gyermek számára, hogy a környezet nem biztonságos, számos veszélyt tartogat magában, ezáltal is erősítve a gyermek szülőktől való függőségét.

² THOMASGARD et al. 1995; Vos 2020.

A fent említett tényezők többek között a gyermek fizikai aktivitásának és explorációjának beszűkülésével is együttjárnak.³

A túlvédő szülői magatartás dinamikájának megértése szempontjából nagy jelentőséggel bír a szülői érzések és tapasztalatok figyelembevétele. Azok a szülők, akik szorongó kötődési mintázatot mutatnak, nagyobb mértékű szeparációs szorongást élnek át, és ezáltal hajlamosabbak a túlvédésre.⁴ Cooklin és munkatársai a posztpartum anyai szeparációs szorongás kiemelkedő szerepére hívják fel a figyelmet: azok az anyák, akik a szülést követő első évben jelentős aggodalmat éltek át a gyermeküktől történő rövid idejű szeparációval kapcsolatban, hajlamosabbak voltak a túlvédő és korlátozó viselkedésformákra.⁵

A túlvédő szülői légkörben az anya céljai, vágyai és szorongásai kivetülnek a gyermekre és összerosódnak a gyermek szándékaival. A magas túlvédő magatartást mutató szülők saját szeparációtól való szorongásukat gyakran a gyermeküknek tulajdonítják, a gyermek szorongásaként értelmezik.⁶

2.2. Az otthon

Kutatásunk fókuszában a túlvédő szülői attitűd mellett az otthoni tér megélése áll. Az alábbiakban kiterünk az otthonnal kapcsolatos környezetpszichológiai nézőpontokra, különös hangsúlyt fektetve az otthon gyermekek fejlődésében betöltött szerepére.

Az otthon a legnagyobb személyes jelentőséggel rendelkező tér, amely fontos pszichológiai és szociális jelentéssel bír, és központi szerepet tölt be az emberek életében.⁷ Kiemelkedő jelentőségéhez hozzájárul, hogy az egyének az otthonuk esetén – a személyessé tétel és a formálhatóság által – képesek egy nagymértékű személy-környezet illeszkedés létrehozására, mely elengedhetetlen a helyhez fűződő harmonikus viszony kialakítása szempontjából.⁸ Dúll meghatározásában az otthon egy biztonságos bázis, mely háttérret nyújt a világ felfedezéséhez, ugyanakkor magába foglalja a visszatérés lehe-

³ UNGAR, 2009.

⁴ BRENNING et al. 2017.

⁵ COOKLIN et al. 2013.

⁶ SEGRIN et al. 2012.

⁷ SALLAY-DÚLL 2006; GRAHAM et al. 2015.

⁸ TOGNOLI 1987.

tőségét is⁹ – akárcsak az anya, mint biztonságos bázis Bowlby kötődéseméletében.¹⁰ Többek között a fenti meghatározásból kiindulva megállapítható, hogy az otthon kiemelkedő szerepet tölt be a gyermekek fejlődésében. A következőkben olyan empirikus vizsgálatokat mutatunk be, melyek a környezet, ezen belül is elsősorban az otthoni környezet fejlődéslelektani hatásának pontosabb megértését teszik lehetővé.

2.2.1. Az otthon hatása a gyermekek fejlődésére

Chawla meghatározása szerint a gyermek kötődik egy adott helyhez, ha az ott tartózkodás örömet, míg az eltávozás bánatot, distresszt okoz számára, és a helyet nem csupán a fizikai szükségletei kielégítésében betöltött szerepe, hanem a lényeges intrinzik tulajdonságai miatt is értékeli.¹¹ A helykötődés kialakulásához elengedhetetlenek a helyhez kapcsolódó pozitív kogníciók és érzelmek, melyek a különböző, az adott térben megélt tapasztalatokon alapulnak. Ilyen például az adott helyre jellemző szociális interakciók és események minősége, mely sokkal meghatározóbb a környezet méreténél, gazdagságánál.¹²

Az otthon azon túl, hogy magába foglalja a helykötődés kialakításának lehetőségét, megfelelő mértékű és minőségű személyes teret és a felszabaldult, biztonságos játék helyét is biztosítja a gyermek számára, éppen ezért kiemelkedő szerepet kap a gyermek kognitív fejlődésében.¹³ Az otthoni környezet és a kognitív képességek közti kapcsolat megértésére számos vizsgálat született. Gottfried longitudinális vizsgálatok eredményeit összegezve megállapítja, hogy pozitív kapcsolat mutatható ki a korai otthoni környezet és a gyermek későbbi intelligencia teszteken mutatott teljesítménye, valamint nyelvi képességei között.¹⁴

A környezetet fejlődéslelektani szempontból megközelítő kutatások egyik fő témája az otthoni környezet zsúfoltságának és szervezetlenségének hatása a gyermekek kognitív fejlődésére, temperamentumára és viselkedés-

⁹ DÚLL 1998.

¹⁰ BOWLBY 2009.

¹¹ CHAWLA 1992.

¹² JACK 2010.

¹³ DÚLL 2009.

¹⁴ GOTTFRIED 1984.

sére.¹⁵ Azok a gyermekek, akik zsúfoltabb és rendszertelenebb környezetben élnek kevésbé teljesítenek jól az iskolában, ugyanakkor jelentős hatással bír az is, hogy a gyermek milyen módon éli meg az otthoni káoszt vagy rendet.¹⁶ Az iskolai teljesítmény mellett a gyermekek affektív fejlődésére is hatással van az otthon rendszertelensége. Négyhónapos korban a kaotikus otthoni környezet mint mediáló tényező jelenik meg az anya önszabályozó képessége és a gyermek negatív emocionalitása között, emellett az otthoni káosz mértéke befolyásolja a gyermek frusztrációs toleranciáját.¹⁷ Az otthon rendezetlensége továbbá rizikótényezőnek tekinthető az externalizáló magatartási problémák szempontjából,¹⁸ az otthoni káosz magasabb szintű impulzivitást, a figyelem fókuszálásának gyengébb képességét és több agresszív viselkedést eredményez.¹⁹

Láthattuk, hogy mind a kognitív, mind az affektív fejlődés szempontjából az otthon kiemelkedő jelentőséggel bír a gyermekek számára, az alábbiakban az anyák szempontjából közelítjük meg, kitérve az anyai kiégés korábban már említett jelenségére is.

2.3. Intenzív anyaság és anyai kiégés

Számos anya számára a *mindig elérhető anya* képe társadalmi elvárásként jelenik meg, melynek eleget kell tenni.²⁰ Hays mindezt az intenzív anyaság („intensive mothering”) kifejezésével írja le, mely fogalom értelmében a gyermek gondozása kizárólag az anya felelőssége.²¹ Mindez teljes mértékű elköteleződést vár el az anyától, mely magába foglalja az állandó elérhetőséget és a saját szükségletek háttérbe szorítását. Neményi megállapításai szerint a magyarországi közvélemény szélsőségesen egyetért az intenzív anyaság fogalmán belül meghatározott érték- és elvárásrendszerrel.²² Ez a viszonyulás rendkívül megterhelő az anyák számára, mind érzelmi, mind kognitív, mind viselkedéses szinten, és magas együttjárást mutat az anyai kiégéssel.²⁴

¹⁵ GRAHAM et al. 2015.

¹⁶ EVANS et al. 2005; HANSCOMBE et al. 2011.

¹⁷ BRIDGETT et al. 2013.

¹⁸ COLDWELL et al. 2006.

¹⁹ DUMAS et al. 2005.

²⁰ MEEUSSEN–VAN LAAR 2018.

²¹ HAYS 1996.

²² NEMÉNYI 2010.

Mindezeket figyelembe véve felmerül a kérdés, hogy az anyai egyedüllét és rövid idejű elválás nehézsége a gyermek vagy az anya szorongásaiból fakad. Visszaulva a túlvédés szülői attitűdjét bemutató részhez, és Margaret Mahler dinamikus megközelítését is beemelve, a gyermek szülőtől való eltávolodásának nehézsége gyakran a szülő szeparációs szorongásán alapul:²³ az anya gyermekétől való rövid idejű szeparációjával kapcsolatos szorongásai a túlvédő és korlátozó magatartásformák gyakoriságának növekedéséhez, és ezáltal a gyermek gyenge szocioemocionális készségeinek kialakulásához vezetnek. Éppen ezért fontos lenne az anyák támogatása abban, hogy a szeparációs szorongásukat tudatosítsák, és ezáltal megelőzhetővé válna olyan szülői viselkedések megjelenése, mint a szükségtelenül magas éberség, monitorozás és szorongás.²⁴ Az eltávolodás képessége az anyai kiegészítés megelőzésében is kiemelkedően fontos: azok az anyák, akik képesek olykor rövid időre elválni a gyermeküktől és önmagukra is időt fordítani, kevésbé veszélyeztetettek az anyai kiegészítés szempontjából.²⁵

3. Hipotézisek

Az alábbi hipotéziseink megfogalmazását az eddigiekben bemutatott elméleti megfontolások motiválták.

- H1: A túlvédő, korlátozó anyai attitűd csökkenti a gyermekek otthoni térhasználatát, a két tényező közti kapcsolatot az anya téri képessége mediálja.
- H2: Az anyai túlvédés és korlátozás magasabb szintje az anya kisebb területre kiterjedő otthoni térhasználatát eredményezi.
- H3: Az anyai túlvédés és korlátozás magasabb szintjének hatására a gyermek a „biztonság” érzelmi kifejezését kevésbé éli meg az otthoni térben, így az alacsonyabb gyakorisággal jelenik meg az otthon érzelmi alaprajzán.
- H4: A túlvédő és korlátozó anyai attitűd csökkenti az anyai egyedüllét lehetőségét az otthon terében, mely az „egyedüllét” szimbólumának alacsonyabb mértékű előfordulásában jelenik meg az anya otthonrajzán.

²³ MAHLER–PINE–BERGMAN 1975.

²⁴ COOKLIN et al. 2013.

²⁵ RODRIGUEZ et al. 2020.

4. Módszer

4.1. Résztvevők

A kutatásban 20 anya-gyermek páros vett részt, az anyák átlagéletkora 39,05 év (SD=4,774), míg a gyermekeké 6,65 év (SD=0,875). A gyermekek nemi eloszlása kiegyenlített, 10 fiú és 10 lány gyermek bevonásával zajlott a kutatás.

4.2. Eljárás és mérőeszközök

4.2.1. Az otthon mint kapcsolati tér alaprajza

Az otthon megélésének vizsgálatához – a szakirodalomban megjelenő módszereket figyelembe véve ²⁶ – egy olyan mérőeszközt alkalmaztunk, amely lehetővé tette, hogy információkat gyűjtsünk mind a szülők, mind a gyermekek otthonhoz fűződő érzéseiről. Elsőként arra kértük a résztvevőket – szülőket és gyermekeket külön-külön –, hogy készítsék el a családi otthonuk alaprajzát, minden helyiség feltüntetésével. Ezt követően 4 érzés, valamint 3 kapcsolati, érzelmi kifejezés (boldogság, szomorúság, félelem, düh, biztonság, együtt és egyedül) helyének bejelölésére kértük őket. Például a biztonságra vonatkozó instrukció a következőképpen hangzott: *Hol van az otthonodban az a hely, ahol biztonságban érzed magad?* Amennyiben a gyermek képessége ezt indokoltta, lehetőség volt az alaprajzokon a helyiségeket, valamint az érzelmi kifejezéseket általunk előre meghatározott egyszerű, rajzos szimbólumok segítségével bejelölni. A vizsgálati személyek sok esetben asszociatív kommentárokat fűztek az egyes érzésfelelésekhez, melyeket jegyzőkönyvben rögzítettünk. A rajzokat a QGIS 3.32.0. térinformatikai szoftverrel elemeztük, mely segítségével meghatároztuk a résztvevők által az otthonrajzokon elhelyezett érzelmek területi szóródását, az alaprajz területéhez viszonyítva. A területi szóródás magasabb értéke az otthoni tér nagyobb területre kiterjedő megélését mutatja.

²⁶ SALLAY-DÜLL 2006; SHERMAN-FREDMAN 1989.

4.2.2. Gyermeknevelési kérdőív (CMBI)

A túlvédő és korlátozó szülői attitűd felmérésére a Gyermeknevelési kérdőív²⁷ segítségével került sor, amely képet ad arról, hogy a szülő hogyan látja saját szülői viselkedését és szerepét, továbbá milyen gondolatai, érzései vannak a gyermekével kapcsolatban. A kérdőív 25 állítást tartalmaz és a Túlvédés, korlátozás dimenziója mellett a Szeretet, törődés dimenziójában is mér.

5. Eredmények

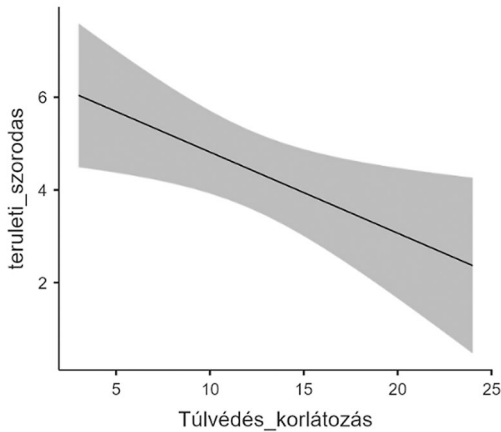
Az adatok elemzésére a Jamovi 2.3.28. statisztikai program segítségével került sor.

Az első hipotézis vizsgálatához lineáris regresszió analízist, valamint mediációs elemzést alkalmaztunk: előzetes feltételezésünkkel összhangban arra voltunk kíváncsiak, hogy az anyai túlvédés és korlátozás mértéke meghatározza-e a gyermek otthoni térhasználatát, és amennyiben igen, úgy az anyai téri képessége mint mediáló tényező jelenik-e meg ebben a kapcsolatban. A lineáris regresszió analízis eredményeként arra jutottunk, hogy az anyai túlvédés, korlátozás statisztikailag jelentős mértékben magyarázza a gyermek otthoni térhasználatát ($\text{adj}R^2=0,276$; $F(1,16)=7,49$; $p=0,015$). Amennyiben az anya nagyobb mértékű túlvédésről, korlátozásról számol be, a gyermek polarizáltabb módon éli meg az otthoni teret, tehát otthoni térhasználatát kisebb mértékű ($\beta=-0,565$; $t(1,16)=2,74$; $p=0,015$) (l. 1. ábra). Ugyanakkor a mediációs elemzés értelmében az anyai téri képessége nincs hatással két változó közti kapcsolatra, így az első hipotézisünk részben nyert bizonyítást.

Második hipotézisünket, miszerint az anyai túlvédés és korlátozás befolyásolja az anyai otthoni térhasználatát, lineáris regresszió analízissel vizsgáltuk meg. Az eredmények alapján a két változó között nem mutatható ki statisztikailag jelentős kapcsolat ($F(1,16)=1,13$; $p=0,303$), így második hipotézisünket elvetettük.

A harmadik hipotézis vizsgálatára szintén lineáris regresszió analízissel került sor, mely elemzés célja az anyai túlvédés és korlátozás hatásának feltárása volt a gyermek otthoni biztonság megélésére. Az elemzés értelmében az anyai túlvédés és korlátozás statisztikailag jelentősen meghatározza azt, hogy

²⁷ DANIS–OATES–GERVAI 2005.

1. ábra. Az anyai túlvédés és korlátozás meghatározza a gyermek otthoni térhasználatát (ábrán l. „területi_szorodás”).

a gyermek milyen gyakorisággal helyezi el az otthonraizon és ezáltal éli meg a „biztonság” érzelmi kifejezését az otthonában ($\text{adj}R^2=0,278$; $F(1,15)=7,16$; $p=0,017$). A két változó között a kapcsolat negatív irányú, tehát amennyiben az anyai túlvédés és korlátozás magasabb szintű, a gyermek alacsonyabb gyakorisággal alkalmazza a „biztonság” érzelmi kifejezését az otthon terére ($\beta=-0,568$; $t(1,15)=2,68$; $p=0,017$). Harmadik hipotézisünket tehát sikerült igazolni.

Negyedik hipotézisünk értelmében az anyai egyedüllét lehetősége az otthon terében csökken a magasabb szintű anyai túlvédő és korlátozó attitűd következtében. A hipotézist ismét lineáris regresszió elemzéssel vizsgáltuk, melynek eredményei alapján a két változó között nincs statisztikailag jelentős kapcsolat ($F(1,16)=0,295$; $p=0,595$), így ez a feltevésünk nem bizonyosodott be.

6. Megvitatás

Kutatásunk során arra kerestük a választ, hogy az anyai túlvédés és korlátozás attitűdje milyen hatással van a gyermek, illetve az anya otthoni térhasználatára. Eredményeink azon túl, hogy korábbi elképzeléseket, eredményeket erősítenek meg, új összefüggésekre is rámutatnak, melyeket az alábbiakban a szakirodalmi kontextusba ágyazva összegzünk.

A gyermek otthoni térhasználatának tekintetében arra az eredményre jutottunk, hogy az anyai túlvédés és korlátozás magas szintje a gyermek otthoni térhasználatának beszűkülését eredményezi, illetve a „biztonság” érzelmi kifejezésének alacsonyabb szintű megjelenítésével és ezáltal megélésével társul. Az eredmény jól értelmezhető a túlvédő szülői magatartás jellegzetességeit tárgyaló elméleti megközelítések tükrében. Ahogy szakirodalmi háttérünkben rámutattunk, a túlvédő szülői magatartás, melynek alapja a közelség és távolság dinamikájának szabályozási nehézsége, gyakran a gyermek viselkedésének és tevékenységének korlátozásában, illetve a cselekvésektől való elbátortalanításában nyilvánul meg.²⁸ A túlvédő légkör sok esetben azt közvetíti a gyermek számára, hogy a környezet nem biztonságos, ezáltal erősítve a szülőtől való függőséget.²⁹ Eredményeink arra mutatnak rá, hogy a túlvédő attitűddel rendelkező anyák esetén a korlátozás a családi otthon tereiben is megjelenik, hiszen gyermekeik kisebb területre kiterjedően élik át érzelmileg az otthonukat és kevesebb helyen tapasztalják a biztonság érzését, annak ellenére, hogy az otthon tere optimális esetben a gyermek számára a felszabadult, biztonságos játék tereként határozható meg.³⁰ Felmerül a kérdés, hogy amennyiben az anyai túlvédés hatására a gyermek otthoni térhasználata korlátozódik, milyen mértékben képes az otthon a biztonságos, felfedezést lehetővé tevő bázis szerepét betölteni a gyermek életében. Az eredmény relevanciáját tovább növeli, hogy – amint arra elméleti háttérünkben rámutattunk –, az otthoni tér kiemelkedő szerephez jut mind a kognitív, mind az affektív fejlődés szempontjából,³¹ így megélésének kapcsolati alapokon nyugvó korlátozása e területekre is hatással van. Feltevéseink vizsgálatakor emellett bebizonyosodott, hogy a korlátozó és túlvédő anyai attitűd, mely a gyermek térhasználatára nagy hatással van, nem az anya téri képességének gyengeségéből fakad. A szakirodalmi álláspontokat figyelembe véve a két tényező közti kapcsolat megértésében fontos szerepet kaphat az anyai szeparációs szorongás, hiszen a túlvédő és korlátozó magatartást mutató anyák gyermekük eltávolodásától tartva, saját szeparációs nehézségeiket kivetítve korlátozzák a gyermekük explorációs tevékenységét.³²

²⁸ LEVINE 2006; UNGAR 2009; THOMASGARD et al. 1995; Vos 2020.

²⁹ UNGAR 2009.

³⁰ DÚLL 2009.

³¹ GOTTFRIED 1984; BRIDGETT et al. 2013.

³² UNGAR 2009; COOKLIN et al. 2013; SEGRIN et al. 2012.

Tanulmányunkban a gyermekek otthoni térhasználatával mellett célunk volt az anyák otthonnal kapcsolatos megélésének vizsgálata is. Eredményeink arra mutatnak rá, hogy a túlvédés és korlátozás nem határozza meg az anya otthoni térhasználatát, illetve az anyai egyedüllét megélésének lehetőségét sem.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az anyák otthonrajzain az „egyedüllét” kifejezése összességében rendkívül alacsony gyakorisággal jelenik meg (átlagértéke 1,3, míg a többi érzelmi kifejezés esetén az átlagos megjelenés 5,3), a túlvédés és korlátozás szintjétől függetlenül. Ezt támasztják alá az elhelyezése közben megfogalmazott anyai kommentárok is: *„Ha apa ügyes, akkor előfordul, hogy a fürdőszobában tudok egyedül lenni.”* – fogalmazza meg válaszként az egyik édesanya a *„Hol szoktál egyedül lenni az otthonotokban?”* kérdésre. Az anyai privát tér és az egyedüllét lehetőségének kérdése, mint nehézség számos alkalommal előkerült az otthonrajzok készítése során. Erre utal a következő kommentár is: *„Hol tudok egyedül lenni? Hát sehol, még a wc-n sem.”* A fenti példákat, illetve az alacsony gyakoriságot figyelembe véve az elméleti háttérünkben megfogalmazott intenzív anyaság fogalma kapcsolható ide, mely eredményeink szerint nem az anyai túlvédésből és korlátozásból fakad. A releváns elméleti megközelítéseket szem előtt tartva alapját sokkal inkább a mindig elérhető és saját szükségleteit háttérbe szorító anya társadalmi elvárásokon alapuló képe adja.³³ Mindezekből kiindulva fontos lenne az anyai szereppel kapcsolatos magas, túlzó és az anya lelki egészsége szempontjából rizikót jelentő elvárásrendszer társadalmi, illetve egyéni szintű átdolgozása, ezáltal lehetővé téve az anyák számára, hogy pozitívan éljék meg anyaságukat.

Összességében eredményeink arra hívják fel a figyelmet, hogy a túlvédő és korlátozó szülői magatartás az otthoni térben is jelentős hatással bír a gyermekek környezeti explorációjára, valamint a biztonság megtapasztalásának lehetőségére is. Ugyanakkor a túlvédés és korlátozás anyai tényezőkkel mutatott összefüggéseinek feltárása további vizsgálatokat igényel a jelenség minél pontosabb megértése és kezelésének lehetősége céljából.

.....
³³ MEEUSSEN–VAN LAAR 2018; HAYS 1996.

Rövidítések, irodalom

- BOWLBY 2009 BOWLBY, John: A biztos bázis. Bp., 2009.
- BRENNING et al. 2017 BRENNING, Katrijn M. – SOENENS, Bart – VAN PETEGEM, Stijn – KINS, Evie: Searching for the roots of overprotective parenting in emerging adulthood: Investigating the link with parental attachment representations using an Actor Partner Interdependence Model (APIM). *Journal of Child and Family Studies* 26. (2017) 2299–2310.
- BRIDGETT et al. 2013 BRIDGETT, David J. – BURT, Nicole M. – LAAKE, Lauren M. – ODDI, Kate B.: Maternal self-regulation, relationship adjustment, and home chaos: Contributions to infant negative emotionality. *Infant Behavior and Development* 36. (2013) 534–547.
- CHAWLA 1992 CHAWLA, Louise: „Childhood place attachments.” In: *Place attachment*. Ed. ALTMAN, I. – LOW, S. M. Boston, 1992. 63-86.
- COLDWELL et al. 2006 COLDWELL, Joanne – PIKE, Alison – DUNN, Judy: Household chaos—links with parenting and child behaviour. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 47. (2006) 1116–1122.
- COOKLIN et al. 2013 COOKLIN, Amanda R. – GIALLO, Rebecca – D’ESPOSITO, Fabrizio – CRAWFORD, Sharinne – NICHOLSON, Jan M.: Postpartum maternal separation anxiety, overprotective parenting, and children’s social-emotional well-being: Longitudinal evidence from an Australian cohort. *Journal of Family Psychology* 27. (2013) 618–628.
- DANIS–OATES–GERVAI 2005 DANIS Ildikó – OATES, John M. – GERVAI Judit: A szülő-gyermek kapcsolat kérdőíves felmérésének lehetőségei (Studying child-parent relationships by questionnaires). *Alkalmazott Pszichológia* 7. (2005) 2737.
- DUMAS et al. 2005 DUMAS, Jean E. – NISSLEY, Jenelle – NORDSTROM, Alicia – SMITH, Emilie Philips – PRINZ, Ronald J. – LEVINE, Douglas W.: Home chaos: Sociodemographic, parenting, interactional, and child correlates. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology* 34. (2005) 93–104.
- DÚLL 1998 DÚLL Andrea: Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata. Ph.D. disszertáció, ELTE, Bp., 1998.

- DÚLL 2009 DÚLL Andrea: A környezetpszichológia alapkérdései: Helyek, tárgyak, viselkedés. Bp., 2009.
- EVANS et al. 2005 EVANS, Gary W. – GONNELLA, Carrie – MARCYNYSZYN, Lyscha A. – GENTILE, Lauren – SALPEKAR, Nicholas: The role of chaos in poverty and children's socioemotional adjustment. *Psychological Science* 16. (2005) 560–565.
- GOTTFRIED 1984 Home environment and early cognitive development. Longitudinal research. Ed. GOTTFRIED, A. W. New York, 1984.
- GRAHAM et al. 2015 GRAHAM, Lindsay T. – GOSLING, Samuel D. – TRAVIS, Christopher K.: The psychology of home environments: A call for research on residential space. *Perspectives on Psychological Science* 10. (2015) 346–356.
- HANSCOMBE et al. 2011 HANSCOMBE, Ken B. – HAWORTH, Claire M. – DAVIS, Oliver S. – JAFFEE, Sara R. – PLOMIN, Robert: Chaotic homes and school achievement: a twin study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 52. (2011) 1212–1220.
- HAYS 1996 HAYS, Sharon: The cultural contradictions of motherhood. New Haven, CT, 1996.
- JACK 2010 JACK, Gordon: Place matters: The significance of place attachments for children's well-being. *British Journal of Social Work* 40. (2010) 755–771.
- LEVINE 2006 LEVINE, Madeline: The price of privilege: How parental pressure and material advantage are creating a generation of disconnected and unhappy kids. New York, 2006.
- LOWINGER–KWOK 2001 LOWINGER, Robert Jay – KWOK, Heide: Parental overprotection in Asian American children: A psychodynamic clinical perspective. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training* 38. (2001) 319–330.
- MAHLER–PINE–BERGMAN 1975 MAHLER, Margaret S. – PINE, Fred – BERGMAN, Anna: The psychological birth of the human infant symbiosis and individuation. London, 1975.
- MEEUSSEN–VAN LAAR 2018 MEEUSSEN, Loes – VAN LAAR, Colette: Feeling pressure to be a perfect mother relates to parental burnout and career ambitions. *Frontiers in Psychology* 9. (2018) 2113.
- NEMÉNYI 2010 NEMÉNYI Eszter: A szociológiai megközelítés: családi szerepek és családmodellek. Szerk. SURÁNYI É. – DANIS I. – HERCZOG M. *Családpolitika más szemmel. Eltérő nézőpontok, változó gyakorlatok*. Bp., 2010. 59–77.

- RODRIGUEZ et al. 2020 RODRIGUEZ, Raquel Sanchez – LAFLAQUIÈRE, Elodie – ORSINI, Emilie – PIERCE, Tamarha – CALLAHAN, Stacey – SÉJOURNÉ, Natalene: Maternal fatigue and burnout: From self-forgetfulness to environmental expectations. *European Review of Applied Psychology* 70. (2020) 1–9.
- SALLAY-DÚLL 2006 SALLAY Viola – DÚLL Andrea: „Érezd magad otthon!” Az otthonhoz fűződő viszony projektív, környezetszichológiai szempontú vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle* 61. (2006) 35–52.
- SEGRIN et al. 2012 SEGRIN, Chris – WOSZIDLO, Alesia – GIVERTZ, Michelle – BAUER, Amy – TAYLOR MURPHY, Melissa: The association between overparenting, parent-child communication, and entitlement and adaptive traits in adult children. *Family Relations* 61. (2012) 237–252.
- SHERMAN-FREDMAN
1989 SHERMAN, Robert – FREDMAN, Norman: Strukturális technikák a pár-és családterápiában: kézikönyv. Bp., 1989.
- THOMASGARD et al.
1995 THOMASGARD, Michael – METZ, W. Peter – EDELBROCK, Craig – SHONKOFF, Jack P.: Parent-child relationship disorders: I. Parental overprotection and the development of the Parent Protection Scale. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics* 16. (1995) 244–250.
- TOGNOLI 1987 TOGNOLI, Jerome: Residential environments. Ed. STOKOLS, Daniel – ALTMAN, Irwine: *Handbook of environmental psychology* 1. Hoboken, New Jersey, 1987. 655–690.
- UNGAR 2009 UNGAR, Michael: Overprotective parenting: Helping parents provide children the right amount of risk and responsibility. *The American Journal of Family Therapy*, 37. (2009) 258–271.
- Vos 2020 Vos, Sven: Testing two developmental pathways leading to social anxiety: the role of shyness and autistic traits in interaction with overprotective parenting. Master Thesis, Utrecht, 2020.

DIANOVICS, DOMINIK – VIDA, DORIAN

The Two Faces of Narcissism and how they Use Tactics of Self-presentation

Vulnerable and grandiose narcissism, while sharing the same narcissistic core, differ in how they manifest themselves in the social world. In this paper, self-presentation tactics use was studied in terms of likeliness of utilization by grandiose and vulnerable narcissists, controlling for extraversion and neuroticism. Firstly, to establish a reliable and representative sample, 192 participants were gathered, and the effect of extraversion and neuroticism on vulnerable and grandiose narcissism in a subclinical population was investigated. Extraversion positively correlated with grandiose narcissism, and negatively with vulnerable narcissism, which is consistent with prior findings. Furthermore, it was hypothesized that narcissism is only a mediating factor of tactic use, and that personality traits are the explaining factors of assertive and defensive tactics. Ingratiation, intimidation, entitlement, excuse, justification, disclaimer, and apology tactics were chosen for this paper. The results by and large confirm previous findings, namely that assertive tactics were used by grandiose narcissists, assertive and defensive tactics correlated positively with vulnerable narcissism. However, the connection between extraversion-neuroticism and tactic use was not found. The results highlight an important aspect of these personality styles, namely their self-presentational choice.

Keywords: Narcissism, Neuroticism, Extraversion, Self-presentation

1. Theoretical Background

Recent scientific discourse made a split in narcissism, leading to two new concepts, grandiose and vulnerable narcissism.¹ Several studies tried to show similarities and differences, concluding that differences in extraversion and neuroticism might lead to different manifestations of the narcissistic personality regarding subclinical samples.²

.....
¹ WINK 1991.

² CZARNA et al. 2019; MILLER et al. 2017b; ZAJENKOWSKI-SZYMANIAK 2019.

The narcissistic core defined by the trifurcated model is self-centered antagonism, which can be found in vulnerable and grandiose narcissism alike.³ Even though these personality traits differ in some sense, they all fit the description of disagreeable and manipulating.⁴ Narcissistic tendencies result in admiration seeking, and to justify their high self-esteem, they seek self-improvement. Other shared commonalities are social disregard and self-centeredness. Both were found to be low on agreeableness.⁵

1.1. Grandiose Narcissism

High entitlement, grandiosity, superiority, assertiveness, capability, image-orientation all describe grandiose narcissists.⁶ As they feel entitled, they will tend to exploit people, exhibit themselves, so become socially active and seek admiration. They are high in positive affect and well-being. Sedikides and others defined grandiose narcissism as the successful one, as it manages to achieve what its high self-esteem entails.⁷ They also do not seem to be affected by shame.⁸

Grandiose narcissists are expected to be, and are found as well in many studies, extraverted.⁹ Both aspects of extraversion, assertiveness, and enthusiasm, can be found in them. Socially dominant and goal-oriented fits the description of grandiose narcissism, however, sociability, and the ability to make and keep affectionate relationships, do not.¹⁰

1.2. Vulnerable Narcissism

It is known that vulnerable narcissism is the lesser-known form of narcissism. This does not mean that it is scarcer in the population, the discrepancy is mainly due to vulnerable narcissists' introverted character

³ WEISS et al. 2019.

⁴ PAULHUS-WILLIAMS 2002.

⁵ MILLER et al. 2017a.

⁶ PINCUS et al. 2014.

⁷ SEDIKIDES et al. 2014.

⁸ MORF-RHODEWALT 2001.

⁹ BACK et al. 2010; MILLER et al. 2014.

¹⁰ CZARNA et al. 2016.

and insecurity.¹¹ Miller and others found that vulnerable narcissism greatly overlaps with neuroticism in negatively relating to extraversion, openness, conscientiousness, self-esteem, and entitlement domains, but not with some aspects of agreeableness.¹²

Campbell and others defined vulnerable narcissists as the failed group.¹³ Hypersensitivity, the biggest reason for their 'failed' status, means that vulnerable narcissists do not handle criticism well, they are insecure, vulnerable, and hostile toward others.¹⁴ The speculative reason is that while being socially withdrawn, individuals cannot show their perceived talents, which creates a separation from their possible superiority and others' perception of them, therefore they are not able to have proof of their presumed ability.

1.3. Extraversion

Extroverted, as opposed to introverted, people are more socially engaged, impulsive, and higher in self-esteem.¹⁵ Extraversion can be a cause for grandiosity rather than vulnerability in narcissists.¹⁶

Previous studies found that grandiose and vulnerable narcissism are on opposite sides of the extraversion scale, grandiose being the more social, extroverted, and vulnerable being the introverted side.¹⁷ Some hypothesized that the only difference between these two constructs, and the reason that they had not correlated well with each other, is because extraversion influences how narcissistic behaviors can manifest themselves.¹⁸ It is presumed, that, while both vulnerable and grandiose narcissists are self-centered and with high self-esteem, grandiose narcissists can make these characteristics more easily known because they use social behaviors for their gain. It is in their toolset to be assertive. Vulnerable narcissists, on the other hand, do not

¹¹ MILLER et al. 2017b.

¹² MILLER et al. 2017b.

¹³ CAMPBELL et al. 2004.

¹⁴ CZARNA et al. 2019.

¹⁵ MCCABE-FLEESON 2012.

¹⁶ KAUFMAN et al. 2020.

¹⁷ KAUFMAN et al. 2020.

¹⁸ JAUK et al. 2017.

possess these tactics, because they are introverted, which leads them to be defensive and less likely to show narcissistic tendencies.¹⁹

1.4. Neuroticism

Neuroticism, defined as emotional stability or instability, also distinguishes the two faces of narcissism. For the same reasons as mentioned above for extraversion, neuroticism might lead to a bifurcation from the narcissistic personality. Emotionally stable subjects are grandiose narcissists, unstable ones are vulnerable, by and large.²⁰ High levels of neuroticism can lead to utilizing more defensive measures like excuses, justification, self-handicapping, disclaimers, and apologies.

1.5. Self-presentation

Self-presentation is inherently a social phenomenon. Through the acts seen by others we can shape the perception that we create. Self-presentation includes assertive and defensive behaviors to use for a persona that an individual wants to show.²¹ Socially desirable behaviors are the most crucial and common tool, but if one strays from that, usually there is a hidden or not-so-hidden reason. Strategies revolve around a desired image, e.g., being loveable, an induced emotion, an applied behavior to achieve the image, e.g., complimenting others, and a risk of not achieving the effect.

Self-presentation tactics are specific forms of impression management with ritualized applied-behavior/desired-image pairs.²² It is important to mention that these tactics are naturally occurring and are without ill intent in most cases. They do not necessarily steer away from the person's real identity; it just allows for presenting it in the social world.

As mentioned before, there are two groups of self-presentation tactics, defensive and assertive. Defensive strategies include excuse-making, justification, self-handicapping, disclaimer, and apology. Assertive strategies

¹⁹ JAUk et al. 2017.

²⁰ CZARNA et al. 2019.

²¹ LEE et al. 1999.

²² LEARY et al. 2015.

are ingratiation, intimidation, supplication, enhancement, blasting, and exemplification. In this study only seven out of the twelve were used, them being ingratiation, intimidation, entitlement, excuse, justification, disclaimer, and apology.

Narcissists are expected to use some tactics more than others, as it would fit the self-presentational goals of the individual. While grandiose narcissists were found to be indifferent to image threats and more oriented toward assertive self-presentation tactics, vulnerable narcissists are hypersensitive, meaning that they are likely to over-utilize defensive tactics compared to grandiose narcissists, but still use assertive ones.²³

2. Hypotheses

Due to the nature of the study, instead of multiple hypotheses, a research question was chosen, which is: How are extraversion, neuroticism and the two types of narcissism connected to the self-presentation tactics? Furthermore, we had hypothesized the following:

- H1: Grandiose narcissism was hypothesized to correlate positively with extraversion and not with neuroticism.
- H2: Vulnerable narcissism correlates with extraversion negatively and neuroticism positively.
- H3: Grandiose narcissists were hypothesized to use more assertive tactics, while vulnerable narcissists use more defensive tactics, while still using assertive ones.

3. Methods

3.1. Participants and Scales

Through online means like Facebook groups and survey sharing sites (Surveycircle, Reddit, Surveymonkey) 192 participants filled out the survey. The questionnaire ensured anonymity and there was no reward after. Of those 192, all of them were above the age of 18 and consented to take part.

²³ HART et al. 2017.

The substantial majority was female ($M=144$), 75% of participants to be exact. The remaining 25% was made up of 24% male ($M=46$) and 1% other ($M=2$). The mean age was 25.6 ($SD=8.69$). The sample was not normally distributed with a right skew and was only used as an analysis of collective, not individual, personality and self-presentation tendencies.

3.1.1. Narcissistic Personality Inventory

NPI captures normal rather than pathological narcissism, which fits the aim of the research. We used the NPI for evaluating the grandiose aspect of narcissism, as it does not involve the hypersensitive aspects found in vulnerable narcissists.²⁴ The original 40 items were narrowed down to 25 forced-choice measures, along the line of Ackerman's findings.²⁵ It will be interpreted in terms of total scores. NPI measures leadership, confidence, assertiveness, and self-esteem all in line with grandiose narcissism, and the scale is generally regarded as reliable when measuring narcissistic grandiosity on a subclinical level.

3.1.2. Maladaptive Covert Narcissism Scale

Using the updated version of the Hypersensitive Narcissism Scale, Cheek and others created the Maladaptive Covert Narcissism Scale (MCNS) with 23 items.²⁶ The HSNS used the vulnerability-sensitivity dimension of Wink.²⁷ The new scale improves on reliability ($\alpha = .89$, from $.75$).

3.1.3. Eysenck Personality Questionnaire-Revised

Originally, the EPQ-R consisted of extraversion, neuroticism, psychoticism and lie scales as well.²⁸ We only used extraversion and neuroticism. Each

²⁴ ACKERMAN et al. 2010.

²⁵ ACKERMAN et al. 2010.

²⁶ CHEEK et al. 2013.

²⁷ WINK 1991.

²⁸ EYSENCK et al. 1985.

dimension had 12 items, with a total of 24 questions. The neuroticism scale had a correlation of 0.7 compared to the Big Five Inventory, while extraversion correlated at 0.72.²⁹ The Neuroticism dimension measures emotional stability-instability, consistent with the now more widely used Five Factor Model Neuroticism factor. Extraversion measures friendliness, and sociability, but not impulsivity.³⁰

3.1.4. Self-Presentation Tactics Scale

Participants must respond with the frequency of their engagement in the above-mentioned tactics. Every subscale save ingratiation (which has eight) has five items. All Cronbach's alphas used in the study are between 0.7 and 0.83 in Lee and others' original work.³¹

3.2. *Data-Analytical Strategy*

All data processing and analysis were conducted in Jamovi 2.2.

3.2.1. Correlation

A correlation matrix was used to look at the relationships between the two narcissism scales, NPI and MCNS, and the Extraversion and Neuroticism of the Eysenck Personality Questionnaire.

3.2.2. Structural Equation Model

Structural equation modeling (SEM) is used not to test the causality between self-presentation tactics, narcissism types and personality variables, but to look at extraversion and neuroticism with respect to tactic use, with vulnerable and grandiose narcissism as mediators. To find a path for the

²⁹ COLLEDANI et al. 2018.

³⁰ ROCKLIN-REVELLE 1981.

³¹ LEE et al. 1999.

seven tactics, we hypothesized a chronology-based model, where the two Big Five factors precede and associate with grandiose and vulnerable narcissism, which then can correlate with tactic use.

4. Results

All the observed variables had good ($\alpha > 0.8$) reliability, which can be seen in **Table 1**. The mean scores differ due to different sampling and calculating methods for each scale.³²

Table 1

Reliability of measures

	Mean	Standard Deviation	Cronbach's α
Extraversion (EPQ-R E)	6.05	3.83	0.86
Neuroticism (EPQ-R N)	6.84	3.47	0.836
Grandiose Narcissism (NPI)	8.47	4.77	0.816
Vulnerable Narcissism (MCNS)	64.49	15.48	0.888
Ingratiation	34.34	12.94	0.856
Intimidation	9.92	7.37	0.908
Entitlement	14.28	7.23	0.815
Excuse	14.98	9.63	0.887
Justification	20.43	9.84	0.913
Disclaimer	22.88	10.00	0.877
Apology	37.72	6.75	0.838

4.1. Correlation

Firstly, confirming our hypotheses, grandiose narcissism was significantly positively correlated with extraversion, and vulnerable narcissism was

³² ACKERMAN et al. 2010; EYSENCK et al. 1985; LEE et al. 1999; CHEEK et al. 2013.

positively associated with neuroticism (see **Table 2**). Vulnerable narcissism was in negative relationship with extraversion, meaning that high vulnerable narcissism and introversion associated with each other. Neuroticism did not, however, associate with grandiose narcissism.

Table 2
Correlation matrix between NPI, MCNS, Extraversion and Neuroticism

		Extraversion	Neuroticism	NPI	MCNI
Extraversion	Pearson's r	—			
	p-value	—			
Neuroticism	Pearson's r	-0.227	—		
	p-value	0.002	—		
NPI	Pearson's r	0.477	-0.114	—	
	p-value	< .001	0.117	—	
MCNS	Pearson's r	-0.258	0.617	0.149	—
	p-value	< .001	< .001	0.039	—

In **Table 3**, only vulnerable and grandiose narcissism was measured by their association to the seven self-presentation tactics. Spearman's correlation was used as the scales were not normally distributed. Correlation between grandiose and vulnerable narcissism was insignificant. Regarding our hypotheses, it was correctly assumed that assertive self-presentation tactics, namely ingratiation, intimidation, and entitlement were correlated with grandiose narcissism ($r_s=0.357$, $r_s=0.354$, $r_s=0.348$, respectively). Out of the four, justification and disclaimer were positively associated with grandiose narcissism ($r_s=0.226$, $r_s=0.194$, in order of mention). This means that for their social presentation, grandiose narcissists are likely to use both assertive and defensive tactics, but the assertive ones outweigh the latter, both in number of tactics and strength of relationship. For vulnerable narcissists, all the tactics were used equally, except for apology (for numbers, see **Table 3** below). Interestingly, all the tactics had a stronger relationship with vulnerable rather than grandiose narcissism.

Table 3

Correlation matrix of grandiose and vulnerable narcissism, and the self-presentation tactics

	Grandiose Narcissism	Vulnerable Narcissism
Grandiose Narcissism	-	-
Vulnerable Narcissism	0.115	-
Ingratiation	0.348***	0.510***
Intimidation	0.346***	0.439***
Entitlement	0.335***	0.413***
Excuses	0.135	0.504***
Justification	0.240***	0.464***
Disclaimer	0.185*	0.449***
Apology	-0.004	-0.208**

Note. All values are calculated using Spearman's rho;

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

4.2. Structural Equation Model

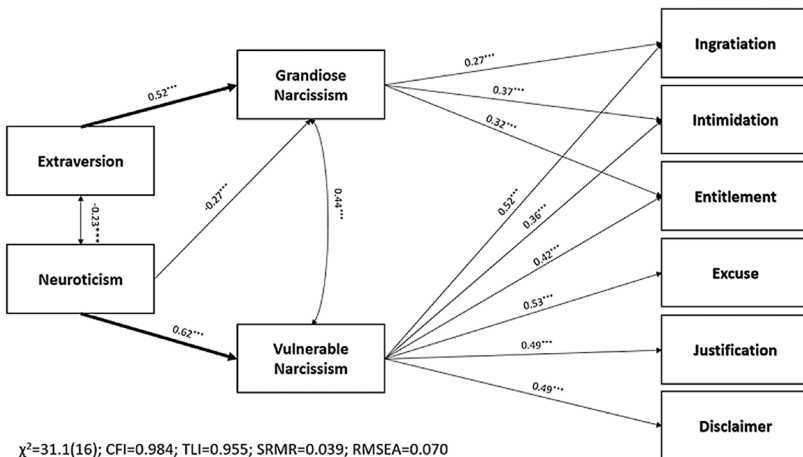
Using robust standard error and the maximum likelihood method, a three-step model was created. Extraversion, neuroticism, grandiose and vulnerable narcissism were the potential correlates of the six remaining (apology excluded as it was not explained by any of our indicators) tactics.

The model can control for inter-individual differences in both extraversion and neuroticism. The model fit was tested using the χ^2 test, the comparative fit index (CFI), the Tucker-Lewis Index (TLI), the standardized root mean square residual (SRMR), and the root mean square error of approximation (RMSEA).

The SEM showed good fit to the data ($\chi^2(16) = 31.1$, $p = 0.013$; CFI = 0.98; TLI = 0.955; RMSEA = 0.07; SRMR = 0.039]. As expected, vulnerable narcissism was predicted by high levels of neuroticism, grandiose narcissism by extraversion ($\beta = 0.62$, $p < 0.001$; $\beta = 0.52$, $p < 0.001$). Vulnerable

narcissism was not affected by extraversion scores; however grandiose narcissism was associated with low neuroticism ($\beta = -0.27, p < 0.001$). Extraversion and neuroticism had negative correlations ($\beta = -0.23, p < 0.001$). Grandiose and vulnerable narcissism scores covariate ($\beta = 0.44, p < 0.001$). Neither extraversion nor neuroticism correlated with tactic use. This means that these personality traits cannot account for self-presentation tactics. When tested without narcissism scores, the correlations still did not reach acceptable significance. The possible reasons will be discussed in the Discussion section below. However, grandiose and vulnerable narcissism were associated with tactic use, which can be seen in **Figure 1**. There was a covariance of .44 between NPI and MCNS scores. All factor loadings are at $p < 0.001$. Grandiose narcissism correlated with the use of intimidation, ingratiation, and entitlement. Vulnerable narcissism scores predicted the use of all the tactics, them being intimidation, ingratiation, entitlement, excuses, justification, disclaimer, and apology.

Figure 1
Structural equation model

*** p < .001

5. Discussion

The relationship between grandiose narcissism and extraversion is expected and already found by others.³³ Grandiose narcissists are socially active admiration seekers; their exhibitionist nature presupposes high extraversion. Vulnerable narcissism was highly correlated with neuroticism, which fits prior findings. Vulnerable narcissism contains negative emotionality, insecurity and hypersensitivity, all possible correlates of low emotional stability/high negative emotionality. Additionally, neuroticism negatively correlated with grandiose narcissism, likely due to grandiose narcissists' low anxiety, self-consciousness, and vulnerability. Extraversion and neuroticism are slightly negatively correlated, an unsurprising result, as introversion is likely to co-occur with neuroticism. Interestingly, extraversion did not associate with vulnerable narcissism.

5.1. Personality traits and self-presentation tactics

One of our hypotheses was that narcissism is only a mediator of extraversion and neuroticism, so that it is not narcissism, rather personality traits, that are the correlates with individuals' self-presentation tactic use. The findings did not support this assumption, as neither extraversion nor neuroticism could account for the use of the seven tactics. These results lead to theorizing if self-presentation, a form of social behavior, leans less on overarching personality traits than on other factors, such as learned and ritualized behaviors, situational dependence etc. More research is needed to better know who uses these tactics and why.

5.2. Grandiose and vulnerable narcissism

Because there were significantly more females than males, the distribution and strength of grandiose and vulnerable narcissism differ in a way that vulnerable narcissism is better predicted by extraversion and neuroticism and correlate more strongly with the tactics. Green and others found that,

³³ ZAJENKOWSKI-FRONCZYK 2020.

while females are likely to be higher in vulnerable rather than grandiose narcissism, males are generally less prone to be vulnerable narcissists.³⁴ This means that a female-dominated sample will more likely have fewer grandiose narcissists. There was a high covariance ($\beta=0.44$, $p < .001$) between grandiose and vulnerable narcissism, as they both measure what was previously defined as the narcissistic core.

5.3. *Narcissism and self-presentation tactics*

Firstly, ingratiation was expected to correlate with grandiose narcissism, and a low to moderate correlation was found. Furthermore, it was found that vulnerable narcissism correlates significantly more with ingratiation than grandiose narcissism. Ingratiation as a tactic is used to try to look good, either by expressing one's positive aspects or by complimenting others.³⁵ This benign tactic works in a way to make others feel good so that they can like and then help the tactic user. Both grandiose and vulnerable narcissists use this assertive tactic as this tactic does not involve engaging in imagined threat.

Intimidation tries to make others fear the individual by implicit or explicit threats and displays of power. The results found that both grandiose and vulnerable narcissism have a moderate correlation to intimidation. Being assertive grandiose, bossy vulnerable narcissists, this tactic can achieve its desired effect of creating a power distance between narcissists and the others.

Entitlement works to display the positive aspects of the individual, but not by making others feel better, like in ingratiation, but by highlighting or even overstating things that the person has done. It contains both the exaggeration of actual achievements and lying about non-existing ones. It was hypothesized that entitlement is used by both forms of narcissism, and the results supported it. It is important to point out that vulnerable narcissism related more strongly to entitlement. A possible reason can be that as vulnerable narcissists lack the charisma and social skills of grandiose narcissists, they have to resort to brute-forcing their superiority into others' minds, while grandiose narcissists need only remind others.

The first measured defensive tactic, excuse, was assumed to be used by only vulnerable narcissists, as grandiose narcissists do not tend to use

³⁴ GREEN et al. 2020.

³⁵ LEE et al. 1985.

defensive tactics.³⁶ The result found a strong association between vulnerable narcissists and excuse. Excuse as a tactic combines excuse making and shifting the blame to avoid being seen in a bad light and protecting their self-image against failures.

Justification is closely related to excuse making, but whereas the previous was excusing mistakes, justification works to make the negative thing said or done appear as though it isn't negative. A strong correlation was found between justification and vulnerable narcissism, which is analogous with previous findings.³⁷

The disclaimer tactic works to offer explanations before acting in a negative way. This can distance the actor from the act so they cannot be evaluated negatively. As a defensive tactic, the hypothesis was that only vulnerable narcissism associated with it, and the results reinforce it.

Apology was the only tactic which yielded no result on its relationship with narcissism. It had a high average ($M=37.72$, max possible: 45) with a low standard deviation ($SD=6.75$). As such, the majority uses this tactic with little variation among people.

This study is a continuation of the works of Hart and others (see their findings for comparison).³⁸

6. Limitations

The biggest limitation of this research is the sample size and composition. Out of the 192 individuals who filled out the survey, 75% was female. The participants were mainly from the age 20-26. As Green and others found, females are higher in vulnerable narcissism than males, so more robust MCNS scores are likely the result of sex-imbalance.³⁹

The obvious improvements would be finding a larger, more equally distributed sample, including more tactics and personality traits. Other refinements include a separated analysis of people low and high in narcissism, like a bottom-20-top-20 approach, using longer extraversion and neuroticism scales and fine-tuned tactics scales.

³⁶ HART et al. 2017.

³⁷ HART et al. 2017.

³⁸ HART et al. 2017; HART et al. 2021.

³⁹ GREEN et al. 2020.

7. Implications

As can be seen from this study, narcissistic grandiosity or vulnerability correlates with self-presentation use, which is an aspect of social behavior, but extraversion and neuroticism do not. Future research should look at the effects of other personality traits on tactic use and do a more thorough analysis of each aspect of personality trait to better understand if personality influences self-presentation in any way.

While some tactics are arguably malevolent or manipulative, like in the case of ingratiation, intimidation and entitlement, some can be either positively or negatively viewed, like excuse, justification, and disclaimer, others like the apology tactic is categorized as socially benevolent. By moving the individual from using malevolent to more benign tactics, people can have healthier social lives without changing their view of themselves.

Abbreviations, literature

- ACKERMAN et al. 2010 ACKERMAN, Robert A. – WITT, Edward A. – DONNELLAN, M. Brent – TRZESNIEWSKI, Kali H. – ROBINS, Richard W. – KASHY, Deborah A: What Does the Narcissistic Personality Inventory Really Measure? *Assessment* 18. (2010:1) 67–87.
- BACK et al. 2010 BACK, Mitja D. – SCHMUKLE, Stefan C. – EGLOFF, Boris: Why Are Narcissists so Charming at First Sight? Decoding the Narcissism–Popularity Link at Zero Acquaintance. *Journal of Personality and Social Psychology* 98. (2010:1) 132–145.
- CAMPBELL et al. 2004 CAMPBELL, W. Keith – GOODIE, Adam S. – FOSTER, Joshua D: Narcissism, Confidence, and Risk Attitude. *Journal of Behavioral Decision Making* 17. (2004:4) 297–311.
- CHEEK et al. 2013 CHEEK, Jonathan M. – HENDIN, Holly M. – WINK, Paul M: An Expanded Version of the Hypersensitive Narcissism Scale. *PsycEXTRA Dataset*, Presented at the meeting of the Association for Research in Personality, Charlotte, NC, 2013

- COLLEDANI et al. 2018 COLLEDANI, Daiana – ANSELM, Pasquale – ROBUSTO, Egidio: Using Item Response Theory for the Development of a New Short Form of the Eysenck Personality Questionnaire-Revised. *Frontiers in Psychology* 9. (2018) Article 1834.
- CZARNA et al. 2016 CZARNA, Anna Z. – LEIFELD, Philip – ŚMIEJA, Magdalena – DUFNER, Michael – SALOVEY, Peter: Do Narcissism and Emotional Intelligence Win Us Friends? Modeling Dynamics of Peer Popularity Using Inferential Network Analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin* 42. (2016:11) 1588–1599.
- CZARNA et al. 2019 CZARNA, Anna Z. – ZAJENKOWSKI, Marcin – MACIANTOWICZ, Oliwia – SZYMANIAK, Kinga: The Relationship of Narcissism with Tendency to React with Anger and Hostility: The Roles of Neuroticism and Emotion Regulation Ability. *Current Psychology* 40. (2019:11) 5499–5514.
- EYSENCK et al. 1985 EYSENCK, S.B.G. – EYSENCK, H.J. – BARRETT, Paul: A Revised Version of the Psychoticism Scale. *Personality and Individual Differences* 6. (1985:1) 21–29.
- GREEN et al. 2020 GREEN, Ava – MACLEAN, Rory – CHARLES, Kathy: Unmasking Gender Differences in Narcissism within Intimate Partner Violence. *Personality and Individual Differences* 167. (2020) Article 110247.
- HART et al. 2017 HART, William – ADAMS, John – BURTON, K. Alex – TORTORIELLO, Gregory K: Narcissism and Self-Presentation: Profiling Grandiose and Vulnerable Narcissists' Self-Presentation Tactic Use. *Personality and Individual Differences* 104. (2017) 48–57.
- HART et al. 2021 HART, William – RICHARDSON, Kyle – BREEDEN, Christopher J. – TORTORIELLO, Gregory K. – KINRADE, Charlotte: Exploring the Interactive Role of Narcissism and Self-Esteem on Self-Presentation. *Self and Identity* 21. (2021:2) 137–162.
- JAUK et al. 2017 JAUK, Emanuel – WEIGLE, Elena – LEHMANN, Konrad – BENEDEK, Mathias – NEUBAUER, Aljoscha C: The Relationship between Grandiose and Vulnerable (Hypersensitive) Narcissism. *Frontiers in Psychology* 8. (2017) Article 1600.

- KAUFMAN et al. 2020 KAUFMAN, Scott Barry – WEISS, Brandon – MILLER, Joshua D. – CAMPBELL, W. Keith: Clinical Correlates of Vulnerable and Grandiose Narcissism: A Personality Perspective. *Journal of Personality Disorders* 34. (2020:1) 107–130.
- LEARY et al. 2015 LEARY, Mark R. – JONGMAN-SERENO, Katrina P. – DIEBELS, Kate J: Measures of Concerns with Public Image and Social Evaluation. In. *Measures of Personality and Social Psychological Constructs*, Eds. BOYLE, G. J. – SAKLOFSKE, D. H. – MATTHEWS, G. Durham, NC, 2015. 448–473.
- LEE et al. 1999 LEE, Suk-Jae – QUIGLEY, Brian M. – NESLER, Mitchell S. – CORBETT, Amy B. – TEDESCHI, James T: Development of a Self-Presentation Tactics Scale. *Personality and Individual Differences* 26. (1999:4) 701–722.
- MCCABE–FLEESON 2012 MCCABE, Kira O. – FLEESON, William: What Is Extraversion for? Integrating Trait and Motivational Perspectives and Identifying the Purpose of Extraversion. *Psychological Science* 23. (2012:12) 1498–1505.
- MILLER et al. 2014 MILLER, Joshua D. – MCCAIN, Jessica – LYNAM, Donald R. – FEW, Lauren R. – GENTILE, Brittany – MACKILLOP, James – CAMPBELL, W. Keith: A Comparison of the Criterion Validity of Popular Measures of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder via the Use of Expert Ratings. *Psychological Assessment* 26. (2014:3) 958–969.
- MILLER et al. 2017a MILLER, Joshua D. – LYNAM, Donald R. – HYATT, Courtland S. – CAMPBELL, W. Keith: Controversies in Narcissism. *Annual Review of Clinical Psychology* 13. (2017:1) 291–315.
- MILLER et al. 2017b MILLER, Joshua D. – LYNAM, Donald R. – VIZE, Colin – CROWE, Michael – SLEEP, Chelsea – MAPLES-KELLER, Jessica L. – FEW, Lauren R. – CAMPBELL, W. Keith: Vulnerable Narcissism Is (Mostly) a Disorder of Neuroticism. *Journal of Personality* 86. (2017:2) 186–199.
- MORF–RHODEWALT 2001 MORF, Carolyn C. – RHODEWALT, Frederick: Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Model. *Psychological Inquiry* 12. (2001:4) 177–196.

- PAULHUS–WILLIAMS
2002 PAULHUS, Delroy L – WILLIAMS, Kevin M: The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Journal of Research in Personality* 36. (2002:6) 556–563.
- PINCUS et al. 2014 PINCUS, Aaron L. – CAIN, Nicole M. – WRIGHT, Aidan G: Narcissistic Grandiosity and Narcissistic Vulnerability in Psychotherapy. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment* 5. (2014:4) 439–443.
- ROCKLIN–REVELLE
1981 ROCKLIN, Thomas – REVELLE, William: The Measurement of Extroversion: A Comparison of the Eysenck Personality Inventory and the Eysenck Personality Questionnaire. *British Journal of Social Psychology* 20. (1981:4) 279–284.
- SEDIKIDES et al. 2004 SEDIKIDES, Constantine – RUDICH, Eric A. – GREGG, Aiden P. – KUMASHIRO, Madoka – RUSBULT, Caryl: Are Normal Narcissists Psychologically Healthy?: Self-Esteem Matters. *Journal of Personality and Social Psychology* 87. (2004:4) 400–416.
- WEISS et al. 2019 WEISS, Brandon – CAMPBELL, W. Keith – LYNAM, Donald R. – MILLER, Joshua D: A Trifurcated Model of Narcissism: On the Pivotal Role of Trait Antagonism. In: *The Handbook of Antagonism*. Eds. MILLER, J. D. – LYNAM, D. R. London, 2019. 221–235.
- WINK 1991 WINK, Paul: Two Faces of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology* 61. (1991:4) 590–597.
- ZAJENKOWSKI–
SZYMANIAK 2019 ZAJENKOWSKI, Marcin – SZYMANIAK, Kinga: Narcissism between Facets and Domains. The Relationships between Two Types of Narcissism and Aspects of the Big Five. *Current Psychology* 40. (2019:5) 2112–2121.
- ZAJENKOWSKI–
FRONCZYK 2020 ZAJENKOWSKI, Marcin – FRONCZYK, Rysztof: How Do Narcissists Perceive Personality Items? Measurement Invariance of a Big Five Scale across Low and High Narcissism Groups. *Personality and Individual Differences* 152. (2020) Article 109595.

ISBN 978-963-626-207-5 (nyomtatott)

ISBN 978-963-626-208-2 (elektronikus)

Kiadja a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa
Felelős kiadó a KTDT elnöke

Nyomdai előkészítés: Erőss Zsolt
Nyomdai munkák: Kontraszt Plusz Kft.

Mesterek és Tanítványok címmel éppen tíz esztendője, 2013 tavaszán szervezett első alkalommal tudományos tanácskozást a PTE Bölcsészeti és Társadalomtudományi Karának Tudományos Diákköri Tanácsa. A konferencia ötlete arra a koncepcióra épült, hogy a karon folyó tudományos diákköri munkának a kari TDK konferenciák mellett egy másik fórumot is biztosítson. Felmerült annak igénye, hogy a tehetséges tudósjelölt hallgatók önálló kutatásai mellett a témavezetőkkel, mentortanárokkal folytatott közös tevékenység, együttgondolkodás is megnyilvánulási lehetőséget kapjon.

Jelen kiadvány a 2023 októberében megrendezett harmadik Mesterek és Tanítványok ülés előadásainak szerkesztett szövegeit tartalmazza. Kötetünk a 10 éve megkezdett hagyományt követve mutatja be a tanácskozás változatos témáit és izgalmas kérdésfelvetéseit.